

insanlar ve ahlâklar

CEMİL SENA

İNSANLAR
VE
AHLÂKLAR

Yazan :
Cemil SENA

OKAT YAYINEVİ

Dizgi : YÖNET MATBAASI
Baskı . DİLEK MATBAASI
İSTANBUL — 1970

İNSANLAR VE AHLÂKLAR

Cemil SENA

OKAT YAYINEVİ

Ankara Cad. 45 P.K. 1017

Tel. : 27 65 22 — İSTANBUL

ÖNSÖZ

Ahlâk sorunu, çağımızın politik ve ekonomik sorunlarından daha az önemli olmayan büyük ve karmaşık bir problemidir. Filozoflar, bilim, sanat, devlet ve din adamları, yetişmekte olan kuşakların davranışları üzerine kuşku ve ümitsizlikle durmakta, hemen her yerde, kazanılmış ve kazanılmakta olan bireysel özgürlüğün yarattığı yeni alışkanlıkları, insanlığın geleceği için pekte olumlu karşılamamaktadırlar. Zira gerçekle ülküselin, pratikle teorik olanın yarışmasında, geleneksel ve dogmatik olan inançların yenilgiye uğradığı, insanların yeni bir hayat ve dünya anlayışına kapılmaları yüzünden, tekelci ve yerel (mahalli) törelerden, âdetlerden ve değer yargılarından, bilerek ya da bilmeyerek vazgeçmeye başladıkları açıkça görülmektedir. Tekniğin, ulaştırma ve konfor araçlarının gelişimi, zaman ve uzaklık sınırlarını kısaltmış, gezi zorluklarını gidermiş, ülkeleri olduğu kadar da insanları birbirine yaklaştırmıştır. Haberleşmenin, kültürel ilişkilerin kolaylaşmış, yoğunlaştığı bir yüzyılda, yaşama tarzları, düşünme ve inanç nitelikleri bakımından insanlık birbirine benzemeye doğru ilerlemektedir. Bu hızlı değişmelerin ve her dönemde, savaşlar ertesinde başgösteren psikolojik değişmelerin ve sarsıntıların yarattığı ihtiyaçlar ve zorunluluklar, eskiye bağlı olan kuşaklara çözümlenmesi gereken birtakım derin problemler sunmaktadır.

Değer yargılarının yönünü ve niteliğini sürekli olarak ve sık sık değiştiren yeni rejimlerle nüfus yoğunluğu ve bunların doğurduğu ekonomik ve sosyal koşullar, KENDİ HAYATINI YAŞAMA dövizine bağlanan genç kuşaklarda, maddecî, çıkarıcı, nemelazımcı bir ruhun yayılmasını sağlamıştır.

Genel olarak insanların birbirine acı çekirtmeyen bir karakter kazanabilmeleri için filozoflar, ahlâkçılar, peygamberler ve tarikat kurucuları gibi türlü aydın ve ermiş kişiler, yüzyıllardan beri çeşitli yüksek eserler vermiş, türlü yüce telkinlerde bulunmuşlardır. Fakat bunlar, her toplumda sayısı pekte çok olmayan bazı kimsele-

rin eğilim ve davranışlarında olumlu etkiler yapmışlarsa da, pek büyük bir çoğunluk, bunların izledikleri yüce amaçların gerçek anlam ve nedenini kavrayamamışlardır. Bunun içindir ki, ne cennet vaidleri, ne cehennem tehditleri, ne öğüt, ne de hatta kanun baskısı, insanların doğal ve güdüsel (insiyakı) eylemlerini, ahlâk prensip ve kurallarına göre düzenleyebilmişlerdir.. Zira insanları yöneten, bazı seçkin ve aydın kişilerin ütopyaları değil, hayat, tabiat ve toplumun olduğu kadar da dünyanın koşullarıdır. İnsanlar, kutsal ve ya dıškutsal olmalarına rağmen dışarıdan gelmiş olan prensip ve kurallara göre değil, kendi içlerinden gelen, hayat ve kendi yaratılışlarının zorladığı duygu, düşünce ve inançlara göre hareket ederler. Yani hareketlerinin prensiplerini kendileri yaratırlar. Bir aynı toplumda yaşayanlar, genel olarak ve azçok aynı hayat ve tabiat koşulları içinde oldukları için kendilerinde birtakım ortak eylem prensipleri meydana gelir ki, değer yargılarının uylaşımı ve değişken oluşlarını sağlayacak budur.

Bu itibarla biz, türlü zaman ve olayların etkisi altında yazmış olduğumuz ve bazı kısımları tanınmış dergilerde yayınlanmış olan bu eserde, erdemlik kurallarından hiçbirini öğütlemiş değiliz. Çünkü onların hepsi doğmatik buyruklardır; ve hiç kimsenin özel davranışlarını, severek ve isteyerek bu buyruklara göre ayarlamış olduklarına emin değiliz. İnsanları iyiye, doğruya, güzele alıştırmak için, kendilerine öğüt ve vaâzlardan evvel, onları erdemlik yollarından uzaklaştıran koşulları yok etmek gerekir. Bunun kadar önemli bir kural olarak da insanlarda kendi kişisel haysiyet ve şeref duygularını geliştirmek, insan ve ödevseverlik sözcükleriyle özetliyebileceğimiz derin, geniş ve yüce bir aşk bilincini uyandırabilmektir.

Mistik ya da lâik olan buyruklar , gerçeğe ve hayatın zorunluklarına uymayan sonuç ve amaçlara dayandıkları sürece, insanlar, iki yüzlülükten, sinsilikten ve çıkarıcılıktan asla kurtulamazlar. Özet olarak biz bu eserde, ahlâk konusunun önemli noktaları üzerinde bir gezinti yaparak insanların gidiş (conduit) ve eylemlerini düzenleyen esnek ve dalgalı determinizme, olabildiği kadar nesnel bir görüşle dokunmak istedik. Yeni ve teloransa dayanan lâik bir ahlâk anlayışı için gereken bazı sosyolojik gözlem, bilgi ve düşünce unsurlarını sunduk ve akademik bir diyalektiğe fazla yer vermemeye çalıştık. Maksadımız, biraz da çağımızın insan davranışlarındaki pragmacı özelliğin bir anotomisini vermekten ve eğitimci telkinlere hizmet etmekten ibarettir.

Tekrar edelim ki, insanları, teoriler ve uylaşımli (conventional) kanunlardan evvel, bunları da yaratan hayat ve tabiat kanunları yönetmektedir. Bu itibarla genç kuşaklara hakikat, erdemlik ve sanat aşkı, ulus ve insanseverlikle haysiyet ve şeref duygusu gibi kişisel hayattan daha değerli ve büyüklük ülküler vermeden değışeni ve ilerileyeni durdurmaya ve geri çevirmeye uğraşmak ve bu işdeki başarısızlıklara üzölmek beyhudedir. Her çağ ve her ulus kendi sosyal kurumlarını kendi seviye, ihtiyaç ve amaçlarına ve dünya uluslarının kapıldığı ve yarattığı akımlara göre yaratır ve şekillendirir. Bu itibarla ulaşılması istenen erdemlikler, bunlara teorik olarak ihtiyaç duyan değil, bunları pratik olarak yaratma ve uygulama gücünde olan insan ve ulusların hakkıdır.

20/I/1970

Cemil Sena

BİRİNCİ BÖLÜM

Anarşi gibi görünen yenilikler

A. — İNSAN RUHUNDAKİ ANARŞİ

«Ve Tanrı, kendi sureti üzere insanı yarattı.» (Tekvin : i. 27)
«Andan yığdığımız günde, gözleminiz açılıp hayır ve şerri tanıyarak tanrıları gibi olacağınızı Tanrı bilmektedir.» (Tekvin : III. 5.)

1 — İnsan Nedir?

İnsanın mahiyet ve mukadderatını çözümlemeye çalışan türlü bilginler, mistikler ve filozoflar, onu, kozmik evrimin gerçekleştirdiği bir yücelik örneği, bir yetkinlik sembolü, nihayet yüce Tanrının «varlıkların en güzeli, en şerefli ve en koreş göreni» olarak yaratmış olduğu «sorumlu» bir varlık saymışlardır. Daha pozitif bir deyimle tabiat, yüzbinlerce yıl özene bezene, kendi yetkinlik ve yaratıcılığını İNSAN şeklinde canlandırmıştır. Fakat tabiatın küçük bir parçası olan insan, en sonunda kendini yaratan kuvvetle yarışa çıkmış, onu aşmaya, ona malik olduğu özelliklerle yetenekleri (kabiliyet) vermeye ve nihayet kendi zekâ ve hâyâl gücünün yaratıp da birtürlü ele geçirme imkânını bulamadığı nimet ve sadetler için, onu vâsta hâline getirmeye uğramıştır. Bunun içindir ki toprak altında uyuyan madenler, uyandırılıyor; kendi doğal hayatlarını yaşamakta olan ormanlar, tezgâhlarda ve fabrikalarda kereste yada kâğıd hâline getiriyor ve bütün canlılar insan elinde

özgürlüklerini kaybediyorlar. Böylece, cansız ve havalanmaya mecbur olmayan şeyler uçuyor; hiç de hareket etmeye mecbur olmayan ham maddeler, makineleşiyor, işliyor ve yaratmaya hizmet ediyorlar.

Tabiatın bir unsuru, bir parçası ve eseri olan insan, elinden gelseydi yıldızları ışınlarından yakalayıp başka yönlere sürüklemeyi ve güneşi merkezinden oynatıp yeni ve başka bir alem yaratmayı deneyecekti. Sonsuz büyüklüklerin ve genişliklerin içindeki mikroskopik cüssesine rağmen insan, tanrılaşmağa, hatta onunla da boy ölçüşmeye çalışacak kadar küstah ve mağrur bir cesaretle, kendine pek dar bulmaya başladığı arzı, bir portakalmış gibi avuçlarında sıkıyor, onun işe yarayabilen nekadar özsuyu varsa hepsini emip kemirmekten hoşlanıyor.

Teceessüs ve merak, kendi zekâ ve kudretine güvenen bir insan için hangi gizli şeyleri keşfetmeye hizmet etmez ki?.. İnsan, saklı ve gizli şeylerden ve bilinmeyenlerden korkmakla beraber, onların sırlarını açığa vurmaktan da zevk alan ve bu işi ödev sayan bir yaratıktır. Dikkat edilirse, insan ruhunun bütün çarpıntıları, atılımları, hep tabiatın kördüğümelerini çözme savaşılarından ibaret olduğu görülür. Tabiat, sonlu bir bütün olsaydı, insan çoktan onun sırlarını çözmüş olurdu; fakat bütün didinmelere ve uğraşmalara rağmen insan oğlu, henüz bu sonsuzluğun kabuğu üzerinde kanmak ve doymak bilmeyen bir tahtakurdu gibi, evrenin en çözülmez bil-mecelerini tutkuyla kemirip durmaktadır. Onu, maddeyle, canlılarla, hatta Tanrıyla ve kendi benliğile olan her savaşında, bu doymak bilmeyen ruhun yığıtlık ve atılganlığı içinde görürüz. Hemen her ferde bu tutku, potansiye! bir kuvvet olarak uyumaktadır. Zaman zaman ve fırsat buldukça uyanan bu tutkunun şuuruna kavuşmuş veya bunun şuuru hâline gelmiş olan kısılikler, toplumlar içinde sivriliyor; kendi içinde saklı olan ülkülerin tām şeklini bu kısıliklerde billurlaşmış zannedenler de onları arkasına düşüyor; onların emirleri ve buluşlarına göre hareket ediyorlar. Böylece teşkilâtlı ve büyüklük toplumların, parti, kurum ve devletlerin arz üzerinde bütün bir tarih boyunca seyrettığımız zaferleri, yenilgileri, uygarlık yaratan faaliyetleri başlıyor. İster maddeci, ister ruhcu bir gözle bakılsın, izlediği gayeleri kendisi için haklı ve kutsal sayan insan, kendi şefini ve ülküsünü yarattıktan sonra onların peşinde koştuktan, onlar uğrunda hiçbir fedakârlık ve teşebbüsten çekinmiyor; evlâdını, servetini, hayatını veriyor âdetâ bir tufan hâline geliyor. Tarihin ve uygarlıkların binbir çeşit eser

ve serüvenleri, bu tufanın kabarıp alçalmasından başka birşey değildir, denebilir.

Tabiat, maymunları, kuşları ve bitkileri.. başka başka türden yarattığı gibi, insanı da aynı cinsten oldukları halde çeşitli türler şeklinde yaratmıştır. Gariptir ki, hayvan ve bitkinin her türüne mahsus özellikler, başka başka oldukları halde, insan hangi iklim ve zamanın, hangi coğrafi çevrenin malı ve hangi türden olursa olsun, daima aynı taamülli veren bir kimya maddesi gibi, eylem, etki ve tepkilerinde başkalık olmayan bir varlıktır. O, en ilkel bir toplumdan en yetkinine kadar geçirdiği bütün evrim safhalarında hiç değişmemiş, daima tabiate hakim olmak iddiasıyla düşünmüş, kendine, kendi cins ve türlerine hükmetmek için çalışan bir afet kesimmiştir. Bilgisinin sınırlarını genişlettikçe yetkisinin (salahiyet) alanını da genişleten insan oğlu, daha büyük saâdetlerin, daha yüce şereflerin kazanılması bahasına, hiçbir ızdırıp ve tehlikeyi göze almaktan çekinmemiştir. O, âdetâ Tanrıyla yarışa çıkmış ve yürüyüşüne engel saydığı her kuvvet ve varlığı acımadan devirmekten hoşlanmıştır. Onu bazan bir katil, bir hırsız, bir iffet düşmanı, bazan da bir bilge, iyilik seven bir melek, özet olarak fazilet ve rezilliğin tām kendisi imiş gibi görüştüğümüzün sebebi budur. O, kesiyor, yakıyor yaralıyor, fakat bütün bu kötü aksiyonlarının yıkıntılarını yine kendi eliyle onarıyor, sol eliyle çaldığını sağ eliyle geri veriyor, büyüklüğünü kabul ettirdikten sonra, küçüklük kalana acıyor ve küçüklük kalan da ilk fırsatta büyüğe kafa tutmaktan ve başkaldırmaktan çekinmiyor. Öcalma lezzetle sarhoş, kendini efendi yapmaya susamış, kötülük kadar da iyilik avcısı olan yaratıcı maddeye insan adını verebiliriz. Nitekim Kur'an, pek yüceltmiş olduğu bu fanî yaratık için, «fakat, diyor, biz onu aşağılıkların en dibine defettik.» Aşkla nefreti, iyilikle kötülüğü, acılamakla zulmetmeyi, öfke ve şefkatli nefsinde toplamış olan öyle bir yaratığa insan diyoruz ki, o, alemin genel akışına yeni yönler veriyor; bu akışı hızlandırıyor veya engelliyor, zaman zaman yapmış olduğu işlerden sersemleyerek eskiye, tabiate ve Tanrıya- başkaldırıyor ve yaptıklarına pişman olmaksızın kendi kaderini kendi iradesiyle yaratarak karşılaştığı her sonuca sızlanmaksızın katlanıyor. Anlaşıyor ki, onun her hareketi, sosyal ve ruhi düzenden bir olaydır; bu olayın etkileri ve yankıları bu hareketleri yaratan ruhun dinamizmindeki şiddet ve kuvvetle orantılı olarak canlı ve cansızlar için olduğu kadar da kendisi için iyilik veya kötülük şeklini almaktadır.

İnsan, felsefe yapıyor, bilim ve din yapıyor ve türlü kurumları vücuda getiriyor, yurt ve devlet kadrosu içinde tutkularını şaşılandırıyor, kendi ruhunun genişleme ve yücelme istidadına bağlı olarak hiçbir zaman kanmamak ve razı olmamak şartıyla, gımdı yaptığını, sonra bozmak ve bir yenisine atlamak emelile uygarlıklar yaratıyor. Denebilir ki, onun her yarattığı eser, ileride doğacak olan diğer bir yeniliğin tohumlarını taşımakta ve böylece insanlık, kendikendini inkâr ederek ve kendikendini çiğneyerek gölgesini kovalayan bir deli gibi, hiçbir engelden çekilmeksiz ilerliyor; fakat bu delice gibi görünen her ilerlemeyen daima daha yeni ve daha üstün ve hiçolmassa eskisine benzemeyen yeni eserler meydana getiriyor.

İnsanlığı bir bütün olarak değil de birer ferd olarak dikkate alırsak, sonucun azçok farkla aynı olduğunu görürüz: Gerçekten meselâ bireysel saâdet dediğimiz şey nedir? Saâdet, ya hiç bir şey istememek durumunda olmak, malik olduğu şeylerden başka istenecek bir şeyin bu alemde mevcut olmadığına inamak, ya da bütün istenebilecek şeylerin hepsine malik olduğunu zannetme mutluluğundan, yani kendi sefaletini idrak etmemekten ibarettir.

Fakat hiçbirşey istemeyecek kadar tabiatın maddî ve manevî nimetlerinden ilgisini kesebilmiş olan kimse, ya bir akıl hastası yada yaşama ümidini kaybetmiş bir zavallıdır. Hele malik olduğu şeylerden başka bir şeyin bu alemde var olabileceğine akıl erdiremeyen kimseler, mutlaka anormaldirler; bütün istediklerine kavuşmuş olduğunu zanneden kimse'nin bir çeşit manevî körlüğe tutulmuş mistik bir ruh olduğunu kabul etmemek imkânsızdır. Bu alemde hiçbir varlık, kendisi için mukadder olan veya daha pozitif bir deyimle, kendisine lâayık gördüğü nimet ve saâdetin zirvesine çıkabilmiş değildir. Ham ve cansız madde bile açtır; açlığın ve türlü tutkuların canlı bir sembolü olan insan ise elde etmiş olduklarına razı olacak kadar zekâ, irade hâyâl gücünün frenlerini kanaat cenderesine sıkıştırmaktan aciz bir yaratıktır, onun içinde bir cendere değil, daima daha ileriye ve yukarıya iletme işle görevli bir kaldıraç saklıdır.

İnsan için saâdet, istemekte işlemekte, yaratmakta ve hakim olmaktadır. Birbirinin azçok aynı olduğu hâlde pek farklı imiş gibi görünen insan amaçlarının çarpışması, okadar devamlı ve aşıkâr bir olaydır ki, bunu nesnel olarak seyredenler, iradelerin farklı güçleri karşısında nihayet her çeşit dinî, hukukî, ahlâkî... değerlerin devrilmekte olduğunu ve yerlerine daima yenilerinin

yerleşmeye başladığını görürler. Bu savaşta nicel ve nitel bakım-
dan üstün olanların, daima kendilerinin olan şeyleri kabul ettir-
diği görülür. Yenilgiye uğrayanlar ise, ister istemez kabule me-
bur oldukları şeyleri, ilk fırsatta omuzlarından atmak ve kend-
lerinininkileri yaşatmak heyecanile yanıp tutuşurlar unutulmaktan
hiç de hoşlanmayan insanın, dirlik ve düzenlik içinde yaşamayı,
dünya nimetlerinden herkesin aynı derecede faydalanmasını sağ-
layacak bir Cennet hayatını tasarlayanları bile nayâllerinin nasıl
büyük direnmelerle karşılaştığını ve gerçekliğin nasıl bambaşka
savaşlarda saklı olduğunu farketmişlerdir.

Genel olarak, yaşamakta olan eskilerin, daha eski dönemleri
aradıkları görülür. Bu eylemsizlik, (âtalet) konforundan, acizlik-
ten, yenilgiye uğramak ve kendinin olanlardan vaz geçmek kor-
kusundan doğan bir savunma tesellisidir. Egemen uluslar, üstün
insanlar , bu egemenlik ve üstünlükleri devam ettiği sürece, asla
geçmiş özlemine tutulmamışlardır. Geçmiş, daima ibretle bakıla-
cak ve insana acumamızı sağlayacak olan bir gerilik ve yanılma-
lar dönemidir. Her saâdet, her büyüklük ve üstünlük, ileridedir ve
bugün dünden daima daha verimli ve mutiudur. Hâî ilerideki yü-
celiklerin kazanılması için hazırlık yapmamıza yarayan bir müh-
let, bir çabalama dönemidir. İnsan gelecek fırsat ve nimetleri bu-
günden gözler, bazı yoksunluklara ve acılara, yarının saâdet ve
kurtuluşu için bugünden katlanır. Fakat hiçbir zaman, o yarın gel-
meyecektir. Zaman makarasının bu sürekli boşanmasında, insan-
oğlu, daima geçmişe ibretle bakacak, kendinden evvelkilerin se-
faletine acıyacak ve gelecek cennetinin hâyâlle, içinde yaşadığı
günleri bir yığın fedakârlık ve kahramanlık heyecanlarıyla süs-
leyecektir. İşte bizim anladığımız insan, evrenin bitmez tükenmez
evrim, devrim, değişim ve dönüşüm olaylarına ayak uyduran ve
bütün bu olayları kendi kişiliğinde temsil eden yüce yaratıktır.

II — Ruhi anarşi nedir ve nerededir?

İnsanın mahiyet ve aksiyonlarının tablosu, kısaca bu olduk-
tan sonra, bütün toplumsal değerlerin sözde anarşisinin yani bizim
görüştüğümüzle yenileşme atılımlarını (hamle) nasıl açıklayabiliriz?

Şüphesiz ki bütün değerleri yaratan ve değiştiren insandır;
insan ise herşeyden evvel bir organ, bir ruh ve bunların bileşimin-
den meydana gelen bir zekâdır. Şuhalde, değişir gibi görünen ve
bir anarşi gibi, kötümser insanları zaman zaman yeis ve ümitsiz-

lişe düştüren de insan ruhunun ileri veya geri atılımlarıdır. İnsan ruhundaki özdeşlik (aynıyet) nasıl oluyor da dönüştüyor (istihale) anarşinin, değişimin kaynağı gibi görünüyor?. Hakikatte değişen eserlerdir; insan zekâsının yarattığı şeylerdir; yoksa insan ruhu, kendine mahsus olan yaratıcı özdeşliği daima korumaktadır. Yaşlanmış insanlara dikkat edersek, asıl bunların bir bunalım (buhran) içinde olduklarını görürüz. Zira bunlar, kendi alışkanlıklarına aykırı birşeylerin filizlenmekte olduğunu görmektedirler. Onlar, bu yeni eserlere bir usta ve işçi gibi emek sarfetmediklerini zannettiklerinden, yenide kendileri için hiçbir hak tasavvur edemezler. Oysaki yeniyi hazırlayanlar da kendileridir. Fakat gayretlerinin sonucu, umduklarına benzemediği için, onlar kendi eserlerinin mirasından faydalanmayı düşünmek bile istemezler. Bu durum kendilerine eskidenberi alışmış olduklarına sınıksı bağlanmak ve her yeniden çekilmek gibi bir vazife yükler. Bu, onların ve insan ruhunun en doğal ve meşru bir hakkı gibi görünür. Onları bulundukları dönemde, bu kadarından olsun mahrum etmek, esasen hiçbir zaman aradıklarını bulamamış, fakat ileride bulacaklarını zannetmiş olan bu ruh ve zekâları çökmüş yaratıklara, acizlik ve kısırlıklarını, sefalet ve fakirliklerle yaşamalarının asalak mahiyetini bildirmek demektir. Eskilerin muhafazakarlığında, yenilik karşısında duyulan şaşkınlığı, uyumsuzluğu, kaçırılmış fırsatların ve birdaha ele geçirilemeyecek olan nimetlerin hâyâlile kavruşmuş olmayı görmek gerekir. Yoksa eskiler de yaşadıkları dönemlerin kendilerine emretmiş olduğu ödevleri yapmışlardır. Asıl hazin olan, yenilikler karşısında eski emeklerinin iflas etmiş olduğunu zannetmeleridir. Yeniliklerin karşısında inat ve ısrarla eskinin savunulması, yine insanın kendi bencilliğinden, kendini ve kendi eserlerini daha üstün, değişmez ve yetkin görme isteginden, nihayet fanilik korkusundan ve genel olarak bir aşağılık duygusuna kapılmaktadır.

Yeni kuşaklara dikkat edersek, bunların yeniliklerde emekleri geçmeyenleri bile, hiç olmasa alkışlamayı vazife sayarlar. Bunlar, ferd olarak kendilerinin değil, kendi kuşaklarının eseri olan her şeyi eskilerinkinden üstün tutar ve yeniliğin çekici gücüne bağlanmaktan zevk alırlar. Yeni kuşaklar, tabiatın kendilerine yüklemiş olduğu orijinal ödevin hiçolmasa koruyucusudurlar. Bunların her eskimişe isyan etmeleri, anlamadan eskiyi yermemeleri bundandır. Hatta bunlar, yeninin değer ve mahiyetine pek de akıl erdirmeksizin okadar güllünç olurlar ki, eskiler bunlara

bakarak kendi dâvâlarının haklı ve yerinde olduğunu sanırlar; ulus ve insanlığın geleceğinden şüpheye düşerler. Bütün bu hâlleri âdeta küçük çocukların zekâlarındaki değişiklik ve esneklikte bile görebiliriz. Eski çocuğun istek ve ihtiyaçlarıyla bugünkü çocukların istek ve ihtiyaçları aynı değildir, gibi görünürler. Yeniler, her zaman eskilerin gözünde bir zamane çocuğu olmuş ve her yenilik de Kıyamet alameti sayılmıştır. Yeni kuşaklar da kendilerinden sonra gelecek olanların gözünde aynı duruma düşeceklerdir.

Şuhalde, asıl anarşî, yenilerin değil, eskilerin ruhlarında fışkırmaktadır. Bu iki karşıtlığın (tezağ) çarpışması, yaşanan dönemin bütün değer yargılarında bir bunalımın varlığı hissini vermektedir. Çünkü her yenilik, genç kuşaklar için normaldir. Bu kuşakları şaşırtan, ucu eskide olan ve kendi özgürlüklerini kısın zincirleri koparmak için giriştikleri savaştır. Bu savaş, bir takım kararsızlıklar içinde bocalayan iradenin, nihayet tām ve çetin bir atılımıyla harekete geçmesi yüzünden, sayircilerine bir anarşî manzaranı sunmaktadır. Bunun içindir ki, meselâ eski kuşaklar, anneyi kocasına ve evlâdına bağı, itaatli ve kanaatkar bir melek görmek ister; yeni kuşaklar ise, kadın özgürlüğünün faziletsizliğe dadar gütmesine razı olmasalar bile bu özgürlüğün korunması hesabına kişilerin özel hayat ve gidışlerine göz yummayı tercih ederler. Eski kuşak, Tanrıya tapmayı, dinî değerlere saygıyı herşeyden üstün tuttuğu hâlde yeni kuşaklar onun kutsallığını anlamadan kabul etmekle beraber, insan ışıının Tanrı aracılığıyla yön değıştirmesine razı olamaz, hattâ buna inanmaz ve kendisille Tanrı arasına kimsenin girmesine de dayanamaz. Zira yeni insan, eserlerinin araç ve amaçlarının yaratıcısı olarak yalnız kendini tanır; tanrısal iradenin sınırlarıyla kendi iradesinin sınırlarını ayırd etmeyi bilir. Eski kuşaklar, ahlâkta gelenegin, doğmacılığın (dogmatisme) ve mistik emirlerin egemenliğinden memnundur. Yeni kuşaklar ise, hiçbir kural (kalde) ve prensibin, hattâ tabiat kanunlarının bile mutlak bir değeri olmayacağına inanır, ışıın ve hayatın emrettiğı şekil ve yönler göre esnek bir fazliete değeri verir. Yani, yeni kuşaklar, formül değil, çözüm şekilleri istemektedirler. Eski kuşaklar, rejim bakımından yetkisini insanüstü kuvvetlerden alan bir şefe bağlanmayı tercih ettikleri hâlde, yeniler, şefin sınıflarındaki mistik dekoru bir tarafa bırakarak, ancak insanlığa ve ulusuna hizmet etmiş olan, kendinden olan ve ona benzemeye çalıştığı büyük ve başarılı insanlara bağlanmayı vazife bilirler, eskinin aristokrat, merasım ve teğrifatlı, iki yüzölü hayatı

yerine, demokrat, alçak gönüllü ve olduğu gibi görünen maskesiz hayatına önem verirler. Eski kuşaklar, bütün ulusal ve kamusal işlerde, ilgili kimselerin hepsine aynı sorumluluğu yükleyememiş oldukları halde, yeni kuşaklar, makam, aile, servet, meslek.. v.s.y'l düşünmeksizin sosyal ve ulusal işlerde bütün yurttaşları aynı yüküm ve sorumluluk içinde görürler.

Her kuşağın kendi anlayış, ihtiyaç ve seviyesi için doğal olan bu farklara rağmen, onların, üzerinde titizlikle birleştikleri ortak değerler de yok değildir: Yani hiçbir kuşak, yurda ihaneti, yalan-cılığı, hırsızlığı, kumarbazlığı, cinayeti, ihtikarı, kanunlara ve bül-yüklüğe saygısızlığı, kinî, şefkatsizliği, riyakârlığı, dalkavukluğu ...özet olarak insan haysiyet ve şerefının ana sıfatları olan kutsal değerleri yıkan hiçbir rezilliği öğmüştü veya savunmuş değildir. Her çağda bazı fetlerde görülebilen manevî sefililikleri, bütür bir ulusa yüklemek asla doğru değildir. Eski ve yeni kuşaklar arasındaki farkın en karakteristik özelliği, iyilik ve kötülüklerin gizlenmiş veya açığa vurulmuş olmasından, bu sebepten de yeni kuşakların daha suçlu ve anarşîye kapılmış gibi görünmesinden ibarettir. Esas itibarıyla büyük savaşlar, her çağda insan ruhu üzerinde yıkıcı olduğu kadar da yaratıcı bir etkiye malik olmuşlardır. Geçmekte olan kuşaklar için dünyamız pek geniş bir otlaktır ve herkes kendi otlagında yemlenmeye devam etmelidir. Yeni kuşaklar ise, kazandığımız çabukluk hızıyla dünyamız pek küçülmüş olduğundan, otlaklarında göreneğe uyarak tembel tembel ve kana-âtle otlamakta olanları, rahatsız etmek ve onları dünyanın öteki nimetlerini de tatmaya teşvik etmek veya bu nimetlere lâyık olanlara hizmet edecek araçlar hâline getirmek isterler. Eski kuşaklar, hayat karşısında bir örümcek gibi sinsi, kaderci ve tevekkülcüdür; Yeniler ise, bu dünyada yoksunluk içinde sürünmek için gel-mediklerine inanarak dünya nimetlerinin her çeşidinden tatmaya hakları olduğunu kabul eder ve bu uğurda gerekirse kendini feda etmeye razı olan bir yiğit, bir kahraman kesilirler.

Özet olarak diyebiliriz ki, herhangi bir çağda yaşamış olan ulusların ruh karakteri kadar da, bir aynı ulusun bireylerindeki ruh yapısının başkalıkları, insanların ruhu bir bunalım ya da anarşî içinde olduklarını zannetmemize sebep olur. Oysaki tabiatte, yerinde sayan bir özdeşlik yoktur Zaman ve uzay içindeki evrimin her durak veya atlama evresinde (safha) birbirine benzeyen veya birbirile özdeş olan şartlar olaylar ve özellikler, başka bir

zaman ve uzaydaki evrimlerin grafiğini aynıle izlemezler. Bu itibarla insan ruhu da tabiat gibi dinamik bir akım içindedir. Bu sebeple meselâ bir babanın düşünce dedeninkine, oğlun duyguları babaninkine benzemek zorunda değildir, hatta benzememek zorundadır. Kuşakların duygu, düşünce ve inançları arasındaki bu farklılıklar, bir evvelkilere bir sonrakilerin ruhi bir anarşi içinde oldukları zamanını verir. Oysaki insanlar her yaşta ve her toplumda içinde yaşadıkları veya komşuluk ettikleri uygarlıkların, uluslar arası ilişkilerin doğurduğu yeni ihtiyaçlarla yeni kültür, ekonomi ve ültü... akımlarının etkisinden kurtulamazlar. Zira, her kuşak kendi hayatını ve bu hayatın gerektirdiği mantığı yaratır, aksiyonlarını da bu mantığın gözlediği amaçlara yöneltir, gerçeklik bu olduğu içindir ki, eski ve yeni kuşakların birbirini beğenmemeleri birbirinden şikâyet etmeleri, bir özdeşlik özleminin imkânsız statizmini arama gafletinden, yeni durumlarla yeni alışkanlıklara uyamamaktan doğmaktadır; nesnel olarak olayların akışındaki baş kalıklar, onların etkisi altında bulunan ruhların farklılıklarına paralel olduğu için anarşi yoktur; fakat bir değişim, bir evrim vardır diyoruz.

III — Sonuç

Bu açıklamalardan da anlaşılmuştur ki, insan ruhunda yıkıcı bir anarşi yoktur. Vakua, milyonlarca evlâdını sınırlarda boğazlatan, binlerce evlâdını metrolarca yükseklikten atlamaya ve parçalamaya mecbur eden ve zaptettikleri şehirlerin halkına bitmez tükenmez ezâ ve cefayı lâyık gören, nihayet insan zekâsının yüzyıllarca emek sarfıyla meydana getirdiği uygarlık eserlerini yıkıp yakan, büyük servet ve dehaları bu sefil işleri başarmak için görevlendiren uluslar ve kuşaklar karşısında, ahlâkın, sanatın, kanunların, dinin... çığırından çıkmış gibi görünen çirkin, adaletsiz ve insafsız bir şekil aldığını görmekteyiz ve bütün bunları, insanlık şerefine yalıtılmayan saldırılar ve gerilikler sayarak bunlara sebep olanlarını da, bir çeşit sınır krizlerine tutulmuş, delirmiş kimseler saymaktayız. Fakat bunlar, hakikatın sathı, dışsal ve eski anlayış (zihniyet) merceğinden görünüştür. Olaylara teleskopla değil, büyüteçle bakmak daha doğrudur. Ovakit anlarız ki, bütün tarih boyunca insanlığın yaptığı savaşlar, birbirine uyguladıkları zulümler ve savunmuş oldukları fikirler, bugünkü-

bütün uluslar, kendi özgürlüklerini korumak ve genişletmek içinlerden daha asıl ve mantıklı değildir. Denebilirki, hemen her çağda başkalarının özgürlüklerini kısımaya ve servetlerini yağma etmeye çalışmışlardır. Barış dönemlerinde de, savaş artığı olanlarla savaşların sonuçları hakkındaki hikâyelerle beşelenmiş olan kuşaklar, içinde bulundukları hayatın eskilerinkine uymayan özgürlük ve zevklerini tatmaya koyulmuşlardır. İşte anarşi gibi görünen, bu iki kuşağın hayat anlayışlarındaki başkalıktan ibarettir. Unutulmuş veya tarihcinin hayâl gücüyle cilâlanmış olan her geçmiş olayda bile, bugünkü tutkuların tohumlarını görmek mümkündür. Zira insan ruhu kendini mesud edeceğini zannettiği amaçlar karşısında aynı heyecanı duyan bir özellik taşır. Yâni onun amaçlara dair olan mantık ve vicdanında aşikâr bir değişiklik görülmediği hâlde, kullandığı araçlarda birtakım değişiklikler göze çarpar. Bu itibarla tabiatın başlangıçsız ve sonsuz düzenine boyun bükerek hiçbir zaman bir kaos hâinden kurtulmamış olan evren yumurtasının, henüz bütün insanlığa lâıık gördüğümüz saâdet çivcivini yaratma gücüne malik olmadığını kabul etmekte büyük bir teselli vardır. Alegorik bir dille söyleye biliriz ki, Fikirler de kokular gibi yayılmak, hoşâ gitmek ya da tiksindirmek hassasına maliktirler. Kimbilir, belki de sağlıklarında taşıdıkları uğursuz düşüncelerin etkisiledir ki, insan kadavraları pek iğrenç kokular çıkarırlar. Hiçbir leşin güzel kokmadığına bakılırsa, canlıların hiçbir zaman iyi şeyler düşünmediği ve ruhların bir çürük yumurta gibi derilerinin herçöşit surı saklayabilen beyaz kabuğu içinde koknuştunu aılaşılr!.. Bunun için olacaktı ki insanlık, zaman zaman bir saâdet ümid ve ışığını veren azızlerle ermişlerin cesedlerini, toprağın çürütmeyeceğine, onların mezarlarındada, sağlıklarındaki temiz ve çekici fikir ve hareketleri gibi misâ, anber ve kâfur kokuları yaydıklarına inanırlar!..

Hakikati en acısı, cesedin bir gün toprak olup varlığına son vermesine rağmen iyi ve kötü düşüncelerin çağlar boyunca şekillerini değiştirerek bizlere ve bizlerden sonrakilere de intikâl edebilmesidir. Çürük ve merhametsiz olan eski fikrin, bir gün hortlayarak modern semboller altında insanlığı kendi peğinden sürüklediği de bilinen gerçeklerdendir. Denebilir ki, büyük adamların bir meziyeti de vaktiyle harekete geçmemiş ve dar bir kadro içinde düşünölmüş olan şeyleri, kozalarından çıkarmaları onlara kanatlar tüyler takarak yeni bir ölkü hâline getirebilmeleridir İn-

san ruhundaki sözde anarşiyı bu bakımdan incelersek, hakikatte hiçbir şeyin bozulmamış olduğunu, fakat insanın, daima aynı has-sa ve karakteri taşıyan bir kimyasal madde gibi, tabiat ve toplu-mun terkiibini değiştirmekle görevli olduğunu anlarız.

B. — DİNİ DEĞERLERDEKİ ANARŞİ

«Bilim ve sanata malik olanlar dine de sahiptirler; fakat bilim ve sanata malik olmayanlar için, din zordur.»

Goethe

I — Dinin mahiyeti, bireysel ve toplumsal rolü:

Din, Sosyolojinin açıkladığı gibi, toplumsal hayatın nesnel bir yansıması, toplum ülkü ve tasarımlarının mistik bir toplamıdır. Toplum, kendi politik ve uygarsal (medenî) egemenliğinin, din kuvvetinden geldiğine inandığı sürece, onu, fertler arasındaki birliğin en sarsılmaz bir bağı zannetmeye devam eder. Bütün teşkilâtını dinin buyruklarına göre organlaştıran bir toplum için artık hukuk, ahlâk, ekonomi, sanat..hep mistik bir maske altında hareket ve faaliyete geçer. Denebilir ki, din, bütün maddi ve manevî değerlerimizi yaratmış olan bir ana kurumudur.

Din, kendisini kabul etmiş olan fertlerin irade ve tutkularını bir disiplin altına alır, tabiat ve hayatla ilgisini azaltır veya bu ilgiye mistik bir renk verir, herşeyi bilen ve dilediğini yapma gücüne malik olan yüce Tanrının uğrunda yapılacak savaşların, sabır, kanaât ve kahramanlıkların bir değeri vardır. Ve hemen her dinin insan için gösterdiği en üstün yetkinlik örneği de Tanrının kendisidir. İnsanın vazifesi, ona benzemek ve tanrısal ahlâka benimsemektir. O, mutlak âdalet, mutlak fazilet, mutlak iyidir ve iyiliktir. Yalnız ona iman edenlerin kardeşliğine dayanan bir dünya mutluluğu, yine ona iman edenlerin toplandığı bir cennette devam edecektir. Bu suretle din sâdece ahlâk, âdeti, bilimsel, siyasal ve estetik faaliyetleri değil, aynı zamanda ferdin bütün vicdanı, istek ve iradesini, duygula-

rını, yâni ferdin ruh ve zekâsını... kendi kalıbına göre şekillendirir. Din, iman edenlere ümid, kuvvet ve teselli vermek suretille acılara yoksunluklara, haksızlıklara direnmeyi ve dayanmayı da öğretir. En gerçek imanlı, hayatın herçeğit tecellileri karşısında, Tanrı gibi yüce bir gücün himayesine dayanarak cesaret kazanır, dünyasından olduğu kadar da sosyal tasarım ve kurumlara yaptığı bu derin etkiler de gösterir ki, din insan kişiliğini tamamlayan ve yücelten, onu, kimliği belli saygıya değer tarafı açık ve güvenilebilir bir aşkıdır ki, gerçekten iman etmiş olanlar için bilgidен ve akıldan üstündür. Neyazık ki imanlıların bu anlayışı, çağlar boyunca pozitif uygarlığın olduğu kadar da dinin kendisi aleyhinde yıkıcı, bozucu yada geciktirici bir etki yapmıştır.

Dinler, insanın suç işlemesine engel olmadıkları içindir ki, vicdanın yeter bir yaptırım (müeyyide) olmadığını sezmışler, her suçu cezalandırmanın da imkânsız olduğunu anlamış bulunduklarından, bir toprakaltı mahkemesinin mutlak âdâletini türlü şekillerde telkin ederek ve zulüm görenlerinin öc yada tesellilerini bu âdâlet valdilerle sağlamaya çalışmışlardır. Bununla beraber Tanrısal âdâleti, cezalandırdığı kadar da bağışlayan bir monark âdâletine benzettikleri için, insanlara küçük, büyük bazı suçlar işlemeye yardım etmiş ve cesaret vermişlerdir. Bunun içindir ki, Şinasi, bir yakarışında: «Tanrının magrifetinden de büyükmü günahım?» demekten çekinmemiştir. (1)

En ilkel dinler bile ahlâkî değer yargılarıyla yogrulmuşlardır; Max Müller'in de gördüğü gibi, «Eski Hind ve Yunan tanrıları birtakım cinler yada yabancı yaratıklar veya delillerin hâyâlleri değildirler, onlar, nekadard değerlerinden soyulsunlar, akıl için kavranılabilir (makul) bir anlamı ve birtakım ahlâkî esasları kapsarlar.» (2)

En çok yayılma gücüne malik olan din, vicdanları arıtmaya en fazla hizmet eden, halkın ihtiyaç, seviye ve içinde bulundukları sosyal şartlara en çok düzenleyici bir etki yapandır. Budacılıkla, hristiyanlık ve müslümanlığın hızla yayılmaları bu yüzdendir. Netekim, devlet rejimlerinin de halk ihtiyaç ve özlemlerine en çok hizmet edenleri daha çabuk yerleşiyor ve sürekli oluyor. Kuvvetli ve orijinal uygarlıklar, istilâlardan sonra evrensel bir dinin yerleşmesi (3) ya da böyle bir din mahiyetini almış olan herhangi bir

1) Sinan Paşa'nın Tazarrunamesi de bu konuda aydınlatıcı bir örnektir.

2) Max Müller, Nouvelles études de Mythologie (Paris: 1897. İngilizcede çeviren: Léon Job).

rejimin kurulmasından sonra doğmuşlardır. Esasen dinlerde böyle ülküsel bir değer olmasaydı, toplumlar, varlıklarını kolay kolay devam ettiremezlerdi. Zira ancak bu değerlere karşı duyular kolektif sempatidir ki, toplumun fertleri arasındaki birliği sağlamıştır. Dinlerde, yıkıcı etki ve olaylara karşı toplumu direnmeye sürükleyen kolektif heyecan unsurları vardır. Gerçekten bir vakitler din, toplumsal hayatın ve kamusal vicdanın kapsadığı şeylerin hepsini okadar kendi rengine boyamıştı ki, bütün eski göçler, savaşlar, uzlaşmalar, kaynaşmalar, hatta bütün icadlar ve yenilikler... özet olarak bütün büyük olayların tarihinde dinin rolü vardı. (4) Dinlerin birbirlerine karşı olan antipatiler, herbirinin ayrı ayrı kendilerini yaymak ve kabul ettirmek için uyguladıkları metot, bu dinleri benimseyen ulusların siyasal amaçların maskeleyerek bu amaçlara sembolik, fakat meşru bir şekil verme taktikğine hizmet eder. Politikacıların çoğu zaman dini, kendi tutkularına vasıta yapmaları, dinde ve dinlilerde bu kabiliyetin fazlasıyla bulunmasındandır. Bütün din savaşlarında, diğer sosyal ve tarihi nedenlerin yanıbaşında, üstünlük peşinde koşanların, bu üstünlüğü, dinlerini yaymak ya da korumak gibi kutsal bir amacı gerçekleştirme gayreti de vardır. Nitekim, Manizm inancında, ataları tanrılaştırmak bile, bir toplumu teşkil eden ailelerin tanrısal güç ve değerinde bir atalar silsilesine malik olduğuna inandırmak suretile yüceliğini tanıtmaya düşüncesinin ürünü sayılır.

Din, kamusal vicdandaki bütün sosyal değer ve ülkülerin düzenleyici bir dizgini olduğu dönemlerde, bu dine sahip olan kavmin birlik ve gücü, bu dizginin gücü kadar sağlam ve kuvvetlidir.

Her din, taşıdığı emirler itibarile daima tablattten ayrı, görünmez bir âlemi ve tabiatten üstün bir takım varlıkları savunur. Tabiatten ayrı olan âlem, insanların yaşadıkları âlemde kavuşamayacakları, fakat tutkuyla elde etmek istedikleri nimetlerin rahatca tadılacağı ümid edilen bir yerdir. Orada aşk kadar da kin, bu âlemde alınamamış hak ve öçlerle tadılamamış lezzetlerin en mutlak ve sâf şekilleri vardır. Orası ülküsel bir âlemdir. Tabiatüstü kuvvet ve varlık ise, ferdi veya bütün iman edenleri bu ülküsel âleme kavuşturacak olan mutlak âdâlet ve imkân prensibidir. İnsanın o ülküsel âlemde nail olacağı nimet ve sâadetler, ancak bu yaşanılmakta olan gerçek ve görünür âlemde, tanrısal buyrukla-

3) M. Halle Wachs, *Les cadres sociaux de la mémoire*, (Paris 1925; S: 243-300).

4) G. Tarde, *Les lois de l'imitation*. (Paris, 1907; s: 305).

ra göre düşünmek ve aksiyonlarını bunlara göre düzenlemek şartıyla mümkündür. Bu buyruklar, dinin en esaslı unsurunu teşkil ederler. Zira topluma önderlik yapan, toplumun bütün kurumlarıyla ahlâklılığını düzenleyen ana prensipler, bu buyruklardır. Anlaşıyorki din, toplum bakımından bütün kolektif tasarımların bir nebüllüzdür; ruhlar bakımından ise, insanların bu dine karşı olan kişisel bağlılık, saygı, sevgi, heyecan ve esirmenin kaynağından ibarettir.

Bir dinin, başka bir dine mensub olan toplum içinde yayılabilmesi için, o toplumun değer yargılarında bir yetersizlik ve bozulğun başlamış olması gerekir. Yeni din, bu eski din çevresinde yayılırken, ayınlarını sâdeleştirir, kendi yayılma ve kurulmasını kolaylaştıran bir incelik, yersel (mahallî) töre ve âdetleri büsbütün hırpalamak istemeyen bir yumuşaklık gösterir. İslâm dininin Dinde kolaylık istemesi açıkca tanrısal emirlerdendir. Spencer'in de açıkladığı gibi, dinin evriminde, ayın ve merasimle kefareti ilgilleyen unsurların eksildiği, manevî ve ahlâkî unsurlarla insanbîcimci (anthropomorphique) unsurların azaldığı görülür.

Görülüyor ki, din de kutsal ve yüce bir kaynaktan bildirilmiş olduğuna inanılmış olmasına rağmen kendisini benimseyen ulusların seviye, ihtiyac ve hatta mizaçlarına göre özel bir evrim geçirmektedir. Bu evrim dolayısıyla görülen değişimler insan zekâsının dinamik gücünü gösterdiği gibi dinin kendi yapısı içinde bazı doğmaların (doğme-nas) eriyip kaybolmaya mecbur kaldığını da gösterir. (5).

II. — Ahlâkî değerlerin anarşisi ve Din :

Uzun çağlar, dinle ahlâk birbirini içinde yaşamış olmakla beraber, bu iki kurumun evrimi asla paralel olmamıştır. Bunun başlıca nedeni, ikisinin de mahiyet ve amaçları arasında önemli farkların bulunması ve hele dinin ahlâkî aşan birtakım mistik unsurları kapsamış olmasıdır. Ahlâkî değerlerin sözde ıflas ve anarşisine dair verilen hükümler, şu iki hipoteze dayanır: Ya eskidenberi yaşadığını bildiğimiz ve önemli bulduğumuz bazı ahlâkî değer ve alışkanlıkları yıkılmış görmek; ya da inanmakta olduğumuz bazı ahlâkî ülkelerin birtürlü gerçekleşemediğini görmek Bunlardan birincisi-

5) Cemil Sena Allah fikrinin tekâmülü, 1934; Hazreti Muhammedin felsefesi, 1967.

ni doğru saysak, ne hakla bugün yaşayan ve belirlemekte olan değerlerin dünkü değer yargılarından daha geri olduklarını iddia edebiliriz? Dünün ahlaki değerleri de, daha evvelki kuşaklara göre aynı derecede düşük sayılmıyorlar mıydı?. İnsanlığın ruhunda, çoğu zaman görülen zihni eylemsizlik, gelenek ve göreneğe uymayan her yeni fikir ve harekete karşı bilerek ya da bilmeyerek başkaldırma ve direnme âdetindedir. Normal bir aklın, «Hangisi daha iyidir?» sorusuna vereceği karşılık. «Toplumun kabullendiği» nden ibarettir. Toplum ise, geçmiş kuşakların kurmuş oldukları düzene bağlanmış, yerinde sayan, değişmez bir yapı değildir; o da düzenlerini bir teviye değiştiren yeni kuşakların hareketli ve yaratıcı ruhuyla kaynaşan bir gerçekliktir. Bu bakımdan, yaşamakta olan değer yargıları beğenilmiyorsa, bunların nasıl olup da toplum içinde tutunabildiklerini açıklamak gerekir ki, bugünkü ahlaki bozulmuş sayanlar bunu kolayca açıklayamazlar.

Şayed kendi ahlaki ülkülerimizin gerçekleşemediğini, yaşamadığını gördüğümüz için bir düşüklüğe inanılıyorsa, daha büyük bir yanılmaya düşülmüş olur. Zira kendi ülkülerimiz, bütün bir toplumun veya dünyanın benimsemesi gereken evrensel bir prensip değildir, böyle bir iddiada da bulunulamaz. Toplumdaki her değişme nesnel bir kuvvetle ferdi kendine itaat ettirir. Bize göre, bozulan bir ahlak değil, değişen hayat şartları ve onun ayrılmaz bir sonucu olan inanç ve aksiyon değişimleri vardır. Asıl ahlak bakımından zayıf olanlar, bu zorunlu değişimlere uyamayanlardır. Ahlaklı adam, içinde yaşadığı çağ ve toplumun insan aksiyonlarına vermiş olduğu yeni yönleri ayak uydurabilen ve vicdanını bu dinamik gerçekliğe göre düzenleyebilen, ilerleyene engel olmayandır. Asıl ahlaki vazife, insanlığın, ulusun, genel olarak toplumun, kendi ilerlemeleri için bizden beklediği işleri yapmaktan ibarettir.

Fakat dinî değerlerin durumu böyle değildir. Ahlak, daha çok yaygın değerlerden örülmüştür; din ise organize olmuş değerleri kapsamaktadır. Ahlak, ulusların töre ve âdetlerine, ulusal ve bireysel ihtiyaç ve karakterlerin uygun olarak zaman zaman değişmek, başkalaşmak zorunda olduğu hâlde, din, asla değişmemek şartıyla bir defa kurulmuş ve bütün insanlık için kabul edilmes. zorunlu olan ağır bir hakikat sayılmıştır. Dinlerin birbirini de hoş görme yen bu bencilliği bile, kaynağının yüceliğine rağmen sarsıntılar geçirmektedir.

III — Dini değerlerin sarılmasındaki nedenler :

Dini değerlerdeki sarıntı pek de yeni değildir. İnsanlar pozitif bir anlayışla düşünmeye başladıklarındanberi, imanla akıl birbirile çarpışmış, rahibin yanında bağıcı (sahirbaz), papazın yanında bilgün, kalbin yanında beyin, iyilikle kötülüğün savaşı gibi özel bir yarıma girmişlerdir. Şüpheli zihin, her çağda mistik duygu ve düşüncelere karşı geytanca bir cesaretle şahlanmış, bu yüzden hemen her yerde imanlılarla kâfirler birbirine karşı iddialarla yaşamışlar, fakat imanlılar asla tām bir yeniliğe uğramamışlardır. Bunlar karşılıklı olarak taassubun katı ruhunu yumuşatmaya ve birbirine kendi şüphelerini de aşlamaya muvaffak olmuşlardır. Dinlerin yapılarında birtakım bölünmeler, ayrılıklar bu yüzden çıkmış ve çeşitli sosyal sebeplerle İhtihat savaşları baş göstermiş, mezhepler ve tarikatlar, Tanrının ve peygamberlerin emirlerini kendi doktrinlerine göre yorumlayarak insanlığın türlü hürriyet ve ilerleme ihtiyaçlarına hizmet etmişlerdir. Dinlerin kendi esasları üzerinde de beliren bu değişmeler veya reform, ulusların birbirine karşı duydukları kin ve tutuklara da alet olmuş, içte ve dışta bu yüzden yapılan kutsal cinayetleri perdeleyecek olan politik ve sözde ahlaki saldırılarla zavallı insanlığı yüzyıllarca ezmış ve hırpalamıştır. Anlaşıyorki mistik inançların en güçlü engeli, pozitif anlayışla dinin doğrudan doğruya kendisi ve nihayet egemenlik iddiasında olan başka bir dinin taassup ve baskısıdır.

Dini inançlardaki sözde anarşinin bir nedeni de, din doğmalarının dünya işlerini çevirmekte yetersiz kalmasıdır. Zira yıllar geçtikçe, birtaraftan insan sayısı artıyor, birtaraftan da yeni kurumlar ve kanunlar vücuda geliyor; bütün bunlar, mistik kurallar ve buyrukların dışında ve onlara aykırı bir yönde ilerliyor. Bu durum karşısında, dinlerin gerçek amaçlarını kavrayamayanlar, kutsal inançlara karşı gelen bir anlayışın belirdiğini ve bütün kötülüklere bunun sebep olduğunu zannettiler. Dine ve dolayısıyla şeriate bağlanma davasını güdenlerin çoğu, gerçekten dinli kimseler değildir. Dinin kutsal emir ve ödevlerine riayet edenlerin sayısı pek azalmış olduğu gibi, kendilerini herhangi bir dinin imanlısı zannedenlerin büyük bir çoğunluğu da, kutsal kitapları yalnız anlamaktan değil, hatta okumaktan bile aciz kimselerdir.. Ahlak bakımından da bu imanlılar, pek faziletli kimseler değildirler. Bütün insan zihinlerini sarmış olan mistik bir atmosfer vardır ki bunun dışına çıkmak isteyenler, sudan mahrum bırakılmış balıklar gibi manen ölmüş sayılırlar. Bu itibarla anarşi gibi görünen inanç bozuk-

lukları, d n duygularında değil, dini görevlerin icrasındadır. Bu da, çağımızın pek karmaşık ve d n doğmalarının sınırlarını ağmış bulunan sosyal hayatındaki genişlik ve  eşitlilikin zorunlu bir sonucudur.,

Tanrılık hakkındaki fikirler ne kadar maddi ve cismani kalmışsa, insanlar ahl k bakımından o kadar geri ve organik ihtiyaçlarına bağlı bir anlayış içinde düşünmüşlerdir; Tanrıları cisimsiz ve manevi bir büyüklük ve sonsuzluk olarak kutlayan uluslar ise, ruh ve zek  itibarıyla daha incelmış, ve arınmışlardır. Fakat bu y lce kavrayış da böyle bir d nin doğmaya ve yayılmaya başladığı zamanlardaki  lk sel heyecan seviyesini hiçbir zaman aşamaz. Bu heyecan, zayıfmeye başladığı sürece, insan, her çeşit mistik inançlarına rağmen, yine maddenin a  ve saldırgan  enberi içinde, hareketlerini inandırdıklarına göre değil.. hayatın gerektirdiklerine göre işletir. Dini anarşı gibi görülen haller işte bu inançlarla aksiyonlardaki uyumsuzluktan doğmaktadır; ve yine bu haller, daha çok dini savunmaya, korumaya çalışan ve kendilerini bu işle görevli sayan kimselerin eseridir. Zira bunlar için d n, nüfuz, kuvvet ve s m rme vasıtasıdır. Bunun içindir ki, onların kendi inandıklarıyla halka inandırmak istedikleri fikirler, birbirine aykırıdır. Dinler kutsal prestijlerini bir de bu yüzden kaybetmeye başlarlar ve dini rıyakarlık, maddi ve politik çıkarları maskeleyen bir zulüm ve istibdat vasıtası da olur.

Bir taraftan bilim, bir taraftan filozofi, pozitif anlayışları kuvvetlendirirken, uluslararası uygarlıkla sosyal iliğilerin genişlemesi fertlerin kutsal ve dış kutsal bütün duygu, düşünce ve inançlarını sarmaya ve değiştirmeye hizmet eder.  zet olarak nüfus yoğunluğu, işlerin ve değerlerin bölümü, anarşı gibi görülen bu değişmelere sebep olduğu gibi, tabii ve maddi olaylarla ferdi ve beğeri mukadderat hakkındaki dini ve hatta felsefi açıklamaların yetersizlikleri de zorunlu olarak derin bir ş phecililiğin doğmasına yardım eder. Nihayet bu şüphe yaradancılık, tanrıcılık, tanrıtanımazlık gibi doğmaların kaynağı olur; biricilikle  ok luk, maddecilikle ruhculuk yarışması, insanı her çeşit mistik dayanaklardan uzaklaştırmış olur. Böylece milliyet duyguları, din kardeşliği kavramını da söndürerek insanı  det  tanrısız, m cize ve kerametsiz yaşayan bir evrenin robotları ve mekanik atomları h line getirir; ahl k da, bu robotların veya atomların, y ni canlı maddelerin öteki maddelerden farklı bir hassası,  det  kimyasal ve fiziki bir karakteri h line gelir. Bereket

versin ki bu madde, öteki kimyasal maddeler gibi çeşitli kaynaklarla kendi saf ve yalın terkiibini değiştiriyor; bu yüzden de ahlâkî değerler bu terkiibin çeşitliliği nisbetinde başkalaşiyor.

Anlaşıyorki, pek çok yüzyıllardanberi, insanların düşünce ve hareket hürriyetleri kösteklenmiş ve kendi gerçek amaçlarından bile uzaklaştırılmış olan dinler, bir bakıma insanın tabii gelişmesini geciktirmişler veya buna engel olmuşlar; fakat bunun sonucu olarak kendileri de, yaratmış oldukları özel uygarlıklarla birlikte zayıflamışlardır. ve yine anlaşıyor ki, herşeyden evvel bir ulusun yapısında oluşan siyasal farklılaşmalar, parçalanmalar, yâni birliği ve bir cinstenliği (homogeneité) bozan sosyal ahenksizlikler başlayınca, din, mezhepler ve tarikatler şeklinde zayıflamaya, bozulmaya başlıyor, ulusal tutku ve amaçları kandıramıyor, dolayısıyla da artık eskimiş doğmalarıyla yeni değerlere ayak uyduramıyor; yeni içtihat gayretleri bile bir takım iç savaşlarına ve vicdan bunalımlarına sebep oluyor. Görülüyor ki anarşi gibi görünen sosyal değerlerdeki değişmelerle dinî inançlardaki zayıflamalar birbirine paraleldirler. Dinde görülen bu sarsıntı, yeni bir ahlâk sisteminin doğmasını da kolaylaştırıyor. Bu sözde anarşilerin en mesud ve başarılı şeklini reform hareketlerinde görüyoruz. Bu hareketler her şeyden evvel, insana tanrısıyla başbaşa kalma imkânını hazırlamış ve ayrı bir sınıf olarak imanlılar üzerinde dayanılmaz baskılar yapmış olan din adamlarını, kendi gerçek görevlerinden başka şeylerle uğraştırmaktan uzaklaştırmıştır.

Ahlâkta, sanatta, filozofi, politika ve bilimde başlayan pozitif zekânın atılımları ne kadar hızlı ve kuvvetli olursa dinsel değerlerin sarsılması, hatta pek çoğunun yıkılması da, o kadar çabuk ve geniş olur. Dinler, başlangıçlarında kendilerini yayacak olan seçkin kişiler elinde, en karşılık beklemez ve içten inanışlarla gönüllere yerleştirilmiş, fakat sonra belki de yine aynı dercede kuvvetli, fakat hoşgörüden yoksun ve çıkarları peşinde kogan adamlar elinde de bugünkü sarsak duruma düşmüşlerdir, yâni dinî, kendi ana konuları dışına taşıma gayretinde olanlar, dine ihanette bulunmuşlardır.

Yüzyıllar ve ihtiyaclar ne kadar değişirlerse değişsinler, halk, dinin bilgeliklerine ve dinin savunmakta olduğu ahlâklılığa hiçbir vakit akıl erdirememiş olmakla beraber dinsiz de kalmamıştır. İnsanlar, ne kadar bilgisiz, sâfдил veya bir akıl hastalığına tutulmuş ve çoğu zaman ihtiyarlamış durumda olurlarsa, dinin kendisine, harika ve mucizelerine o kadar fazla bağlanır ve inanırlar

Aydın insanlar ise, dinin daha çok ahlâkî ve dâhîsel değer ve hakikatlerine önem verirler. Kendi özel aksiyonlarında imanla fazileti uzlaştıracak olanlar pek azdır.

IV. — Tanrısızlık ve dinî riyakârlık :

İtiraf etmelidir ki, dinin vaktile yaratmış olduğu sosyal ve ahlâkî disiplini, başka hiçbir ölkü, aynı şiddet ve kuvvetle gerçekleştirmiş değildir. Vatan, ulus, şeref.. gibi lâik ölküler, ancak bunları anlayabilmiş ve bunları yaşamış olanlar için değerli ve güçlüdürler. Oysaki din, daima bir çoğunluğu teşkil eden ve bu lâik değerleri kolayca anlayamayan insanlara hitab eder; onların irade ve hâyâl güçlerine, kendi istek ve seviyelerine uygun bir şekilde etki yapar, ya da bütün lâik ölküler, imanin korunması için mistik bir makyaj altında savunulmuş olur. Tarih, bunun pek açık misallerle doludur. Öyle görölüyor ki, dinî inançlarını kaybeden toplumlara yeni bir ölkü verebilmek için, onu yine âdetâ dinî bir renge boyamak, kutsal ve mistik bir şekil altında telkin etmek gerektir. Aksi hâlde bu toplumların, bir sürü hâlinde, devlet kanunlarının denetimi ve zoru altında şaşkın bir hayat yaşadıkları görölür. F. Le Dantec der ki : «Normal bir vicdana arkadaşlık eden mantıkî bir tanrısızlık, savaşa karşı allâhsızdır. Böyle bir mantığa bağlı insanın, ahlâkî prensipleri onu hakka saygı göstermekten men eder. Fakat vicdanın gereklileri, böyle bir adama, aklına rağmen arttırıp eksiltilebilmesine imkân olmayan bazı durumlar yükletir. Zira bu durumların mutlak değerine inanmış olan insanlar içinde yaşamaktadır. Bu insanlar içinde, onu allâhsız bırakan, kendi kuşağına mensub olanlardır. Mantıkî tanrısızlığın, ne tutkuyu ne kini, ne de uzak bir amacı bulunabilir. Hayat, bu gibilerin gözünde değerini fazlasıyla kaybeder. Zira o, evvelâ liyakat inanmaz, ve ölümden korkmaz. Üyeleri sâf olarak tanrısız olan bir toplumda, tanrısızlıklarının tekmlî mantıkî sonuçlarına kadar gidecek olursa, ahlâkî vicdan, sosyal bir duygu olduğu sürece, bütün değerlerini kaybeder. Her tanrısız, sırf kendi kişisel arzusunun kandırılmasından zevk almak için vicdanının emirlerine itaat edecektir. Fakat komşularının inançları, kendisine hiçbir vazife yüklemeyecektir. Sâdece tanrısızlardan kurulu bir toplum, tabii olarak zehirle kendini öldürmek gibi bir salgınla sona erecektir. » (6)

6) Le Dantec, L'Athéisme, Paris, 1926.

Mantıkî tanrısızlık, ancak yarım bilgili insanların inat ve kibirlerinden ileri gelir. Fakat hiçbir mantığa dayanmayan ve yalnız tam bir bilgisizlik yüzünden tanrısız kalmış olan toplumlar, bir kanser gibi buluştuğu sosyal organizmayı yıkıncaya kadar genişler ve kendikendini çürüterek yer.

Dinsizlik ve tanrısızlığın toplum hayatında oyandığı yıkıcı etkiyi farketmiş olan Aug. Comte, daha genç yaşlarında iken, Toplumun yeniden düzenlenmesi için zorunlu olan bilimsel çalışmaların planı (7) adlı eserinde, kurumların törelerden, bunların da dinî inançlardan doğduğunu savunmuş ve bunu bir ahlâk planı üzerinde sistemleştirince, **İnsanlık dinî adını verdiği ve özgeci (altruiste), bir ahlâka dayanan modern bir dine ulaşmıştır.**

İnsanlığın ıstırapı yeni olmadığı gibi, bunun önüne geçmek de pek kolay değildir. Bütün düşünsel ve uygarsal faaliyetler, insanların birbirlerine çektiirdikleri bu ıstırapın yarattığı tepkilerdir. Her dönem, kendi ıstıraplarının giderilme çaresini yeni bir din ve ahlâkta aramıştır. Çağımız filozofi sistemlerinden biri olan pragmatiklik, kendine dinî bir doktrin süsü vermiştir. Kurucularından W. James, bu münasebetle der ki: «Çocuklarımız, âdetâ pozitif bir anlayışla doğmuş oldukları hâlde, ruhumuzdaki dinlilik hâlini silmeye imkân yoktur. Zira, bizim olaylar için yaptığımız ayinlerde hemen hemen dinî bir şey vardır; ve bizim bilimsel yaratılışımız (mitazımız), aynı zamanda, zihhî bir yaratılıştır.» (8)

W. James'ın M. Swift'den naklettiğine göre: «Din, bir uyuyan adama benzer ki, onun için gerçek (réel) şeyler mevcut değildir.» (9). Fakat dinlerin kuvveti ve birçok ülkü ve kurumları kendi yapısında toplayabilmesi de buradan gelmektedir. Gerçekten dinler, sanki bu yaşadığımız alemin maddî ve gerçek zorunlulukları yokmuş gibi, ya da bu alemdeki ihtiyaçlarla bu alemin kendisi de, ilmekli (arız) ve bir yanılsama (illusion) imiş gibi farzederek, ferdi, biricik gerçeklik saydıkları ülküsel ve mistik bir âlemin hayâli zorunluluklarına alıştırmağa çalışırlar. Ciddi olarak inananların, manevî ve ruhanî değerlere bağlanmaları ve bu uğurda herçeşit fedakârlık ve yiğitliğe de hazır bulunmaları ruhanî gibi görünen böyle mistik bir esirme ve heyecanın lezzetini tadmalarındandır

7) Plan des travaux scienti fiques nécessaires pour réorganiser la société, Paris, 1822.

8) W. James Le Pragmatisme, Paris, E. Le Brun Çevr. 1925, (s. 31).

9) Aynı eser (s: 45).

Çağımızın moda teorilerinden birini getirmiş olan J. P. Sartre ise, Tanrıyı inkâr eder; zira der, kendi kendinin sebebi olmak fikri çelişiktir. Bir varlık, kendi varolugunu sağlamak için, varolmadan evvel varolması gerekir, bu ise açıkça çelişiktir. Aynı zamanda kendikendinin sebebi olan varlık, sonuç olarak mevcut olmadan evvel, sebep olarak varolmaya ve kendi varolugunu, sebep olarak açıklamaya mecburdur. Esasen varoluşçuluk (éxistentialisme) felsefesi, varlıkta hiçbir bilgelik, sebep ve zorunluluğu kabul etmez. (10) Böyle bir sistemde ahlâk da, din gibi bir uylasım (convention) kurumdur. Büyük maddecilerden Haeckel der ki : «Bilim ve sanata sahip olacak olan yarının insanı aynı suretle dine de malik olacaktır. Şubâlde onun darlaşmış bir uzay parçasından ibaret olan herhangi bir kiliseye ihtiyacı olmayacaktır. Varlığın yırtıcı savaşı yanında, bu geniş evrende iyilik, doğruluk ve güzelliğin işaretlerini bulacak ve onun kilisesi de yine bu evren olacaktır. Fakat zengin bir surette süslenmiş olan tapınaklarda kalabalıkla tapınmaktan hoşlanan bazı insanlar da bulunacaktır.» (11) Bu filozof, bilimir din yerine geçeceğini ve biriciliğin (monisme) başlıbaşına, hristiyanlık inanç ve kilisesi yerine geçeceğini de savunursa da, bu iddialar, insanların en pozitif konuları bile mistik bir güce dayama eğiliminde olduklarını açıkça göstermektedir. Bize göre, Tanrıyı evrende veya tapınaklarda arayanlar, yollarını dalma şaşırma tehlikesi içindedirler; onu, evrenden de daha geniş ve yüce bir tapınak olan kalplerde aramak gerektir. Zira mutlak iyilîğir tahtı ancak orada kurulabilir.

Birleşik Amerikanın büyük düşünür ve şair filozoflarından Santayana, Bilimde Akıl adlı eserinde. «Tanrıdan soyulmuş bir dünyanın pek tatsız ve rahatsız olduğunu» iddia eder ve insan guurunun tabiatcilîge (naturalisme) isyan ettiğî hâlde, şu veya bu şekilde Tanrıya, görünmeyen varlığa neden dönüyor? diye sorar ve buna şu karşılığı verir: «Bu, belki de, ruhun ebedi ve tükütsel olana benzerliğinden ileri geliyor.» Ona göre, «Şuur, bulunduğu hâlden memnun değildir, o, daha iyi bir hayatın hasretini çeker. Etrafındaki akımlarla kendini kurtaracak ve devamlı kalacak bir güce sarılmak ihtiyacını duyar. Ölümlü düşüncesini ona keder verir ve böylece etrafındaki tabii akımlarla, kendini kurtaracak ve ebedi yapacak olan bir güce sarılır.» (12)

10) J. P. Sartre. L'être et le néant bas. 33, 1950; (s: 713)

11) Emile Boutroux, Science et Religion, Paris, 1924; (s: 138).

12) Cemil Sena, Büyük Filozoflar Ansiklopedisi 4 Cilt (Santayana maddesi).

İnsan bu acizliğinin tesellisini dinde ararken, kendisini fazlasıyla kuvvetlendiren büyük bir hazine elde etmiştir. Bilim bu hazineyi onun elinden almaya çalışmaz, ama, onun yerine kendi hakikatlerini sunmaya çalışır ve insan bu iki hazine, sayesinde daha güçlü ve daha ebedî bir ruh kazanmış olur. Lâik devletlerdeki büyük irade ve aksiyon adamlarının dine değilse de Tanrıya mutlak surette saygı duydukları her zaman görülen hakikatlerdendir. Onlar, kutsal duygulara değil, mistik hoş görmezliğin aşırı saldırılarına aykırı fikirleri savundukları içindir ki, dinli geçinen bilgisizler nazarında dinsizmiş gibi görünürler. Bunun içindir ki, birbirile savaşan ulusların devlet adamları, propaganda seferleri, demeçlerinde ve söylevlerinde, birbirini dinsizlikle suçlamayı da âdet edinmişlerdir. Onlar bir bakıma kendilerini vicdan hürriyetinin koruyucusu ve saldırıya uğramış olan Tanrı inancının havarisi sayarlar ve başarıyı, kitlelerin bu inançlarını okşamak suretile sağlayacaklarına inanmaktadırlar

İlkçağ anıtlarının yazıtlarında görülen tanrısal sembollerle bu sembol ve inançlara bağlı zafer öğünmelerinin ifadesle, bugün hâlâ zaferi Tanrıdan uman ve şehitlerden söz açan ve hâlâ kiliselerde zafer için dua eden ve vicdan hürriyetini de kurtarmaya çalıştıklarını bildiren politika adamlarının iddiaları arasında hiçbir fark yoktur. Anlaşıyor ki, insanlık, sözde anarşiye tutulmuş gibi görünen dinî görevlerdeki ihmâllere rağmen mistik duygulardan kurtulamıyor ve bu duygular ahlâka değilse bile siyasal amaçlara hizmet ettiriliyor. Şu hâlde din lâzım mıdır? Buna şair Goethe'nin şu sözleriyle karşılık verebiliriz: «Bilim ve sanata malik olanlar, dine de sahiptirler; fakat, bilim ve sanata malik olmayanlar için, din zorunludur.»

C. — AHLÂKÎ DEĞERLERDEKİ ANAŞİ

I. — Bazı kötümser düşüncülere karşı :

İçinde bulunduğumuz yüzyıl, bazı bilgün ve aydın insanları çeşitli tümitsizliklere ve kötümserliklere sürüklemektedir. Bunlar genel olarak dinin ve klâsik ahlâkın doğmalarına bağlı olduklarından, yeni kuşaklarla toplumların gidişini (conduite) beğenmemekte, insanlığın ahlâk bakımından gerilemekte olduğunu zannetmektedirler. Bunlar, bu gerilemeyi, ulusların uygarlık ve bağımsızlıklarını bile tehlikeye sokan bir felâket saymaktadırlar. Bu türlü düşüncelerde açıkça bir muhafazakârlık taassubu vardır. Asıl tehkeli olan eski gelenek ve göreneklere uymayan gidişlere kapılmak değil, hayatın yeni şartlarına ve insanlığın geçirmekte olduğu yeni ve büyük değişmelere uyabilen bir yeni ahlâk sistemini yaratamamaktadır. Hemen diyebiliriz ki, ilerleyeni kösteklemekten başka bir amacı olmayan bu türlü düşüncelerle taassuplardan daha tehlikeli ve ahlâkdışı bir iddia olamaz. İnsanı yöneten ahlâkî ruh, aksiyonlarımızı düzenlemeye çabalayan her çeşit yapay (sun'î) ve nesnel (objectif) emirlerden üstündür. Bu ruh, kendi amacına doğru ilerlerken, farkında olmadan yalnız insanlığın yönelmiş olduğu tarafa doğru ilerler. Bu ilerlemenin nedenleriyle sonuçlarını kavramak istemeyenler, toplumda bir ahlâk anarşisinin gelişmekte olduğunu zannederler. Hakikatte ise, bu bir anarşi değil, bir değişme, bir gelişme ve bir yenilik devrimidir. Bir ahlâk sisteminin daima aynı değeri muhafaza edebilmesi için, toplumun fazlasıyla statik, kapalı, dünyadaki yeni hareket ve tutkulardan habersiz olması gerektir. Bu nitelikler en ilkel bir toplulukta bile yoktur. Çoğu zaman İngilterenin, muhafazakâr olduğu için, asla geri kalmış bir devlet olmadığını ileri sürerek devamlı bir surette değişen yeniliklerin pek de faydası olmadığını telkin etmek isteyenler vardır. Bunlar İngilizlerin hangi kurumlarını ve âdetlerinden hangilerini kötü-

körüne muhafaza ettiklerini açıklayamazlar. Bugünkü İngiliz ahlâkıyla yüzyıl evvelki ahlâk arasında derin farklar olduğu saklanamaz bir gerçektir. Esasen İngiltere, Montesquieu'nün deyimle **Mixte** bir hükümete maliktir. Zira bu hükümet aristokrasi, monarşi ve demokrasinin karışık bir örneğidir. E. Halévy'nin açıkladığı gibi, orada resmî dinin kaplamı geniş olmakla beraber bunun yanı sıra resmî olmayan mezhepler de vardır. Yalnız burada tanrı tanımazlıkla (athéisme) yaradancılık (diesme), toplum dışı (antisosial) telakki edildiğinden hoş görülmez. İngilterede sanat, bilim ve edebiyat da açıkca himaye edilmez. Vaktiyle Tory partisinin kralı olan George III, monarşik hükümetin geleneksel kayıtsızlığına karşı, Kral akademisini kurarak bunları himaye eder gibi göründü. Fakat asıl İngiliz kültürü, kralın nüfuzu dışında serbestçe gelişti ve bu serbestlik hiçbir zaman anarşiye sebep olmamıştı. Zira İngiltere hükümetleri, din ve kültür kurumlarıyla mezheplerinin hürriyetlerine engel olmadığından, bütün bunlar, kanunî bir kuvvete malik olmadıkları hâlde kendi üyeleri üzerinde olduğu kadar da toplum üzerinde büyük bir ahlâkî otoriteye maliktiler. Bunlar, yalnız toplumculuk ruhunun değil, aynı zamanda modern İngilterenin esaslı karakteri olan insan sever ve bilimsel değerdeki kurumların da gelişmesine çalışırlar. Hatta, resmî dine ve hükümete karşı gösterilecek nefrete de engel olacak tepkileri gösterirler. Adetâ bunlar, töre polisliğiyle görevlidirler ve kanunları uygular; fakat, hem unutulmuş olan kanunları bulup ortaya çıkarırlar, hem de yeni ihtiyaçların gerektirdiği yeni kanunları teklif ederler. Bunlar ahlâkî fikirler bakımından dogmatik görünmelerine rağmen, büyük endüstrinin yarattığı nüfuz ile kendi nüfuzlarını uzlaştırırlar. Devletin siyasal kurumu, onların genel kalkınmaya engel olmasının daima önüne geçmiştir. Bununla beraber endüstri uygarlığının ilerlemesi, İngilterede de sosyal kararsızlıkları artırıyor, orada da bunalımlar eksik olmuyor. Bu itibarla İngiltere hür bir memlekettir demek, kendiliğinden (spotané) kurulmuş teşkilâta karşı iradeli bir itaat memleketi demektir, ve İngilterenin muhafakârlığında başlıca şu üç etken vardır ki, bunlar bu ulusun diğer uluslardan ayrı bir ruhî ve hayatî yapıya malik olduğuna delâlet eder; a. - Bilinemez şeyler karşısında güvensizlik ve alıngan şeylere karşı uyarılık zevki. (Bu tabii bir muhafazakârlık demektir.) b. - Kilise ve kuralıya saygı; c. - Yurdun ve ulusun büyüklüğüne, kuvvetine iman, yâni emperyalist fikirler. (13)

13) E. Halévy, Histoire du Peuple anglais au XIX^{em} siècle. Paris, 1912. (s: 562 - 563).

Bazı küçük değişmelerle bugün de geçerli olan bu açıklama da gösterirki, her ulusun kendine mahsus bir tarihi, bir sosyal ve ruhi özelliği vardır; ve her toplumun ahlâkı. özelliklerine uygun bazı değişikliklere uğramak zorundadır. Bu değişiklikler, herhangi bir ulus için hiss olunacak kadar göze çarpan bir büyüklük ve çabuklukla gerçekleşebilecekleri gibi, bunun aksi de olabilir. Bu itibarla gerileyen veya yerinde sayan hiçbir fikir ve inanç mevcut değildir. Fikirler ve inançlar, eskilerle ilgilerini hergün biraz daha kurma eğilimindedirler. Bunları her ulus kendi toplumunun ölçülerine ve miyarlarına göre incelediğı vakit, ahlâklılık ya da ahlâksızlık şeklinde bir ilerleme veya gerileme var zannına düşülebilir. Oysaki her değişme, buna uğramış olan ulusun kendi sosyal yapısı için tabiidir; genç kuşaklar için çekici bir tadı olan her yenilik, eski kuşaklar için uzaklaşılması gereken bir tehlikedir.

II. — İnsan ve Ahlâkın Mahiyeti :

Her çeşit klâsik tarifleri bir yana bırakarak diyebiliriz ki, Ahlâk, fertlerin birbirile ilişkilerini düzenleyen birtakım kolektif kurallardır ki, bunların gerçek amacı anarşiye, tepkiye, saldırganlığa engel olmak ve insanların birbirile güven, dirlik ve düzenlik içinde yaşamalarını sağlamaktır. Böyle anlaşılmış bir ahlâk, hem sosyal dengeyi, hem de fertler arasındaki bağıllık ve disiplini gerçekleştirir. İlk ahlâkı ödevlerin dini emirler şeklinde şuurlanmış olduğunu görüyoruz, fakat bu emirler, G. Tarde'in zannettiğı gibi bireysel ve orijinal ibdalar değildir. Onlar, sâdece kamusal vicdanın eserleridir. Zira biz ilk dini inançları, kimlerin nasıl bir duygu ve düşünce üstünlüğü sayesinde keşfettiklerini ve içinde yaşadıkları toplumlara, bunları nasıl kabul ettirdiklerini bilmiyoruz. Kamusal vicdan, evrimin türlü duraklarında, kendi yapı, amaç ve ihtiyacına en uygun gelen değer yargılarını yaratmıştır. Bu bakımdan ihtiyaçlara saygı, yurtseverlik, fıkara yardım, köleleri âzâd ve, zavalıların teselli etmek... v. s. gibi ödevler, yine G. Tarde'in dediğı gibi «Mısır mezarları, Yunan tapanakları ve gotik katedralleri gibi, insanlığın çeşitli çağlarında ortaya çıkmış» değildir. (14) Ahlâkı emirler, onun savunduğı gibi olsaydılar, bir toplumda fazilet sayılmaz, bir aynı toplumda yaşayan fertler, herhangi bir aksiyona aynı ahlâkı değeri veremezlerdi

İnsan içine girdiğı ortam ve çevrenin sâflığını gideren dinamik bir maddedir. Bunun içindir ki, bir toplum içinde, bireysel ki-

14) G. Tarde, Les Lois de l'imitation, Paris, 1907

gılığını kavramış olanlar, kendilerini disiplin altına alan nesnel kurallara karşı gelmeye başlarlar, zira kişilik şuuru, hürriyet şuuruyla paraleldir. Peygamberler ve yenilik getiren devrimciler, toplumda baş gösteren yeni ihtiyaçları kandırmak için yine mistik bir değer taşıyan yeni emirleri sunarlar. Bu emirler o kadar kişilik dışı bir görünüme malikdir ki, hepsini tabii olarak kendi öz vicdanının eseri imiş gibi kabul etmeye mecbur oluruz. Çünkü insan, Schiller'in de gördüğü gibi ,yalnız yorum arabacılarına malzeme hazırlayan bir varlık değil, aynı zamanda atmosfer içinde bir-biri üzerine piramidler yükseltecek, bunlara toprağı temel yapmayı unutmayan Firavınler gibi, tutkularının zihni saltanatını doğuran bir krala benzer, ve insanlık, nişanlı gelecektir diye, hergün gelin elbiselerini giyen, fakat beklediğinin gelmediğini görerek ertesi gün tekrar giyinmek üzere bu ümid elbisesini çıkaran delirmiş bir kıza benzer. İnsanda ümid ve iman ebedidir.» (15) Tutkunun, ümid ve imanın ise, insanı zincirleyen sosyal ve tabii kayıtları kırmak için atılımlar yaratan âsi bir güçtür. Bazan ahlâksız sayılan bir takım önemli adamların bu âsiler arasında olduğu, bazan büyük devrimcilerin de bunlara katıldığı veya bunlar kışkırttıkları görülür. Bir toplumun ahlâkını bozmaya sebep olarak gösterilen sanatçı, yazar ve düşünürler ,çoğu zaman yaşayanı sergilemek suretile, bizi, kendilerinin de beğenmedikleri değerler ve aksiyonlar üzerinde düşünmeye sürüklerler, ya da beğendikleri değer yargılarıyla aksiyonları şuurlandırmak için, yaşayanın aleyhinde bulunurlar. Bu itibarla bir toplumun ahlâkını bozmaya çalışan ve bunu başarabilen hiçbir ferd ve kuvvet bulunamaz. Kaynağı uluslararası ilişkiler ve uygarlık rüzgarları olan bir ahlâkî oluş vardır ki bunun akımına tutulanlar, tutulmayanlar nazarında daima geri ve ahlâksız sayılırlar. Gerçek ahlâk ise, birbirinin gidişini beğenen ya da beğenmeyen fertlerin seçtikleri değer yargılarından bambaşka ve ayrı bir anlamda kendi determinizmine bağlı olarak dalgalanır.

Şu hâlde, toplumu kendi tabii akışına mı terk etmelidir? Gelecek kuşakları, başka toplumlardan akıp gelen yıkıcı, korkunç, illülsüz ve hayvanca bir hayata sürükleyen etkilere karşı koruyucu bir tedbire hiç mi başvurmamalıdır?

Esasen bu teşebbüse, kültür ve kanundan başka bir kuvvetin yetkisi yoktur. Fakat bunlardan birincisi, eğitimsel değeri bulunmakla beraber bütün bir insanlığın eseri olan uygarlığın, bilim, fel-

15) J. M. Guyau, *Esquisse d'une Morale sans obligation ni sanction*, Paris, 1907.

sefe ve sanat gibi önemli eserlerle, bu uygarlığın bağışladığı ve kazandığı hürriyetleri asla aşamaz. Bir batı kültürü, bu kültüre bağlı olan bütün insanları kendi ulusal özelliklerinden uzaklaştırarak öteki uluslara, yani aynı uygarlığa bağlı olan insanlara benzetmektedir. Kanuna gelince, bu, ulusal, hatta siyasal bir baskı olmaktan heri gidemez. Her baskı ise, gizli ve sinsi bir başkaldırmayı, bir itaatsizliği hazırlar. Bu itibarla ahlâksızlıkları hazırlamakta en büyük rolü oynayan da bu türlü tedbirlerdir. Zira bunlar, insan ruhunun gerçek ihtiyac, eğilim ve tutkularını dikkate almak istemezler.

Eski kuşakların alıştıklarına benzemediği için ahlâksızlık sayılan hâller nelerdir?. Bunlar, din, kanun ve kültür baskıları yüzünden gizlice yapıldıkları için açıkça görülemeyen içgüdülere bağlı aksiyonlardır ki, demokratik rejimler sayesinde gizlenmelerine de lüzum kalmamıştır. Denebilir ki, bunların büyük bir kısmı, genel olarak terbiyesiz sayılan hareketlerdir; bir kısmı da edebe, aykırı olan hareketlerdir. Sokakta öpüşen iki genç ahlâksız mıdır?. Birbirinden hoşlanmayan bir çiftin, kanun zoruyla aileyi devam ettirmeleri bir fazilet midir?. Ferdin yalnız kendini zarara sokan herhangi bir alışkanlığına ahlâksızlık damgasını vurmaya hakkımız var mıdır?

Bize öyle geliyor ki, gerçek ahlâksızlık, yalan söylemek, iftira etmek, aldatmak, sözünde durmamak, başkalarının dirlik ve düzenliğini bozmak, çalmak, öldürmek, içinde yaşadığı toplumun kanun ve törelerine saygı göstermemek... v.s. gibi, sonucu yalnız kendine değil, öteki insanlara da zarar verebilen aksiyonlardır. Terbiyesizlikleri, kanun önleyebilir; fakat ahlâk dışı saydığımız edepsizlikleri, ferdin kendi vicdanından başka hiçbir kuvvet tam olarak temizleyemez. Zira bütün insanların ruhuna standart bir şekil vermek-onları bir aynı tezgahtan çıkmış sucuklar gibi kalıplaştırmak imkânsızdır. Bu işi, hatta en kuvvetli zamanlarında dinler bile başaramamıştır. Hazreti İsa'nın gördüğü gibi içinde, ilk taşı hiç günah işlememiş olanın atabileceği insanlar bulunan hiç bir toplum yoktur. Böyle bir toplum olsaydı ne peygamberlere ne de ahlâkçılara raslanabilirdi. İnsanları yalnız birbirine değil, bütün ahlâkçıların savundukları ve gerçekleşmesini istedikleri bir fazilet örneğine veya böyle bir örnek olduğu ileri sürülen herhangi büyük bir insana benzetmek de imkânsızdır. Zaten böyle örnek olarak gösterilen tanınmış adamların da ne dereceye kadar faziletli olduklarını açıklamak zordur. Kutsal kitaplarda adları saygıyla geçen kişilerin bi-

le, ahlâk bakımından pek de saygıya değmeyen kişiler oldukları artık bir sır değildir; Tevrat'ta bunun pek acı misâlleri vardır. Anlaşıyor ki her insan soya çekim yoluyla kazandığı organik yapının olduğu kadar da hayatı boyunca içinde yaşadığı toplumun ve dünya uluslarının yarattıkları imkân ve şartların etkisi altında kendi hayatını yaşar ve kendi kaderini belirler.

Fakat bu kaderi eğri yollara değil, doğru yollara yöneltmek için, hemen her çağda ve her ulusta çeşitli ahlâkçı filozoflar, devlet adamları ve tarikat kurucuları yetişmişse de ençok başarısızlığa uğramış olanlar da bunlardır ve bilhassa ahlâkçılar (moralistes) dir. Çünkü onlar, gerçeklere değil, ütopyalara önem vermişlerdir, ütopyalarla insan tabiatını değiştirebileceklerini ümid etmişlerdir.

III. — Ahlakçılar

Genel olarak ahlâk felsefesiyle uğraşanlar, insanları toptan mesud edebilecek bir takım değişmez prensipler ve aksiyon kuralları bulmaya çalışırlar. Zira bunlar da peygamberler gibi insanı seven, insana acıyan kimselerdir. Bunların yanıldıkları nokta, insanların dikkate alacak yerde insanlığı dikkate almalarıdır. Zira insanlığın ortak ihtiyac ve çıkarları mevcut olmakla beraber, ulusların kendi töre, tarih ve sosyal yapılarından gelen bir takım ayrı inanç ve ihtiyaçları vardır, hatta fertlerin bile birbirinininkine benzemeyen ve eğitilmeyen seviye ve seviyeleri, yaratılış ve meslekleri... ..onların birtek veya özdeş prensiplerle bahtiyar olabilmelerine engeldir. Ahlakçılar (moralistes) her çağda başka başka fazilet prensiplerini savunmak suretile kendi teklif ettiklerine uymayan saâdet formüllerini eleştirmiş, beğenmemiş ve birbirile olduğu kadar da kendi kendileriyle çelişikliğe düşmüşlerdir. Nihayet bunların teorik olmaktan kurtulamayan düşünceleri, ancak sayısı pek az ve belirli bir kültüre malik olanlar tarafından anlaşılabilir kadar karmaşık ve yüksektir. Ahlakçıların kendi aralarında görülen anlaşmazlıklar, birbirini tamamlamaya çalışan peygamberler arasında da görülür. Bunlar arasındaki esaslı fark, birincilerin, insanları bu dünyada mesud etmeye çalışmaları, ikincilerin ise, sanki bunun imkânsız olduğunu anlamışlar gibi, yalnız ahiret saâdetlerine önem vermeleridir. Daha doğrusu, peygamberler bu dünyada benimsenmesi gereken faziletleri, ölümden sonra gerçekleşmesi ümid edilen mutlak saâdet için tavsiye ederler. Ahlakçıların genel eleştirimini bir tarafa bırakarak bunlardan bazıları hakkında bilgi vermeyi faydalı buluyoruz :

a. — Ahlâk eğilimlerle aksiyonlarını, duygulara ve akla dayamak suretilee faziletin doğuştan ve tabii bir değeri olduğunu savunanlar vardır. Bunlar, Sophocles'ten başlayarak hemen bütün akılcı (rationaliste) filozoflardır. Daha pozitif düşünen J. M. Guyau'nun kendi vermiş olduğu şu mîsâlden çıkardığı sonuc, bu zümrenin düşündüklerini pek iyi açıklar: «Avusturalyada yargıçlık yapan bir zatın çiftliğinde çalışan bir yerli karısı hastalanıp öldükten sonra, yargıçtan, uzakta bulunan kabilelerden birindeki bir kadını öldürmek için izin ister. Yargıç, eğer böyle bir şey yapacak olursa, kendini ölünceye kadar hapsedeceğini bildirir. Bir süre için bu iğten, vazgeçen yerli, yiyip içmeden kesilir, vicdan âzabı içinde âdetâ bu ihmâlınden ötürü karısının ruhu ona eziyet ediyormuş gibi hastalanır. Nihayet birgün yerlinin kaçtığı ve bu vazifeyi ifadan sonra geri döndüğü görülür. Demek ki, insanda âdetâ fena ve ya içgüdüsel hareketlere kadar yayılan ve ahlâkî yükümlere (mükellefiyet) benzeyen bir duygu vardır. Hırsız ve katillerin de böyle bir mesleki vazife duygusuna malik olmuş bulunmaları, hatta hayvanların bile bunu bulanık bir surette hissetmiş olmaları mümkündür.» (16).

Bu biyolojik ahlâklılık fikri, vicdanın doğuştanlığı fikrine kadar ileri gider. Her şeyin kökü tabiatte olduğuna göre, fikir ve inançlarımızın tohumları da tabiatte bulunabilir. Fakat bundan çıkarılmakta olan sonuc mübalagalıdır. Zira, bu sonuc, gerçek olsaydı, insanların ahlâklı olmalarını sağlamak için bir telkin ve eğitime ihtiyaçları olmazdı. Hayvanlarda bile bir ahlâklılığın varlığını kabul ettikten sonra, onlardan daha üstün olan insanda bu içgüdünlüğün, bütün bir cinsde aynı derecede gelişmiş olması da gerekirdi. Bu doğuştancı görüş, insan ahlâkının en tabii ve asıl duygularını toplum ve uygarlığın bozduğunu da savunur. Bu teori, fazileti yüceltmesi bakımından değerlidir. Zira ona, canlının hücrelerine yerleştirecek kadar sarsılmaz bir temel vermiştir. Fakat bu teori, aynı canlı cins veya türde hiç değişmeyen ahlâk içgüdüllerinin, aynı tipteki insan toplumlarındaki fertlerde neden özdeş olmadıklarını açıklayamaz.

b. — Ahlâk kurallarının deneyden geldiğini ve bu sebepten de bunların tanrısal ve tabii olmaktan ziyâde hayati ve sosyal bir kaynaga malik olduğunu iddia eden ahlâkçılarda, Kuvvet ve Menfaat gibi, ahlâk kavramıyla uzlaşmasına imkân olmayan prensipleri, fa-

16) J. M. Guyau, Adı geçen eser. s: 55.

ziletin esası sayarlar. Bunların da haklı olduğu noktalar vardır. Fakat dayandıkları prensipler, çoğu zaman, ülküsel bir iyilik kavramıyla uzlaşamazlar.

c. — Bu konuda en yeni görüşlerden biri de dayanışmacılık (solidarisme) teorisidir. Daha çok evvel, yunan filozofları, alemdeki dengeyi, aşk veya kın, yâni çekim ve itim (dafla) hassasıyla, Aristo ise, ilgi (affinité), Newton, genel çekim prensibile, nihayet Leibniz, Ezeli ahenk ile ve Guyau da Sempatî kavramıyla açıklamışlardı. Pascal, «Alemin her parççası, birbirile öyle bir ilişki ve bağlılığa maliktir ki, birini diğeri, bunları da bütünlü olmaksızın anlamaya imkân yoktur.» demiş, bu suretle de evrende kozmik bir dayanışmanın varlığına işaret etmişti. Pragmacılar da, bireysel ve sosyal denge ve menfaati, insanlığın birbirile yardımlaşma ve bağlılığında görerek ahlâkî dayanışmayı yâni bağlaşılmayı temel yapmışlardır. Pragmacılara göre, insan aksiyonlarının bazı kurallara ihtiyacı vardır; bilim bu kuralları hazırlamaktan acizdir. Bu itibarla, hayati zorunlulukların emrettiği hâllerle ortak menfaatler, insanı her gün biraz daha birbirine bağlamaktadır. Aydın bir aklın insana yüklediği ödevler çözümlenecek olursa görülür ki, âdâlet, bireysel yetkinlik, hoşgörme, aile vatan, toplum ve insanlık karşısında fedakârlık.. gibi ödevler, ancak Bağlılık kavramıyla açıklanabilmekte ve gerçekleşmektedir. Zira bu, bilimin ilham ettiği bir ahlâk sistemidir. Kozlowski, bir makalesinde (17) şöyle demektedir: «Sosyal gerçeklik, hissedilebilen gerçeklikten bambaşka bir şeydir, gerçek şudur ki, toplumun dışsal gözlemlinden kaçan şey, fertleri birbirine bağlayan ilgilerdir. Bu bağlar elle tutulamaz ve görülemezler; hernekadar bunun varlığını bazı dışsal olaylara irca etmek mümkünse de, bu ancak bir yabancı sıfatıyla herhangi bir toplumu gözlemden geçirmek suretile başarılabılır. Aynı topluma mensub olan fertler ise, bu bağ vasıtasız olarak hissederek. En ilkel bir toplumda, hatta hayvanlarımızın bile biraraya gelmesinde göze çarpan şey, elbirliği (cooperation) dir. Bu elbirliği, ne kadar geçici olursa olsun, kendisini vücuda getirmeye sebep olan amacı gösterir. Aynı zamanda ortak bir aksiyon plânının varlığını da ifade eder veya hiçolmazsa, aksiyonu yönetenlerin zihnindeki plânı da anlatmış olur ve amaca ulaşmak için direktörlere itaatın zorunlu olduğunu da gösterir. İşte bu fikir ve duygulardır ki, sosyal bağ (lelien sociale) teşkil ederler. Bu bağ, amaca ulaşıldığı zaman kay-

17) M. Kozlowski, *Révue philosophique*, Août. 1922.

bolur; fakat bu bağ, amaca ulaşıldığı zaman kaybolur ,ama daha devamlı amaçlar için evlatlara bile geçebilir. Yani sosyal bağ, ortak amaçlar için olan bağların genelleştirilme ve daimileştirilme geleneğinden başka birşey değildir.»

Zira bu, ruhi düzenden bir gerçekliktir. Bu sosyal gerçekliği hissedilen, gerçeklikle karşılaştırırsak şu nitelikleri görürüz: Evvelâ sosyal gerçeklik, içerik (derunî) dir ve dolaysız olarak idrâk edilir; fikir vasıtasıyla değişkeye (modification) uğratılabilir; fakat fikurdan doğan aksiyonlar vasıtasıyla değiştirilemezler; sonra bu gerçeklik dinamik değildir; zira onun kendisi bir iradedir; ya da dolaysız olarak iradeyi doğuran geydir. İşte sosyal bağ, toptan gözönüne alınan bir toplumda bu niteliklere maliktir; gerçektir ve toplumun biricik gerçekliği de budur. Çünkü, kurumları, gelenekleri ve bir toplumun bütün ükklisel ürünlerini, gelecek hakkındaki ümid ve dileklerini kaldırarak olursak, ortada toplum kalmaz; ancak rasgele biraraya gelmiş olan çeşitli fertlerin toplanmasından başka birşey görülemez. Bireysel şuurların bağlantısı, sosyal ruh demektir.

«Sosyal bağ, fertlerin vicdanlarından başka bir yerde mevcut değildir. Fakat bu, bireysel şuurları aşar. Fikir ve anılar, ancak bir cemaatte oluşabilir; şuhâlde bireysel şuurlarda belirmiş olmasına rağmen bir Sosyal ruh vardır; ve bu bireysel ruhtan bambaşkadır. Sosyal ruh, bireysel ruhu zaman içinde aşar; o fertlerin ölmüne ve kuşakların değişmelerine rağmen devamlıdır. Kapsamının (muhteva) zenginliği dolayısıyla da bireysel ruhu aşar. Gerçekten sosyal ruh, fertlerin faaliyetinde miskin ve bencil benliğin doğurduğu herşeyi, gelenek adını alan ve kamusal hafızada zaptedilmeye pek az değen şeyleri de kapsar.»

Sosyal ruh, belirli bir zamandaki toplumu teşkil eden fertlerin şuurunda kayıtlı olan şeylerin toplamı değildir. Belirli bir dönemin kuşakları tarafından ulaşılamayan sanat ve bilim eserleriyle siyasal ve sosyal eserler uygarsal (medenî) eseri, ebedileştirebilir. Daha uygun şartlar içinde bulunan istidâtlı ve bunlardan faydalanmayı bilen kuşakların doğuşuna da kaynaklık yapabilir. Meselâ, Rönessansta böyle olmuştur. Daha az önemli olarak aynı olaylar tekrar tekrar meydana gelebilirler. Kendi zamanlarında bilinmemiş ya da hor görülmüş ne kadar eser ve müellif vardır ki, bunlar, daha sonra gelmiş olan kuşaklar için pek bereketli birer kaynak olmuşlardır. Hatta iddia edilebilir ki, belirli bir zamanda sosyal ruhun kapsadığı zenginliğin toplamı, hâldeki kamusal vicdanın kap-

sadığı şeyleri sonsuz bir surette aşar. Tarih, biricik gerçeklik olarak gördüğümüz bu sosyal ruha uygarlık adını vererek onun dinamik yönünü farketmiştir. Uygarlık, insan tarafından kazanılmış olan değerlerin ve teknik vasıtaların toplamıdır. Bunların toplu olarak birarada bulunuşu, sürekli olarak çoğalmak suretile sosya' bağı ve bu yüzden sosyal gerçekliği teşkil eder.

Sosyal ruh, sosyal gerçeklik, sosyal bağ bütün değer ve kapsamlarıyla nihayet kendine girmiş bulunan fertlerin mekanik ve organik bağlılığını ifade ve isbat ederler. Ancak bu bağlılıklardır ki, insanlığı ve fertleri birbirine karşı sorumlu ve belirli ödevleri yapmaya mecbur bir organizma ve unsur hâline getirir.

Dayanışmacılığın bu görüşü, bir anda doğru gibi görünmekle beraber, aşırı ve acele verilmiş yargıların yanılmalarından kurtulamaz. Zira bağlılık yakından bireysel değerlerle incelenecek olursa görülür ki, o, iyilik için olduğu kadar da kötülük için de geçerli (muteber) dir. Birbirleriyle savaşan ulusların dayanışmalarındaki zatlık buna delâlet etmez mi? Buna dayanan ahlâk da, tanrı-bilimci veya mistik ahlâklar gibi, şer'i hilelere en elverişli görünürler. Zira bağlılık, kuvvetli ile zayıf arasında kurulursa, kuvvetli zayıfın yine efendisi ve koruyucusu olur. Zayıflar arasındaki dayanışma ise, ya bir kuvvetliye karşıdır; bu takdirde kuvvet dayanışmayı yaratan bir uyarım (münebbih) dir; bu durumda ise hangi tarafın haklı olduğunu belirtmek güçtür. Çünkü zayıfların dayanışmasında doğacak olan kuvvet de, kendisini doğurmuş olan kuvvete karşı bazı hakları ve tutkuları savunacaktır. Şuhâlde, ikisinin de dayandığı prensip ahlâkî değildir. yahut da bazı ortak ve maddi çıkarlar için bir çeşit ekonomik ortaklığa benzeyen bir bağlılık kurulacaktır. Bu takdirde de bağlananların kendi çıkarlarını sağlamak için üzerinde birleştikleri prensiplerin ahlâkî olup olmadıklarını belirtmek gerekecektir. Bundan ise bağlılığın kendi başına fazilet olmadığı sonucu elde edilir Eğer kuvvetliler zayıfların kuvvetlenmesine engel olmak ve onları kendi emirleri altına almak için bağlanmışlarsa, bundan daha ahlâk dışı bir teşebbüs olamaz. Mesleki dayanışma bile, pek de ahlâkî bir değer taşımaz. Zira bu da, aynı meslekten olmayanları, bir yabancı telâkki eder; onları, aynı meslekten olanlara uygulanan ahlâkî ödevlerin dışında bırakır. Bu yüzden evvelâ Adâlet kaybolur. Mesleki dayanışma, insanları, tanrılarına ve peygamberlerine göre ayrı ayrı değerlendiren dinler gibidir. Bu dayanışma, işlerin, mesleklerin ve okulların mensuplarına göre çeşitli davranışları zorunlu gören, bu yüzden de insanlar arasında

bir ahlâk ve değerler hıyerarşisi yaratan, aristokratik, fakat dar ve kapalı bir anlayışın ürünüdür. İltimas, rüşvet, taraf tutmalar, kendilerinden olmayanları korumamak.. gibi türlü fazeletsizlikler de bu dayanışmanın rolü vardır. Özet olarak diyebiliriz ki, dayanışmacılık (solidarizm) ancak belirli konu ve amaçlar etrafında yapılan anlaşmalar ve birleşmeler şeklinde belirir ki, bu hırsızlar, yanke-siciler, gangsterler, caniler, kaçakçılar... arasında bile görülebilir. Anlaşıyor ki, dayanışma veya bağlılık, bunu savunan filozofların ülküleri olarak değil, gerçekliğin aksiyonu olarak incelendiği vakit, dalma bir faizlet ve âdâlet vasıtası olamamaktadır

D. — Ahlâki şüphecilik ve ahlâkta hüççilik (nihilisme)

Biraz evvel, uygarlığın, insan tarafından yaratılmış veya kazanılmış değerlerle teknik vasıtaların toplamı olduğunu kaydetmiş-tik. Fakat fazla olarak her ulusun kendi kültür, gelenek ve tarihinden gelen ayrı bir uygarlığı, bu sebepten de ayrı değerleri vardır. Bunların bütün insanlıkla ilgisi, yalnız uygarlığı yaratma bakımından yapılmış olan iççiliktir; bu iççiliğin, bu emeğin ner ulusa isabet eden nitelik ve niteliği okadar birbirile özdeş veya eşit değildir ki, uygarlığın büyük emektarı olduklarını zanneden toplumları kendilerinde yepyeni ve çok büyük bir takım haklar götürür ve öteki uluslarla onların uygarlıklarını beğenmez olurlar. İşte ahlâkçıların bir diğer zümresi, Uygarlık tekelciliğinin yarattığı özel bir ahlâk görüşünü savunurlar. Bunlar, insanların hepsini aynı değerde görmediklerinden bir çeşit ahlâki kastlar yaratmakta ve sonuç olarak da ya ahlâktan şüphe etmekte, ya da ahlâkı büsbütün inkâra kalkışmaktadırlar. Bunun dayandığı amaç, bu inkâr veya şüphe sayesinde, başkalarına karşı ifasına mecbur olduğumuz ahlâki ödevlerden kendi uluslarını affetmek ve kendi ahlâkdışı saldırılarını bir hak ve vazife saydırmaktır. Pratik sonucu bu olan bu şüphecilik veya inkârcılığın bilim bakımından güttüğü amaç şüphecilik veya inkârcılığın bilim bakımından güttüğü amaç da, faizletin dayandığı sosyal ve psikolojik kaynağı teorik olarak belirtmek ve açıklamaktan ibarettir. Hepsine birden ahlâk dışılık (immoralisme) da diyebileceğimiz bu sistemin tarihi gelişimi bakımından bir panoramasını vermekte fayda buluyoruz:

Hemen bütün peygamber ve ahlâkçı filozoflar, hazin ve acı bir savaştan sonra mahvolup giden insan oğlunun biraz daha mesud olabilmesi için çeşitli yollar göstermiş, bazan gülünç ve gerçekli-

ğe uyması imkânsız birtakım kurallara riayeti teklif etmişlerdir. Bunların, üzerinde anlaşıp birleştikleri tek nokta, insanın saâdetini sağlamaktan ibarettir; fakat onların kullandıkları vasıtalar, koydukları prensiple birbirine fazlasıyla karşıt (zıt) ütöpyalardan başka birşey değildirler. Zira teorik düşüncelerle pratik hayatın zorunlulukları arasında derin bir uyumsuzluk vardır; ahlâkî şüphelilik ve ahlâkdışcılık (immoralisme) da bu yüzden gelişmektedir. Bununla beraber, insan saâdeti için ileri sürülen her teklifte bir asalet vardır. Çünkü hepsi acıyan, seven bir kalbin insanlık için tutulmuş olduğu büyük çarpıntıların eseridir. Hatta ahlâkî inkâr eden filozoflar bile, yine insanlığın kurtuluş ve saâdeti için bir takım yollar göstermekten kurtulamamışlardır. Zira onların teorileri de, yalnız kendi zekâ ve hâyal güçlerinin ürünü değil, yaşadıkları toplum ve çağda yaygın bir hâlde bulunan gidiş ve anlayışların ilhâmıdır. Bu ilhamın onlara telkin ettiği en gerçek fikir, Max Nordau'un deyişle ahlâkın da sanat, din, poletika. v.s. gibi, uygarlığımızın uyulaşımı (conventionnel) yalanlarından oluşudur. (18).

Çoktanberi uluslar arasındaki siyasal ahlâk iflas ettiği gibi, fertler arasındaki ilişkileri düzenlediği zannedilen vicdar ve namus telakkileri de sarsılmış gibidir. Artık sözleşmelerin, anlaşmaların değerleri pek azalmış ve insanların ferd olarak birbirile olan ilişkileri kişisel çıkarlardan hiçbir fedakârlık yapmayan ve karşılıksız hiçbir iyiliğe önem vermeyen hasıs ve sefil bir makyaja bürünmüşlerdir. Hayatta başarı gösterenlerin çoğu, yalancılık, iki yüzlülük, hırsızlık, açıkgozluk, iftira, olduğundan başka tirlili görünmek, utanmazlık... gibi faziletli bir insanın yüzünü kızartan herçeşit ayıplara ve rezilliklere başvurmaktan çekinmeyenlerdir, veya hiçolmazsa bu ahlâk dışı davranışları beğenenelerin çoğu da hayat işlerinde esaslı başarılarla nail olabilmektedirler. Genel olarak hayat savaşında yenilgiye uğrayan bir çoğunluk da teorik veya dogmatik ahlâk kurallarına itaat edenlerdir.

Şu hâlde çocuklarımıza nasıl bir eğitim verelim, onlara hangi ahlâk kurallarını aşılayalım ki, ilerde mes'ud olabilsinler? Mistik veya teorik ahlâk prensiplerine bağlanacak olanların, yarın içinde yaşayacakları toplumda bir ahmak veya aptal durumuna düşecekleri, bugünün ahlâk anlayışlarından açıkça anlaşılacaktır. Onlarda,

18) Max Nordau, Les Mensonges conventionnels de notre civilisation. (Auguste Dietrich çevirmesi, 5. bas. 1900).

sosyal hayatın isteklerine göre esnek (plâstik) bir vicdan yaratmaya çalışmak, kendilerini biraz da ahlâksızlığa teşvik etmek demek değil midir? Özet olarak gerek teorik, gerek pratik ahlâklardan hiçbirini, insanı kandırmaya elverişli bir kuvvete malik değildir. Her çağda ve her ulusta görülmüş olan bu acı hakikat, birçok düşünürleri, Ey fazilet sen bir hiçmişsin! diyen meşhur Romalı gibi, ahlâkı inkâra kadar giden kötümser bir şüpheciliğe sürüklemiştir. Meselâ bunlardan biri, eski yunanın Aglayan filozofu Heraklit'tir. Ona göre, insanın biricik vazifesi, alemi teşkil eden ve tanrısal bir akıl taşıyan kutsal ateşin doğurduğu genel ahenge uygun bir surette yaşamaktır. Zira iyilik ve kötülük relatiftir. Bu dünyada her şey, bir diğerinin karşısı (dıt) ve aksidi; daha doğrusu, varlık veya yokluğudur. Sıcak, soğukun, siyah, beyazın, katı, sıvının yokluğu demek olduğu gibi, iyi (hayır) kötünün (şer) veya kötü iyinin yokluğundan başka, birşey değildir. Bu sebepten iyi ve kötü, birbiri için zorunludur. Bunlar, âlemin sürekli savaşı içinde birbirini yok ederler, birbirini canlandırırlar. Heraklit, insanın kendi ruhunu, latif olan ateş gibi arıtarak tutkulardan uzak ve doğru bir hayat yaşamasını ve kozmik ahenge uymasını tavsiye ederse de, iyi ile kötü arasındaki savaşın, hangisi lehine geliştiğini veya gelişeceğini açıklamış değildir. Kutsal kitaplar, kötülük sembolü olan Şeytanın kıyamete kadar insana musallat edildiğini bildirmekte ittifak etmişlerdir. Zerdüş'tün iyimser ümidi de, bir ümid olmaktan başka bir şey değildir. İyimser ve gayeci (finalist) düşünürlerden Colebrook, Shaftesbury ve Pope (şair) da aynı görüşten ilham alarak, dünyamızdaki trajik olayları, âlemin genel düzeni için zorunlu bir gerçeklik sayarlar. Klinikliğin (cynisme) kurucusu olan Antistenes, maddi tutkuları, bilim ve fenni birtarafa atarak tabiate göre yaşamayı faziletin esası saymış, insanın tabii hak ve gelişmelerine engel olduğu iddiasıyla bütün sosyal kayıtlarla değerleri reddetmiş alhâk kurumunun bir yapıntı (fiction) dan başka bir şey olmadığını savunmuştur. Bu okula bağlı olan kötümserlerden Hegesias, daha ileri giderek, insanın bu alemde kötülüklerden korunmasına imkân olmadığını, pek zahmetli geçen bu hayatta azıcık bir zevk için birtakım külfet ve mecburiyetlere katlanmanın akılsızlık olduğunu ileri sürerek intihar etmenin en uygun bir hareket olacağını vaaz etmişti. Saâdetin varlığından şüphe etmek, insanı ona ulaştıran vasıtalarından da şüphe etmek demek olduğundan, bu okulda ahlâki değerlerin hiçbir yeri yoktur. Onun düşüncelerini, az-

çok farkla, kendinde enaz yirmiüç yüz yıl sonra gelmiş olan Schopenhauer, pek unlu kitabında (19) şöyle savunmuştur :

«Eski filozofi, insanı zihinden başka birşey değilmiş gibi ve sanki hayat, bize, ancak fikir vasıtasıyla malûm oluyormuş gibi düşünüyor ve bizi tamamilen zihne irca ediyordu. Bize göre ise, hayatın şuuruna yalnız kendi duygu ve faaliyetlerimizle malik olunabilir. Çocuk, düşünen bir yaratık olmadan evvel ister ve arzu eder. Biz her an öyle kararlar içinde oluruz ki, zihin bunlara karışamaz bile. Yâni biz düşünmeden evvel hareket ederiz. Kuvvetli bir irade, zavallı bir deha ile, ya da kuvvetli bir zihin, biçare bir irade ile birleşebilir. Kendisini ancak arzu ve nefretlerimizle, edim (fil) ve tavırlarımızla tanıdığımız ve zihinden büsbütün farklı olan seciyemiz, zihinden daha evvel ve daha yücedir. İrademiz, bize tabiatı anlamak için yardı meder. Bu irade, hayvanda, içgüdü şeklinde, eşyanın toplu ve genel varlığında hayâtî bir baskı gibi belirir.» Filozof, bundan şu sonucu çıkararır: Spinoza'nın mutlak ve tek tözü (cevher), Kant'ın Bilinemez (inconnaisable) dediği bu kendinden şey (chose en soi) akıl veya zihin değil, kör ve şursuz iradedir. Olaylar âleminde bütün fertler, türler ve cinslerde bu irade sonsuz derecelere bölünmüştür. Bu irade parçacıklarından her biri, ayrı ayrı devam etmek ve tamamlanmak ister. Bundan, daha evvel Darwin'in savunmuş olduğu hayat savaşı başlamış olur. Fertler ölür, cinsler devam eder. Daima olumsuz arzular arkasında koştuktan şaşkınlanan insan, her kesilmesi yeni bir acıyı doğuran bu arzular içinde asla mesud olamayacaktır. Zira insanda gıfası imkânsız bir sefillik ve âdilik vardır. Bununla beraber, irade, varlık merdiveninin en yüksek basamağında kendisine kulavuzluk eden zihin gibi bir meş'ale yakmıştır; bu meş'ale sayesinde irade, dâhi insanlarda genel şuuruna malik olur; ve ancak bu dâhi, genel şekillerin güzelliğini görür; (Eflatun da böyle düşünür.) ve insan hayatın mutsuzluğunu (infelicité) anlar; aynı zamanda, bu sefil ve sınırlı hayattan kurtuluşunun mutluluğunu hisseder :böylece ahlâk ve sanatı yaratır. Sanatçı tabiatı iyi görmemiz için gözlerini bize ödünç olarak verir; ve bizi bencil düşüncelerden kurtarır. Çünkü sanat eserlerinin teması, maveranın (au delà) keşfi, ebedilikle kaynaşmak, bize menfaatten uzak bir sevinç, sonsuz bir sükûn ve saâdet verir. Böyle kötümser duygular, bizi ahlâkî duygulara yaklaştırmış olur. Bu itibarla insanın bu âlemdeki vazifesi, aynı ıstırap içinde olan insana acılamak ve şefkat göstermekten ibarettir. İnsan-

19) A. Schopenhauer, *Le Monde comme volonté et comme représentation* (A. Burdeau çevirmesi, Paris, 1888, C. III.)

nın değeri bu ahlâkî feragatle orantılıdır. Vehlerle zâhitlerde bu ferâgat en ylice mertebesine çıkar; onlarda irad kendisini inkâr etmekle sona erer. İntihar, hayat iradesinin sağlam bir tasdikinden başka bir şey değildir. İntihar eden adam, hayatın fenalıktan ibaret olduğunu anlamıştır; zâhitler de, her tür zevkin boşluğuna inanmışlardır. Onlar, mesud bir hayatın imkânsızlığını bilirler. Onlara göre, insanın ulaşabileceği en yüksek mertebe, kahramanica bir hayattır. Yâni insanın kendi üzerinde hergün biraz daha muzaffer olduğu bir hayattır. Nihayet Schopenhauer, ilerileme ütopyasını, gelecek hayat inancının bir karikatürü sayar. Onun bu kötümser düşüncelerinde ahlâk, herşeyden vazgeçmiş, içine çekilmiş, savaştan korkan aciz bir psikopatın davranışlarından başka bir şey değildir.

Stoacılık (stolcisme) ta da, bu sefil dünyada faziletle saâdetin ahenginden ibaret olan kayıtsız bir hayra ulaşmak imkânsız görünür ve insana fazilet ve teselli kurahı olarak sabır, dayanma ve başeğmeden ibaret olan narkoslar sunulur. Büyük filozof Kant'da bu alem de saâdetle faziletin gerçekleşemeyeceğine inanmış olduğu içindir ki, ylice bir ümid olarak imana yer vermiştir.

Machiavelli'nin bu konudaki düşünceleri ahlâkî inkâr etmeye kadar gider. (20) Ona göre, ahlâk, uluslararası olmaktan ziyade ırk ve ulus arasında karşılıklı menfaat esasına dayanan birtakım uylaşımı emirlerden ibarettir. Bu bakımdan siyasal hayat, yalnız ahlâkla ilgisiz (amorable) değil, hatta ahlâk dışı (immorable) dır. Ahlâk, bütün insanlar tarafından aynı kutsallıkla tanındığı ve insanlık arasında eşit haklara dayanan bir hükümet kurulduğu takdirde, uluslar arası bir hedef ve itaate lâyık bir emir hâlini alabilir. Ulusal menfaâtler dalma tekeldirler. Bir ulusun özel menfaâtleri, dalma öteki ulusların menfaâtlerini dikkate alarak sağlanamaz. Vicdan, ahlâkın genellik ve kaplamının genişliğini kabul ettiğimiz ve bunu kutsal saydığımız için değerlendirilmektedir. Fakat pratik hayatta bu ahlâkî yetkinlik, her ulus ve her devlet şefinde aynı suret ve derecede belirmiş değildir. Bu sebepten siyasal ahlâk, kuvvet ve menfaât dışına çıkamaz. Machiavelli, bu bakımdan, yurdun selametini ve kendi üstünlükle egemenliğini korumak isteyen bir devlet adâmina, bu uğurda yapacağı herşeyi hainliği ve açıkca ahlâksızlığı akla uygun ve beğenilmesi gereken bir aksiyon olarak gösterir. Politika ve uluslar için tavsiye edilmiş olan bu ahlâkın bireysel iligilerdeki uygulama alanı daha geniş ve gerçeğe de uygundur.

20) Machiavel, Hükümdar (Haydar Rifat tercemesi. 1932).

Darwıncılığı ahlâka temel yapan İngiliz filozofu Hobbes'de, bir bakıma Aristippos' prensıpllerinden hareket eder Ona göre (21) İnsan hazzı koşar, elemden kaçır, bu bir tabiat kanunudur. İrade ise, iki arzudan kuvvetlisine yönelir. Küçük arzular, büyük arzular vasıtasıyla ortadan kalkır. Manevî hürriyet, yâni isteyip istememek gücü yoktur. Arzularımızın en kuvvetlisine yönelmeye mecburuz. Hazzı seçme zorunda olduğumuz için ahlâk kanunu, faydaya dayanır. Esasen manevî hürriyete de malik olmadığımız için, ister istemez haz verici hareketlere, koşarız. Ahlâkta haz verici edimler, genel olarak sadakat, ibadet, yardım ve acımak...tan ibaret olan yüce duygulardır. Oysaki bunlar, yalnız kendi menfaat ve gururumuzla ilgili olan şeylerdir. Bu sebepten ahlâkın amacı bencillikten ibarettir. Demek ki, tabiatın bu husustaki kanunu zevke koşup elemden kaçmayı emreden bir kişisel menfaat kanunundan başka bir şey değildir. Tabiatın kanunu, kendi isteklerimizden başka türlü hareket etmeyi emretmez. Aristo, ne derse desin, İnsan, insanın kurdudur; ve insan hiçbir zaman sosyal bir kabiliyete de malik değildir.

Ferdler olduğu kadar da toplumlar, bu ahlâka bağıdırlar. Zira toplumlar da bu zevki kazanmak için savaşa girerler. Bunun içindir ki, hak, daima muzaffer olanıdır. İnsan toplumu bir organizma gibi, ancak tabiatın kucagında bir yaşama hakkına maliktir, ve tabiat kanunu, herkese ait bir hak ayırdığı için, insanlar birbirine eşittirler. Buna rağmen insan birtaraftan kendi hakkını korumak, bir taraftan da başkalarının haklarına saldırmak gibi iki karşıt maksadı gerçekleştirmedikçe mesud olamaz. Bu ise, savaşları yaratır ve savaşın tabii bir zorunluluk olduğunu gösterir. Yâni bütün canlılar, yaşamak için, zevk için savaşır. Daima kuvvetlilerin zaferi ile sona eren bu döğüşme, muzaffer olanlara, arzularını tasarruf etmek yetki ve hakkını verir. Zafer, kuvvetlilerin hakkı olduğu gibi, zafelerinin ürünü de onların hakkıdır. Bu mutlak maddecilik, zevk ve zafer adına, her çeşit doğmatik ahlâk emirlerini aşmış olur. Hakikatte ahlâk, insanın manevî hürriyetine dayanır; fakat bu hürriyeti, mistik veya lâik düşüncelere bağı olan düşündürlerin çoğu inkâr ederler. Bunlarda kadercilik (fatalisme) bütün ahlâkı emir ve kurallardan üstün görülür.

Bu yoldan da, fazileti insanın hür iradesi dışına atmak isteyen Spinoza, dikkate değen bir filozoftur. Ona göre (22) İnsan

21) Th. Hobbes, *Le Léviathan* (G. Lyon tercemesi, cilt. I, Paris: 1921).

22) Spinoza *Etika* (Hilmi Ziya Ülken çevirmesi. 1945).

edimleri, zorunludurlar; hareketlerimizin hiçbir amaç ve nedeni yoktur. Herkesin bildiği anlamda iyi, kötü, güzel, çirkin...de yoktur, ancak bahsedilen bu sıfatlardan bazı şeyler vardır. Hayır ve şer, yani iyi ve kötü inkâr edilince, fayda ve menfaatten başka bir şey hatıra gelmez. Oysaki bu da zorunludur. Biz kendimize sevinç verene faydalı, elem, verene de zararlı deriz. Şuhâlde ahlâk, en gerçek faydanın, yâni saâdetin bilimidir. Fakat buna da imkân yoktur. Zira fert ve tabiatte, hatta Tanrı da bile hürriyet yoktur. Bunu var zannedenler, «uyanık oldukları hâlde rüya görenlerdir. Bu alemde hürriyet için en ufak bir yer bile mevcut değildir.» Bu görüşe nazaran ahlâkî sorumluluğun açıklanması da imkânsızdır.

Max Stirner takma adıyla ekonomik eserler yazmış olan Caspar Schmidt, Kropotkin, Proudhom.. gibi anarşist düşünürleri de ahlâkdışcılık kadrosuna almak gerekir. Bu sonuncunun üstadı sayılan Hegel de, Hobbes gibi kuvveti, evrem yöneten iradenin temeli saymış ve dolayısıyla mutlak ve ölküsel bir ahlâkın imkânsızlığı fikrini benimsemiştir. Baron D'Holbach da manevî ve sosyal alemde de fiziki alemdeki gibi bir zorunluluk ve determinizmin bulunduğunu savunmuştur. Ona göre, bir ferdin bir ihtilâl fırtınası içindeki hareketi ile bir toz zerresinin kasırga çevrileri (tourbillon) içindeki hareketi arasında hiçbir fark yoktur. Bu itibarla insana sabit bir takım ahlâkî emirler vermenin ne faydası, ne de imkânı vardır. Ancak hayatî ilişkilerin zorunlu kıldığı aksiyonlar vardır. Vicdan ve faziletin türlü toplumlara göre uylaslmı bir değer taşıdığını savunan Montaigne, bütün sosyoloji bilginlerine bu konu da kılavuzluk etmiştir denebilir. (Faydacı ahlâklardan bahsederken çağımızın ahlâkî gidışı üzerinde olumsuz etkiler yapmış olan öteki filozoflar üzerinde fazlaca duracağız.) Bütün bu filozoflar ne ahlâksızdırlar, ne de insanları ahlâktan soğutmaya yeltenmişlerdir. Fakat ahlâk hakikatini açıklamak için yaptıkları araştırmaları sundukları tekliflerden bir fazilet şüpheliği sızmaktadır.

Açıktan açığa ahlâkî küçümseyen ve hiççiliği olduğu kadar da ahlâk dışçılığı savunan bir filozof daha vardır ki, çağımızın ahlâkî inançları ve gidışleri üzerinde pek derin etkileri olmuştur. Bu filozof, Nietzsche'dir. Ona göre (23) sâf olarak ahlâkî olan her evrim bir hiççilik (nihilisme) de sona erer. Zira bu çeşit evrimler, birtakım inkârlardan ve mahkûm etmelerden başka birşey değildirler. Ah-

23) Nietzsche, La volonté de puissance, 2. Cilt. — La Généalogie de la morale; — Par delà le Bien et le Mal, (Henri Albert çevirmeleri.); — Zerdüşt böyle söyleyordu (Dr. M. Sadi İrmak çevirmesi. 1954.)

lâk, yaşamak ve yaşatmak iradesinden uzaktır. Budacılık (boudisme) gibi dinler, asla değerlerin tahmincisi değildirler. Hayatın tözüne uymayan arzulardan daha tehlikeli de bir şey yoktur. Biz ahlâka güvendikçe, bütün varlığı mahkûm etmiş oluruz. Zira ahlâ-ahlâka güvendikçe, bütün varlığı mahkûm etmiş oluruz. Zira ahlâkın kendisi, yaşamak iradesinden uzaktır. Meselâ hristiyanlığı getirmiş olduğu ahlâka bakalım: O, evvela insana, bu oluş ve yokolma alemindeki küçüklüğüne büsbütün aykırı olarak mutlak bir değer verir. En sonra bu kadar sefillik ve kötülöklere rağmen aleme bir yetkinlik sıfatını verir; böylece de Tanrı avukatlarına hizmet eder. Aynı zaman da insanın mutlak değerler hakkında özel bir ilgisi olduğunu kabul eder, son olarak da insanı, hayatta uzlaşmaz bir duruma sokarak bilgi hakkındaki bütün ümidleri kırmış olur; ve önemli zararı da insanın kendi nefsinı hor görmesini baltalamasıdır. Hristiyanlığın getirdiğı ahlâk, esirlerin, acizlerin ümidlerinden başka birşey değildir. Yani ahlâk, miskin, bilgisiz ve zâif kimselerin dinidir. Kuvvetlilerin otoriteleri de ondan gelir. Ahlâk birinde tesellimiyet vasıtası, diğesinde hükmetme âletidir. Birine telli, ötekine refah veren bu ajan, evvelâ amaççı olduğu için olumsuzdur; sonra, bu ajan, yâni ahlâk, yaptırımlarını ya alemden üstün bir güce, veya toplum gibi, aralarında menfaat bağlarından başka bir şey bulunmayan ve zerreleri arasındaki nefreti, ancak acızlık ve bilgisizliğin koruduğı, aynı cinsten olmayan bir güce dayadığı için olumsuzdur. Ahlâk yaptırımlarını, vicdan denilen ve yargılarını ferdin çıkarına göre düzenleyen esnek bir sansürden aldığı için de olumsuzdur. Zira vicdan, kendi hâline terkedilirse, yaradılışın kendine bağışladığı güçle orantılı olan bir ayırdetme ve seçme kabiliyeti gösterebilir. Bunu, diğeri birtakım üstün ve zorlayıcı kuvvetlerle, hiçde malik olmadığı bir şekilde sokmak ancak savunucu bir tedbir olur.

Bu alman filozofuna göre, esasen iman edilen şeyler de hiçbir hakikat yoktur. Onlar, sâdece iman vericidirler. Vatan, sosyal sınıf ve şartlar, mahkemeler, polis, hükümet, kilise, eğitim, sanat ve askerlik. hep saâdetin tuzakları, prangalardır ve hristiyanların ceza vereceğini bildirdiğı ulu devin eserleridir. Din, ve ahlâkçılar, ahlâklılığın bittiğı zaman çıkarlar. Bunların meydana gelişlerinin nedenleri de ahlâkî içgüdüleri değil, ahlâk formüllerile ifade edilen çökme ve yıkılma güdüleridir. Ahlâkı besleyen kuvvetler arasında sâf doğruluk (veracité) vardır. Fakat bu, ahlâk aleyhine dönmek suretiyle ödevini bitirmiştir. Nietzsche'ye

göre, Ahlâkî fikirlerin evriminde başlıca üç dönem vardır: 1. — Aristokrasi (aristocratism). Bu Descartes'ındır ki, aklın iradeye hakim olduğunu savunur. 2. — Kadıncılık (feminisme). Bu J.J. Rousseau'nun duyguları, yani yalanı her şeyden üstün görme anlayışıdır. 3. — Hayvancılık (animalisme) Bu da, Schopenhauer'in iştahı her şeyden üstün görmesi, yani ne olduğu pek de bilinmeyen hayvan içgüdülerinin egemenliğini kabul etmiştir. Açıkça görülmüyorki, bu üç dönem anlayışının da ahlâkla ilgisi yoktur. Nietzsche, yalnız ferdin kişilik ve haysiyetine önem verdiği için, ona göre ahlâk, dıştan gelen emirlerin değil, insanüstünün kendi kişiliğinin ürünüdür. İnsanüstü, yalnız kendi ahlâkını yaratmaz, aynı zamanda yaşamakta olan ahlak değerlerini de yıkar. Bu itibarla gerçek ahlâk, insanüstünün, kendi aksiyonlarını meşru göstermek için zâiflere kabul ettireceği emirlerden başka birşey değildir. Bundan da anlaşılır ki, ona göre, ahlâk, dünyamızda olan şeylerin hepsinden daha çok ahlâkdışı (immoral) dir; ahlâkçılık, tam anlamıyla ahlâksızlığın başka bir şeklidir. Özet olarak bir hiççi (nihiliste) olan Nietzsche (24) için ahlâk, sâdece insanüstünün, yıktığı eski değerler yerine koymuş olduğu yeni değerlerdir ki, bunlar da, ilerde daha kuvvetliler tarafından yıkılacaktır.

Bize göre, anlaşılıyor ki, her ulus, her rejim ve toplum kendi ülkülerine ve çıkarlarına uygun bir ahlâk yaratmaktadır. Filozoflar bu hareket hâlinde bulunan değerleri, kaplamına bütün insanlığı alan bir takım genel prensip ve kurallara bağlamaya çalışmaktadırlar. Bu teşebbüs ise, eylem ve olayların tabiatına aykırı olduğu için ahlâkın kendi aleyhine bir uğraşma oluyor. Onların savundukları fikirlerden bir kısmının teorik olarak akla uygunluğu kabul edilse bile, gerçeklik, bu spekülasyonların aksini göstermektedir. Hemen denebilir ki, toplumlar gibi fertler de kendilerini özel amaçlarına götüren bir ahlâklılığı yine kendileri yaratıyorlar. Onlar da, toplumu dolduran ve dinli geçen insanlardan pek çoğunun yaptıkları gibi, ahlâkın hiç bir emrine içten itaat etmedikleri hâlde, bunları taassupla savunur ve ilgilendikleri kimselere güven telkin ettikten sonra, kendi çıkarlarına göre hareket ederler. Yani bunlar da işledikleri mücevherleri satarak kâr sağlayan kuyumcular gibi, bir çeşit fazilet bezirganlarıdır. Bunun içindir ki, halk : «Hocanın dediğini tut da gittiği yola gitme; ile verir talkını, kendi yutar salkımı;» gibi Ata söz-

24) Hiççilik (nihilisme), filozofun, *La volonté de puissance* adlı eserindeki telifine göre, değer yokluğu (on-valeur) demektir.

lerle, çoğunluğu teşkil eden bu tip ahlâhçıların içyüzünü aydınlatmıştır. Anlaşıyor ki, ancak yaşamak ve muzaffer olmak için, zekânın yarattığı bir takım bağıntılı (relatif) ve dinamik kuralları vardır; yoksa insanları mutlak bir fazilet üzerinde birleştiren sabit ve değişmez kurallar yoktur.

Eski kuşakların yıkıldığını zannettikleri, ahlâk, hakukatte, yıkılmaya başlamış olan kendi eski alışkanlık ve göreneklerinden başka bir şey değildir. Az zaman da geniş ve büyük devrimler geçiren toplumlar da bu yıkılma daha çabuk, daha sık ve sert olmaktadır. Bu değişmelerin arkasından koşamayanlar, zorunlu olarak bütün değerlerin iflas ettiğini zannederler, ve ellerinde olan yeni kuşakları nasıl eğitmek gerektiği konusunda zorluklara düşerler, kötümser olurlar. Bunun bir sebebi de yukarlarda işaret ettiğimiz gibi, bizim teorik olarak inandığımız faziletlerin, çoğu zaman filozof, peygamber ve düşünürlerin inkâr ettikleri ve pratik hayatta da her zaman işimize yaramayan köhne inançlar hâlinde kalmış olmalarıdır. Yalan söyleme, Sözlünde dur, çıkarını başkalarının zararlarında arama... Faziletli ol, İnsanları sev... gibi emirlerin, gerçekte, insanları ne dereceye kadar saâdet ve başarıya ulaştırdıklarını belirtmek güç olduğu gibi, hayatta başarı göstermiş olan insanların daima ahlâk kurallarına riayet eden kimseler mi oldukları da kolayca açıklanaamz. Gerçekliğe dikkat edilirse, başkalarını kendimize karşı tepkiye mecbur etmeyen ve şahsımıza zarardan ziyade faydası dokunan her teşebbüs ve bu teşebbüsleri başarıya ulaştıran her prensip ve kural ahlâkdır. Fakat bu prensip ve kurallar, fertlerin zekâsına, seviye, yaratılış, amaç ve çıkarlarına göre başka başka olabileceğinden, faziletin kamusal olmaktan ziyade bireysel bazı özellikleri olduğunu kabul etmeye mecburuz... Fertlerin ve ulusların ahlâki gidislerini bu açıdan dikkate alacak olursak, ya ahlâktan büsbütün şüphe etmeye, yahut da ahlâka, klâsik olarak anladığımızdan başka bir değer ve anlam vermeye mecbur oluruz.

Bu açıklamalardan da anlaşıyor ki, toplumlarda bir ahlâk anarşisi yoktur. Anarşi gibi görülenler, daha çok ahlâk teorilerindedir. Çağımız ahlâkını hazırlayan türlü nedenler arasında geniş anlamıyla maddeciliğin (materialisme) rolü de inkâr edilemez.

E. — Maddecilik, ve sonuçları :

Son çağlarımız insana öğretti ki, vaktile J. J. Rousseau'nun savunup göklere çıkardığı güzel tabiat, gerçekte sonsuz bir iştahı

doyurmak için didinen korkunç bir trajedi, sahnesinden farksızdır. Çünkü tabiatın ilkel hâli tasarlanabileceğinden daha tüyler ürperticidir. Orada insan, vahşi bir hayvandan farksızdır. Voltaire, uygarlığımızın bu vahşi hayvan üzerinde ıstılmedik bir zafer olduğunu söylemişse de, uygarlığı yaratan, insanın asıl benliğinde yaşayan, zalim ve menfat düşkünü olan bir Gorildir. Bu hayvan, bütün içgüdüleriyle ve iştahlarıyla maskelenmiş olarak çağımız insanının ruhunda uyumaktadır. Uygarlık, bu maskeyi yırtarken Gorili uyandırmamaya muvaffak olamamıştır. Hatta tersine olarak onu daha oburlaştırmış ve açgözlü yapmıştır.

Maddeciliğe göre, iyilik savaştır, savaştır. Çünkü ancak bununla ruhumuzun gorilini doyurmak mümkündür. Görünüşte maddecilik, servet ve menfaat hırsını artırmış ve zenginlik, allede derin çöküntülere sebep olmuştur. Tembellik, sefahat, zina ve boşanmalar artmış, köylüler tarla ve çiftliklerden şehirlere ve fabrikalara göç etmiş, büyük şehirlerde başlayan nüfus yoğunluğu, konfor, zevk ve hürriyet, kütlelere yeni bir hayat mantığı, yeni alışkanlıklar vermiş ve eskimeye başlayan duygu, düşünce ve değer yargılarını bir tarafa atarak yeni sosyal şartlara uymaya elverişli bir anlayış doğmuştur. Charles Wagner'in de gördüğü gibi, (25), çağdaş maddecilik, insan ruhuna öyle bir etki yaptı ki, insanlar oldukları değil, olmadıkları gibi görünmeye, yani sanki bilgin, güzel, zengin, namuslu, zâhid imişler gibi garip bir ahlâk maskesi altında gerçek kumluklerini saklamışlardır. Yani insanlar, gösterişe ve görünüşe itibar etmekten hoşlanır oldular. Eşyanın değeri yükseldikçe, insanın haysiyeti alçaldı. Halin gerekçelerini iradeden üstün görerek, eşyacı, şartların ve fırsatların kölesi, hatta tesadüflerin esiri olan yeni bir insan doğdu. Özet olarak hayatsal ve gerçek hürriyet kayboldu; onun yerine yalancı bir hürriyet ideolejisi doğdu. Evvelce kadın ve aşk bir ülkü sayılırken, artık insan midesine ve şehvetine düşkün bir hayvan haline geldi. Aşkta, evlenmede, meslek arama-da, bireysel ve sosyal ilişkilerde.. hep maddeciliğin hakim olmaya başladığı görüldü Böylece insan, maddî ve pratik olarak ulaşamayacağı fikir ve inançlardan tiksindi; bilim bile esas prensibini teşkil eden kargılık beklemezlikten (hasbılık) sıyrılarak iyiye ve kötüye de hizmet edebilen teknik faaliyetlerin kural ve esasları halinl geldi. Denebilir ki, maddecilik, bugünün

25) Charles Wagner, Le materialisme actuel, Paris. 1913

zevki ve yarının temininden başka bir amaç bırakmadı. Lüks, öğrenmek, israf, gösteriş, hoşgörmemek ve kibir.. ahlâklılığının en tabii değerleri oldu Yoksa kardeşlik, eşitlik, adalet ve hürriyet.. duyguları en ilkel dinlerde bile vardır; ve bunlar ahlâkî hayatın ruhu ve ilk tohumlarıdır. Yâni bunlar demokratik rejimler gibi çağdaş keşiflerden değildirler Modern olan, bu yüksek duygulara malik ve egemen olması iddia edilen insan zümrelerinin genişliğidir. (G. Tarbe). Daha evvel E. Renan'ın bahsettği iyilik piramidi, bugün tersine çevrilmiş gibidir. Fakat öyle dar ve sivri bir taban üzerinde genişleyen bir piramid ki, bunun dengeyi kaybederek devrilmesinden korkulmaktadır. Esasen ahlakın sözde anarşisi, onun sarsılıp yıkılmasından ziyade değerlerin değişmesinden ve uygulanma alanının genişlemesinden doğmaktadır. Bir taraftan da yine E. Renan'ın dediği gibi insanı ödev sever yapmak için, ona ödevseven örnekler göstermek lâzımdır Yâni ahlâkı, kahramanlar korurlar. Bugünkü maddecilik yüzyılında ahlâk havarilerinden ziyade, tutku çıkırtkanlarından başka bir şey görülüyor gibidir Zira maddecilik, tabiatın dışsal ve koskoca varlığına gözlerini çevirerek insanı maddenin ebedi hareketler okyanusunda bir dalga gibi telakki etmedi (26). Yine bu maddecilik etkiselidir ki, «ferdin veya toplumun hakkından bahsetmek, olmayan şeylerden söz açmak demektir. Fakat her ferdin toplum içinde ifa edeceği bir işlevi (fonction), icra etmeye mecbur olduğu bir işi vardır. Bu işlev ve ihtiyaçların görülmemesi imkânsızdır. Aksi hâlde insan, ya bir düzensizliğe, ya da hiç olmasa bir sosyal zarara sebep olur» (27).

Yâni maddecilik yüzyılı, fetlere toplum nazarında değil, başlıbaşına kendi duygularına göre bencil bir değer verir. Maddecilik, acmak, üzülme, başkalarının acılarını paylaşmak, sempati... gibi duyguları bireysel bir zayıflık sayar ve tabiatın bir makinesi olan insanın bütün ahlâkî ödevleri bir makine ayrıntılarının üretim içindeki faaliyet ve rollerinde olduğu gibi mekanik olarak yapılmasına müsaade eder. İşte yukarıda çözümlediğimiz dayanışma ahlâkı ancak böyle anlaşılmış bir insan için değerlidir; eski ahlâkda iman kuvveti ve değeri vardı. Maddeciliğin yaratmış olduğu ve eskisinden sapmış gibi görünen yeni ahlâk ise,

26) F.L. Dantec, *Les influences ancestrales*, Paris, 1914.

27) L. Duguit, *Les transformations g n rales du droit priv e depuis le cod Napol on*, Paris, 1913.

ferdin beşerî aksiyonlar mekanizmasında tuttuğu yer vve yaptığı ödevi göre değeriştir. (Biz bu yeni ahlâkı Maldne ahlâkı başlığıyla ayrı bir bölümde açıklayacağız.)

Ahlâkî değeriilerde bir anarşî olduğuna inananlar daha çok muhafazakâr olanlardır. Bunların zihinleri, belirlenmiş fazilet for-müllerinin, kategorilerinin içinde kalıplanmıştır. Onların tek ama-cı yeni kuşakları, kendilerine benzetmekten ibarettir. Buna ise asla imkân yoktur. Zira eskilerin anlamış oldukları adâlet, iyilik, insanlık... v.s. gibi ahlâk prensipleri, birtakım kendiliklerden (en-tité) başka bir şey değeriirler. Bunlar çoğu zaman kuvveti ellerin-de tutanların menfaat, amaç ve inançlarına göre yorumlanan, an-lam ve uygulanmaları bir gösteriş, yıpratma, sindirme ve öğün-meye hizmet edecek şekiller alan kendiliklerdir. Eski dönemlerde yaşamış ve o dönemlerin seviye, karakter ve anlayışlarını kaybet-memiş olanlar, bunların başka türlü anlaşılmış ve uygulanmış ol-malarına da engeldirler. İnsanı, kapsamının (muhteva) değeri ve mahiyeti bilinmeyen veya kuvvet ve inançlarının dileğine göre yo-rumlanabilecek olan bu kategorilere, bu zarflara itaat edebilir ve ya itaat ettirebilir sanmak, ahlâkı mutlak bir formalizm içinde dondurmamak demektir. Çünkü bunların ne değerişmez miyarları, ne de sabit değerieleri vardır. Yüzyıllardanberi her ulus, âdâlet, insan-lık, kardeşlik, iyilik, özgeçlilik, acımak... gibi ahlâkın yüksek ül-külerini sayıklamış durmuş ve hiçbir yüzyılın insanlığı, bu fazi-letleri tam olarak kendini kandırarak şekilde gerçektendirmiş değeriildir. Bu, ahlâkın yalnız ülküsel değerielerden örülmüş olduğuna delâlet etmez, aynı zamanda insanın yüce ve ince bir titizlikle hem daha güzeli, daha iyi ve daha doğru olanı arama tutkusuna ma-lık olduğuna, hem de kendinden ziyâde başkalarında bulunmasını içten dilediği bu faziletlere sığınarak işlerini kendi çıkarına göre yönetmek istediğine de delâlet eder Bunun içindir ki Her yeni eski-yi boğenmemiş ve her eski yeninin bozuk ve fena olduğunu iddia etmiştir. Yoksa dün, hiçbir vakit bugünkünden daha faziletli bir ahlâka malik değeriildi ve olamazdı.

Bugün bedîf olduğuna kadar da dinî ve hatta ekonomik ve siya-sal değerieler, eskide nazaran gerek inanç, gerekse uygulama bakı-mından çok değerişmiştir. Dalma daha ileriye ve daha yükseğe atıl-mak isteyen insan ruhu, bütün tasarımlarında öyle bir devrim ya-ratmıştır ki, kazandığımız uygarlık, dünkinden nekadarkı yüksek ve ona nekadarkı benzemez ise, bu değerielerde ulaştığımız amaçlar da dünkinden okadarkı uzak ve başkadır. Bunlar, birbirinden oka-

dar ayrı ölçü ve miyarlara maliktirler ki, herhangi bir karşılaştırmada, üstün ve uygun olanı belirtmek imkânsızdır.

Bugün maddeciliğin insan hayat ve ruhunda yaratmış olduğu devrim inkâr edilmeyecek kadar büyük ve verimlidir. Herneka dar dış görünüşü itibarıyla çağımızın ahlâkî gidişi, faziletlerin aleyhinde gibi ise de, bu konudaki dileklerimiz ve umduklarımız, başka çağlarda da olgun bir vicdanı kandıracak kadar amacına ulaşmış değildi. Olmasını istemediğimiz şeyler pek sayılı kişilerde yaşadığını gördüğümüz mezîyetlerdir. Bizce göre maddecilik, faziletleri bozmamış, onların anlam ve dozlarını değiştirmiş, onları fertten kamusal vicdana yâni topluma geçirmiştir. Bunun içindir ki, bugün dilenciye sadaka vermek, herhangi bir ferdin acısını paylaşmak, cömertlik konukseverlik. gibi şövalye faziletleri sahnedan çekilmeye başlamıştır; ama bunların yerine hastahaneler, düşkünleri, kimsesizleri, çocuk ve ihtiyarları, sakatları esirgeyen kurumlar, sendikalar, sigortalar, huzurevleri ve kamu yararına olan ödevlerin sosyalleştirilmesi gibi anonim olarak iyiliğe hizmet eden kollektif teşkilât, hiçbir yılda görülmemiş çapta gelişmiş bulunmaktadır. Birleşmiş uluslar kurumu ve insanlık hakları gibi bütün insanlığın yararına, barış ve âdâlete hizmet eden büyük teşebbüsler bu maddeci çağın büyük ahlâkî ve insanî zaferlerindendir. Kimseyi kendine minnettar etmeyen bu kurumların yardımları, ülküsel amaçlarına kavuşmamış olanlar bile, yaratmış oldukları anlayış ve insan sefalet ve ıstırabını giderme ülküsü bakımından çoğu gösterişten ileriye gidemeyen bireysel, kısır ve mistik faziletlerden çok üstün ve faydalıdır. Eski kuşakların büyük bir değer vererek özledikleri ölü, sert ve olumsuz eğitim, toplumda birtakım pısırik, sinsi, utangaç, içinden pazarlıklı insanlar yetiştirmişti. Maddeciliğe dayandığı için fazilet yoksulu sanılan yeni kuşaklar ise, bütün özlem, eğilim ve tutkularını, demokratik ve uygar-sal hürriyetlerin bağışladığı bir açık kalplilikle ortaya dökmektedir. Busevle insanların korkulacak gizli bir tarafları kalmamakta veya bu tarafları gittikçe azalmaktadır. Bugün nasıl hareket edersem iyilik yapmış olurum? hangi tarzdaki hareketim insanıdır ve âdâlete uygundur? sorularına verilebilecek karşılık, benimle ilgili olanların benden beklediği ve umduğu gibi hareket etmekten ibarettir. Elverir ki, hareketim hem kendim, hem de başkaları için hürriyet, menfaat ve saâdet bakımından bir kargaşalığa sebep olmasın. Bu ise, ençok hürriyet, ençok tolerans ve enaz Bencilik demektir. İşte bugünün ahlâkında sezilen düzenleyici ruh budur, vicdan ve irfanları her çeşit tepkiden çekinecek kadar

lar, bir makina gibi yalnız fayda sağlayan hareketlerden başka amaç güdmeyeceklerdir. Bir fabrikanın silah yapması ahlâksızlık değildir, silâhı bir saldırı aracı olarak kullanmak ahlâksızlıktır. Bunun içindir ki, bugün, İnsan makine gibi hareket etmeye ve makineleşmeye çalışmaktadır. Eskilerin bir yıkılma, bir bunalım, ya da anarşi sandıkları çağdaş ahlâksızlığın içyüzü budur. Bu bir çökme değil, bir başkalaşmadır. Çağdaş toplumlar da ahlâk vazeliği yapabilmek için bu başkalaşımın yönünü görerek, bundaki riya-sız mekanizmayı ve asıl ruhu farketmek, nihayet eski alışkanlık-ardan, eski görgülerin, geleneklerin yarattığı hâyâli ve köhne zevklerden kurtulmak lazımdır.

Bu açıklamalardan da anlaşılmalı ki, ahlâk icad edilmediği gi-bi, teklif de edilemez. O, beşerî aksiyonlar ve ilişkiler içinde ken-diliğinden dâbudak salan bir tabii gerçekliktir. Ahlâkçılar bu ger-çekliği keşfetmek suretile gelecek kuşaklara faydalı örnekler ve direktifler vermekten başka bir şey yapamazlar. Daha açıkça ahlâkî tasarımlar bir bitkinin çiçeği, yaprak ve meyvesi gibi, top-lumsal organizmadan spontane (kendiliğinden) olarak zuhur eder-ler. Bu itibarla kendileri birer eserdir, sebep veya ajan değildir. Bunun içindir ki bir ahlâk kural veya prensibini tavsiye etmek, ev-velâ bir gramer icad edip sonra buna uygun bir dil düzenlemek kadar gülünç ve boştur. Nesnel olarak ahlâkın kuralları şeklinde görülen değerler, kendilerini vücuda getirmiş olan zorunluktan üstün olmadıkları gibi, kendilerinden sonraki hayat şart ve zo-runluklarına da hiç bir zaman uygun değildir.

Denebilir ki, her toplum, hatta her ferd, kendi amaçlarını ger-çeklendirmeye yarayan aksiyonların doğurduğu bir ahlâka malik-tir. Biz bunları ne genellemeye ne de falan filozof veya peygam-berin, ulus ve zamanın yaşatmak istedikleri değerlere uymuyor diye kötümser bir ruhla çağımızdan şikâyet etmeye hakkımız yoktur. Yoksa, J.M. Guyau'nun da (28) çözümlediği gibi, insanın hareket etme gücünden doğan kişilik dışı (impersonel) ödevleri olduğu gibi, aksiyonun telakki tarzından, duyguların gittikçe ço-galan bir kaynaşması ve yüksek hazların toplumsallığı karakter-lerinden doğan kişilik dışı ödevleri de vardır. Fakat bunlar, hem ülkesel, hem de gerçek değerleri daima sözkonusu olabilecek ve üzerlerinde tartışılması gereken faziletlerdir. Zorla kabul ettiri-lip alışkanlık haline getirilmeye çalışılan her emir, ne kadar us-

28) J. M. Guyau, Adı geçen eser. (s: 106-116)

t n bir kuvvetin eseri olursa olsun, yine insan vasıtasıyla uygulanmak zorunda kaldıkça yıkılmaya ve yerine daima bir yenisini düşünen insan zek asını uyandırmaya mahk mdur. M st manlık arastandan çıktığı ve arapların ulusal dini olduğu h lde onların isl m ahl kına ençok riayet eden bir kavim olduğu iddia edilemeyeceğı gibi, hiristiyanlığı kabul etmiş olan ulusların, tarih boyunca nekadardaki bu dinin doğmalarından sapmış oldukları da bilinmektedir. Filozoflar ise, teorik fazilet  topyacılarından başka bir şey değildirler.

Hayat, başağen, her teklifi kabul eden, bağımlı ve pasif bir unsur değil, bildiğı ve bilmediğı kendinde i kan olan kuvvetle yapan ve bozan bir iradedir. Onun bu özel ve dinamik yapısını değiştirmeye çalışmak hem tehlikeli, hem de imk nsız gibidir. Her men her insanın kişisel hayatında öyle ayıplar ve günahlar vardır ki, bunları hiç kimse, kendi  zmeğine bile itiraf edemez; veya hiç olmasa bunları fazilete aykırı saymaz. Bunları hoş g rer bir mantık yaratmakta da yeter derecede usta olan insanlar nezaket, riya, tevazu ve yalan makyajıyla süslenerek genel ahengi bozmaya çalışmaktan da ayrı bir zevk alır. Bu makyajın altında ki  ehre ise, dinin, kanunun ve toplumlara kabul ettirilmek için yüzyıllarca telkin edilmiş olan fazilet kurallarının  il ildi sistemlerine asla benzemezler. İnsanların birarada yaşamalarını ve bir uygarlık yaratmalarını sağlayan daima teorik kalmaya mahk m olmuş buhanan bu yüce değerler değildir. Zira bu değerler neden değil sonu turlar; y ni bunlar toplumun, ulusal ve ins n  organizmanın tabii  r nlerindendirler. İnsan, bağılı başına bir ahl k bir kanun, bir disiplindir.

İKİNCİ BÖLÜM

A. — Ahlâkın kaynağı ve prensiplerinin değeri.

I. Akılcı (rationaliste) ve görgüculü (empriste) teoriler:

Acaba insanlar ne için birtakım edim ve aksiyonlara ahlâkî bir değer vermiş ve bunları, kendilerine itaat edilmeleri gereken kurallar saymışlardır? Bu problem, birtaraftan da ahlâkın kaynak ve mahiyetini açıklamakla çözülür. Bunu türlü felsefî sistemler başka başka şekillerde açıklarlar:

Klasik olarak ahlâk teorilerini iki sınıfa ayırmak mümkündür. Biri, metodu Dedüksiyon olan ahlâklardır ki, bunlar daha çok din ve metafiziğe dayanırlar; diğeri de Endüksiyon'a dayanan ahlâklardır ki bunlar, bireysel deneylere değer veren Fayda ve Haz ahlâkı, sosyal deneylere önem veren genel Menfaat ahlâkı, eski toplumlarla yeni toplumları karşılaştırmaktan doğan Evrimci (evolutioniste) ahlâklardır. Bu zümreye bir de pozitif bilime dayanan bilimci ahlâkları ekleyebiliriz.

Wilbois'nın da işaret ettiğine göre (1): Birinci sınıf ahlâklar, daha çok aklıdırler. Bunlarda ahlâkî ödevi yapan, **tanrısal düzendir**. Malebranche'in ileri sürdüğü gibi (2), düzen aşkından üstün bir fazilet de yoktur. Fakat fazilete malik olunmadan vazife yapılabileceğinden, bu ikisini, yâni faziletle vazifeyi birbirine karıştırmamalıdır. Akılcılık, ödevi, ya akli olan varlığın ve ahengün mümkün olan en yüksek mertebesi, ya da evrensel olarak istenmiş olma imkânının son mertebesi sayar ve bunların, ödevi vücuda getirdiğine inanır. Fakat endüksiyona dayanan ahlâklar görgücul (emprique) dürler. Bunlar, iyiden, kanundan, tabiat ve alışkanlıklardan bahsederler, ödevi de, birinin yerine konabi-

1) J. Wilbois, *Devoir et Durée* (Paris: 1912. s: 320).

2) Malebranche, *Traité de Moral* (H. Joly'nin bastırdığı. s: 14, 70, 143).

lecek birtakım kavramlar (concepts) üzerine inşa edeler Böylece de ödevin ruhunu ve fizyolojik unsurlarını çözümlemeye çalışırlar. Başka bir bölümde daha genişçe kendilerinden bahsedeceğimiz Bentham, A.Bain ve St. Mill, bu türdendirler ki, bunlar beşerî ülküleri çözümleyerek hepsini başlangıçta tensel hazlarımızla veya ıstıraplarımızla ilgili görürler. Bütün görgücüler, az çok maddecidirler. Bunlara göre iyi ve kötü (hayır ve şer) kelimeleri öznel çıkarlarımız dışında hiçbir anlama malik değildirler. Çünkü onlar, bütün değer yargılarını, birtakım basit olayların madde ve konuları sayarlar. Mutlak ahlakçılar için mesele bambaşkadır. (3). Bunlara göre insanın en son amacı, kendi nefsi olmadığı için ahlaki ülküleri bu kadar hasis düşüncelere irca etmek imkânsızdır. Akılcılar, «O suretle hareket etmelisin ki, hareketin evrensel bir kural olabilsin.» — «Kendi yakınlarını seveceksin.» — «Kimseyi öldürmeyeceksin.» — «Kendine yapılmasını istemediğin şeyleri, başkasına yopmayacaksın.» gibi ülküsel ve teorik emirler verirler; oysaki, görgücüler, şereflere, toplumlara, anne ve babalara göre başka başka ahlakların bulunduğunu kabul eder, yitçe iyilik (souveraine bien), ahlaki kânn, ödev... gibi deyimlerin, birtakım yapmacık ve uydurma kelimelerden ibaret olduklarını iddia ederler.

II. — Bilimsel görüşler:

Genel olarak pozitif bilimi ahlaka temel yapanlara göre, insanın anatomik yapısında biyolojik zorunlukların yaratmış olduğu bir takım ahlak kabiliyetleri vardır. Bu kabiliyetler daha çok beynin alt kısmında bir çeşit ahlak alanına bağlıdır. (4). Bu görüş, insanın doğuştan ahlaklı veya ahlaksız olduğunu kabul etmemizin gerektirir ki, buna pozitif doğuştancılık (inneisme) adını verebiliriz. Bu anlayış, bazı ahlak dışı hâllerde birbirine uymayan ahlaki değerlerin varlığını Evrim hızı adını verdikleri metafizik bir bilinemezle açıklamak zorunda kalırlar. Bu görüşü hazırlayanlardan Darwin, ahlakı üç esaslı temele dayamıştır. (5): a. — Hayvanlar kendi cinsleriyle yaşamaktan hoşlandıkları için birlikte yaşarlar, bu birlikte yaşama, bazı ahlaki edimlere riayet etmeyi zorunlu kılar. Bu itibarla ahlak duygusunun birinci nedeni,

3) W. James, Pragmatisme (Fr, Çev. I. C. Brun. s: 123).

4) Dr. Akil Muhtar. İlim Bakımından ahlak (1942. s: 72).

5) Darwin, La Descentance de l'homme, 1920.

toplumculuk içgüdüsüdür. b. — İnsanlar, birarada yaşamak yülünden konuşma imkânını bulurlar ve birkere dil elde edildikten sonra, bireysel hareketler herkesin fikirlerinde özel bir anlam kazanır ; bu hareketler hakkında derin yargılar, değer bakımından fertler arasındaki sempatinin derecesine bağlı kalır. c. — Son olarak birtakım âdetler oluşur; bunlar, toplumcu içgüdüğü ve karşılıklı sempatiyi kuvvetlendirir. Böylece fert, toplumun verdiği hükümlere itaat etmeye mecbur olur.

Bu suretle ahlâk duygusunun tabii olmadığını iddia eden Darwin, bir taraftan da hayvanlarda ahlâklılık ve bir çeşit vicdanın varlığını kabul ederek kendikendisile çelişikliğe düşer gibidir. Aynı zamanda bütün kavimlerin ahlâk kanununua itâaat etmelerinin nedenini araştırırken bunu, tabii ayıklama (selektion) nın pek eski çağlardan beri yetkin olmayan şeyleri azaltmaya ve niha-yet yoketmeye çalışmasıyla açıklar. Pekçok eleştirilmiş olan bu teoriyi bir tarafa bırakarak psikologları ele alırsak, bunların da azçok doğuştancı olduklarını görürüz: Ribot'a göre ahlâk duygusu, bir istidat ve bir hareket eğiliminden başka birşey değildir. Ahlâkî duygular, tabiidirler ve asıl ahlâklılık da budur; ahlâkî fikirler ise yapmacıktırlar, sonradan kazanılırlar. Ahlâkî duygular tabii ve ıstırmaz var oldukları için bu duyguları, ruhun zihni değil, devimsel (harekî) olayları arasına girerler. Bu yüzden insanda evrime uğrayan ahlâk duyguları değil, ahlâk fikirleridir. (6)

Bu görüşe G. Belot, toptan itiraz eder ve der ki: Ribot' nun da bahsettiği ahlâkî duygular, hakikatte sosyaldirler. Bunları sosyal bağlardan ayırmak imkânsızdır. Zira onlar, sosyal ortamın gerekçeleriyle alışkanlıklarının bireysel şuurdaki bir çevirmesi (tercüme) dir. Bu gerekçeler (icaplar) düşünülmeden çok evvel hissedilmişlerdir. Bu itibarla bunları bir takım içtepler (impulsion) veya sâf duygulanmalar sayabiliriz. Bu duyguların ahlâkî bir değer alışı, şu iki şartla mümkün olmuştur:

I. — İrademizi durduran veya irademize engel olan şeylerin, kendilerine karşı sempati hissettiğimiz başka iradeleri de durdurduğunu zannedişimizdir.; busuretle, yasaklar özel değil genel, geçici değil devamlı gibi görünürler. 2. — İsteklerimizi sınırlayan sebebin, âdeta bizimkine benzeyen başka bir iradenin kar-

6) TH. Ribot, Psychologie des sentiments. (Hissiyat ruhiyatı, Mustafa Şekip çevirisi. 2. Cilt. 1927, s: 278-295).

şı koyma arzusu imiş gibi hissetmemizdir. Busuretle irademizin önüne çıkan karşıkoymalar, direnmeler ve bu hâllere uymayan hareketleri cezaya lâaykınış gibi görürüz. Bu karşıkoymaya uygun olan hareketler ise, saygıya değermiş gibi hiss olunur. Zira bu iradelere karşı sempatiımız vardır. İradelerin sempatisi ve iradelerin birbirlerine karşı gelmeleri tamamen ahlâkı olan yükümlün (mükellefiyet) esaslı iki şarudır. Bundan, dışınızda bulunan bir iradeye itaat etme zorunluğu çıkar. (7).

Psikologlar, ahlâkı kuralların genel menfaatle niçin bir araya geldiğinin sebebi de şöyle izah ederler: Hayat kasırgaları içinde sürüklenen insan, kendi aksiyonlarının bütün sonuçlarını düşünebilecek bir zamana malik değildirler. Aynı zamanda insan, genel kurallara itaat etmenin gerekli olduğunu, bu kurallar üzerinde ne kadar düşünülürse, bunların o kadar faydalı olmaktan ibaret olacağını düşünmeye de vakit bulamamıştır. Bu iddialar, isbat olunmaktan uzak bir diyalektikten ibarettirler ve Durkheim okulu, bu düşünceleri çürütmekte ciddi bir ustalık göstermiştir.

Hiçbir sonuca ulaşamamış olan tarihçiler de, biri,ferdi topluma bağımlı olan; diğeri,ferde acıyan iki ahlâkın nasıl olup da zuhur ettiğini araştırırlar ve bunlardan ikincisinin ilerlediğini (terakki), yani toplum genişledikçe daha fazla yetkinleştiiğini kabul ederler. Nihayet bütün ahlâkı, toplumun çıkarlarına, vatan kavramına, veya özgeciliğe dayarlar ki, Poincarée'nin gördüğü gibi (8) ahlâkı bu esaslardan elde etmek yanlışır. Zira, bu taktirde ihtiyaç görüldüğü vakit terkedile bilen site için veya başkalarının iyiliğı için kendini feda etmek gerektiğini isbat etmeyi hiçbir mantık ve bilim başaramaz. Menfaat ahlâkı da ilerde göreğemiz gibi isbat olunamaz; çünkü bu da sonunda benciliğe dayamır; bazı insanlar ise, hiç de bencii değildirler. İsbatçı ve doğmacı (dogmatique) ahlâklar ise, bu zâta göre, yalnız bazı hareketlerin geçişine (intikal) hizmet eden, fakat hareket ettirme gücünden mahrum olan makınalar gibidir.

III. — Bilim ve Ahlâk:

Yine Poincarée'ye göre (9), Bilim, birtakım yeni duygular yaratır; bundan meslekî psikolojiler doğar: Tüccar, işçi, hekim,

7) G. Belot, Etude de moral positive, cilt. 2. (Paris, 1927, s: 278-295).

8) H. Poincarée, Derniers pensées, Paris, 1920, s: 226.

9) H. Poincarée, Aynı eser, s: 242.

mühendis.. psikolojileri gibi. Bu işbölümünü yapan bilim, ahlâka da birtakım yeni yönler verir. aynı zamanda bilim, insanda tabii olarak mevcut olan duyguları harekete geçirir. Hakikattan daha önemli birşey yoktur. Bilim, bir anıttır; fakat bunun inşası için yüzlerce yıl, yılın gerekli olması ve ancak buna herkesin bir taş eklemesiyle vücuda gelebilmesi, bilimin kamusal bir eser olduğuna delâlet eder. Bazen bu ilâve edilecek taş, sahibinin bütün hayatına mal olabilir; bundan da bilimdir ikinci bir ahlâkî ödevi ortaya çıkar ki, bu, bizde elbirliği (coopération) uygulaması, hem gayretlerimizin, hem de çağdaşlarımızın bizden evvel gelen ve sonra gelecek olanların bağlılığını sağlar. Böylece biz, insanlık için çalıştığımızı hissederiz ve insanlık bizim için aziz birşey olur. Bilim aynı zamanda eski duygular üzerine yenilerini ekler ve bize evrenin bütün kısımları arasındaki bağlılıkla beraber ahengi de öğretir. Bu itibarla bazılarının zannettiği gibi insanlar, birgün nasıl çekim kanunundan ya da herhangi bir geometri probleminden şüphe etmiyorlarsa, öylece de ahlâk kanunundan şüphe etmeyecek kadar, ahlâkî bir bilim haline getireceklerini ümit etmemelidir. Diğer bazıları gibi de, bilimin tanrısal sırlardan bazılarını keşfetmesi dolayısıyla tanrısal prestiji yitirdiğini ve her çeşit ahlâksızlığın nedeni bilim olduğuna da inanmamalıdır. Zira ne bilimsel bir ahlâk, ne de ahlâksız bir bilim tasarlanamaz; olsa olsa bilim, dolaylı olarak ahlâka bazı etkiler yapar. Bugün insanları birleştiren etken, çeşitli fikirlerin varlığına rağmen iyi irade hakkındaki ortak düşüncelerle iyilik arzusunun eşit bir surette varlığına inançtır. Şüphesiz ki, hepsinin kullandığı araçlar başka başkadır ama hepsi aynı amaçta birleşirler. Çünkü hayat savaşında başarı göstermek için taşınması gerekli olan silâh veya disiplin ahlâktır. (10).

Bilimin ahlâka yaptığı bu hizmetlere rağmen bütün bilginlerin ahlâkî ve ahlâkîların bilgin olduklarını zannetmemelidir. Hernekadar Sokrat, hiç kimsenin bilerek kötülük yapamayacağını iddia etmişse de, birçok bilenlerin ahlâksızlığını ve birçok bilgisizlerin de faziletli olduklarını her zaman görmekteyiz. İyilik yapıyorum zannile hareket edip de farkında olmadan kötülük yapmış olanlar da az değildir. Anlaşıyor ki, ahlâkın kaynağını teoriler ve inançlarda değil, insanın hayat savaşında kazandığı alışkanlıklar ve birbirleriyle olan ilişkilerden elde ettikleri düşün-

10) H. Poincaré, Aynı eser. s: 251.

celerle ve bunların doğurduğu karakter ve yaratılışta (mızaç), son olarak da toplum hayatının ferde emrettiği şuurlu, şuursuz etkilerde aramak zorundayız.

IV. — Ahlâk ve bireysel şuur (bilinç):

G.Belot (11) ve Westermarck (12), ahlâkî aksiyonların başlangıçta olüsübütün tesadüfî ve mekanik gibi görünen birtakım hareketler olduğunu ve bunların çok zaman sonra faydalı oldukları anlaşılınca muhafaza edilip kendilerine itaat edildiğini kabul ederler. Sosyoloji görüşüne uymayan bu düşünceler, bir taraftan insanı, başlangıçta hareketlerinin fayda ve zararını idrâk etmeyecek kadar şuursuzlukla suçlandırmak, sonra nasıl olup da bu hareketlerin faydasına akıl erdirebildiklerini açıklayamamak gibi bir açık verirler; hele bunların bütün diğer içgüdü ve eğilimlere tercih edilmelerinin nedenini de anlatamazlar. Aynı zamanda hiçbir faydası olmayan ve hatta zararı olan birtakım düşünce ve aksiyonların niçin ahlâkî bir değer taşıyarak muhafaza edildiklerini ispat etmekte güçlük çekerler. Ahlâkî gibi görünen bu aksiyonları, ya birçeşit içgüdü gibi kabul etmek mecburiyeti vardır; bu taktirde, bütün iç güdülerin türre sabit oluşu dolayısıyla ahlâkın aynı türdeki evrimini ve çeşitlenmesini açıklamak güçleşir ve ahlâkın tabii olduğunu kabul etmeye zorlarız. Yahut da bu aksiyonlar sonradan ahlâkî bir değer kazanmışlardır. Bu taktirde de beşerî zekânın sosyal baskılarla bu değerlere yükseldiğini kabul etmek imkânsızdır.

G.Tard (13) ödevlerin en küçük ve âdisini bile, başlangıçta bireysel ve orjinal icadlardan ibaret saymıştı. Bu, ahlâkın da oir mucize veya tesadüfle vücuda geldiğini ve taklitle yayıldığını kabul etmek demektir. Oysaki taklid edilen şeyler, evvelâ icad edilip sonradan yayılmış olan şeyler değildir; fakat evvelâ kendilerine ihtiyaç duyulmuş ve bu ihtiyacı kaldırmaya elverişli olarak vücuda getirilmiş olan şeylerdir; ancak bunlar, toplum içinde yayılabilirler. Teknik icatların bazıları gibi inanç ve düşüncelerin de çoğu zaman toplumlar tarafından hemen kabul edilmemeleri bu yüzdendir. Bu itibarla ahlâkî kurallar, hiç yoktan icad edilmiş ve sonra insana kabul ettirilmiş veya isteyerek ve beğen-

11) G. Belot, Adı geçen eseri.

12) Edw. Westermarck, L'Origine et le développement des idées morales. (fr. çev. R. Godet. 2. cilt. 1928.)

13) G. Tard, Les Lois de l'imitation, 1907. s: 375.

nilerek insanların kabul etmiş oldukları değerler değildir; tersine olarak, insanlar hayatları boyunca o suretle hareket etmeye mecbur olmuşlardır ki, bu hareketler, daha sonra yapılması gereken ödevler şeklini almıştır. Green'in de gördüğü gibi, kanunlar, insanlar için vücuda getirilmişlerdir, insanlar, kanunlar için değil. Bunu farkeden W. James'de: bir ahlâkî doğma (dogme) nın evvelden konmuş olmasına imkân olmadığını savunur. (14).

Ahlâkî bireysel hâyâl gücüne ve zekâyâ bağlamak, bizi ahlâkdışçılığa (immoralisme) sürükler. Kropoktin, bazı hayvanların sosyal gibi görünen hayatlarını inceliyerek, bunların insanlara ahlâk dersi vermiş oldukları sonucuna ulaşır. (15). Eğer insan, hayvan türlerinden biri ve sinir sistemi itibarıyla en yetkini ise, böyle bir dersi, neden onlardan alsın? Eğer ahlâklılık tabii bir içgüdü ise, daha yetkin bir hayvan olan insanı bundan mahrum etmek doğru olmaz. İnsan zekâsı herşeyden kendine bir fayda ve menfaat hissesi çıkardığı için, hayvanların bazı içgüdülerinden faydalanmış olabilir. Fakat bu, bize ahlâk duygularının kendimizden aşağı bir durumda olan hayvanlardan geldiğini kabul etmemize engeldir. Kropoktin'e göre tabiat, ahlâkla ilgisiz (amoral) değildir, ve ilk ahlâk dersleri tabiatten alınmıştır. Bu isbatı imkânsız iddianın tek değeri, fazileti kutsallaştırmak, ona kozmik bir nitelik bağışlamaktan ibarettir. Yoksa, tabiatın adalet ve faziletten mahrum olduğunu anlamak için, insanlara başına gelmiş ve gelmekte olan felâketlerle insanların, kendi nefislerine olduğu kadar da birbirlerine yapmış ve yapmakta oldukları kötülükleri dikkate almak yeter.

V. — Faziletin (Erdemlik) olumsuz kaynağı:

Huxley, sonradan birtakım dinî hoş görmezliklerin zoruyla fikrini değiştirmişse de, böyle kozmik bir ahlâkın mevcut olmadığını, çünkü tabiatın bir takım trajediler sahnesi olduğunu ileri sürmüştür. Evrim ve Ahlâk adlı eserinde Kozmik oluş'un ahlâk yaratması mümkündür, fakat ahlâk tabiate aykırıdır; zira o, kozmosa rağmen çıkmıştır, diyen bu filozofun düşüncelerle ahlâkı inkâr ettiğinden bahsettiğimiz Nietzsche'nin hüççiliği (nihillisme) arasında ciddi bir ilişki vardır. Nietzsche'ye göre (16), iyi-

14) W. James, *La Volonté de croire*. (Fr. çev. L. Moulin, 1920).

15) Kropoktin, *Etika*. (A. Agaoğlu çevirmesi, 1935. s: 16-23).

16) Nietzsche, *Le gai savoir* (fr. çev. H. Alber, 1917).

nın kaynağı, insanın bir hareketli iyidir, diye kabul etmiş olmasından ibarettir ve bir defa iyidir diye kabul edilmiş olan bir hareket, insana ahlâkî görününce, doğru ve zorunlu telakkî edilmiştir. Fena veya kötül (şer) dediğimiz şeyler de, bizi başkalarının karşısında utandıran şeylerdir. Kötünün mahiyetini anlamak için, bu filozof der ki: pek zayıf yaratılıştaki olanları öldüren zehir, kuvvetliler için daha da kuvvet vericidir. Bununlabera-ber ona yine de zehir denilmiyor mu? Demekki şer, hakikatte kuvvetlinin kuvvetini ve zayıfın zavallığını yaratan bağımlı (re-latif) bir şeydir. Ona göre, insan, kendi organlık ve ruhi sefaletini anlayınca, kendine benzeyenlere karşı nasıl hareket etmesi gerekli olduğunu öğrenebilir. Pismanlık başarıyla başarısızlığın ürünüdür. Yani başaramayanlar, pismanlık ıstırabını hissederler. Esasen şerri ve günahı icad eden de hristiyanlıktır. Günah, en çok şerre alet olan bir ulus peygamberinin, yani yahudilerin eseridir. Şu anda eğilmek bilmeyen bir insanın namuskârlığı, çok defa bu insana vicdan azabı verir. Fakat eğilme kabiliyetinde olmamak, başka bir zamanda namuskârlıktan daha üstün bir fazilettir. Şu halde, her dönemin kendine mahsus faziletleri vardır. Nietzsche'ye göre, ahlâklılığın birinci şartı, alçaklık ve tembelliktir. Ahlâk, kendini başkaları için feda et, demekte bizi, soydaşlarımız için hiç bir faydası olmayan bir intihara sürüklemektedir. Zira ahlâk, insanı adileştirir, çirkinleştirir, zayıf düşürür ve nihayet ahlâksız yapar. İnsanın tekmil faaliyet kaynaklarını teşkil eden arzuları, tutkuları ve bencilik eğilimlerini kurutur. Son olarak ahlâk, bizi tabiatten ve tabîlikten uzaklaştırır. Bu alemde, zayıfı kuvvetliye itaat ettiren kurallardan başka birşey olmayan ahlâka ait hiçbir olay yoktur. (17) Fakat olayların ahlâkî yorumlamaları vardır. (18)). Buitibarla, ahlâkın kaynağını tabiat veya toplumda değil, insanın zayıf veya kuvvetli yaratılışında ve tutkularında aramak lazımdır; oysa ki, bu taktirde de faziletle faziletsizliği ayıran ve doğuran bir sınır veya kaynak aramak beyhude olur.

Ahlâk aleyhine bir hicviyeden ibaret olan bu fikirler, son çağ toplumlarında görülen, yüzyıllarca savunulmuş ve insanların asla tām olarak benimsememiş oldukları mistik ve dogmatik olduğu kadarı da teşvik ahlâkları aykırı hareketlerin bir neticesi-

17) Nietzsche, *Généalogie de la Moral* (fr. çev. 1918).

18) Nietzsche, *Par delà le Bien et le Mal* (fr. çev. H. Albert, s: 25).

dirler. Pratikte teorinin birbirine uymaması, bir ahlâk çöküntüsü gibi görünmekte ve bu görünüş bazılarını fazilet avukatlığına, bazıları da fazileti büsbütün inkâra sürüklemektedir. Bunların aldandıkları nokta, bütün insanların her yerde ve her zaman aynı ahlâk kurallarına bağlı olmayacaklarını tabii bir hakikat saymaları gerekirken bunun aksini dilemeleri ve bu dileklerin de asla gerçekleşme imkânına ulaşamayacağını fark etmemeleridir. Gerçekliğin korkunç hakikatı bu olmakla beraber, bu da bir ahlâktır. Bunun içindirki, Nietzsche, insandaki utanma duygusunun kaynağını açıklamada, ahlâklılığın nedenini, kuvvetliye itaat zorunda bırakan acizlik ve zayıflıktan ibaret görmüştür. Bunun da sebebi, ona göre ikuyüzlülük, alçaklık ve tembelliktir. Onun düşünceleri doğru olsaydı, ne sosyal düzen, ne de kendileri ayrı bir ahlâklılığı temsil eden devlet rejimleri ve onların yaşattığı ülküler mevcud olabilirdi. Bizce göre, Kanun emreden ve kendini düzenleyeni de kendisine itaat ettiren bir kuvvettir. İnsanın manevî büyüklüğü, inandığı fikirlerin büyüklüğüne ve bunlara karşı gösterdiği saygının üstünlük ve genişliğine bağlıdır. Adâlet ve fazilet karşısında insanı ayrı hak ve sınıflara ayırmayan bir vicdan, kişiliğimizi kutsallaştırır. Fakat bu vicdanı işleten de, insan aksiyonlarında bu vicdanı kazandıracak bir hayat tarzının gerçekleşmesidir. Ahlâklılığın kökü ve kaynağı ne olursa olsun, insanı tehlikeli ve fena bir varlık olmaktan kurtaran, uygarsal hayatı olduğu kadar da kuvvet, her çağın inandığı ve inandırmaya çalıştığı faziletlerdir. Ahlâki olmayan her eğilim, ahlâksızların kendileri tarafından da mahkum edilmişlerdir. Yâni hiçbir kötü insan, kendi yapmış olduğu kötülükleri beğenmez ve bunları bir fazilet olarak insanlığa tavsiye etmez. Daha açıkça söylemek için diyebiliriz ki, normal yaratılışlı hiçbir rezil, kendi alçaklığıyla öğrenemez ve esasen hiçbir normal ruha malik olan da fazileti hor göremez.

İhtilâlcî bir düşünür olan Proudhon da (19), evvelce de bahsettiğimiz gibi, ahlâkın kaynağını, insanın kendi bireysel değerini idrâk etmesinde görür. Hakka ve insani değerlere saygı gösterilmesini istemek, bu idrâke bağlıdır. Bu işi de ekonomik eşitliğe dayanan inançlar yaratabilir. Zira ahlâki bir değeri olan, yalnız bu inançlardır. Oysaki kendi bireysel değerlerini anlayan insanlar pek azdır. Bu idrâkten mahrum olanları ahlâksız mı saymalıdır?

19) Proudhon, De la Justice dans la revolution et dans l'église 1900. s: 3

Yahut ahlâkî kanundan onları affetmek mi gerekir? Esasen böyle bir idrâke malik olanların daima ahlâkî olmadıklarını da görüp durmaktayız. Ahlakî ödevleri yalnız maddî hayatta ortak ve eşit bir sâadet yaratacağı hayal edilen ekonomik sistemlere bağlamak, insanın manevî büyüklüğünü ve asıl kahramanlıklarını hiçe saymak denektir. Bu yüce nitelikler pek az insanda mevcut olsalar bile, bunu inkâr etmek, insanlık için umduğumuz bütün yetkinlik ve saâdet hayallerimizi de yıkmak demektir.

Kant, daha evvel, ahlâk kanununun kaynağını açıklamaktan âciz kaldığını itiraf ederek onun, tanrısal ve kutsal bir temeli olduğuna inanmıştı ki, bu inanç, apriorizm denilen bir doktrinin sonucudur. Ona göre, bu kaynak, hür ve akıllı iradelerin ortak vicdanından ibarettir. Fazileti metafizik ve aşkın (transcendant) bir kaynağa bağlamak, bize göre, bilmiyorum demekle eşittir. Bilimsel anlayış, bir kurumun kaynağından ziyâde, onun ne olduğunu, etki ve evrimini incelemekle daha verimli bir sonuca ulaşabilir. Gerçek olan şudur ki, bütün insanların kutsal bir inanç olarak kabul ettikleri ve bağlandıkları bazı fazilet kuralları vardır ve bir bakıma toplum demek, bellibaşlı bazı ahlâk kurallarına inanmış ve bunlarla birbirine bağlanmış olan fertlerin maddî ve manevî bütünlüğünden doğan kuvvet demektir. Bu kuvvetin parçalanmasına, dıştan gelecek olan herçeşit yıkıcı etkilerden daha üstün olarak ahlâkî bağların gevşemesi sebep olabilir. Bu bağların dayanmış olduğu değer yargılarının önemi, onların birer aksiyon kuralı olmasındadır; zira bir inancın değeri de, onun bağlayıcı ve hareket ettirici bir kuvvet oluşundadır; yoksa, o inancın mutlaka başka ve ileri toplumlardaki fazilet kuralları seviyesinde bir yüceliğe malik oluşunda değildir. Fuhuş ve zinayı kutsallaştıran toplumlarda bu rezillik alle bağlarını gevşetmediği gibi, ana ve babalarını yiyen ve evlâdlarını diri diri gömüp öldüren toplumlarda, asla bu ahlâkdışı hareketlerinden dolayı yıkılmış veya dağılmış değildirler. Bunun içindir ki biz, her çağ, her kavim, fert ve toplum, kendi birlik ve bütünlüğünü koruyan ve yaratan inançları, kanun ve kuralları kendi şart ve imkânlarına göre yaratır ve yarattıklarının mutlaka eskiye veya başkalarınıninkine benzemeleri de gerekmez, diyoruz. Günümüzde fazla beğenilen ekonomik eşitlikle fazilet arasındaki ilişkiye gelince, bu da gerçek olmaktan uzaktır. Zira bu eşitlik, bütün insanları, bir aynı zekâ, bilgi, irade ve tutkuya malik farzetmektedir. Hiçbir toplumda böyle bir insanlık mevcut olmadığı gibi, bu eşitliği kurmak isteyen rejimler bile. insanları meslek, seviye ve

devlete yapmakta oldukları hizmete göre bir hayat hiyerarşisine bağlamaya mecbur olmuşlardır. Fazilet yargılarına ençok değer verenlerin ise, zenginlerden ziyade orta hâlliler ve hatta fakirler olduğu genel hakikatler arasındadır. Bu itibarla ekonomik eşitlik, hem imkânsızdır, hem de ahlâkın kaynağı ve faziletin koruyucusu, yalnız bu eşitlik değildir.

B. — Ahlâk prensiplerinin değeri

Genel olarak Fazilet adı altında toplanan ahlâk prensipleri hemen her felsefe sisteminde başka başkadır. Biz burada Saâdet, Ödev ve Hürriyet gibi üç ana prensip üzerinde duracağız

I. — Saâdet, Ödev ve Ahlâk :

Eski Yunan filozoflarından beri, hemen bütün ahlâkçılar, faziletin amacı, insan saâdetini sağlamaktan ibaret sanmışlardır. Oysaki saâdet, ruhun kendi hâl ve istikbali için tasarladığı maddî ve manevî nimetlere nail olmaktan doğan öznel (subjectif) bir kavramdan ibarettir. Hatta bunda, geçmişin anıları bile ayrı bir rol oynarlar. Alçak gönüllü ve kanaatlı bir insan, yaşadığı gün ve saati hoş geçirebildiği için mesud olabildiği hâlde, milyonlara sahip olan bir dertli veya cimri, eğilimlerine aykırı hareket zorunda kaldığı için günlerce mustarip olabilir. Anlaşıyor ki saâdet, dışsal güdülerden ziyade içsel güdülerin (saık) etkisi altındadır. Zevklerimiz, eğilimlerimizin, tutkularımızın ve içgüdülerimizin kandırılması insanı mesud edebilir. Fakat, ahlâkî emirler, bunları her zaman kandıramazlar; hatta ahlâk, bazan bunların aksini bile ister. Şu halde ahlâk kurallarıyla saâdet arasında hiçbir münasebet yoktur. Saâdeti, kimi parada, kimi alko'da, kimi de öteki zehirlerde veya kumarda.. bulabilir. Özet olarak tabii veya kazanılmış hareketlere göre ahlâklılıkta değişmeler olur. (20).

Biz ahlâkî bir ödevi haz ya da saâdeti elde etmek için yerine getirmeyiz. Eğer evvelden böyle bir hazzı gözeterek ahlâk ödevini yerine getiriyorsak, bu hareketimiz bir gösterişten ibaret olur. Ahlâkın kendisi bile böyle yapılmış olan bir ödevi mahkûm eder. Ahlâk da bilim gibi karşılıksız olduğu sürece kişiliğimizi yüceltebilir. Bu itibarla ahlâkî ödevler, ancak ahlâkî oldukları için ifa edilirler ve edilmelidirler. Bu ödevlerin amacı, saâdet değil, sâdece

20) Abel Rey, La philosophie moderne, 1927.

sosyal düzen ve ahengi sağlamak, kişiliğimizi, gerek kendi, gerek toplum vicdanı önünde alçaltmamaktır. Birçok ahlâki aksiyonlar vardır ki, bunları yerine getirmiş olanlara büyük bir zarar ve ıstırap kaynağı olabilirler. Fakat bunlar, hem başkalarından beklenen, hem de tarafımızdan yapılması istenen ve ümit edilen yüce aksiyonlardır. Denizde boğulmak üzere olan bir zavallıyı kurtarmaya giden bir yüzgeç, bu uğurda ölebilir, fakat onun ödevi kurtarmaktır. Anlaşıyor ki saâdet, genel düzen ve ahengin sağladığı, barış, dirlik ve sükûnun olduğu kadar da yapılmış olan bir ödevin - başarılı olsun veya olmasın - ürünü gibi görünmektedir.

Fakat bu nimetlere malik olanlar daima mesûd mudurlar? Faziletle saâdet arasında değişmez bir ilişki bulamayan Kant, haklı olarak bunun metafizik bir âlemde gerçekleşeceğini ümit etmiştir. Biz daha da ileri giderek ahlâki kanunun ispat edilebileceğine de inanmıyoruz. Zira ahlâk, taraflarının bütün isteklerine rağmen hem bir bilim değildir, hem de onun kanunları olamaz; ahlâki, kanunlara bağlamak, fazilete bir sınır çizmek, fazileti daraltmak, belirli bazı aksiyonların ötesine geçmemek demektir. Zira kanun, aynı şartlar altında tekrarlanan olayların dayandığı bir değişmez ilişkiyi ifade eder. Gerek insan ruhu, gerekse toplum, tabiat gibi statik, otomatik ve nihayet evrimi pek yavaş cereyan eden bir gerçeklik değil, dinamik, hızlı ve oynak değişmelere uğrayan olaylarla dolu bir gerçekliktir. Bunun için olacaktır ki E. Renan, ahlâki, geleneklerin insan tarafından ustaca icad edilmiş kurnazlıklar olduğunu ileri sürmüştü. (21)

Bize öyle geliyor ki, insan için birtakım değişmez ahlâk ödevleri yoktur. İnsan öyle çeşitli hâl ve şartlarla karşılaşabilir ki, aksiyonlarını bu hâl ve şartların zorunlu kıldığı şekilde ayarlamaya mecbur olur. Bunu yapamıyanlar iyilik zannederek bağlandıkları bir eski ve değişmez ahlâk formülünün zoruyla hareket ederler; bundan ise, bir çok kötülükler doğabilir. Bir hareketin ahlâki değerini, yalnız iyi niyete bağlamak, çoğu zaman bir rezilliğe de ahlâki bir değer vermek demektir ki, bununla hem fazilet yıkılır, hem de kendimizi aldatmış oluruz. Dikkat edilirse ödevin ya dıştan emredildiği görülür; bu takdirde biz memur olduğumuzu işlemeye mecbur ediliriz; bu ise, faziletin irademize bağlı olmadığını gösterir; yahut da ödev, hayatın birtakım zorunlu tesadüflerle kendiliğinden karşımıza çıkar. Bu takdirde de ödevi, karakter ve çı-

21) E. Renan, *Dialogues philosophiques*, 1900. (Ba. Clemenn Levy).

karlarımızın gerektirdiği yön ve tarzda ifa etmiş oluruz. Bunda da fazilet, yaptığımız ahlâkı ödevin niteliğine orantılı olarak bir değer kazanır. Asıl saadeti sağlar gibi görünenler de bu çeşit hareketlerimizdir. Bunda gösteriştən ziyade içten gelen bir tepki vardır ve kişiliğimiz, yaptığımız iyilikte veya çıkarlarımızı çiğneyerek kötülük yapmamakta erir. Bir ferd olarak değil, belirsiz bir varlık olarak yaptığımız eserin büyüklüğü içinde kayboluruz. Bütün büyük ülkü adamlarının kişiliklerini, dâvaları içinde kaybettikleri gibi, ancak bu feragate cesaret edebilenlerdir ki, omirlerini ve isteklerini başarıyla uygulamaya ve tepkisiz (réaction) itaat beklemeye hak kazanırlar. Peygamberlerden başlayarak yaşadığımız çağın bütün büyüklerinde bu gücü görürüz.

İyinin miyarı nedir? W. James'e göre : «İyinin en yetkin işareti ve ölçüsü, saadeti sağlama kabiliyetinde olanlar gibidir. Fakat bu miyar, sâadeti hiçbir zaman amaç saymamış olan edimlerimizle iç tepilerimize de şamil olmadıkça ciddi bir önem kazanamaz; o suretle ki, evrensel bir prensip ararken, daha çok evrensel olana doğru, çekinilmesi imkânsız bir surette sürüklenmiş oluruz. Şu halde iyinin tözü (cevher), sâdece içten gelen arzuları kandırmaktan ibarettir.» Anlaşıyor ki, ahlâki hareketler sâadeti yaratabilir; fakat sâadet, daima ahlâki hareketin ürünü değildir. Nitekim bugün insan ne kadar çok ihtiyaçlara malik olursa ve bunları kandırmak için ne kadar çeşitli araçları elde edebilirse o kadar mesudur. Oysaki, Epikür'den beri, sâadeti, ihtiyaçların azalmasında görenler çoğalmıştı (22)

II — Ahlâk ve Hürriyet (Özgürlük) :

Genel olarak ahlâkçılar, insanın ahlâklılığı nisbetinde hür olduğuna inanırlar. Bize göre, bu ancak bir anlama göre doğrudur: Ahlâklı adam, ancak bu karakteri devam ettiği sürece ve bu karakterinin şiddet ve kudreti ile orantılı olarak çevresinde bulunanların tepkilerinden korunmuş olur. Esas itibarile ahlâklılık, tabii ve kişisel eğilimlerimizden tutku, istek ve zevklerimizden fedakârlık yapmamızı, bütün dilek ve amaçlarımızı tartarak irademizi, özel ve manevi bir disipline uydurabilmek demektir. Yani insan, kendisi için tabiatın takdir ettiği bütün genişleme, atılma, kazanma zekâsını ve dolayısıyla içgüdülerini körletmeden ahlâklı olamaz. Bu, demektir ki, insan daha dar bir alanda hür olabilmek

22) W. James, *La volonté de croire* (fr. çev. L. Moulin, 1920. s: 216) F. A. Lange, *Histoire du Materialisme* (fr. çev. B. Pommerol, 1911) A. Fouillée, *Critique des système moral contemporain*, 1900.

İçin, geniş bir çevrede kahramanlık ve tehlikeden çekinmeye ve bir korkak gibi daha çok içine çekilerek kanaat ve mahrumiyete katlanmaya mecburdur. Fakat bu, ahlâksızın tehlikeli ve olumsuz hürriyetine karşı, her zaman tercih edilecek olan bir fazilettir. Saâdetin ve hürriyetin hepsini kaybetmek zoruna veya ihtimaline kapılmaktansa, birazına nail olmak, elbette daha kârlıdır. İşte ahlâk bu ekonominin, bu pehriz ve ihtiyatkârlığın tekniğinden ibarettir. Bunun içindir ki, hiç kimse, ahlâksızlığı savunamaz, bütün ahlâksız insanlar bile, fazileti savunmaktan çekinmezler; veya hiç olmazsa kendi akıl ve amaçlarına uygun bir fazileti telkin ederler. İnsan hayatı, gerek kendi nefsi, gerek tabiat ve insanlıkla sürekli bir savaş hâlinde olduğu için, ahlâki olmayan yollardaki başarı ihtimali, ahlâki yollardaki başarı ihtimalinden daha azdır. Ahlâkın sağlayacağı başarı, belki daha kısır ve önemsizdir; fakat bunun alanı yüce olduğu kadar da geniş ve temizdir ve asla tehlikeli değildir. Ahlâksızların çoğu, teşebbüslerinde bütün hürriyet, servet ve saâdetlerini kaybetme tehlikesindedirler; hatta bunların başarıları dolayısıyla hussedebilecekleri sevinç ve saâdetin dozunu belirlemek de güçtür. Hürriyetle ahlâk arasındaki ilişkinin bu lâstikli durumunu, aksiyon teorileri dolayısıyla zem etmiş olan Leibniz, der ki : «Aksiyonlarımız iki yıldızdan meydana gelir : Bazıları şuurlu güdüler (sâik) le olur ki, onları biz belirleriz. Diğer, karakterimizin şuarsuz istidadıyla vukua gelir ki, bunlar, bizi aksiyona sürükler ve zorlar. Biz hareket ederken, bu güdüleri bilmeyiz, bu sebepten de kendimizi malik olmadığımız hâlde hür ve bağımsız zannederiz.» (23) Buna bir de hayat zorunluluklarının gerektirdiği hareketleri eklersek, hakikatte hürriyet kavramının etrafımızdaki-ler tarafından hazırlanmış bir engele raslamadan hareket ve yaşama imkânlarını korumak saâdetinden ibaret olduğunu görürüz. Bundan da ahlâkın daima çevremizde bulunanlara karşı kendi hareket ve hayat hakkımızı korumak için uymaya mecbur olduğumuz kurallar toplamı olduğunu anlarız. İşte bireysel ve insanî hürriyet, ancak ahlâkın böyle bir anlamına inanmak, hiç olmazsa, bu anlamdaki fazilet kurallarına itaat etmekle elde edilebilir.

Lange'nin de gördüğü gibi : «Yüzyılımızın en büyük ilerlemesi, asıl özçülükten değil, özel çıkarları sağlamak gayretile uzlaştırılmış olan hürriyet alanında vücade gelmiştir.» (24). «Şekilsel bir hürriyet verip esash bir surette bundan mahrum olan toplumlarda

23) Leibniz, *Théodicée* (Gerhardt bas. Cilt: VI, s: 130).

24) F. A. Lange, *Histoire du matérialisme*, 2, cilt, 1911. (B. Pommeroy çev.). (cilt: 11, s: 478).

Roscher'in dediği gibi umutsuz kalan fikirler, kanunlardan tiksinecek ve zenginler de fakirlerin tiksintisi kadar kanunlarla alay edeceklerdir.» (25). Bundan şu sonuç çıkmış olur : Sınıf ve kılık benciliğin hâkim olduğu yerlerde ahlâk olmaz, bu yüzden de hürriyet bütünü kaybolur. Hürriyet, özel olarak ruhun kendi büyüklük ve gücünü algılamasından veya hiç olmazsa kendisini de öteki insan ve yaratıklar kadar bağımsız bir iradeye malik olduğuna inanmasıyla, nesnel olarak da, ancak insanı ve yurttaşı kökten eğit gören bir rejimin kanunlarıyla belirlenir ki, bu ancak ülküsel amacına ulaşmış bir demokraside mümkündür. Şu hâlde faziletle hürriyetin ilişkisini, birazda ferdin malik olduğu haklar ve rejim ülküsünün savunduğu değer yargıları sağlamaktadır. Her rejim, bir ayrı ahlâklılığın siyasal teşkilâtını ifade eder daha doğrusu, yurttaşlarına lâıyk gördüğü hareket ve düşünce serbestliğiyle sunduğu iş, kazanç ve nihayet uygulamaktan çekinmediği adalet nisbetinde bir ahlâklılığı ifade eder.

Beşerî evrim her toplumda başka başka olduğu için, ahlâkî değerler ve nimetleri bu evrimin izlediği grafiklere göre nitelemek, böylece de ahlâkla uygarlığı paralel görmek doğru olur; yâni maddî ve manevî uygarlık, iki ayrı planda değil, bir planda ilerler. Bu sebeptendir ki en yüksek uygarlıklar da, en yüce ahlâkî belirtilerini görürüz. Fakat nicelik bakımından az olsa da, en derin ve büyük ahlâksızlıklara da yine oralarda raslarız. Kanunun bağışladığı hürriyet ne kadar geniş ve çeşitliyse, insanların iyilik ve kötülüğe karşı sempatisi de o kadar şiddetli olur. Ahlâklılık ve ahlâksızlığın ajanları içinde, bu anlamda anlaşılmış olan hürriyetin önemli bir rolü vardır. Ferdin kendi hürriyetinden ne suretle faydalanabileceğine dair bilgi ve inancının bu konudaki etkisi daha çoktur. «Bugün yüksek ulusların ahlâkı, bütün insanlığın ahlâkıdır ve bunun başlıca üç karakteri vardır ki, ödevi dayanır : a. — Maddeden kurtuluş; b. — Çağdaşlarımızla aşk ve gayret yardımıyla birleşme; c. — Ferdin, beşerî ilerlemelere katılmadığı hâlde, bu ilerlemelerin emrettiği isteklerle kaynaşmış olması.» (26).

Bu düşünceler, ancak ahlâkın genel duygulardaki sudan (satın) görünüşüdür. Bireysel ilişkilerde, ulusal ve siyasal aksiyonlarda bu şartları aşan ve hatta yıkan öyle incelikler vardır ki, bunlar, hürriyeti olduğu kadar da fazilet ve ödevi aşarlar. Her

25) F. A. Lange, Histoire du matérialisme, 2, cilt. 1911. (B. Pommerol çev.). s: 482).

26) J. Wilbois, Devoir et Durée. 1912. (s: 319).

fert ve toplumun seviyesi, insanlığı birbirine bağlayan ahlâkî duyguların mahiyetine akıl erdirecek hâlde olmadığı gibi, akıl erdirebilenler de bu bağların mahiyetini, kendi çıkar ve amaçlarına uygun bir mantıkla açıklarlar. Anlaşıyor ki, insan, bu âlemden ancak olayların zoru ile şu veya bu hareketi yapar; bunlardan ferdin veya kitlenin kollektif amaçlarına aykırı olmayanlar ve onlara hizmet edenler bu hizmetleriyle onlara aykırı olmayışları nisbetinde hür ve ahlâklıdır; ve en gerçek fazilet, aksiyonları inanarak ve bilerek dizginlemekte, başkalarını zarar, ıstırap ve tepkiye sürüklemeyecek kadar tutkuların frenini sıkabilmekte saklıdır. Yani ahlâkî hürriyet, iradenin bu egemenliğinde saklıdır.

III. — Ahlâkın ve ahlâkçıların zayıf yönleri :

Dikkat edilirse hemen bütün ahlâkçıların öngördükleri fikirler, daima doğru ve şaşmaz prensiplere benzemezler ve esasen bu fikirler, daima da akla uygun ihtiyaçlardan doğmuş değildirler. Zira toplumun ahlâk kadrosuna aldıkları emirler içinde faydasız ve zararlı olanları da vardır ki, bunlar, ahlâka değil en basit bir mantığa bile temel olamazlar. Herbiri, kendini doğuran toplumun belirli zamanlardaki ihtiyacına uyar gibi görünen bu emirler, çok kez insanın en gerçek arzu ve tutkularını, duygularını kösteklerler. Bütün ahlâkî emirler de, başkalarının saldırısına karşı ferdin kendini korumak ve savunmak için uymayı gerektiren tedbirler gibidir. İnsan, bunlara itaat etmekle, hem kendi hürriyetine karşı yapılacak bir saldırının önüne geçer, hem de kişisel fedakârlığı yüzünden başkasına saldırma cesaret ve tutkusunu kaybeder. Esasen peygamberler, ahlâkçılar ve kanun koyucular, insanın en çok ardından koştuğu şeyleri anlamış olduklarından, bizlere malik olmadığımız nimet ve mezyetleri aşlamaya çalışırlar. İnsan doğuştan ve mahiyeti itibarile ahlâkî bir karaktere malik olsaydı, çeşitli yaptırımlarla fazilet telkinlerine ihtiyaç kalmazdı ve her insanın vicdanı, kendi kendine iyiyi bulabilirdi. İnsan da tabiat gibi ahlâkla ilgisiz (amoral) dir. Yalnız insanda, sosyal düzenin yarattığı disiplin demek olan fazileti sonradan kazanabilen bir istidat vardır. Bu sebeptendir ki, bazı hareket ve düşünceleri iyi sayıp bunlara itaat emrini vermeye veya almağa lüzum hasıl olmuştur.

Ahlâkçıların hemen hepsi az çok muhafazakârdırlar. Bunlar, yıkılanı, uyulmayı, unutulana kurtarmak için yeni kanıtlar (delil) ve yeni düşünceler getirmeye çalışırlar; yani yeni ihtiyaçları daima eski temeller üzerine kurmaya özenirler. Bunlar çıplak ve

ham gerçekliği görmez veya görmek istemezler; aynı zamanda be-
geri menfaatlerin olduğu kadar da, çoğu yoksul, âcız ve başarıya
ulaşamamış insanlardan bileşmiş olan kitlelerin genel duygularına
uygun bir surette konuşmaya ve bu duyguların hasret çektiği ama-
lara ulaştırır gibi görünen formüller ve prensipler icad etmeye
mecbur olurlar, bu sebepten özel bir zekâ ile bazı hakikatleri sak-
lamaya, insanın gurur, özsaygısı ve kişiliği gibi görünen bazı ma-
nevî büyüklüklerimize başvurarak sembolik ve ülküsel bir düşün-
ce edebiyatına dalarlar ki, bunlar, genel olarak hoş giden zarif
ve faydalı tekliflerdir; fakat pek az insanın uyabileceği ve bir
çoğunluğun gerektikçe başkalarından bekleyip kendileri için de-
ğilmiş gibi ilgisiz kaldıkları öğütlerdir. Zira başkalarına karşı du-
yulan sempatilerde ve bu öğütlere değer verişlerimizde bile çoğu
zaman uzak bir menfaatin ve kazanmayı dilediğimiz herhangi bir
iltifatın hâyâlleri saklanan ikiyüzlü bir bencilik vardır. Bunun far-
kında olmuş olan Buchner, bu hâle «incelmış bencilik» adını ver-
mektedir; (Lange) yoksa hiçbir ahlâkçı Schiller gibi, «Kendini al-
datmaya cesaret et ve hâyâllere dal!» diyemez.

Ahlâkçı bize nefsimize hâkim olmayı tavsiye eder. Kendine
hâkim olmak, kendine güvenmek, bizi her zaman ahlâkî aksiyonlara
kışkırtmaz. Hatta bazan büsbütün aksini de yaptırır. Ahlâkçının
çeşitli diyalektik oyunları ile savunduğu her ahlâkî tedbir, faydalı
ve iyidir; fakat bunlar ancak bütün bir insanlığın ya da hiç olmaz-
sa bir toplumun ortaklaşa inançları hâlini aldıkları zaman bir den-
ge ve disiplin vasıtası olabilirler. Bunun içindir ki, bunlara mutlak
bir değer bağışlamakla kendimizi aldatmış oluruz. Bize öyle geliyor
ki, her insan, kendini ve başkalarını aldatmayacak kadar doğru ve
doğruluktan hoşlanabilecek kadar olgun bir kişilik mertebesine
yükseldiği gün, herçesit rezillikten kaçınacaktır. Başkalarının acı-
larına candan katılabilecek kadar, mutsuzları sevmek ve ona el
uzatmaktan çekinmemek ve kimseyi kendi keyif ve hevesleri için
ıstıraba sokmamak gibi âlicenab bir duyarlılık kazanmaktır ki,
arınmış bir ruhun yükümlenmesi gereken ödevleri ifa etmiş veya
hiç olmazsa bu ödevlere yaklaşılmış olur. Fakat bu asıl duygular,
kimlerde ve nasıl uyanıp geliştiği problemi ayrı ve önemli bir ko-
nudur. Hakikat şudur ki, zayıf ve sefil zannedilen insanların, kuv-
vetliler tarafından pek de anlaşılmayan ve hatta umulmayan öyle
yüksek bir güçleri vardır ki, bunun bencil ve yanlış davranışla-
rıyla uyandırmak gafletinde bulunanlar, az zamanda güvendikleri
en yüksek şeref, makam ve yetkilerini, haysiyetleriyle ve hatta ha-

yatlarıyla beraber kaybederler Kendini ahlâkî emirlerden af edecek kadar kuvvetli ve üstün zannedenlerin güçlü zayıflar elinde neler çektiklerini ve ne hâle girdiklerini binbir örneğe tarihten öğrenmek kaabildir.

Ahlâkçıların şaşırtıcı ve değişken doğmalarından daha üstün değerde bir fazilet direktifi vardır ki, bu, insanın gerçekten insan olmayı kabul etmesi, kendinin de insanlığın bir parçası olduğunu kavrayarak bu büyüklük ve yüce varlığa, kendi nefsinde olsun saygı ve sevgi göstermeyi bilmesidir.

IV. — Yaptırımlar (Müeyyideler) :

Kuvvetlinin ve anormallerin ahlâksızlıklarını engellemek, zayıf ve âciz insanların sabır ve tevekkülüne, bir de teselli kaynağı sunmak için olacaktır ki, hemen bütün dinler, bir gizli kuvvetten korkmayı, daha açıkça bir Tanrı korkusunu ve Tanrı âdâletini savunmuşlardır. Bunlar faziletin ana prensiplerini, Tanrı buyruklarından ibaret saymışlar ve bunlara itaat edenler için dünya ve âhiret sâadetini müjdelemişlerdir. Oysaki dinler başlangıçta, ahlâka hizmet etme gibi yüce bir ülküden mahrumdurlar. Hatta dinler, bir ahlâk ihtiyacında bile değildirlere; hele kitapsız ve ilkel dinlerin çoğu, bugünkü anlayışlarımıza nazaran pek ahlâksız ve vahşî kuralları da emretmişlerdir. Daha yüksek dinlerin ileri sürmüştük oldukları âhiret hayatı, yakından ve nesnel olarak incelenirse görülür ki, bu âlemden başka bir âlem, bu dünya için emredilmiş olan ahlâk kurallarından kurtulmuş bir hürriyet ve imkân alanıdır. Orası tutkuların, isteklerin, eğilimlerin kayıtsız ve şartsız olarak kandırılmasına elverişli olan bir zevk ve safa âlemidir. Orada yasak yoktur. Din adamının savunduğu günahlar yalnız yaşadığımız bu dünyada vardır. Bu dünyadaki yasaklara riayet edenler, ölümden sonraki o yasaksız âlemdede, cennette bütün dilediklerine kavuşacaklardır. Bu ise, bir bakıma ölümden sonraki ahlâksızlıklara nall olabilmek için yaşadığımız dünyada ahlâklı olmak demektir.

Şüpheli ve kötümser bir filozof olan Bayle, bu konuda şöyle düşünmektedir : «Dinsiz ve hatta tanrısız bir adam da faziletli olabilir; zira dinî inançlarla ahlâkî gidiş (conduite) arasında hiçbir ilişki yoktur. Şu hâlde beşerî gidişin ajanlarını, zekânın uzak görüşlerinde (opinions) değil, içinde bulunulan zamanın vücade getirdiği şartlarda hazır olan bir aktif tablatta, yani kalbin, yara-dığın, tutku ve alışkanlıkların kuvvetinde aramalıdır. Bizi hareket

ettiren sâf düşünceler değil, aksiyonun orijinal prensipleridir. Ahlâk teorileri, dinî inançlardan daha çok pratik bir etkiye malik değildirler. Akıllı bir yaratık olan insan, hemen hiçbir zaman kendi prensiplerine uygun olarak yaşamaz...» (27).

İnsanın daha ziyade kötülük istidadında olduğunu ve bu âlemde iyiden çok kötü aksiyonların yapılmakta olduğunu iddia eden bu zâtın düşüncelerinde, gerçekliğin bazı acı ve sert çizgilerinin görmemek imkânsızdır. Nitekim din yaptırımlarını savunanların büyük bir kısmı, aksiyonlarını dinî emirlere göre düzenlemezler ve din avukatlarının pek çoğu da dinî ödevleri ifa etmeyenlerdir. Vaktile Buckle de zihni hayatın dalma yetkinleşmesine rağmen ahlâki hayatın başlangıçtan beri değişip yetkinleşmediğini iddia ederek aynı kötümserliği savunmuştu. Fakat bize göre, dünyasını kendi ülküsüne göre inşa etmeye çalışan insanın manevî hayatı da maddî hayatı gibi ülkülerine uygun bir surette gelişmektedir, esasen bu iki hayatı birbirinden ayırmak da imkânsızdır ve bu hususta dinlerin değişmez ve evrimsiz anlayışını (zihniyet) aşan pozitif ve oynak bir ruhun gerçekliğe hâkim olduğunu görmekteyiz.

Lange'nin de iddia ettiği gibi, (28) zihni ilerlemeler, ahlâki ilerlemelerin bir ürünü olmadığı gibi ahlâki ilerlemeler de zihni olanların bir ürünü değildirler. Fakat bunların her ikisi de aynı köke malikdir; bu kök, bir konuyu derinleştirme isteği, olaylar âleminin hepsi hakkında sempatik bir anlayış ve bunların her parçası arasına bir âhenk kurmak hakkındaki tabii ihtiyacdır. Bu şartları bazan yalnız din kendi üzerine almış, bazan da bilim benimsemiştir. Hakikatte ise bilimin de, dinin de aradığı, insanın hiçbir zaman gerçeklemediği bir yüce hayatın şartlarıdır. Bugün bu işi bilim kadar da ahlâki tasarımlar üzerine almış, din ise âdetâ ikinci plâna düşmüştür; hatta komünist toplumlarda din büsbütün yıkılmıştır. Yâni bugün artık iman edenlerin mutlaka ahlâklı ve umansızların da mutlaka ahlâksız olacağına inanacak kadar sâfîl ve hoşgörüden mahrum bir toplumun uygarlıkla ve gerçek insanlıkla bir ilgisi yoktur.

Dinin, vicdan ve aklın yaptırımlarını yetersiz bulmuş olacaktır ki, J. M. Guyau, yükümsüz ve yaptırımsız (29) bir ahlâki savunmuşsa da, insan, henüz bu kadar ince ve yüksek bir ahlâklılığa

27) Boyle, *Pensées diverses sur la comète*, s: 82, 116.

28) Lange, *Adı geçen eser*, s: 472.

29) J. M. Guyau, *Esquisse d'une Morale sans obligation ni sanction* (1885).

yücelmek imkânını bulamamış ve esasen cezasız ve mükâfatsız ödev fikri, hiçbir toplumda gerçekleşmemiştir. Aksiyonlarımıza fazilet kurallarına göre düzenlemek için din yeter bir baskı yapamayınca ahlâkçılar *Vicdanı*, bugünün ülkücüleri de kanun, haysiyet, namus ve şeref duygularını ve insan olma mutluluğunu yeter bir yaptırım saydılar. Doğustancılar (innéistes), Tanrının ahlâksızlıkların cezasını ölmeden evvel de vereceğine inanmışlarsa da, dinli fakat zaman zaman günah işlemekten kurtulma imkânsızlığına inanan aınıiler, yüce Tanrının günahlarımızı yarılğayacak kadar sonsuz bir merhamet ve şefkate malik olduğunu da ileri sürerek suçların bağışlanacağı ümid ve tesellisini vermişlerdir. (30). Dinlilikle ahlâksızlığın bir araya gelebilmesine şaşmamak gerektir, zira, din de bilim gibi, insanlığın bir tarafıdır. Nasıl ki, bilim, bazan keşfettiği araçları insanın sâadeti aleyhine kullanmak istidâdında ise, din de kendisine bağlı olanların yanlış ve eksik düşünce ve inancıları dolayısıyla bazan şerre, hoggörmezliğe, cinayetlere vasita olabilmektedir. Bunların her ikisi de ayrı ayrı lâzımdır; fakat bilmekle işlemek, inanmakla inandığı gibi yaşamak pek az insanda birleşebilmiştir. Hakikatte ise bunların yüce bir amaç olarak birleşmeleri icab eder. Vaktiyle Seneca, ölüm düşüncesinin bizi, hem kendimiz, hem de başkaları karşısında adaletli olmaya mecbur ettiğini zannetmiştir. Nitekim, Bourdaloue da (31), ölüm düşüncesinin tutkularımıza azalttığını anlatmıştı. İnsanın mahiyet ve kaderini inceleyerek ölüm düşüncesinin aksiyonlarımız üzerinde yaptığı ahlâki etkilerden bahseden Bossuet (32), Pascal (33), Jouffroy (34), hayatın pek çabuk akması dolayısıyla manevî ıstıraplardan kurtulmak için olsun, bu dünyadaki hareketlerimizi Tanrının ve yetkinleşmiş bir aklın emirlerine göre düzenlemek gerektiğini telkin etmişlerdi. Bilhassa Nicole, (35) insanın acınacak kadar sıska kişiliğinden bahsederek, birbirimiz için bir elem kaynağı olmaktan ziyade haz ve sâadet ajanı olmağımızı, dine bağlı bir valiz coşkunluğuyla anlatır. Yalnız huristyanlığın değil, bütün dinî düşüncelerin ateşli bir hasmı olan, hatta bazı eserlerinde herçeşit ahlâki fikirlerin de aleyhinde bulunmuş olan Diderot, 1762 de yazmış olduğu bir mektupta, iyi

30) Tanrının mağfiretinden de büyük mü günâhım (Şinasi).

31) Bourdaloue, Sermon sur la pensée de la mort

32) Bossuet, Sermon sur la mort. (Son baskı 1900).

33) B. Pascal, pensées (L. Brunschwig bas. 1897).

34) Jouffroy *Mélanges philosophiques*. (Son baskı: 1933).

35) Nicole, *Essais de morale*. (3 bas. 1880).

aksiyonlarla dolmuş bir hayat geçiren kimsenin ölüm tasesına düşmeyeceğini savunmuştu ki, ahlâkı ölüm korkusuna bağlamak isteyenlere karşı sert ve anlamlı bir karşılıktır. Dini yaptırımlar hakkındaki inançlar her toplumda bir ölüm arkasında veya ölüme yaklaşılan yaşlarda akla gelirler : Çabuk geçen kısa ve ıstıraplı bir ömrün sonu, ölüm olduktan sonra, her çeşit doğru veya eğri yollar ve araçlarla kazanılmış şeylerin arkamızda kaldığını da türlü gözlemlerle denedikten sonra, insan gönlünü kırmak insan hakkına saldırmak, özet olarak ahlâkı emirlere itaat etmemek, acı, utanç, çirkin ve sefil hareketlerdir. Akıllı insan, kendini aratacak kadar iyilik yapmalı ve herkese kendini sevdirecek kadar temiz, doğru ve iyi bir ömür geçirmelidir. Zira, her ahlâksızlık tanrısal bir kını ve düşmanlığı dâvet eder; mazlumların öcü alınabilecek olan bir âlemede, yâni âhirette pişmanlık da beyhudedir ve herkes o âleme göçecek, orada hesap verecektir. İşte âhiret ve ölümü ahlâk için en etkili bir yaptırım sayanların son sözleri bunlardır.

Yaptırım olarak vicdanı ileri sürenler (36) daha bu âlemede bile rezilliklerimizin pişmanlığını hissettiğimizi bundan daha büyük ve acı bir ceza da olamayacağını savunurlar. Vicdan âzâbı, insan kişiliğini ölünceye kadar kovuşturur ve insanın hayatında herkesi aldatmayı başarmış olsa bile vicdanını asla aldatamayacağını iddia ederler. Zira bu âzâb, insan kişiliğini sürekli olarak küçültür, kınar, yerer, hor görür ve insan bu içsel yargıcın aldanmayan gözlerinden asla kurtulamaz. Bu âdetâ, suçlunun içine sokulmuş bir Tanrı gözüdür. Pişmanlığın ne büyük bir âzâb olduğunu Vinet (37) pek derin bir duyarlılıkla tasvir ettiği gibi, Chateaubriand da (38) aynı konu üzerinde pek heyecanlı görünür. Descartes (39), kendi vicdanını kandırması olmanın sağladığı sâadet: güzel bir üslûpla anlatır.

Akılcı ve dogmatik ahlâkçıların hemen hepsinde vicdan âzâbının giddetinden bahsedilir ve bu cezadan korunmak için, bu âzâba kışkırtmayacak kadar temiz, sâf ve doğru bir hayatı, yâni faziletli olmayı tavsiye ederler. Fakat bütün bu büyük düşünürlerin vicdan hakkında verdikleri bilgiler, bilimden ziyade duygulara ve kendilerinin eğitimsel görevlerinin gerektirdiği ödev mantığına dayanır.

36) Vicdana fazla değer veren ahlâkçılar arasında: Rousseau, Du Gnet, Le-cordaie, Masillon, Bourdaloue, V. Cousin kaydedilebilir.

37) Vinet, Discours sur quelques sujets religieux. (3. bas. 1900)

38) Chateaubriand, Le genie du christianisme, I. vi, ch. H. (5 cilt. 7. bas. 1900).

39) Descartes, Les passions de l'ame, 3. port. art. 190 (Külliyatında, 1912).

Çağdaş toplumlarda kutsal sayılan yaptırımlar, daha çok **Kanun**, rejim ülküsü, **İnsan haysiyet**, şeref ve namusu gibi yüksek ve lâik olduğu kaadîr da uygarsal esaslara dayanmaktadır. Bütün bunlar, yine insanlık vicdanının ümid ve telkin ettiği yüksek bir ülküye bağlıdır. Halk oyundan çekinmek, kanunların bu dünyada cezalandıran yüksek âdâleti, her rejimin ferdi, kendi yüksek amacına âlet eden geniş ve eğitici otoritesi, kişisel haysiyet ve şerefın yüceliği hakkındaki inançlar... hep çağdaş ahlâka temel ödevini gören amaç ve yaptırımlardır. Bu gün de bütün eski ahlâkçıların tavsiyeleri, her ferdin benimsemesi gereken hakikatlerdir. Fakat bugün, «Kutsal ateşi çalan **Promethé**, Tanrısal zekânın bir parçasını değil, faydalı bir aracı çalmış olduğu için» suçlu sayılmamaktadır ve bugün de **Descartes**'ın zannettiği gibi: «Hakkımdaki bir iyiliğin büyüklüğü, kapsadığı şeylerin niceliğiyle değil, onların bizimle olan ilişki tarzına göre ölçülmektedir.» (40) ve artık **Kant**'ın inandığı iyi niyet, en yüce iyiliktir, formülüne inanılmamaktadır.

Vaktiyle **Chamforu**, ölürken bir dostuna : «Ben kalbim bronzlaşması ya da kırılması gerekli olan bu âlemde gidiyorum!» demişti. Hayatı ve insanları bugün böyle anlayanlar pek azalmıştır. Bugünün insanlığı gerekirse çok sert ve duygusuz bir irade ile olaylar kasırgasını aşmayı, genel olarak insanı acınacak bir hâlde görüp ona anonim olarak yardım etmeyi vazife saymaktadır. **W. James**'ın gördüğü gibi (41), en yüksek ve etkili ülküler, ihtilâlcilerdir. Bunlar, gelecekteki deneylerinin ihtimâl içinde olan nedenleri şeklinde, geçmişteki deneylerinin ürünü gibi görünürler. Böylece eskinin eksikliğini, yeninin mantık ve aksiyonlarıyla gidermeye çalışırken, birtakım yeni inançları da beraber getirirler. Bu âlem hiçte bizim hâyâl ettiğimiz gibi yaratılmamıştır. Ülküsel âlemle gerçek âlem, birbirinden çok farklıdır. Gerçekleştirme imkânından mahrum olsak bile, yine ülküler yaratmaya devam etmeliyiz. Elverir ki bunlar, kötülüğe karşı olan kinimizi yıkarak onu, merhamet ve şefkatle iyileştirmeye çalışacak nitelikte olsunlar ve bütün ahlâkçıların ümid ettikleri gibi, insan, daima iyiyi sevsin ve ahlâkî kuvvet insanlığı yönetsin.

Bir zamanlar **A. Fouillée**, fikirlerin ayrı birer kuvvet oldukları teorisini savunmuştu. (42) Nasıl ki, hürriyet, âdâlet ve eşitlik fikirleri vaktiyle, insanlığı yücelten kuvvetler haline gelmişlerse,

40) **Descartes**, *Lettre à le Rein de Suède* du 20 nov, 1677.

41) **W. James**, *La Volonté de Croire* (fr. çev. Fr. L. Moulin, 1920; s: 204)

42) **A. Fouillée**, *La Morale des Idées-Forces*. 1908.

ylizymlımızın yarattığı ve yaratacağı yeni fikirlerin de öylece yaratıcı ve dinamik kuvvetleri olacaktır. Bu fikirlerin insanı gaye edinen ahlâkî bir değere malik olduklarını ümid edelim. Zira, «ahlâk, bütün kurumlardan üstün ve sosyal hayatın en esaslı bir temelidir.» (43) ve insanın lâayık olduğı herşey, onu kazanmak için sarfedilen gayretten doğar. (44)

İnsan hayatını da makineleştirmiş olan bir maddecilik çağında bulunduğumuz için, insan kalbının bir nam madde hâline geldiğini istemiyoruz. Eğitim, devlet rejimi, din ve hatta bilim, yetkinleşip değişebilir, fakat iyilik kavram ve ülküsünü değışedeğıne asla inanmıyoruz. Olsa olsa bunun kapsamı ve alanı değışecek ve genişleyecektir. İnsan haysiyet ve yüceliğine yakışan ve bize insanlığımızın guurunu veren ahlâktır, ahlâklılığımızdır. Maddî, manevî bir korkuya dayanmadan menfaatlerin dengesini sağlayan, randımanının niceliğine olduğı kadar da niteliğine değeri veren aksiyonlara bağlanmak, rejim ve kanuna itaat eden bireysel ve sosyal hürriyet, ulusal ve beşeri bağıllık, bunların yarattığı yeni vicdan, insanlığın aldıkları gelişim evriminde ulaştığı son noktalardır. Hayat ve toplum zorunluluklarına karşı bir tepki yaptırmayan, hiç olmazsa uygarsal eşitliği azaltmayan, haysiyet ve şerefi kırmayan kazançlı faaliyetleri, bugünün ahlâkında fazilete aykırı sayılmayan prensiplerdir. Bütün bu değerlere inanmış, olan ulusların fertlerinde gördüğümüz, ödeve, şefe, yurda, yurttaşa bağıllık ve bu bağıllığın gerektiridiğı fedakârlık ve bunların dayandığı inançlar, insanlığın ahlâk bakımından gerilemediğini, rakat bir takım yeni kavramlara bağlandığını göstermektedir. Bu işte en acınacak ulus ve fert, kendilerine yeni bir ülkü yaratamayan ve insanlığın ilerlemekte olduğı yeni yönlerle çevrilemeyenlerdir. Bir ulusa insanlık karşısında yaşama hak ve kuvvetini veren yalnız birbirine güvenmek, birbirine inanmak ve bir ortak ülküye bağlanmaktır. Bu insanın kendi kendini aşması, kendi içgüdüleriyle giriştiğı savaşta kışılığını yücelten iradesinin başarı göstermesi demektir. Her toplum, insanca yaşayabilmek için, çağın ve uygarsal insanlığın ilerlemekte olduğı yönleri görerek kuvvetlerini, kendi ulusal deha ve karakterine uygun bir surette o tarafa yöneltmek, ulusal ve tarihi büyüklüğüne uygun ve tamamille kendinden ve kendine özgü (mahsus) olan ülkülerle bu yönü genişletmek ve aydınlatmak zorunda-

43) Aug. Comte, Cours de philosophie positive. 1908.

44) Jouffroy Nouveaux Melanges philosophiques. 1900

dır. Ancak bu yaratıcılığı kazanmış ve gerçek yaptırım olarak insanlığın baskılarını kavramış olan uluslar ve fertlerin insanlık içinde kuvvetli, orijinal ve şerefli bir varlık olarak devam edebileceklerine inanmakta büyük faydalar vardır. Yoksa, «esas itibarıyla, incelenip isbat edilmesine umkân olmayan birtakım prensipler üzerine sistemli olarak yerleştirilmiş bulunan değişmez ve ebedi bir ahlâka malik değiliz.» (45)

Anlaşıyor ki, bütün sosyal kurumların kökü, nihayet bir ulus ve insanlığı, herşeye rağmen sâadete yaklaştırmak amacına dayanmaktadır. Beşerî sâadetin bellibaşlı miyarı mevcut olmakla beraber, hiç olmazsa ıstırapları azaltmaya çalışmak ve insanlığa yeni ıstıraplar icad etmemek de, bugünün ahlâk anlayışından silinip atılmamıştır. Acizler için yurtlar, hastaneler, imarethaneler, kredi kurumları, işçi yardım sandıkları, sigortalar, dispanserler, çeşitli hastalıklarla savaş yurtları, doğumevleri, yangın, zelzele, sel ve göç âfetlerine uğramış olanlara yardım eden kızılay, kızılhaç cemiyetleri, sendikalar.. v.s. hep kendilerini vücade getiren meslek okul veya rejimin kuvvetinden ziyâde, insan ruhunun iyiliğine karşı duyduğu en tabii eğilimlerin eserleridir. Bütün bu kurumların dayandığı tek yaptırım, mutsuz insanlar arasında mutlu bir ömür geçirmenin artık imkânsız olduğu hakkındaki derin idrâktir. Bu derin idrâk sayesinde ki, çağımızda geri kalmış veya gelişmemiş ulusların kalkınması işi siyasal olduğu kadar da ahlâkî bir problem olarak ele alınmış bulunmaktadır. Sosyalizasyon terimi içinde toplanan teşebbüslerin hepsi, hayatı bütün insanlar için kolaylaştırarak yaşanmağa değer bir nimet hâline getirme gayretlerinden başka bir şey değildir; ve bu gayretler artık bir lütuf, bir inayet değil, yaptırımı kendinde saklı bulunan bir ahlâkî ve uygarsal zorunluluktur.

İnsanı iyi yapabilmek için, yıkıcı vasıtalarla başvuranlar, daima yenilgiye uğramışlardır. İnsana acımak, insanı sevmek, insanı iyiliğe lâyık ve iyilik yapmağa güçlüyeter görmek, bir bakıma birbirinin kurdu gibi görünen bu hırçın ve tutkulu yaratığın tanrısal bir melek asıllığına de malik olduğunu isbat eder. İnsan ruhunda yalnız fenalık görenler, evrenin sadece şeytansal bir savaş içinde olduğunu zanneden kötümser insanlardır. Dünyamızı daha dayanılabılır, daha sevillebilir bir hâle getirmek için her ne adla olursa ahlâkî inançlara bağlanmaktan başka çare yoktur. İster Tanrı

45) A. Rey La philosophie moderne, 1927.

için, ister şeref ve şöhret için, ister vicdanın huzuru için, iyilik için fazilet için merne için olursa olsun, sâadet getiren eser ve fikirlere malik olmak, gerçeğin aldatıcı ve korkutan ahlâksızlığına muzaffer olmaya en elverişli yardımlardır. İnsan beyni aydınlanması nisbetinde hayatın yüce amaçlarını görebilir. Savaşlar, ihmâller, olumsuz tutkular yüzünden perişan olma tehlikesinde bulunan dünyamızı kurtarmak ve insanlığın yüzünü güldürmek için sevmek, acımak, birbiri için yaşamak, âdâlet süzgecinden geçirilmemiş menfaatlere değer vermemek, bir hakkın savunulması ve muhtaç olanlara yardım için el uzatmaktan çekinmemek gibi alışkanlıkları besleyen bir eğitime her zaman ihtiyaç vardır. Yurttaşlardan başlayarak bütün insanlara ateşli bir kardeşlik duygusunun estetik zevkini aşılayan bir eğitim, hayat şartlarının sürüklediği gidis yönlerini fazilete ulaştırmakta büyük yardımcı olur. Birbirine bağlı ve birbirinden çalmayan bir çalışma ve teşebbüs fikri, ancak böyle bir kardeşliğin verdiği ahlâki güvene dayanırsa başarıya ulaşabilir. Merhamet ve şefkatin bu dünyadan daha çok geniş kalbini hasta göğsüne sıkıştırmış olan büyük ve duygulu filozof, J. M. Guyau, bir şilrinde der ki : «Bu setil dünyada çok derin olan bir sevinç aynı zamanda çok geniştir. Hiç kimsenin yalnız başına âzâb çekmeyeceği ve mesud olmayacağı bir günün geleceğine inanıyorum. O gün herkes sevinçlerini, fikirlerini, ıstıraplarını birbirine karıştıracak ve o gün ruhlarda ebedi bir yankı terennüm edecektir.» (46) Biz de buna inanıyoruz ve yine onun dediği gibi : «Benim iki elim vardır, biri hayatta kendisile yol aldığım insanın elini sıkmak için, öteki de düşmüş olanları kaldırmak içindir; gerekirse her ikisini de uzatabilirim.» diyecek kadar inanmış ve sevmiş bir insanlığın doğacağına inanıyoruz. Zira ahlâkın en keskin yaptırımı yine kendindedir. Faziletten uzaklaşanların fazilete sığınmaktan başka kurtuluş yolları yoktur.

46) J. M. Guyau, Vers d'un Philosophe, 1910 (Dr Abdullah Cevdet bu eseri Bir Filozofun şirleri adıyla dilimize çevirmiştir. İstanbul, 1930).

Üçüncü Bölüm

TÜRLÜ AHLÂKLAR

A — MİSTİK AHLÂK

Her ferd türlü organik ve soyaçekimsel şartlar altında ayrı bir ruh ve kabiliyete malik olduğu için bir topluma mensub olan insanlarda, çeşit çeşit eğilim, tutku ve karakterler görülür. Fakat savaş ve ihtilâl gibi bunalım (crise) ve anarşi dönemlerinde, bireysel özellikler kaybolmamakta beraber, çoğu zaman halkın iki farklı zümreye ayrıldığı görülür: 1. — Bu kargaşalıkların yarattığı bazı fırsat ve tesadüflerden faydalanan ve hatta böyle fırsat ve tesadüfleri yaratmasını bilen eylem (action) adamları. 2. — Bu bunalım ve anarşi hallerinin etkisile yıpranmış ve ezilmiş olan bezgin ve çekilgin (contractif) adamlardır. İşlerini yoluna koyabilmiş olan birinci zümre, ikincilerin zararına olarak kişisel çıkarlarının avcısıdır. Bunların kazanç ve faaliyet grafikleri, bunalımın gelişme ve evrim dalgalarıyla paraleldir. Bunlar için hayat, yaşamaya değer ve olaylar, insan kazancını sağlamak için hazırlanmış birer fırsattır. Bu zümrenin en göze çarpan niteliği, açlıkgözlülük, beceriklilik, atılganlık, kutsal duygu ve düşüncelere olabildiği kadar az bağlanmaktır. Eylem adamları, dinamik ve plâstik bir zekâ ve karaktere maliktirler, bu yüzden de ahlâk bakımından faydacılığa (utilitarisme) ve maddeciliğe bağlıdırlar; bunların daha fazla kazanmanış olmaktan başka dertleri yoktur. Bu zümrenin kendi yapıları içinde türlü tipleri de vardır ama genel olarak bunlar, kazanmak için çalışmak, aç bırakmak, ödev ve yetkilerini kötüye kullanmak, başkalarının hakkına saldırmak... gibi fazilete ve insanlığın asıl duygularına aykırı olan her teşebbüse, çekinmeden girişebilirler. Zira, yalnız menfaatin hakim olduğu ruhlarda merhamet ve adalet iflâs eder.

Fetlerin ahlâkını bozan, nihayet sabrı, katlanmayı parçalayan, halkı ısyân ve ihtilâlâ sürükleyen, bu çeşit insanların tutkularıdır ve başarılarının bir ürünü olan ölçsüz hareketleri, kibirleri, yaşama tarzlarıdaki taşkınlık ve şımarıklıklardır. Bunlar daha çok taşkın (exogene) bir yaratılışa malik olduklarından, başarı için akla ve ahlâka uygun olan ve olmayan her yoldan, işlerine engel olabilecek kuvvetlere sokulup, onları gevşetmeyi pekiyi bilirler. Bu gibiler ancak maddî kazançlarının derecesi nisbetinde mesad olabildiklerinden, utanmayı ve insafı bir tarafa bırakarak küstah bir cesaretle her işe atılır, her fikir ve maksada usaklık edebilirler. Bu zamane adamlarının ana prensipleri, bir çoklarına efendi olabilmek için, gerekirse bir kişiye usak olmaktan ibarettir. Bunların içlerinde pek temiz ruhlu, akıllı ve ahlâka uygun yollara bağlı olanları da vardır. Fakat ayrı bir tip teşkil eden bu zümrenin sayıları hem azdır, hem de bunların herhangi uygun bir fırsat karşısında nasıl nareket edeceklerini önceden kestirmek zordur.

Kendi verdiğimiz ada göre Çekilgen dediğimiz zümreye gelince, bunları iki kategoriye ayırmak mümkündür. Bir kısmı Gergin (intensif) olanlardır ki, bunlar, işlerini yoluna koyamamak, hayatın zorladığı şartlara uyamamak yüzünden sadece sızlanan, eleştiren dik kafalı bir ruh taşırlar. Diğerleri ise, dalıncı (contemplatif) veya esirmel (extatique) olanlardır ki, bunlar, da toplumun herçeşit oluş ve gelişmelerine karşı ilgisiz, içine çekilmiş, sabır ve kanaatla yaşayanlardır.

Gergin insanlar, toplumun çekmekte olduğu sıkıntıları, kendi kişisel acılarıyla birleştirir ve her olayı, kendi işleri gibi değil, bütün bir ulus ve toplumun kuruluş ve yapısına ait işlerden sayarlar. Bunların en iyi niyetlileri bile kötümser ve eleştirici bir karaktere malik olduklarından, en tarafsız olanlarından en kötü niyetlilerine kadar hemen hepsi, yazılarıyla, sözleriyle, hareketleriyle hoşnutsuzluklarını açığa vurmaktan çekinmezler, bazı tedbirler ileri sürer, bazı insanları gökde çıkarır, bazılarını batırır ve kötülerler, yeni bir tegebbüs, fikir ve hareketi ya aşırı olarak beğenir veya aşırı olarak beğenmezler. Bu zümreden olanların bir kısmı da fırsatçıdır; bir kısmı da çok içten ve derinden yurtsever ve fedakâr insanlardır. Birinciler, eylem adamı haline gelir gelmez, seslerini hemen keser, yavaş yavaş işlerin yolunda olduğuna dair iyimser düşünceler yaymağa başlarlar; ikinciler ise, ellerindeki yetki derecesinde namus ve fazilet sahibi olmaya çalışırlar.

Genel olarak esirmel insanlar, mistik bir ruha maliktirler, ve tarih gösteriyor ki, sosyal bunalmaların ve hele âdâlet ve kanunu tehlikeye sokan anarşilerin arttığı karışık dönemlerde bu çeşit insanlar çoğalır. Bunlar, daha çok içedönük (endogène) kimseler oldukları için, tesellilerini, zevklerini, tapanak veya tekkelerin kutsal atmosferinde bulurlar. Tevekkül, pehriiz ve kanaat içinde yaşar, işlerini Tanrının takdirine terk etmek suretile, olup biten şeylere karşı ilgisiz ve tepki kabiliyetinden mahrum, ibretle temaşa zevki içinde miskin bir ömür geçirirler. Tekke edebiyatının bütün öğretsel (didactique) ve felsefi eserlerinde, mistiklerin kişisel hayatlarında bilinemez bir sonsuzluğa gönül vermiş veya öyle görünen ruhların çoğu birbirine benzeyen inançlarıyla bilgeliklerine açıkça rastlanır. Daha çok stoacılığabağı olan bu zümrenin önderlerle müritleri aynı olgunluğa malik değildirlir.

Ahlâk bakımından mistikleri, din adamlarından, daha çok hoş görürlüğe (tolerance) malik olmalarıyla ayırdedebiliriz. Din adamlarının gerekli kültürden mahrum olan bir çoğunluğu, tarikat adamlarıyla kıyaslanamayacak kadar hayata bağıdırlar ve her vesile ile hoşgörmezliklerinin kara kuvvetini, kendi anlayış ve çıkarlarına uygun olan bir ahlâk ve topluma hizmet ettikleri inancıyla açığa vurmaktan çekinmez, hatta tanrısal âdâleti, kendi sapıklıklarını bağışlayan bir siper olarak savunmaktan hoşlanırlar. Tarikat adamları ise, daha sabırlı, daha anlayışlı, iradeleri dışında cereyan eden işlere karışmanın boşluğunu kavramış, bu sebepten de kimsenin işine karışmamakla sükûn ve saadete kavuşacaklarından emin olan rahatlık (conforme) düşkünlü ve bencil (egoiste) kimselerdir. Mistiklerin özel yaşayışlarını nakleden eserlerden, hayatı bir değeri olmamakla beraber, ülküsel değerleri bulunan derin, yüce bir edeb, nezâket ve fazilet hikâyelerine rastlarız. Fakat bütün bu hikâyelerin dayandığı ruhi temel, fakirliğin zenginlikten, kanaatin, tutkulardan, miskinliğin enerjiden, sükûnun hareketten... daha üstün ve değerli olduğu inancıdır. Bunlar, her olaya karşı özel bir teslimiyet ve rıza göstererek, hallerine şükreder; fakat daha yüce ve mesud bir hayata yükselmek için hiçbir hareket ve tegebbülse değer vermezler. İnsana hayranlık veren ve kötümser zamanlarımızda âdeta bir teselli kaynağı olan pek bilgece yazılmış veya söylenmiş aforizmalarından sızan biricik ve ortak hayat ilkesi, «Bir dost, bir post, bir lokma ve bir hırka» dan ibarettir. Bunun içindir ki, mistiklerin ahlâk ve hayat anlayışında kinliklikten (cynisme) derin izler vardır.

Bu mübarek adamların karakterleri, mensub oldukları tarikatın ülkülerine veya daha açıkça doktrinlerine göre olugur. E. Boutroux'a göre, «Mistikliğin en esaslı olayı esirme (extase) denilen haldir. Bu hal içinde mistik, bütün dış alemle ilgisini kesmiş bir ruh tağı; ve içsel bir konuyla, yetkin (parfait) varlık, sonsuz varlık olan Tanrı ile münasebete girdiğini hissederek. Bu hal, mistikliğin en yüksek ve son noktasıdır. Fakat mistikliği yalnız bu noktada merkezleştirmek, bu doktrin hakkında yanlış bir fikir edinmemize sebep olur. Mistiklik, esaslı bir surette bir hayat, bir hareket, bir karakter gelişmesi ve belirli bir yönelme (orientation) dir.» Boutroux'a göre, «Bu gelişmenin durakları, mutlaka karşı bir çekinti (aspiration) hissetmek, arılanma (purification) çabası, çile esirme, doğmadan evvelki hayata dönmek, akıyürütme ve gidışın (conduite) yeni bir yöne çevrilmesi, yetkin hayatın bireysel ve sosyal alanda gerçekleşmesidir.» (1)

Mistiklerin anladıkları yetkin hayat nedir? Bu hayat, her tarikatın benimsediğı inanç ve ilkelere göre birbirinden farklı olmakla beraber, hepsinin birleştiğı ve uzlaştığı noktalar vardır. Evvelâ mistiklere göre, bu alem, bir göründüğünden ibarettir; bu âlem, sefil ve fânidir. Diğerleri ise yücedir, aldatıcı değildir, ebedidir. Fâni âlem, insanı çeşitli istek ve tutkulara sürükler; varlığın temel prensibini teşkil eden mutlak güzellik ve mutlak iyi ile birleşmemize engel olur. Zira bu âlemi yöneten kindir. Yülce âlemi ise, Aşk yönetir, orası tanrısal ve kutsaldır. Bu ebedî âleme ulaşmak için insanın hem kendi nefsinde, hem de Tanrıda fâni olması gerektir; bu da, herkesten ve herşeyden elini ve eteğini çekmekle, kanaat, çile, ibâdet, zikir ve tesbih çekmekle, yâni Ölmeyen evvel ölmekle sağlanabilir.

Ne hareket, ne de düşünce ve inançta hürriyete sahip olmayan mistikler, öncel (preétablie) iradenin çizdiği yörüngeden ayrılamazlar; olayları, sadece dikkat ve ibretle seyredip herşeyde bir tanrısal bilgeliğin ve hatta tanrılığın saklı olduğunu sezerler. Bu inançlar; kaderciliğe (fatalisme) de bağılı olduğu için, ferdin yapacağı teşebbüsler, dilek ve faaliyetler, herhangi bir amaca ulaşmak için yetmez; dua, tövbe, Tanrı sevgi ve korkusu, yülce varlığın inayet ve hıdâyetini kazanmak için en verimli çarelerdir. Bunun içindir ki, mistikler, kendi nefisleriyle savaşan hayat savaşına tercih ederler; bir hâyâl âlemi saydıkları dünya için fazla kaygılanmaya ve didin-

1) E. Boutroux, Bulletin de l'institut psychologique, Jan. 1902 (s: 115-117).

meye lüzum görmezler. Yüzlerinde hayat sevincinden eser bulunmayan bu meyus, içlerine çekilmiş insanlar, azçok bitkisel bir hayat yaşarlar; onlar için ruhlarının bereketli zenginliği, her çeşit dünya haz ve servetlerini unutturacak bir değer taşır.

Bu manevî ve mübarek hayata dalmış olan insanların ahlâk anlayışlarını tahmin etmek pek de zor değildir: Onlara göre, varlıkların her zerresiz yüce Tanrının eseri ve yüce yaratanın bir belirtisi olduğu için, onları hor görmek yaratana küçümsemek demektir. Bu itibarla, mutlak güzellik, mutlak iyilik, mutlak hakikat olan Tanrıya karşı duyulması gereken sonsuz sevgiyi, onun bütün eserlerine karşı da duymak ve onun yüce varlığını eserlerinde kutlamak, ermişliğin ana şartlarından. Mistikler, kötülüğe, yani şerre de inanmak istemezler. Onlar için, vücutta gelmiş ve gelecek olan herşeyde, tanrısal iyilik ve inayetin zorunlu kıldığı bir sır, bir bîgelik vardır. Mistik ahlâk, sevgiyi, hoşgörüyü, bağışlamayı, sabrı âdâleti vaaz eder; öfkeden, kinden tiksindir; başkalarının ayıp, kusur ve günahlarını araştırmayı ermişliğe yakıştırmaz. Mistiklerde gerek pratik ve gerek teorik ahlâkların savunmakta olduğu türlü faziletlerin en yüce şekilleri vardır. Fakat onlar edimsel (fili) olarak beşerî faaliyetlere karışma cesaret, kuvvet ve zamana malik olmadıkları için, yalnız kendi nefislerinin mutluluğuna değer verirler; yani onların gerçek amacı, yalnız kendilerinin kurtuluşu, kendi manevî zevklerinin sağlanmasıdır. Bu bencil ahlâk, aktif olmaktan ziyade passif bir niteliğe malik olduğundan, insanların fazilet yolunda sürekli olarak ilerleyebilmesine yardım edememiştir. Onun en büyük hizmeti, kitaplı dinlerin gerçek amaç ve anlamlarını kavrayamamış olan bilgisiz softaların iman adına savunup insanlara uygulamak istedikleri sert ve hayatın istek ve gelişimine aykırı dogmaları yumuşatmış olmasıdır. Tutkuları dizginlemek, alçak gönüllü ve kinden arınmış ruhlar yaratmak gibi hizmetlerin ahlâkî yüceliği inkâr edilemez.

Mistik ahlâkın bu olumlu taraflarına rağmen bir de olumsuz tarafı vardır: o, fakırlığı, mahrumiyeti öğer ve insanın karşılaşması mümkün olan haklı ve haksız her muamele karşısında Eyvallah demeyi yeter bulur. Ne bireysel ne de dinsel ve gerçeğe uygun bir değeri olmayan bu inançta, bir uyumsuzluk ve mîskînlük vardır. Bir insanın gerçek faziletli bir insan veya topluma kötülük yapmamasında değil, fert ve toplumlara, yani genel olarak insana iyilik yapmasında ve bu uğurda en çetin savaşları da göze alabilmesindedir. Bunun içindir ki biz, ahlâkı sadece bir inanç, bir ütopya değil, bir

hareket ve eylem olarak tanıdığımızdan, insanlara hizmet eden, insanlara hizmet ve zararı dokunmayan adama tercih ederiz.

Mistiklik, ruhu bir bulaşık hastalık gibi sardıktan sonra Epi-ktir'un Ataraksıya'sına kapılmamak imkânsızdır. Bu ise aczın, yılmamlığın, korkaklığın ve dolayısıyla ahlâkî ödevlerden kaçınmanın işaret ve ifadesidir. Onların tasarladıkları hareketsiz, ölü, sıkıntılı, sessiz, amaçsız bir âlemdir. Böyle bir âlemden, belki insanlar birbirinin işine karışmaz ve hiç kimse, daha fazlası için enerji sarfetmez ama, böyle bir âlemden yaşamamanın bir anlam ve zevki kalmayacağı gibi, yaşadığımız hissetmek de imkânsızdır. Dünyayı tekkeilerinden ve kendi iç âlemlerinden ibaret sayanlar, gerçek hayat ışıklarını söndürür, gerçek hayat aşkının mutluluklarına son verirler.

Mistik zekâların tavsiye ve inançlarında estetik bir değer vardır. Fakat bunların hayat için değer ve anlamı yok gibidir. Mürşidlerin eserlerini okurken hayran olur ve hoşlanırsınız; fakat onların tasarladıkları hareketsiz, yarışmasız, sevimsiz, çeşitsiz ve heyecansız dünyada mutlu bir ömür geçirme saadetini de kaybederiz. Zira saadet, bize göre, bir vehim, bir hâyâl ve yanıltma (illusion) değil, bir hareket, bir hizmet, genişlemek, işlemek ve yaşamak, yaşatmak duygusudur. Bunun içindir ki mistiğin telkin etmiş olduğu hayat ve ruh hâli benimsendiği vakit, kumar ve içki zevkile sersemleyenlere benzeriz. Zira, hayat ve tabiat kanunlarına ütop-yalarla, gerçeklikte yeri olmayan zarif fikirlerle, zekâ oyunlarını topluma aşılamak, bütün bir ulusu ve insanlığı morfinlemek demektir. Şüphesiz ki mistiklerin uluları, çok ince, yüksek ve yüce düşünce, duygu ve inançları telkin etmişlerdir. Fakat bunların eksiklik (mahviyet) duygularında bile sinsi bir öğünme; hoggörüle-lerinde bile sinsi bir istihza, sabır, kanaat ve tevekküllerinde bile sinsi bir kibirlenme saklıdır. Keyif ve keramete dayanan derin bilgi, sezgi ve hünerleriyle kişisel deneyleri hakkındaki iddialarında öyle bir yarışma vardır ki, bunların gizli amacı, çevrelerindekiileri şaşırtmak, kendilerine kölece bağlamak, büyüklük ve ermişliklerini tasdik ettirmek gibi bir takım insanî küçüklüklerdir. Pek büyük mistiklerden Muhiddin i-Arabî bu konuda Hazreti Muhammed'le boy ölçüşecek kadar ileri iddialarda bulunmuştur. Kendinin mıraca nail olduğunu, yüce Tanrıyı birkaç defa gördüğünü iddia edecek kadar ileri gitmiştir. (2)

2) Hazreti Muhammed'in Felsefes. (1967) adlı eserimize bakınız.

Mistik ya çok aciz, iradesiz ve gevşek (apatique) bir adamdır. yahut da çok kurnaz ve zeki bir kişiliktir; anormal ve hasta bir yaratıktır. Bu sonuncuların yaratılışı ve organik yapıları, ruhlarının çöküntüsüne uygun bir nitelik arzeder Bunun içindir ki, onlara göre: Hayatı seven, hayat kaybedecektir ve gerçek hayata kavuşmanın tek çaresi, ölümden evvel ölmektir. (Bunların zeki ve normal tipleri için) mistiklik bir zevktir; bir denemedir ve bunlar iradesiz, çektikleri çileler yüzünden düşünme kabiliyetini kaybetmiş olan zavallılar üzerinde şiddetli bir nüfuz kazanırlar. Müritleri kadar kanaat ve tevazula yaşamış olan gerçekten mistikleri ancak evliya menkıbelerinde görebiliriz ki, bunların en büyüklerinde bile normale benzemeye veya normalüstü (subnormal) bazı haller görmemek imkânsızdır. Özet olarak diyebiliriz ki, mistik ahlâkta salim bir düşünce ve iradenin birteviye evrim geçiren sosyal şartlara uygun kuralları yoktur. Sosyal ve tarihi bunalımlar önünde, mistikliğin dar ve karanlık hüccresine değil, hayat savaşının geniş ve aydın alanına atılmak, yurt, ulus ve insan yararına gerekirse kendini feda edebilecek bir cesaretle, çağımızın, tabiatın ve insanlığın zorunlu kıldığı inanç ve ülkülere göre hareket etmekten büyük bir ahlâk ödevi olamaz.

Bu kısa açıklamalarla din ve tarikatleri zem etmek gibi âdi bir amaca hizmet etmeye çalışmadığımıza, fakat artık fonksiyonundan pek çok şeyleri kaybetmiş olan bu kurumların sâde ve sudan bir otopsisini arzettekte fayda gördüğümüze inanılmalıdır.

B — FAYDACI AHLÂKLAR (UTILITARISME)

Çağımız ahlâkı, özsuyunu maddecilik ve faydacılıktan alan bir takım maskeli tutkular ve eğilimler toplamı gibi görünmektedir. Bunu, pek sayılı insanlar müstesna olmak üzere büyük bir çoğunlukta görülen türlü kişiliklerden de anlıyoruz. Yani insan fertlerinde bullûrlaşmış birtak karakter yoktur. Biri içli pek iyi olan bir adam, bir başkası için çok kötü olabilir. Bazı olay ve şartlar karşısında pek fâziletli olan bir kişi, başka şartlar ve olaylar karşısında her çeşit rezillîği benimseyebilecek kadar alçalabilmektedir. Bu durumu, kültür, yaş servet ve iktidar gibi etkenler de asla değiştirememektedirler. Bunlar ancak aksiyonların gerçek amaçlarını gizleyebilen ve nasıl görünmek ve işlemek gerekirse öyle görünüp işlemeye hizmet eden makyajlı vasitalardan başka birşey değildirler. Anlaşıyor ki, insan, bütün hareket ve işlemlerinde kendi çıkarının gerektirdiği bir tarz ve metoda bağvurmaktan kurtulamamaktadır.

I. — Gerçeklik ve ülküsel görünüş :

İnsan, içinde yaşamakta olduğu bu âlemden, hiçbir çağda memnun olmış değildir. Bunun içindir ki, eski çağlardan beri akıp gelen eser, fıkır, efsane ve dinlerde, insanı ebedi olarak mes'ud edebilecek üstün bir âlem hâyâl edilmiş, bu dünyada gerçekleştirilmesine imkân olmayan çeşitli nimetler, güzelliğler, fazilet ve saadet tipleri yaratılmıştır. İnsanın içinden gelen bu hoşnutsuzluk, kendisinin, olandan ziyade olması lâzım gelene hasret çeken bir yaratık olduğuna da delâlet eder. En tabii şekliyle insan, kendine lâyık gördüğü saadetleri elde etmek için giriştiği savaşlarda, ister istemez başkalarının menfaat ve saadetine saldırmış veya böyle bir saldırı ile kargılaşmıştır. Anlaşıyor ki gerçekte ülküselin uzlaşma imkânı olmamıştır. Hayatın istedikleriyle akıl ve vicdanımızın beklediği şeyler arasındaki uygunsuzluk, bizi daima kendi kendimizi aşmaya, daha fedakâr, daha etkili ve kendinden vermeye razı olan bir hayata kavuşturmamıştır. Sosyal ve bireysel savaşların dayandığı esas, bu kadar ince ve dar bir ruh eğilimine, fakat pek geniş bir biyolojik determinizme dayanmaktadır. Bunun için olacaktır ki, dinî ve geleneksel ahlâkın en sarsılmaz ve mütevazı prensibi, kendine yapılmasını istemediğin bir hareketi başkasına yapma'dan ibarettir. Bu emre itaat edilirse gerçekte ülküselin birleşebileceği ümidine kapılanlar olmuştur. Fakat bir insanın kendine lâyık gördüğünü bir başkası razı olmayabilir ve kendimize yapılmasını istemediğimiz öyle hareketler vardır ki, bunlar bir başkası için önemli bir saadet kaynağı olabilir. İnsan, zulmederken bile, mazlumun buna lâyık olduğuna inanır ve mazlum olduğu halde uğramış olduğu zulme hak kazanmış olduğunu zanneden zavallılar da vardır. Gerçeklik bu olunca bir düşünürün dediği gibi, vicdanın sesi, kâhinlerin hâtiften bekledikleri sese benzer; bu sesin yorumu ise, insanların menfaat, ihtiyaç, seviye ve inandıkları tasarımlara bağlı olarak değişir. Değişmeyen biricik hakikat ise, insanın, olana hiç bir vakit razı olmaması ve daima olmayanı aramasıdır. Bütün ahlâk ideolojileri, bu aramanın, bu özlemin bir ifadesinden başka bir şey değildirler. Genel olarak akılcı ahlâklara saldıran Wlart, «Vicdan ve akıl, diyor, hâyâl gücünün çok kez bencil olan bulanık heveslerinden başka birşey değildir.» (3)

Asıl garib olanı şudur ki, insan, yaşadığı dönem ve çevrede, kendi çağdaşlarının hareket, düşünce, ilişkî ve inançlarına baka-

3) Wlart, Du principe de la Morale envisagée comme science, (s: 166). 1920.

rak daima sızlandığı halde, yeni tülreyen kuşaklara karşı ayrı ve aykırı bir anlayış taşır. Yenilerin karşısında eskilerin şikâyet ettiği ve beğenmediği dönem, bir gün Altın çağı olacaktır; âdâlet, fazilet, disiplin, vicdan, ödev, namus, şeref... özet olarak tekmil ahlâkî değerler, kendi kuşaklarının yaşadığı ve uyduğu dönemlerde varmış da şimdi herşey bozulmuş, yıkılmış gibi düşünülürler. Dün şikâyet ettiğine bugün imrenen eski kuşaklar da, yeni kuşaklar tarafından gerilik ve muhafazakarlıkla suçlandırılan bir zavallıdır. İnsan oğlu, daima olana değil, olması gerekene doğru ilerlemektedir; geçmiş dönüş yoktur. İnsan hergün, biraz daha ülkülerine kavuşuyor veya bu iş için gerekli olan enerji ve hamleyi daha fazlasıyla kazanıyor. Bunun içindir ki, bize göre ahlâk yolu dikenli ve engelli olmasına rağmen açıktır ve bu yoldan her ferdin olduğu kadar da her toplumun geçmesi zorunludur ve biz bugün ahlâk gidişinde gerçekten ülküselin birleşeceğine inanmaktayız; zira bu ikisi birbirinden ayrı değil, birbirini eseri ve yavrusudurlar.

Fakat yalnız bizim yaşadığımız toplumda değil, hemen bütün dünyada ülküsel olarak tasarladığımız fazilet ve âdâlet işlerinde önemli bir sarsıntı varmış gibi görünmektedir. Savaş zamanlarında ve savaş sonralarında bu sarsıntının görülmesi pek tabiidir. Olaylar, nesnel bir gözle incelenirlerse, bunun eskiden hiç görülmemiş ve yepyeni bir çöküntü olmadığını fark etmekte güçlük çekmeyiz. Rüşvet, ihtikâr, vurgunculuk, fuhuş, iltimas, yalancılık, iftira, kın, para ve makam hırsı... hangi yüzyılda bugünkünden daha azdı?. Bu konuda ki ilerileme veya gerileme zannını veren, daha çok çeşitli uluslar arasındaki karşılaştırmalardır. Yoksa meselâ, Köprülü Mehmed Paşa'nın idam ettirdiği ve çoğu mutlaka ahlâksız olanların sayısı, sadrîâzamlığının her gününe ortalama (500) kişi düştüğünü bazı tarihçilerden öğreniyoruz. Mal, can, namus, iffet ve şeref... güvenliğinin pek azalmış olduğu dönemlerde insanlar daha dinli idiler ve bu dönemlerin ahlâk vaizleri da hem sayı bakımından çok, hem de inançları bakımından daha kuvvetli kimselerdi.

Şu halde bugünün ahlâk gerçekliği dünkünün bir devamından başka bir şey değildir. Bugünkü ile eskisinin arasındaki fark bir açıklık ve gizlilik farkından ibarettir. Dün kapalı olup hattâ şikâyet bile etmemize imkân bulamadığımız ahlâksızlıklardan bugün hiç olmazsa bahsedebiliyoruz ve her ferdin ahlâkî gidişini açıkça görerek faziletliyi faziletsizden biraz olsun ayırdedebiliyoruz. Bu ilerileme, insan ruhunun düşünce hürriyetine ve ülküsel faziletlere

hasret çekdiğine bir işaret o ldugu gibi, ahlâksız saydığımız in-
sanların çokluğu da, çağımızın hareket ve tegebbils hürriyetine
verdiği önemin bir kanıtıdır. Hiçbir vakit bu manevî sefaletlerin
önüne tam olarak geçilemeyecektir. Zira, evvelâ yasakları koyabi-
lecek ve bunları uygulama güç ve görevine malik olanların, ülkü-
sel ahlâk prensiplerine candan inanmış, hayatları kadar da makam
ve servetlerini bu uğurda, tehlikeye sokabilecek bir mısyoner ve ha-
vari fedakârlığına malik olmaları gerektir. Esasen hiçbir kötül-
lük, emir ve cezâ ile ortadan kaldırılamaz. Kötülükleri doğuran ne-
denlerin ortadan kaldırılması gerekir; oysaki her toplum ve her
yüzyıl, kendi kötülüklerinin nedenlerini de kendi rezillikleriyle bir-
likte yaratır. Bu itibarla toplumların kendilerini kurtarabilmele-
ri için, hiç olmassa, kendi hak ve menfaatlerinin saldırılmazlığına
içten inanan fertlerinin sayısını pek çoğaltmak icabeder. Haksızlık
edenlerini, rezillerini hoggören ve ahlâksızlıkları, hayat başarısı-
nın şart ve vasıtası gayan toplumlar, azçok bu manevî sefalete ra-
zı oluyorlar demektir. Zira fertleri, toplumun ortaklaşa eğilim ve
tasarumlarından bağımsız bir anlayış ve iradeye malikmiş gibi gös-
termenin imkânı olmayan bir yüzyılda, şayet ahlâksızlık sayılan
hâller mevcutsa, bunu, temamlle sosyal bir yapının büyük ve küçük
her ferdinde beliren bir çöküntü gibi görünmek zorunluğu vardır.
Bu itibarla nerede bir ahlâksızlık veya ahlâklılık varsa, bunları
yalnız belirlenmiş bir zümreye değil, bütün bir toplumun teşkilât,
hayat tarzı anlayış ve seviyesine olduğu kadar da o toplumun
ilgilenmekte olduğu dünya ulus ve olaylarının onlar üzerinde yap-
tığı etki ve dengesizliğe bağlamaya mecburuz.

Acba çağımızın ahlâkı hangi ideoloji üzerinde gelişmektedir?
Bize öyle geliyor ki, bugünün ahlâk gerçekliğini, pratik olduğu
kadar da teorik olarak faydacılık hazırlamıştır. Çünkü bu sistem, ya-
şayanı ve insanın maddî varlığını devam ettirmekte ajanlık edeni
görmüştür. Yâni faydacılık, ahlâk bakımından bir gerçekçilik
(réalisme) dir. Ülkücü ve akılcı hasımlarının kuvvetine rağmen,
insanın fazilen perdesi arkasında saklanan gerçek kimliğini bu sis-
tem sergilemektedir. Biz bu sistemi savunacak değiliz. Çünkü
onun ahlâk adına savunulabilecek değerleri pek azdır. Fakat bu gü-
nün ahlâkî eğilimlerinde onun temel ödevini gördüğü de inkâr edi-
lemez. Bunu anlayabilmek için faydacılığın esaslarını, azçok tari-
hî akış içinde gözden geçirmeliyiz.

II.— Eski Yunan Faydacılığı:

Faydacılığı eski Yunanda savunmuş olanlar Sofistlerdir. Bunlar, hiçbir şeyin mutlak gerçekliğine inanmadıkları için, iyi ve kötünün de uyuşumlu olduğunu iddia etmişlerdir. Onlar, ençok **adalet fikrinin** aleyhinde bulunmuşlardır. Onlara göre, ancak **çoğunluğa** faydası olan şeye **adalet** denilebilir. Sokrat'a göre de, **Fazilet**, iyi bir hesabın, **rezillik** ise, bir beceriksizliğin, yanlış düşünmenin ifadesidir. Fazilet yalnız faydalıya bağımlı olmamakla beraber, iyi ile faydalı birbirinin aynıdır. Faziletle menfaat arasında kesin bir karşıtlık (zıddiyet) yoktur. Eski Yunanda asıl faydacılığı, **hazcılık** (hedonisme) adı altında **Aristippos**'da görürüz. Onda en yüce iyi (hayır) ve amaç, **Hazdır**. Birşey, ancak **hazın** araç ve şartı olduğu sürece ve bununla oranlı olarak iyi ve istenmeye layıktır. Yani insan, evvelâ her çeşit sosyal tasarımlardan bağımsız olarak kendi maddi ihtiyaçlarına esir olan bir hayvandır; elverir ki, bu hayvan, esir olduğu bu ihtiyaçlara hükmedebilmek gücünü gösterebilsin.

Büyük ve eski maddecilerden **Epikür**, «insanın elemenden kaçınmak, şehveti aramak hususundaki eğilimlerini» isabet etmek için hiçbir kanıta (delil) ihtiyaç görmez. Zira ona göre, bütün bunlar, «karın beyaz, balın tatlı ve ateşin sıcak olduğu gibi hissolunurlar.» Sosyal tasarımların etkisi altında insan ruhu, şüphe yok ki, bu filozofun anladığı kadar bayağı ve dar bir eğilime bağlanmaktadır. Bu itibarla onun büyük bir psikoloji yanlışına düştüğü, açık bir hakikattir. Fakat, derin bir hakikati, yani büyük bir çoğunluğun gerçek kişiliğini görmüştür. Bundan kendisi de üzülmüş olacaktır ki, «Biz, diyor, haz, hayatın amacıdır dediğimiz vakit, bazılarının bilgisizlik ve kötü niyetle iddia ettikleri gibi, içki ve sefahat hazzından ve yalnız zevk insanından bahsetmiyoruz. Fakat beden için her çeşit ıstıraplardan ve ruh için her türlü sıkıntılardan kurtuluşu anlıyoruz. Mutlu bir hayatı oluşturan şey, sürekli ziyafetler, şenlikler, kadın ve nadir şaraplarla sofraların her çeşit lüksü değil, ruhu bozup karıştırmaya yarayan fantomları boğma gücündeki bir dalgıç (contemplation)tır.» (4)

Ona göre, bilgenin (sage) en yüce amacı bir sükun hazzını kazanmaktır; bu da, herçeşit ıstıraptan kaçınmak demektir. Bize göre, bu düşünce, hattâ ahlâka bütünü aykırı bir tavsiyedir; ve

4) Epikür, *Lettre à Ménécée*, (Diogène Laërce'in *Vie, doktrines ete sentences des philosophes philosophes illustres*, adlı eserinin 2. cildinde, fr. çev. De Robert Genaille. Paris.) 1930.

fazlasıyla bencildir. Zira en gerçek ahlâk, başkalarının ıstıraplarını hissetmek, onları kendininki imiş gibi kabul edebilmekte saklıdır. Ne yazık ki, yüzyılımızda savunulmakta olan değil, fakat yaşıyan, Epikür'ün değilse de öğrencilerinin savunduğu bu duygusuz ahlâktır. Epikür, tutkulardan bahsederken: «Bazı insanlar vardır ki, diyor, bunlar kendilerine daha güvenilir bir hayat şartını hazırlamak için, servetin parıltısını ve onur gücünü ararlar; eğer onlar, bu suretle tam bir sükûna kavuşuyorlarsa, tabiatte var olan en büyük iyiliği kazanmışlar demektir.» Yâni ona göre, ferdi mes'ud eden bir amaç veya araç ne olursa olsun iyidir, iyiliktir. Şüphesiz ki, ahlâka aykırı olan birçok vasıta, vardır ki, bunlar ferdi mes'ud edebilirler; fakat bunlar ahlâk bakımından mahkûmdurlar ama, ülkünün kirli bulduğu bu vasıtaları, gerçeklik kutlamakta ve bunlara başvuranların vicdanları sızlamadan ve utanmadan onları, madî ve manevî saadetlerinin ajanı sayabilmektedirler.

Bu filozofa göre âdâlet, «yere, hal ve şartlara göre değişir. Bir topluma gerçekten faydalı olduğuna inanılan şeyde, âdâlet vardır. Eğer bir kanun, bazan faydalı bazan faydasız ise, ancak faydalı olduğu zaman âdâletlidir; hiç faydası yoksa, âdâletli değildir; yalnız faydalı zannedilmişse, onun âdâletle ilgisi olmadığı anlaşılır. Hal ve şartların değişmesi yüzünden faydalı olamamışsa, âdâletli olmaya da son vermiş demektir.» (5). Anlaşıyor ki, o da sofistler gibi, âdâletin ve dolayısıyla iyiliğin uylasmlı olduğuna ve şartlara göre değişkenliğine inanmaktadır; o, devlete, yurda, alleye karşı ahlâkî ödevleri açıkça göstermemiş, hatta yurtseverlikten bile bahsetmemiştir. O, bilgenin hangi çevrede olursa olsun dalma bir yabancı gibi ve olup bitenlere karşı tam bir ilgisizlik (Atraxie) içinde yaşamasını savunmuştur. (6) Daha ileri giderek, Batteau'nun Diogène Laërce'den naklettiği «Bize daha fazla bir güven vasıtası sağlayan yölce iktidar, hangi yoldan elde edilirse edinsin, dalma bir iyiliktir.» (7) şeklinde ifade edilen özdeyiş (maxime) de gösteriyor ki, Epikür'e göre, iktidar mevkîni elde etmekle, daha büyük bir güvenlik kazanılabileseydi, kendi fayda ve çıkarlarından başka bir kılavuzu olmayan bilgenin tamamlle güçlü bir hale gelmesi gerekecekti. Fakat o, Tiranların sükundan mahrum ve dalma tehlikeli bir hayat içinde yaşadıklarından, bilgenin inırvaya çekilmekle daha çok mesud olduğuna ve bu saadetin en değerli şartının da bu

5) Diogène Laërce, Adı geçen eser. X.

6) M. Martha, Le Poème de Lucrece, s: 14-15. (7 bas. 1909).

7) Batteau, La Morale d'Epicure, s: 32. (10 bası. 1900).

inzavadan ibaret olduğuna inanmıştır. Bu itibarla mes'ud adam, zarar görmeyen ve kimseye zararı dokunmayan, insanlar arasında sadece kendi yalnızlığı içinde ve kendi için yaşayan adamdır. Savaşta kaçınan bu miskin ahlâkın zamanımıza geçebilen esaslarından biri, Neme lüzum, Bana ne, Boş ver formülleridir ki, bunlar, bencil ve duygusuz bir ruhun çirkin belirtilerinden başka birşey değildirler. Çağımızın uygarsal ahlâkında hiç olmasa fayda ve kişisel çıkarlar için tehlikeyi göze alan bir savaş ve serüven zevki vardır.

Faydacılık, metot olarak görgüçlülükle (emprisme) pozitifliği benimsediği için, aklın a priori verlenlerinden uzaklaşmakta, bu yüzden de gerçekçi kalmaktadır. Bunu İngiliz faydacılarında da görmekteyiz.

III. — İngiliz faydacıları :

Bu zümrede pek önemli filozoflar vardır. Bunların başında F. Bacon görülür J. de Maistre'in tanrı tanımazlık ve ahlâksızlıkla suçlandığı (8) bu filozof, ahlâk bilimini, örneğin bilimi ve ruh kültürünün bilimi olmak üzere ikiye ayırır. Birincisi, iradenin ulaşmaya mecbur olduğu amaçları belirtir, ki bu amaç iyi (hayır) dur. İyi de ya bireysel veya genel olur. Genel iyiyi bireysel iyiye tercih etmelidir. Fakat en yüce iyilik, kamuya ait olan değildir. Zira esasen bu alemde yüce bir iyilik yoktur. Yüce iyilik, ancak seçkin insanlara, vaadedilmiş olan bir mutluluk (felicité) dur; onu bu alemde sadece ümid edebiliriz. Bacon'a göre iki hayat şekli vardır: biri etkin (actif) hayattır ki, bu ikincisini teşkil eden dalgıç (contemplatif) hayata tercih edilmelidir. Biz insan hayatının tiyatrosunu seyretmek için yaratılmış değiliz; bu, ancak Tanrının ve meleklerin ödevidir. İnsan ise hareket etmeye mecburdur ve saadet de faaliyetle saklıdır. Stoacılık sefildir. Cesur insan, kendini her çeşit keyif ve hevese atabilir. Asıl fazilet bu hevesleri yenebilmektir, yoksa onlardan kaçınmakta değildir. Fakat Bacon, bu hevesleri nasıl yenilgiye uğratmak gerektiğini anlatmamıştır. Burada, Anglosaksonlara yakışan bir tegebbüs ve serüven hürsünün bireysel ve sosyal menfaati gaye edinen basıncı görülmektedir. İyiliği etkin ve edilgin olarak iki sınıfa ayıran bu filozof, bunların kapsamına korunma, gelişme, çoğalma... gibi bir takım iyilik türlerini yerleştirir. Ona göre, köpek efendisinin yanında iken, âdeta daha etkin olan insan tabiatına yükselmek için uğraşır. Aynı suretle de insan, me-

8) Joseph de Maistre, l'Examen de la philosophie de Bacon, 2. cilt.

leklerle Tanrının kimliğine uymak için bütün eğilim ve arzularını bu tanrısal tarafa yöneltir. İnsan, yatağında devamlı olarak sağa sola dönmekle açılarının birinden kurtulacağını zanneden bir hasta gibidir; ve insan bir tutkudan diğerine böyle geçer, durur. İşte bunun içindir ki, asıl ahlâk prensibi, yetkin olmaya eğilmekten ibarettir. (9)

Bu iyiliklerden hangisini tercih etmelidir? Bu henüz çözülemeyen eski bir problemdir. Bacon korunma iyiliğinin yeğinlik (intensité) ve saflığını (purté)), yani hazların değişik ve çeşitli olmasını tercih ederek sofistlere bağlanmıştır; daha açıkça, o da sofistler gibi, daha kuvvetli ve sayılı sevinçler elde etmek için arzuları çoğaltmayı savunmuştur. Ona göre, «İnsanlar, cevahirçileri izlemelidir; bunlar değerli taşlarda gördükleri lekeleri, bu taşların büyüklüğünü değiştirmeden kaldırabilirler; aksı halde c lekelerle doku namazlar. Aynı suretle ruhun sükûnu da alicenaplığı israf etmek suretile elde edilmemelidir.» (10)

Bu kendinden vermeye razı olmayan hasis ahlâk görüşü, genel menfaati savunurken de fazla mûraı görünür. Zira, Bacon, politika işlerinde prensin vaadedip ifa etmemesini, istilâ ederken âdil görünüp âdâleti uygulamamasını, yan' bir çeşit Makyavelciliği savunmuştur. Bu ahlâkın asıl tarafları yok değildir. O, bir filozof olarak insanların kendi cinsleri karşısındaki genel ödevlerini faydacı bir esasa göre açıklamıştır. Fakat bütün bunlardan, insanın hiçbir yüz-yılda değişmediği, bugün zaman zaman yokluğu ileri sürülerek ıstırap çekilen faziletli vicdanların o dönemlerde de mevcut olmadığı anlaşılıyor. Teklif edilen ödevler ise, gerçeklikte yaşayan bazı kötülüklerin, bir filozof veya ahlâkçı ülkülerine göre düzeltilmesi gibi bir amaç taşıyor. Bacon'ın ahlâkı, kendi kişisel fazletsizliklerini örtmeye çalışan bir perde gibi görünmektedir. Onun ahlâkı, bugünün bireysel ilişkilerinde. şeytancı bir incelikle uygulanmaktadırlar diyebiliriz.

Teorilerinde Darwinciliğin derin izleri bulunan Hobbes'de, öteki İngiliz düşünürleri gibi, faydacılığı ulusal ve siyasal emellerinin bir vasıtası yapanlardandır. Bu bakımdan Hobbes'da insanlıktan ziyade ferdin ve İngiliz toplumunun menfaatlerine hizmet eden bir faydacılık sistemini, olayların çetin ve gerçek akışlarından çıkarmıştır. O, gerçeğe uygun ve her dönemin insanında gizli veya aşı-

9) Bacon, Sermon fidèles, Bouillet bas. cilt: 111, s: 261.

10) Adı geçen eser. Cilt. 1, s: 363.

kâr olarak yaşayan inanç ve tutkuları cesaretle sergilemiştir. Ona göre, iyilik ve kötülüğün mutlak bir anlamı yoktur. Bunların anlam ve değerleri kışılara, esyaya hâl ve şartlara göre bağıntılı (relatif) dır. Genel olarak kin ve nefreti çağırın şeyler kötülük, arzu edilen şeyler ise iyiliktir. İyiliği, izlenen amaca göre değil de vasmaya göre incelersek fayda hasıl olur. İyilikleri türlü sınıflara ayıran Hobbes, bu alemdeki esya ve işlerin birbirinden ayrı olmadıklarına inanır. Herkes için ilk iyilik, kendini korumaktır. Tabiat herkese saadet arzusunu vermiştir. Bunun içindir ki, insan, hayatı, sağlığı ve bunların gelecekte de korunmasını ister. Kötülüklerin en fenası işkenceli bir ölümdür. Eger iktidar, bizi başkalarından üstün yapıyorsa, iyidir; zira bu faydalı bir yardımcıdır. Herkesle eşit olunduğu zaman, iktidar ve dolayısıyla fayda kaybolur. Dostluk, zenginlik, bilim,... hep faydalı oldukları için iyidirler. Bütün iyilikleri fayda esasına bağlayan Hobbes, hal ve şartların zorunlu kıldığı değerler olmak kaydıla, musiki, yenilik, zafer, öğülmek, sanat, edebiyat, ilerileme, hareket ve faaliyetin iyiliğini savunur. İyiliğin bağıntılı olduğuna inandığı için, bugünkü hayatta yüce iyiliğin mevcut olmadığını, eger son bir amaç olarak bu mevcut olsaydı, ondan başka birşeyin aranması ve arzu edilmesi imkânı olmayacağını iddia eder. Ona göre saadet, bir arzudan diğerine geçmek için olan ebedi bir ilerilemedir. Zira, diyor, ilerileme, bir doğru üzerinde değil, bir sınır üzerinde vukua gelen sürekli ve spiral (zızzaklı) bir harekettir. Hobbes, insanlar arasındaki her çeşit savaşın, yarışma (rekabet), güvensizlik ve öğünme gibi üç nedeni olduğunu, her savaşın başlıca konusunu da, menfaat, korunma ve şöhretin teşkil ettiğini kabul eder. Savaş hali tabii bir haldir, bunda haklı ve haksız, âdâletli ve âdâletsiz gibi kavramlar da yoktur. Savaş halinde en büyük fazilet hile ve kuvvettir. Savaş hali, arzunun gelişmesi ile saadet ilham eden bir tutkudan doğmaktadır. Barış da tutkuların ürünüdür. Başarı sağlayan bu tutku, ölüm ve yaralanma korkusundan ibarettir ve zorunlu ihtiyaçları hoş bir hayat içinde elde etme ümididir.

Ona göre, tabii kanun, tabii hakka karşıttır. Tabii hak demek, bir ferdin kendi mahiyet ve hayatını korumak için iktidarını kullanma hürriyeti demektir. Tabiat kanunu ise, insanı veya hayatı dolaylı veya dolaysız olarak harab edebilen her şeyi engelleyen ve hayatı korumaya elverişli olduğu zannedilen herşeyi araştırmayı emreden, akla uygun ve akla dayanan bir genel kuraldır. Demek ki, tabii haklar, tabii kanunlara, hürriyetin yükümlere (mü-

kellefiyet) karşılığı gibi karşıttır. İnsan genel olarak, hazza koşar, elemenden kaçar. Bu bir tabiat kanunudur. İrade ise, iki arzudan kuvvetlisine yönelir; küçük arzuların, büyük arzular önünde gücü yoktur. Biz arzularımızın en kuvvetlisine eğilmeye mecburuz. İnsan, hazza koşmaya mecbur olduğu için, ahlâk kanunu faydaya dayanır. Esasen insan, manevî hürriyetten mahrum olduğu içindir ki, ister istemez hazza doğuran aksiyonlara koşar. Ahlâkta hazza doğuran edimler (actes) ise, yüce duygulardır ki, bunlar, yalnız kendi menfaat ve gururumuzu ilgilleyen sadakat, ibadet, yardımlaşma... gibi şeylerdir. Demek ki ahlâkın yüce amacı bencillikten başka bir şey değildir. Tabiat kanunu, kişisel çıkarlarımızı araştıran hareketlerden başkasını emretmez. İnsan, insanın kurdudur o, sosyal bir kabiliyete de malik değildir. Savaşın zorunlu oluşunun nedeni, insanın kişisel zevk ve menfaatlerine bağlılığıdır. Hobbes, savaş haklarını inceden inceye galibin lehine hükümler çıkarmak suretile açıkladıktan sonra, insanın savaş esnasında, herkes ve herşey üzerinde, hatta başkalarının hakkı üzerinde bile bir hakka malik olduğunu iddia eder. Bu hal, organik ve sosyal bir anarşidir ki, nihayet galiplerin mükâfatlarını, yenilgiye uğrayanların da tesellilerini hazırlayan barışı aratır. Fakat sürekli bir barış, tabiatın bütün insanlara eşit olarak verdiği, «herşey üzerindeki mutlak egemenliğimizden vazgeçmekle» sağlanabilir.

Hobbes, şimdi burada bizi ilgillemeyen âdâlet, sözleşim ve monarşi gibi konulara dair düşündüklerini kend. emperyalist ülkülerine göre açıkladıktan sonra savunduğu barış ve tabiat kanununun yirmi maddesi olduğunu bildirir. Bunların önemlileri şunlardır:

I. — Bizce iyilik yapmış olan adamı sefli durumda bırakmak. Nankörlük, akli hakka uymadığı için kanun dışıdır. 5. — Saldıran affedilir ve pişman olursa, gelecek hakkındaki rehineleri elde tutmak şartıyla ve karşılıklı olarak saldırganlıklar affedilir. 6 — Ölme ve ceza işinde geçmiş fenalıklara değil, gelecek iyiliklere dikkat edilmelidir. 7 — İnsanlara karşı hareket, söz ve bakışlarımızla alay etmek, gülmek suretile kendilerinde kin, nefret duygularını uyandırmaktan çekinmelidir. Bütün bu ahlâk mübalâğa edilmiş ve daha yetkin hale getirilmiş bir epikürçülüktür (11) ve hep gelecek faydayı şimdiden elde etmeye çalışan iki yüzlü ve küstah bir bencillige dayanmaktadır. Bir ülkücü için korkunç olan bu gö-

11) Paul Janet, Histoire de la philosophie Morale. 2. baskı 1901.

rüşler, yaşayan ve etrafımızda her zaman türlü şekillerle gör-
düğümüz halleri tasvir ve ifade etmesi itibarile bugün de gerçek
bir değere maliktir denebilir. Siyasal düşünceleri çağımızda öne-
mini kaybetmiş olmasına rağmen, insan ruh ve eğilimlerinin zaif-
liği, hakiki simasıle onun çözümlediklerine benzermektedir. İnsan-
da bir ahlâkî özsaygısı vardır ki, en büyük ahlâksızlıkları yapar-
ken bile, ona ahlâkî bir renk ve şekil vermeye özenir. **Hobbes**, bu
hakikati bir kural haline getirmeye çalışmıştır. Bize öyle geliyor
ki, bu düşünceler, herçesit vıcdan faziletlerini inkâr eden ve bazen
de kendi kendile çelişikliğe düşen bir ahlâk olmakla beraber, bu
filozof, insan aksiyonlarının yüce ruhlarda incelmış ve karşılık
beklemez bir değer kazanmış olan ülküsel önemini değil, hayat
savaşının zorunlu kıldığı en tabii ve gerçek ahlâkın maskesini
çıkarmıştır. Bu düşünceler bugün de filozofların düşüncelerinde de-
ğil fırsat bulan fertlerin aksiyonlarında gizli veya açık bir su-
rette kendini göstermektedir.

Konuyu tarihi akışı içinde izlediğimiz zaman büyük görgücül-
lerden ve liberalistlerden **Jon Locke**'unda İngiliz faydacılığının
ileri simalarından biri olduğunu görürüz. Ona göre, bütün insan-
ların evrensel olarak kabul etmiş oldukları hiçbir gidiş (conduite)
prensibi yoktur. Bir haydudun bile sözünde durması kendi men-
faati yüzündendir, yoksa sözünde durmak tümel bir prensip değil-
dir. Bir şehri zapteden askerler, hiçbir vıcdan azabı duymadan
şehrin ahalisini öldürüyorlar mı? Yunanlılarla Romalılar, çocuk-
larını aç ve susuz, kartalların parçalanması için tanrılara iade et-
miyorlar mı? Doğururken ölen ana ile beraber diri yavruyu da
gömenler, ana ve babalarını belirli bir yaştan sonra yiyen evlâtlar,
hastaları bir mağaraya kapatıp ölüme terk edenler, kendi çocuk-
larını besleyip yiyen toplumlar ve cennete gitmenin tek çaresini
pekçok esir yemekte bulan ilkel insanlar yok mudur? Filozof, bü-
tün bu misâllerle, insanda doğuştan bir ahlâklılığın mevcut olma-
dığını göstermeye çalışmıştır ve bunlardan her toplumda faziletin
menfaatten başka bir esasa dayanmadığı sonucunu çıkarmakta-
dır. ⁽¹²⁾ Nitekim o, «iyilik, diyor, bizde her çeşit hazı yaratan veya
çoğaltan şeylerin toplamıdır. Yahut, elemi azaltan ve özetleyen
şeydir; yahut da diğer iyilikleri kazanmamıza ve korumamıza ya-
rayan veya bazı fena şeyleri kaldıran şeydir. «Kötülük de . Bizde
bazı elemeleri üreten veya çoğaltmaya yarayan, ya da hazı eksil-
ten şeydir. Yahut da bazı iyiliklerden mahrum eden ve bizde bir

fenalığın ajamı olan şeydir.» (13) ve ona göre, bütün aksiyonların güdüsü (salk) ve kaynağı mes'ud olmak isteği ya da sefaletle düşünmek korkusudur. (14)

Jon Locke, insan hareketlerini düzenleyen üç kanun kabul etmiştir: Tanrısal, sosyal (uygarsal) ve kamusal (halk oyu). Fakat son tavsîye olarak, «Tanrının, kendi tanrısal iradesini izleyenlere vaadettiği saadeti kazanmak için, en gerçek menfaatlerine göre hareket et...» formülünü vermektedir. Bu formülün ne kadar esnek olduğu aşîkârdır. İnsanın eline böyle bir anahtar verildikten sonra, onun teşebbüslerine engel olacak hiç bir kilit kalmaz. Çağımız kuşaklarında görülen ve eskilerin beğenmedikleri maddeci ruh ve zekânın kaynağı da öz suyunu bu formülden almaktadır denilebilir. İstenildiği kadar çekincemeli kayıtlar ve tedbirlere başvursun, istenildiği kadar vicdan ve din yaptırımlarına bağlanırsa bağlansın, gayesine ulaşmış olan bir menfaat, her çeşit faziletsizliği mazur gösterebilecek bir mantık yaratmakta gecikmez. Ahlâkı yaratan bu düşünceler değil, yaşamakta olan ahlâki gidişler, bu çeşit düşünceleri yaratmaktadır. Pascal'ın dediği gibi, «Her insan mes'ud olmayı arar, bunun istisnası yoktur. Kullanılan vasıtalar ne kadar çeşitli olurlarsa olsunlar, hepsi bu amaca yönelir. İrade bu yönden başka hiç bir yöne asla çevrilemez. Bu, tekmil insanların hatta kendini asanların bile aksiyonlarının başlıca güdüsüdür.» (15)

Hakikat bu olunca, hemen her insan, ulaştığı seviye ve malik olduğu imkânlar içinde kendi menfaatine en uygun gelen bir saadeti kazanmak için, vicdanım mazur gösterebilecek olan her bahaneden faydalanacaktır. Toplumun ve daha etkili olduğu için insanlığın iradesinden gelen kuvvetli bir baskı olmayan her yerde ve her çağda fertler dızensiz yaşayacaklar ve hayat başarıları açîkgözlerle uyanmayı ve acımayı bilmeyen sefillerin hakkı olacaktır.

İngiliz faydacılığını savunanlardan biri de D. Hume'dür. Bu filozof, ahlâktan bahsettiği iki önemli eserinde (16), metafizik şüphecililiğini birtarafa bırakarak, fazilet sistemini savunmuştur. Bu eserlerinin birincisinde görülen güzel bir diyalogda, türlü zamanlarda ve çeşitli kavimlerde birbirinininkine benzemeyen törelerin bu-

12) Jon Locke, Essai sur l'entendement humain (fr. çev. Cast. Liv. 1)

13) Jon Locke, Aynı eser, Liv. 11.

14) Jon Locke, Aynı eser, Liv. 1. ch. 11.

15) Pascal, Pensées, (Brunschwig bas. cilt. 1. s: 116 (1897).

16) D. Hume, Essai de Moral ve Traité de la Nature Humaine (Dört kişilik bir heyet tarafından fr. çevrildi. Paris, 1913).

lunmasına rağmen, ahlâk prensiplerinin apaçıklık (bedahet) ve tümelliği sonucuna ulaşır: «Bir aynı dağın iki eğik düzleminde başka başka denizlere dökülen nehirlerin kaynağı aynı dağ olduğu gibi, insanları da bütün faklarına rağmen birbirile uzaklaştıran, salim akıl, zekâ, bilgi, sadakat, doğruluk, âdâlet, cesaret, itidâl, metanet, insanlık, ruh büyüklüğü... v.s. dir.» (17). O, ilerde göreceğimiz Helvetius'a aykırı olarak, fazilet ve rezilliği belirleyen ve bütün insanların özel bir sezikle idrak ettikleri tümel bir ahlâk prensibinin bulunduğunu, bunun genel faydadan ve insan oğlunun saadetinden ibaret olduğunu iddia eder. Ona göre, fazilet, çoğunluğun beğenip kabul ettiği, rezillik ise, yine çoğunluğun hor görüp verdiği ve lânetlediği hallerdir. Bu miyarın dayandığı tümel esas da faydadır... Bir makinanın, mobilyanın iyiliği, sağlamış olduğu faydasındandır Her hareket faydası nisbetinde takdir olunur. Bir ferdin kendisi ve eseri, hiç olmazsa, insana zarar vermemesi nisbetinde değerlidir. Özet olarak onun ahlâkî formülü, «Aksiyonlarını olabildiği kadar fayda ile uzlaştırmaya çalış...» dan ibaretti. Ahlâklılığın değişmez ölçüsü de çoğunluğun kabul ve takdirdir.

Ahlâkı pozitif bir bilim yapmak isteyen ve adeta fizik kanunları gibi, ahlâk kanunlarının da bulunabileceğini savunmuş olan Hume, aksiyonları, ülküsel bir vicdan ve iradenin ellerine terk etmeyi düşünmemiş, fakat bir insanı veya bir çoğunluğu haz veren hareketlerin, bütün insanlarında hoşuna gideceğini ileri sürerek hareketlerimizi genel sempatiye uygun bir hale getirmemizi tavsiye etmiştir. Oysa ki, çoğunluğa haz ve sevinç veren her aksiyonun ahlâkî bir değeri yoktur. Orta çağda fikirleri uğruna şehid edilenlerin alevleri bütün bir şehir halkını mes'ud ederdi ve Romalılar, kölelerin, yada hristiyanları, arslanlara, gladiyatorlere öldürtmekten zevk alırlardı

İngiliz faydacıları arasında **Hartley**'in yeri de önemlidir. Hazla elem arasında mahiyet değil, sadece bir derece farkı gören ve bunların ana sınırlarını belirtmenin imkânsızlığını iddia eden bu ahlâkçı, zihni haz ve elemeleri ve bireysel menfaatleri sınıflar burardan bazıları, ona göre, insanda bencil duyguları uyandırır, bazıları da vermiş oldukları lâtif heyecanlarla yeniden onları tatmak istediğini verir ki, bu kendi nefsimizi ve kişisel çıkarlarımızı sevmekten başka, birşey değildir. Sempatiyi de sınıflayan **Hartley**, bütün ahlâkî eğilimleri çağrışma (tedâil) bağlar. Ona göre, insanda

17) D. Hume, *Essai de Morae*, s. 208-209.

doğuştan iyilik ve kötülüğü belli eden bir kabiliyet yoktur. İyilik ve kötülük, belirli hareketlerin doğurduğu sonuçlarla beraber telkin edilir ve bunların yarattığı çağrışımlarla bu hareketler kabul veya reddedilirler. (18) onun ahlâk felsefesi, ahlâkî duyguların psikoloji bakımından bir çözümlemesidir ve insanda ahlâk kadrosuna girebilen duyguları gösterirken bunların hiçte karşılıksız olmayan bir fayda ve bencillik esasına bağlandığını gösterir. Burada fazilet bir öğrenme vasıtası veya karşılıklı bir alışverişten başka birşey değildir. Hartley'in düşüncelerinden çıkan ikinci bir sonuç da, kişiyi kandırmayan ve teklere fayda sağlamayan fedakârlıkların hiçbir değeri olmaması ve en gerçek ahlâkın ferdi, kendi menfaatinin bulunduğu tarafa yönelten ve başkalarının ıstırabını ikinci plâna atan teşebbüslerde saklı olugudur. Açıkça itiraf edilmemiş olan bu sonuçlar, onun ihtiyatlı ifadesinde ahlâkın esas sırlarının bir sezinti veya söylentisi şeklinde kendini göstermektedir.

Yine insan faaliyetlerini düzenleyen etkenin fayda ve menfaat olduğunu savunan Paley'de, insan aksiyonlarının güdüsü menfaattan başka bir şey olmadığı için, insanın bu alemdeki her teşebbüsünün amacı da saadettir, demektir. (19) Ona göre saadet demek, hazın elemi aşması demektir. Hazlar, kendi aralarında ancak süre ve yegınlikleri (şiddet) itibarile bir fark gösterirler, hal-kın duygularına rağmen, ne duyuların hazzı, ne de yorgunluk, tasa, kaygı... v.s. gibi dışardan gelen fenalıklardan kurtulmuş olmak, ne büyüklük ve sosyal mevki... bizi mes'ud edebilir. Ona göre, hiçbir üstünlük bir yarışma bağılı olmadıkça insanı mes'ud edemez. Kral, uyruğundan, çoban, köpeğinden, çiftlik ağası, çiftcisinden üstün olduğu için saadet hissetmezler; bunlar kendi meslektaşlarından daah üstün ve başarılı olmaya başladıkları takdirde saadet duygusunu alırlar. Paley, saadetin unsurlarını da açıkladıktan sonra, fazileti, ahiret korkusuna bağlamak zorunda kalır. Ona göre, «fazilet, insanlığa iyilik yapmak, Tanrının iradesine itaat ederek ebedi saadeti elde etmek için yapılan hareket» demektir. «Her faydalı olan iyidir, fakat, evrensel olarak ve uzun bir zaman faydalı olan daha iyi olur.» Yoksa bir despot ya da topluluğa zazararı olan birini, ya da bir katili öldürmek iyilik değildir. Çünkü bu bütün bir topluluğu anarşi ve korku içinde bırakır. Bu düşüncelerde insanlık duygusunun uyanmış olduğu görülür; fakat bundan ferdin ve genel olarak insanın menfaatlerini uzlaştırmı milyarları bulmak

18) Paley, Philosophie morale et politique (fr. çev. Vincent, s: 38-39.

19) J. Bowsing, Deontologie (fr. çev. de La Roche, cilt, 1, s: 352).

zordur ve faziletin yaptırımını olduğu kadar da dayanağı mistik inançlar olduğu için aldatıcı ve acı bir ruh eğilimi vardır. Topluluğa kötülük edenleri ne yola getirmek, ne de yok etmekte bir iyilik görmeyen bu utangaç ve çekingen ahlâklılıkta acımakla menfaat birbirinin yerini almış olduğu gibi, insanların aksiyonlarındaki gerçek ajanları da gizlemek gayretinden kurtulamamıştır.

İngiliz ahlâkçıları içinde başlı başına ayrı bir önem taşıyan Bentham, ahlâk olgularında gözlemi metod olarak kullanmış ve bu konuyu adeta matematik bir bilim haline getirmiştir. Ona göre iyilik, «her haz veya her hazzı doğurandır.» Kötülük ise, «her elem ya da her elemi doğurandır.» Haz doğuran her aksiyon iyidir; fayda ise, bazı fenalıklardan koruyan veya bazı iyilikleri hazırlayan bir yöneliş veya mülkiyet demektir. Herkes kendisi için iyi veya kötü olanı ayırd etmekte özel bir uzmanlığa maliktir. Bentham, haz ve elemnin onüç şeklini gözden geçirdikten sonra (20) bunların çeşitli dereceleriyle ahlâki duyguların derece ve çeşitlerini inceler. Ona göre her haz ve elem, kendi mahiyeti içinde incelenirse iyilik veya kötülüktür. Fakat haz veya elemierle karşılaştırılırlarsa, az veya çok iyilik veya kötülük halini alırlar. Haz ve elemelerin değerini, yeğinlik, süre, yakınlık, kesinlik ve uzam (étendu)larıyla ölçen bu filozof, haz ve elemierin bereketli ve kısır olabileceklerini, saadetin, yüksek derecede bir hazzı temsil ettiğini, tedbir ve alıcenaplıktan ibaret iki faziletin bulunduğunu açıklar. O, ödevbilimin hesabı (Calcul de déontologie) adını verdiği ve pek ince niteliklerle süslü bir haz, elem, saadet ve fazilet derece ve özelliklerinden bahseder. Tedbirin konusu ona göre, yalnız kendi saadetimizdir; bunun, başkalarının saadetiyle ilgisi yoktur. Alıcenaplık ise, kendi saadetimizi, başkalarının saadetine vasıta yapmak suretile elde etmek gibi bir amaca maliktir. Bu ikincinin zaferi, kısıse menfaat, tembellik, tasarsızlık, kendini büyüklük görmek ve öğünmek gibi alıcenaplığı yutan hallerden kurtulmak mümkündür. Yani yarışım, antipati ve kötü niyet gibi hallerden kurtulmak şarttır. Ona göre, bir ulus ne kadar aydınlanmış olursa orada ahlâki yaptırım kuvveti o nisbette büyüklük olur. Bize şu dakikada haz vaadeden bir aksiyon, mensub olduğumuz topluluktan gelen hazları bozabilir. Bazen bunun aksisi de olabilir. Bu takdirde durumumuzu belirlemek için, menfaatimizden başka bir miyar yoktur. Bireysel genel menfaate karşı olmakla beraber, tümel (küllî) ile tikel (cüz'î) ve ne-

20) Traité de Législation, 3. cilt, Dumont bas. ve Déontologie ou science de la Morale (Fr. çev. B. Lorand 2, cilt.)

denle sonuç arasındaki ilgi gibi, bunlar arasında da bir bağlaşıma vardır. Yani insan, kendi saadet ve menfaatini, başkalarının saadet ve menfaati ile uzlaştırmaya mecburdur. Burada Bentham, insanlığı seven (philantrope) bir kılgılık olur. Ona göre, saadetin en yüksek derecesini belirleyen kanun şudur: O suretle hareket et ki, gidişin olabildiği kadar büyük bir saadeti ve olabildiği kadar küçük bir felâketi, yalnız kendin için değil, bütün diğer insanlar için veya olabildiği kadar çok sayıda insanlar için vücuda getirsin; ve bu hesaptan, en aciz hayvanlara kadar bütün duygulu yaratıklar da dışarda kalmasın.

Bentham, bir ahlâkçı olarak gözlerini yalnız bireysel saadete değil, genel saadete çevirmiş olmasına rağmen, bireysel çıkarların bu genel saadet planı üzerinde ne kadar üstün bir miyar olduğunu üzüntüyle kavramış gibidir. Bu, entrikalı bir ahlâk görüşüdür ki, burada, yüksek nicelikte yüksek saadet formülü, saadetlerin paylaşılmasında kendi çıkarlarımızdan büyük bir fedakârlık yapmamayı emreden bir tabiat kanununu da açığa vurur.

Bir iş adamı, yüksek bir kâr veya menfaat sağlamak için işi ni hem çabuk, hem de az bir masrafla bitirmeyi tercih eder. Şu halde ne kadar çok işçiyi, ne kadar ucuz çalıştırabilirse çıkarları o kadar artacaktır. Eğer işçiler de gerçekten yaşamak için bu işte çalışmak zorunda iseler, bir iş bulmuş olma sevinciyle emeklerinin ucuza sarfedildiğini düşünmekte fayda görmeyecekler ve onların karın tokluğuna yaptıkları işten büyük kârlar sağlayan iş adamı, yalnız mesud olmayacak aynı zamanda alıcenab ve faziletli bir insan şöhretini de kazanarak hem maddi, hem de manevi saadete nail olacaktır. Ahlâki ödev ve duyguları nicelliğe bağlamak, onun niteliğini ve uygulanmaktaki esnek özelliği görmemek demektir. Bugünün ekonomik düzeni, bu sakıncaları ortadan kaldırma gayretinde ise de, ahlâkın kaplamı içine giren öyle problemler vardır ki, insanı aldatıcı ve yüksek bir fazilet paravanasını siper ederek kişisel çıkarların ardına düşmekten alakoyamamışlardır.

Bentham, aradığı saadet formülüne garip bir karşılıkla intiharı da eklemiştir. Ona göre, intihar etmek, bir iyiliktir. Bize İsa peygamberi misâl göstererek, «Onun hareketi de gösteriyor ki birçok hallerde intihar etmek meşrudur» diyor.(21) Hakikatte o, bundan, bütün bir hayatın bahıtsızlık olduğu sonucuna ulaşmıyorsa da, ferdin hayat savagında hazdan başka bir şey aramamasını ve

21) Adı geçen eser, Cilt. I, s: 98.

başkaları veya kendisi için elem çekmektense intihar etmenin daha hayırlı olacağını telkin etmektedir. Zira o, insanın dalma lezzeti tercih ettiğine ve ancak iyiliğin insanda haz duygularını uyandırabileceğine inanır ve insana haz veren herşeyin, aynı zamanda menfaat sağlayabileceğini iddia eder. Elem veren şeyler ise, hem fenalıktır, hem de zarardır. Menfaat, bir şeyin bize haz verebilmek için malik olduğu hassadan başka bir şey değildir. «Hiç kımse, boşuboşuna, sırf iyilik olsun diye bir başkasının iyilik ve menfaatine çalışmaz. Hiçbir insan bir diğeri için tek bir parmağını bile kaldırmaz»; meğer ki, kendi özel menfaatini sağlayabilen bir haz, kendi payına isabet etmiş olsun. Her fert kendi menfaatlerini takdir etme işinde, başkalarından daha yetkilidir ve biz ancak kendi menfaatimizi sağladıktan sonra, genel menfaate de hizmet edebiliriz. Zira bütün menfaatler arasında tabii bir özdeşlik (aynıyet) vardır. Bunu medeni ve dini kanunlar da göstermektedir. Özel menfaatin başlangıcını âdâlet ve itidâl teşkil eder. Herkes kendi menfaatini ararsa kendiliğinden menfaatler genelleşirler. İnsanları hürriyet ve hak aramaya teşvik etmektense, menfaat aramaya kışkırtmak daha doğru ve faydalıdır. Ancak bu surettedir ki, hazza dayanan bir ödev fikrini telkin edebiliriz. Özet olarak Bentham, hayatın ihtiyaç ve zorlamalarına uygun bir gidiş tarzını tavsiye ederken, insanı iki yüzlü hareketlerden çekinmeye davet etmekte, ister istemez itaate mecbur olduğumuz tabiat kanun ve baskılarına boyun bükmekten başka bir hal ve menfaatin bulunamayacağına inandırmak istemektedir. Bu işte toplumun etkisi, ancak menfaatin çeşitleri ve yönlerini belirlemekten başka bir şey değildir.

İnsan ruhuna dair bilgilerin yetkinleşmesi, vicdanın sadece bireysel menfaate hizmet etmediğini öğretti. Mac Kintosh, «On yedinci ve Onsekizinci yüzyıllarda ahlâk felsefesinin ilerlemesine dair bir dissertasyon» adındaki eserle vicdan hakkındaki yeni teoriyi kuvvetlendirmeye çalıştı. Fakat ona göre de, insan faaliyetinin son amacı menfaatten başka bir şey değildir ve ahlâkın dayandığı ruhi temel de sempatiden ibarettir. Bunun karmaşık prensiplerini teşkil eden ilkel duygular ise, minnettarlık, acımak, utanmak, duygulanmak ve vicdan azabıdır. O, bütün bunların ruhi bir analizini yapıyor, hepsini, başkalarının karşılığı olmuş oldukları bir felâketin kendi başımıza gelmiş gibi hissolunmasından doğan haller olduğuna inanıyor. (22) ysa ki bu çeşit düşüncelerin kaynağı ya marazı bir duyarlılığın öznel telkinleri, ya da sosyal baskıların ve genel olarak

22) M. E. Caro, L'Examen critique de la moral utilitaire. s. 219-226.

çeşitli eğitimlerin kazandırdığı alışkanlıklardır.

Faydacı ahlâkın üstün şampiyonlarından biri de St. Mill'dir O, Bentham'ın daha çok niceliğe dayanan ahlâk teorisine niteliği eklemiş ve faydacı ahlâka adeta mistik bir temel vermiştir. Ona göre, faydacılık bir tanrıtanımazlık (athéisme) ahlâkı değildir. Zira Tanrının kendisi, muhteşem bir surette faydacıdır. Adâletin bulunduğu her yerde fayda vardır. Bu ikisini birbirinden ayıran, bunlar hakkındaki duygularımızın özelliğinden başka bir şey değildir. Adâlet duygusu yeter derecede açıklanırsa, kendisinin hiçbir özel kaynağa malik olmadığı anlaşılır. Bunun da kötülüğe kötülük yapmaktan başka bir tabii duygu olmadığı kabul edilirse, kendiliğinden ahlâklılaşmış olur. Eğer bu duygu, yalnız mevcut olmak değil, adâlet fikrinin uygulanabileceği hâllerin hepsinde mevcut olmak zorundadır diye, iddia edilirse, bu fikir, faydacı ahlâk için yıkıcı ve kuvvetli bir engel olur. Bu filozofa göre, ahlâklılık, İncil'in: bir başkasına yapacağınız şeyler, kendinize yapılmasını istediğiniz şeyler olsun.» emrile amacına ulaşmış olur. Zira İsa peygamberin bu emri, «faydacı ahlâkın bir ifadesidir.» ve insanların uymaya mecbur oldukları hiçbir ahlâk kuralı yoktur. İnsanların ruhunda genel menfaâtle bireysel menfaâtlar, birbirini dâvet eden bir ilgiye maliktir. Bunlar birbirine şiddetle bağlıdır. Bu itibarla her fert, kendi menfaâtını, bir diğerrinin menfaâtına dokunabilecek kadar izlemekte serbesttir. Fakat bundan sonra daha ileriye gitmemeli dir. Fert, sosyal menfaâtlar karşısında hürdür ve ancak hürriyet sayesinde, sosyal menfaât korunabilir. O, Hürriyet adlı eserinde (22) liberalizmin faydalarını açıklar, ferdin her çeşit kabiliyetini geliştirmekte hürriyetin rolünü anlatır. Ancak bu sayede ilerleme ve dehanın vücutte gelebileceğini isbata çalışır. Başkalarının hürriyetile denk kalan bireysel hürriyetten, bütün bir topluluğun yanılmayan büyük iradesi zuhur eder. Ona göre, saâdet, bir heptir; başka bir deyimle, saâdet fikri, arzu edilen iyiliklere malik olmayı sağlayan ortaklaşan (collectif menfaât düşüncesinden başka bir şey değildir.

Biz burada onun düşündüklerini eleştirecek değiliz, bunu, Paul Janet (24) büyük bir yetikle yapmıştır; fakat onun tasarlamış olduğu ahlâk, günümüz ahlâkının ana temellerinden biridir. İnsan, bazan başkalarının hak ve menfaâtlerine o suretle saldırır ki, saldırıya uğramış olanlar, zararlarının mahiyet, nitelik ve derecesini

23) Bu eser, Hüseyin Cahid Yalçın tarafından dilimize çevrildi.

24) Paul Janet, La Morale, Paris. Delagrave baskısı. (5 bas. 1900)

belirleyemezler bile. Hatta faydalandıklarını zannedecek kadar aldanmış da olabilirler, siyasal çıkarlar karşısında, öteki tarafın haklarını çiğnemek ayrıca ulusal bir başarı sayılarak öğütme vesilesi bile olur. Faziletin ülküsel değerile alay eden bu ahlâk, insanın iç alemindeki niyet ve planların yönünü aydınlatması bakımından pek önemlidir. Bireysel menfaâtle genel menfaâtin uzlaştırılması için, bütün insanların ihtiyaç ve seviyelerinde bir benzerlik ve beraberliğin bulunduğunu tasarlamak gerektir. Menfaât hemen daima bencil bir ruhun kaprisleri hâline girebilir; irade ve genel menfaâte zararı olmadığı hâlde, mahiyeti itibarile faziletle de ilgisi olmayan, hatta doğrudan doğruya kötülük olan bireysel menfaâtlere de vardır. Bize göre, ahlâka, hangi anlam ve mantıkla olursa olsun, menfaâti temel yapmak, kendisine ve etrafındakilere zararı dokunmayacak kadar kişisel menfaatlerinden de vazgeçmeyi bilmek demek olan ahlâkı yıkmak demektir.

St. Mill e ve faydacı ahlâka çeşitli hücumlarda bulunmasına rağmen Spencer'de, bazı ihtiyat kayıtlarıyla, saâdet ahlâkını ve dolayısıyla faydacılığı savunur. Ona göre, faydacılar, eski astronomi bilginlerinin durumundadırlar; onlar bazı yıldızların hareket ve niteliklerine dikkat ederek bunların belirli zamanlarda nereye gelebileceklerini vaktinden evvel anlatmayı başarabilmişlerdi. Oysaki yeni astronomi, yıldızların ne için belirlenmiş zamanlarda belirlenmiş yerlerde göründüklerini ve belirlenmiş durumlara girdiklerini, yâni çekim prensibine bağlı olduklarını anlamayı başarabilmıştır. İşte faydacı ahlâkı savunanlar, eski astronomların durumundadırlar ve böylece olduklarının farkında bile değildirler. Spencer, ahlâk bilimine mutlak ahlâk adını verir. Saâdeti de aksiyonların dolaysız bir amacı gibi değil, insan gelişiminin belirlenmiş bir sınırı gibi kabul eder. Saâdet fikri, gidişin bir kuralı değildir; yaratanın teklif etmiş olduğu yavaş yavaş evrim kanunlarına uyarak gelişmiştir. Statique sociale ve Ahlâkın prensipleri adlı iki eserinde, her şeyin, bir denge aramakta olduğunu, tanrısal düşünce de ancak insanın iç kuvvetleri ile (istek ve duygu gibi) varlığının şartı arasında bir denge gerçekleştiği vakit doğacağını, bu itibarla insanın da istediği şeye kendini ve başkasını mustarip etmeden kavuştuğu zaman mesud olabileceğini savunur. «İnsan tabiatının kendi varlığını sağlayan şartlara uymak için yaptığı faaliyetler yenilgiye uğrattığımız dış kuvvetlerle adına duygu dediğimiz iç kuvvetler arasında bir denge sağlamadan sonuç ermezler. Bu dengenin kurulduğunu belli eden şey, insan tabiatının bir hâli ile sosyal teşkilattır. İnsan, kendi özel aksiyon küresinden

ayrılmadıkça, elde edemeyeceği hiçbir arzu yoktur Oysaki topluluk insanın hür olarak saygı duyduğu şeylerden başkasına hiçbir sınır çizemez. Yurttaş hürriyetinin hergün artan genişlemesi ve bunun sonucu olarak sosyal sınırlamanın kaldırılması, bu hâle yükselmemizin derecesini teşkil eder. Hem ferdin hürriyeti için konmuş olan sınırların kesin bir surette kaldırılmış olması - herkese aid olan hürriyet müstesna olmak üzere - çevre şartlarının yüklettiği insan istekleriyle insanın gidişi arasındaki dengenin ürünüdür.» (25) «İnsan anlayışının (zihniyet) mahiyetli ile varlığının şartları arasındaki ahenge doğru olan ve derece derece artan evrim de gösteriyor ki, en yülce yetkinliğin ve en tām saâdetin kurulmasından sonra, evrimin oluşabileceğine inanmamız gerekir.» (26) Bir sosyal düzende, insan gidişindeki ilerlemenin çabukluğu ulus fertlerini, hatta ulusları kendi aralarında birleştiren ve her gün daha sıklaşılan bir dayanışma (solidarité) yı doğurur. Spencer, buna Etkilerin çoğalması kanunu (loi de multiplication des effets) adını verir. Zira ona göre, evrim, bircinsten (homogène) olandan bircinsten olmayana (hétérogène), karışık birlikten, kısımların ahenkli çeşitlenmesine doğru bir geçişten başka şey değildir. Bütün ahlâki faaliyetler, ataların, yâni bütün bir ırkın yaptığı faydalı deneylerin evlada geçmesinden ibarettir. Bunların doğuştan gibi görünüğü de bundandır. İnsan organik ve biyolojik varlıkların bir parçasıdır; bunlarda hakim olan kanunlar insanlara da hükmeder; ve insan aksiyonlarının hepsi, belirlenmiş bir amaca bağlıdır. Bir maddeyi, iyi ve kötü bakımından seçip açıkladığımız gibi, insan hareketlerini değerini de iyilik ve kötülük miyarile ölçeriz. Bu basit bir uyma (adaptation) dır. Ahlâk ise, daha yülce bir hayatın en son ve yetkin bir döneminde kazandığı şeydir. Şu halde ahlâk ülküsü, haz ve menfaate dayanır. Zira ahlâk ferdin gerek kendini, gerek cinsini koruma içgüdüsünden doğmaktadır. Bu içgüdüylü bozmak, hem fertlerin menfaatlerini, hem de toplumun menfaatini yıkar. Böylece ahlâki biyolojiye bağlamış olan Spencer, saadet fikrini tanrısal bir düşünce sayıyor ve insan ilerleyişinin son nedeni olarak yaratıcı bir zekânın varlığına da inanıyor ki, bu metafizik görüş, onun teorisine mistik ve ülkücü bir çekil verir. İlk prensipler adlı eserinde daha çok pozitivizme bağlı olan bu filozof, tabiat ve toplum çevresine uyma düşüncesiyle, ahlâkın ülkücü ve akılcı görüşlerine karşı çelişkiğe düşer.

25) Spencer, *Première principes* (fr, çev. E. Gazelle) s: 551.

26) Spencer, Aynı eser. s: 555.

O, insan faziletlerini, ancak bir içgüdü'nün amacı olan menfaatlere bağlamakla son çağların ahlâkî gidişinde görülen zalim ve yıkıcı faydacılıkla maddeciliğin mahiyet ve sırlarını da aydınlatmış olur. Bize göre, her canlı hür yaşamak ve çevresini kendine uyduramazsa ona, başkaldırma fırsatını gözetlemek şartıyla, uymak için savaşıır. Hayatın mahiyetinde görülen yaşamak ve devam etmek çabası, ancak bu çabaya yardım edenlerle bu çabayı kökünden harcamak gücünde olanlarla elele vermeyi gerektirir. Bu çabaya engel olmadığı halde, devamın şart ve vasıtası gibi görünen yaratıkları ezmek ise hayat kanunlarının zorunlu bir sonucudur. Ulusların tarihi ve uygarsal evrimi, onların yükseliş ve alçalışlarındaki nedenlerin evrimiyle paraleldir.

İngiliz filozoflarından A. Bain de, St. Mill gibi ahlâkî toplum-sallık içgüdü'sünün doğurduğu duygulara bağlar. Onur bu konudaki düşüncelerini, ileri sürdüğü şu üç soruyu vermiş olduğu karışıklardan anlayabiliriz: 1. — İnsan aksiyonları için ahlâkın tekli-f ettiği en yüce amaç nedir? - Menfaattir. 2. — İyilik ve kötülüğü yargılayan ve bunlara göre hareket etmemizi belirleyen vicdan veya ahlâkî fakülte, ruhun basit ve ilkel bir olgusu (fait) mudur? yoksa karışık bir olgu mudur? - Vicdan basit değil, karışıktır; çeşitli zamanlarda kapsamı aynıdır, kendini sevmek ve sempati bir vicdanın en esaslı miyarıdır; allicenaplık ve tedbirle beraber bu dört esas, sosyal şart ve zorunlulukları belirleyen yaptırımlara bağlı, olarak bütün insanlıkta ortaklaşadır. 3. — Yüce iyilik veya saadet neden ibarettir? - Bu, hazzın elemi yenmesinden başka bir şey değildir ve onun pek çok çeşitleri vardır. Mes'ud bir hayatın özel şartları ise: sağlık, terbiye, zenginlik, fazilet, bilim ve din.

Bütün ahlâkî duyguların kökünü hayvanlardan ve daha çok maymunlardan itibaren yetkinleşmiş gören Darwin, ahlâk diyor bazı maymunları topluluk halinde yaşamaya sürükleyen ihtiyaçlarda saklıdır. Töreler bilimi demek olan ahlâk, tabii tarihin bir şubesi sayan bu görüşün dayanakları tabii ayıklama (selection naturelle), çevreye uyma zoru, canlının bu yüzden gittikçe daha fazla toplumlaşma kabiliyetini kazanması ve nihayet cins veya türün kazanmış olduğu alışkanlıkların soyaçekim yoluyla fertlere ve gelecek kuşaklara aktarılmış olmasıdır. O, toplanma içgüdü'sünün bazı gerçek fedakarlıkları ilham ettiğini (bazı maymunların arkadaşlarını veya yavrularını kurtarmak için köpek ya da avcılar tarafından öldürölmelerine razı oluşları gibi) görmüş ve bu duygunun kaynağını alle sevgisinde bulmuştur. Fakat içgüdü'nün yanibaşın-

da, diğer bazıları daha vardır ki canlıların belirlenmiş zamanlarda birbirile savaşmalarına sebeb olur. Yani açlık ve susuzluk gibi ben-
cil ve fazla enerjik bir içtepi (impulsion), toplu yaşama arzu ve ist-
tidadına karşıt hareketleri doğurabilir. Bu çeşit ihtiyaçları da bir-
takım ağır anılar bırakır. Fakat topluluk halinde yaşama duygu-
larının içtepsi sürekli'dir ve bunun tersi olan neşeyi kötülüğü doğ-
durur. Hayvanın iştahını güöermek için yaptığı hareketler, toplu
yaşama içgüdü'süne üstün gelirse, önemli bir vicdan azabı başlar
ve bu duygu, tabii ayıklamanın sürekli aksiyonlarıyla kuvvetlene-
rek üstün bir enerji kazanır; işte Darwin'e göre ahlâk duygusunun
en mütevazı kaynağı budur. O, *De l'Origine des especes par voie de
selection naturelle* adıyla fransızcaya çevrilmiş olan önemli eserinde
ahlâkın evrimine de geniş bir yer vererek hayvanlarda görülen
bu içgüdü'yü insanlara da uygular. Ona göre, insanların ilk ataları
da sürü halinde yaşıyorlardı; bu yüzden onlarda da ahlâkın esas-
lı şartları vardı. İnsanda yüksek hayvanlardakinin aynı ve fakat
onlara nisbetle sonsuz bir surette gelişmiş olan zihin, kendi gidig-
lerinin güdüleriyle sonuçları hakkında düşünabiliyordu. Fakat «İn-
san, kendi ruhunda geçen eski izlenimlerle çelişmeden öteki insan-
lar karşısında, geçmiş açlık, kandırılmış öcalma, korunulmuş teh-
like... gibi birtakım hafif anıları saklar ve bunları az çok daima
etkin (actif) olan ve hazır bulunan kendi benzerlerine karşı sem-
pati ve alicenaplık gibi içgüdülerle karşılaştırmayı başarır, bu su-
retle de insan, şu dakikada ve karşılaştırmak suretile zayıf olduğu-
nu anladığı bir içgüdü'yü, daha kuvvetli bir içgüdü'ye terk etmek
gerektiğini de anlar. Artık o da bütün hayvanlarda olduğu gibi in-
sana, içgüdülerine itaat etmeye mecbur eden ve insanın bağımlı
olduğu bir takım hoşnutsuzluk duygularını da hissetmeye muvaf-
fak olur, bu sayede de ilerde başka türlü hareket etmenin gerekli
olduğuna karar verir. İşte burada arkadan gözleyen vicdan, bütün
bu hoşnutsuzlukların nedeni olan geçmiş aksiyonları yargılar ki,
buna biz eseflenme, vicdan azabı, pişmanlık.. v.s. deriz. (27)

Her kandırılmayan içgüdü'nün özel bir duygusu vardır. Susuz-
luk elemi açlığinkine benzemez. Bu yüzden vicdan azabıyla bu çe-
şit duygular arasındaki fark, içgüdülerin farkından başka bir şey
değildir. İnsanda kendine hükmetme alışkanlığı, toplumun zorunlu
bir sonucudur, bu da öteki alışkanlıklar gibi soyacekimsel bir hal
alabilir. Bunun içindir ki, sempati, saygı isteği, halkoyundan, ka-
nunların cezasından ve ahirette başa gelecek olanlardan korkma

27) Darwin, Metinde adı geçen eseri. cilt. 111, s: 98-99. (1920).

duyguları, bize ödevin zorlayıcı karakterini gösterir. Darwin'e göre, ilk toplumlarda en büyük fazilet, cesaretti. Yani, kabileye en çok hizmet eden en faziletli sayılırdı. Cesaret, kendine hakim olmak ve her çeşit işkenceye dayanmak demektir. Bu ilk toplumlarda bireysel taşkınlıklar ayıp sayılmazdı. Kabileler büyüye büyüye bir ulus haline gelince, sosyal duygular ve sempati bütün ulus fertlerine yükletilerek ödev olmuştur. Daha sonra bu duygular insanlığı ve nihayet hayvanları da kaplamı içine almıştır.

Buradaki maksadımız Darwin'in teorisini bütün ayrıntılarıyla açıklamak olmadığı gibi, onu pekçoklarının yaptığı gibi eleştirmek de değildir. Bu teorisinin en gerçek tarafı, hayatın sonsuz ve çeşitli savaşlarını farketmiş olması ve bu savaşta başarıya hizmet eden her aksiyonun ve vasıtanın ahlâkî bir değer taşıdığını telkin etmesidir. İnsanlık ve ahlâk adına bir yüz karası olan savaşın bile bir ayıklama ve evrim vasıtası olduğunu, çünkü savaşın zayıfları kuvvetlinin hakkı içinde erittiğini, kuvvetlinin ise en iyi ve en yetkin olduğunu savunan teorilere de kaynaklık etmesidir. (28)) Bu ahlâk bütün faydacı ahlâklar gibi, «kendi saadetini ararken, olabildiği kadar büyük sayıda ve olabildiği kadar büyük bir sâadeti elde edecek şekilde kuvvetlerini kullan» emrini vermektedir. Bu bakımdan acımacı bir ruh zayıflığıdır ve kendine fayda sağlamayan bir iyilik, israf edilmiş bir aksiyondur. Bu teori, ahlâktan şüphe edenlerle bütün ahlâk düşmanlarının (immoralistes) olduğu kadar da çağımızda yaşayan ahlâk anlayışlarının temelini teşkil etmiştir.

IV. — Öteki faydacılar :

Konuyu fertten topluluğa, hatta insanlığa kadar genişleten bazı filozoflar da teorilerinin özünü faydacılıktan alırlar. İnsan saadetinin yollarını Hobbes gibi şeffa ve devletten bekleyen Helvetius, bir duyumcu (sensualiste) olarak şöyle düşünür: Hiçbir aksiyon yoktur ki, bütün kavimlerin saadet ve felâketine doğrudan doğruya bir etki yapsın. En allcenat bir hareket, meselâ bir iyilik isteği, ahlâk aleminde, Okyanusa atılmış bir taşın, dalgalar üzerinde sıçramasından fazla hissolunabilecek bir etki yapamaz. Yani hiçbir iyilik, evrensel bir etki ve değere malik değildir. İnsan nihayet fert ve ulusa zararı olmayan bir hareketi yapabilir ve aksiyonlarını bireysel menfaatli bozmadan sosyal menfaatle uzlaştırmaya çalışmalıdır. (29)

28) Bagehot, Lois scientifique du développement des nations. s: 81

29) Helvetius, De L'esprit, Didot bas.

**Özel hayatında pek melânkolik olan La Rochefoucauld zama-
nına kadar gelmiş olan ahlâk görüşlerinin cıllalı ve teorik manza-
rasını kötümser bir faydacılık süngerle sâlererek insan eğilimlerinin
ve vicdanın sırlarını gerçekçi bir gözle sergilemek yığıtlığında bu-
lunmuştur. Şüphesiz ki onun fikirleri hiçbir ahlâkçı tarafından be-
genilemez; fakat büyük bir çoğunluğun bireysel ilişiği ve teşebbüs-
lerinde hakim olan ahlâkın köklerini aydınlatması bakımından dikkate değer. Ona göre, bütün beşerî aksiyonların biricik ve tümel güdüsü, menfaattir. Görünüşte en karşılık beklemez sanılan faziletler bile hal ve şartların gerekçelerine göre çeşitli tarzlarda bir menfaate bağlıdırlar, «Faziletler, nehirlerin denizlerde kayboldukları gibi menfaatte kaybolurlar.» ve «menfaat, özsaygısının ruhudur.» diye tarif olunur. Herkes ancak kendi nefisini sever ve kendi çıkarlarından başka bir şey için çalışmaz. Bütün fazilet şekillerinin altında saklı olan menfaatlerle bencilliği savunan bu filozof, «meselâ, diyor, alçak gönüllülük nedir? Saadetlerinden sarhoş olanların lââyık oldukları hakarettten korkmaktır. «Acımak, bazen öğünmek için yapılan, bazen tembellik yüzünden, bazen de korkuyla ve hemen daima üçü bir arada olarak yapılan bir fazilettir.» «Adâlet ise, malik olduğumuz şeyleri bizden kaldıran şiddetli bir anlayıştır. Adâlet aşkı, insanlarda genel olarak mevcut olan adâletsizlikten korkma duygusundan başka şey değildir.» ve «minnettarlık, daha büyük iyiliklere lââyık olmak için duyulan esrarlı ve şiddetli bir ıstektir.» «Alicenaplık da, daha büyük menfaatler sağlamak için küçük menfaatleri hor gören kâhık değiştirmiş bir tutkudur.» Özet olarak her faziletin arkasında bir kötülük (şer) saklıdır; yani filozofun kendi deyimiyle, «faziletlerimiz, kuyafetlerini değiştirmiş kötülüklerden ibarettir.» Hatta, «Menfaat bile görünüşte pek karşılık beklemez gibi görünen duyguların altında saklıdır.» Nitekim, merhamet bile, «çoğu zaman başkalarının fenalığı içinde kendi fenalıklarımızın duygusundan başka bir şey değildir.» «Bşkalarına yaptığımız yardım, onların durumlarına düştüğümüz zaman, bize yapılmasını istediğimiz şeydir. Adetâ bu yardımlar, daha önceden kendimize yaptığımız yardımlardır ve «Dostluk karşılıklı bir menfaat alışverişidir.» (30)**

Bu fikirler de gösteriyor ki, filozof, insanın kendine zarar verebilen hiçbir ahlâkî kahramanlık ve fedakârlığı görmeyi istememiş-

30) La Rochefoucauld, Maximes. (Bu eser Özdeyişler adıyla Yaşar Nabi Nayır tarafından dilimize çevrildi. 1943).

tir ve esasen çağımızın fazilet anlayışında başkasına ve hele lâyük olmayanlara iyilik yapmak için kendine zarar veren bir harekete nadiren değır verilmektedir. Bir Arap atasözü, «kendine iyilik yaptığın insanın şerrinden korun...» diyerek **La Rochfoucauld**'un düşündüklerini paylaşır gibidir. O, ahlâksızların ahlâkını açıklamakta olduğunun farkında değilmış gibi içten bir yeisle yaşadığı çağın aristok rat zümrelerinde gördüğü manevî çöküntünün bir otopsisini yapmış denebilir. Bu açıklamalar, bazı gerçekliklerin hazin bir portresidir ve her çağda, bu görüşleri haklı gösterecek örneklerin sayısı pek çoktur. **Herodot**'tan başlayarak **Şeyh Sadi**'ye kadar çeşitli düşünürlerin insanlığa sunmuş oldukları ahlâk dersleri, hemen her ulus ve her çağda ülküsel faziletlerden uzaklaşan bir çoğunluğun varlığını göstermektedir. **Sinan Paşa**'nın **Tazarrunamesinde**, **Şeyhi**'nin **Harnamesinde**, **Fuzuli**'nin **Şikâyetnamesinde**, **Rasit**, **Naima** ve **Murat**... tarihlerinde Osmanlı saltanatının en ileri ve geri dönemlerinde, bugün de hâlâ bir ülkü olarak gerçekleşmesini istediğimiz fazilet, adâlet, hürriyet, iyilik ülkülerinin ne kadar hırpalanmış olduklarını görüyoruz. Her ferdin ayrı ayrı isteyip de kendi iradesine uygulayamadığı bu ahlâki değırleri ne din inançları, ne kanun yaptırımları, ne de kültür seviyeleri bir ülkü olmaktan çıkaramamıştır. Bir filozof, ahlâktan ümidini kesmiş ve onun kadavrasını sergilemekten çekinmemiş veya türlü faziletleri telkin etmeye mecbur olmuşsa, mutlaka yetiştigi dönem ve toplumda ona bu duyguları telkin eden bir manevî çöküntü görmüştür.

Bu gerçeklikleri daha evvel pek derinden görmüş ve üzülmüş olan **Bayle**, âleml yönetme iddiasında olan din ve ahlâk kanunlarının yetersizliği karşısında şüpheci ve kötümser kalmış, insanın hiçbir zaman kendi prensiplerine uygun olarak hareket edemeyeceğini iddia etmişti. Ona göre, insan hiç de düzenli olmayan isteklerinin gerektirdiği menfaatlere göre hareket eder. (31) İnsanın aksiyonları genel olarak fenadır ve en derin benliğimizde birtakım tutkular, hayvanca ve bencil istahlardan başka bir şey yoktur. «İnsan, iyiden ziyade kötüye, ölçsüz bir surette koşar ve bu alemde iyi olmaktan çok kötü hareketleri ölçsüz bir surette yapar.» (32) En tabii bir ahlâk problemi gibi görünen karı koca sadakatının kaynağı bile, ona göre, «insanların abdalca kuskandıkları âlem için faydalı olan çiftleşme korkusu» dur (33) hristiyanlığın en yüksek

31) P. Bayle, Oevres diverses, 111. s: 87. 4. al. (1880).

32) P. Bayle, Oevres diverses, 111. s: 87. 4. al. (1880).

33) Bayle, Nouvelle Lettres critiques sur l'histoir de Calvin

fazileti olan yarlık (charité) da kökünü akıldan ziyade menfaatten alır.

İnsan faaliyetlerini analiz etmekte büyük bir ustalık göstermiş olan W. James, kendisinin bir faydacı olmadığını bildirmesine rağmen pragmacılıktan çıkan pratik sonuçlar faydacılığa desteklik etmiştir. Şüphesiz ki, o bir filozof, bilgin ve ahlakçı olarak adil faydacılıktan her zaman kaçmıştır. (34) Fakat pratik bir zorunluluk saydığı ahlâkda da işe yaramayan hiç bir aksiyona değer vermemiştir. Fransız filozofu Bergson, saf olarak bir tek ahlâkla onun dayandığı bir tek faziletin bulunamayacağını iddia eder. Ona göre, açık ve kapalı toplumlara mahsus olan açık ve kapalı iki ahlâk vardır. Kapalı toplum demek olan ulus, kapalı ahlâka, açık toplum demek olan insanlık ise açık ahlâka bağlıdır. (35) Açık ahlâk daha çok ülküsel bir değere malik olduğu halde, kapalı ahlâk yaşamakta olan somut değerlerden ibarettir. Bunları birbirine döndürmek ve birbiri içinde eritmek de imkânsızdır. İnsanlar arasındaki menfaat ve amaç ayrılıkları, olsa olsa menfaat üzerinde yoğunlaşabilir. Zihin, çevreye uyabilmek için nasıl maddî vasıtalar, yani aletler icad etmek zorunda ise, topluma ve genel olarak insanlık çevresine uyabilmek için de bir takım aksiyon kuralları yaratır. Ahlâk, bu kuralların bazan mistik, bazan da akli gibi görünen pratikler toplamıdır.

İtalyan estetikcisi B. Croce, felsefesinde pratik bir temele dayandığı için, ahlâk konusunda da pratiği ön plânda tutar ve ekonomik faaliyetlerle ahlâkî faaliyetler arasında bir paralellik görür. O, ahlâkî, bir şekilden ibaret sayanların, ahlâkî aksiyonlardaki fayda esasını göremediklerini iddia eder. (36) Kendisi faydacı bir filozof olmadığı halde, fazileti doğuran veya fazilet sayılan hareketlerin pratik kaynağını pek iyi fark etmiştir.

Çağımızın felsefî sistemlerinden olay bilimcilik (phénoménologie) ile varoluşçuluk (existentialisme) da son analizde, faziletlerin özünü, yaşamakta olan hayat ilişkilerinin zorunlu kıldığı menfaaller gölünden çektiğini itiraf ederler. Simmel ve Durkheim gibi sosyologlar, esasen sosyal bir kurum saydıkları ahlâkı, doğmalardan uzak ve uylagımlı (itibarî) değerler toplamı saydıkları için, bu değerler, toplumun kolektif vicdanında önem ve hizmetlerini kaybedince yerine yenilerinin doğduğunu savunmuşlardır.

34) W. James, *La Volonté de croire* (fr. çev: L. Mouliyn, 1920. s: 200-229.

35) H. Bergson, *Les deux sources de la morale et de la religion* tü. çev. Mehmed Emin Erişirgil, 1932).

36) B. Croce, *Philosophie de la pratique*, 1933.

Faydacılık hakkında vermiş olduğumuz bu kuşbakış bilgilere, başka ahlâk filozoflarımızın da görüşleri eklenebilirdi. Fakat bizim maksadımız faydacılıkla, ahlâkı bir bilim ya da felsefe gibi inceleyenlere dair tarihi bir özet vermek değildir; amacımız her çağda birbirine benzemez ve birbirinden üstün veya geri imiş gibi görünen ahlâk olaylarındaki değişmeyen unsuru belirtmek ve doğasıyla çağımızda ve bilhassa bireysel ilişkilerde göze batan ödev gevşekliği, fazilet istismarı, bencillik... gibi fazilet ülkelerine tamamille aykırı eğilimlerde faydacılığın rolünü belirtmektir. Şüphesiz ki, rüşvet, kin, iftira, zulüm, hakka saygısızlık, çekememek... v.s. gibi âdâlet ve fazilet dışı hareketler, yalnız çağımızda başlamış rezilliklerden değildir. Bunlar hemen her memlekette ve her çağda uygarlık kültürünün nicelik ve niteliğiyle ters orantılı olarak mevcuttur. Peygamberler, devrimciler, kanun yaptırımları... bütün telkin ve baskılarına rağmen pek küçük bir azınlığın, yani bazı fertlerin vicdanını etkileyebilmiştir. İnsan bir hak ve ülkü olarak kendisi için Tanrıdan, kanundan ve vicdanlardan beklediği faziletleri asla bir başkasına içten lâıyk görme alıcnaplığında bulunmuş değildir. Batının pozitif anlayış ve kültüre dayanan büyük uygarlığı, bireyciliği ve kollektif olduğu kadar da anonim yardımlaşmayı geliştiren ekonomik sistemi, kişi haysiyet ve hürriyetini yüceltmiş ve şuurlandırmış olduğu için, ahlâkın rezillik olarak nitelediği kötülükler, genel olarak Doğu uluslarında daha yaygın bir haldedir. Daha çok mistik inançlara bağlı olan Doğu'lular, dinlerin bilgelğine değil, formalitelerine değer verdikleri için, ahlâkın gerçek faziletlerine akıl erdirememiş ve yalnız kendi bireysel menfaatlerini sağlama amacıyla birbirine zarar veren, bu yüzden de kendi hayatlarında esenlik ve barış içinde yaşayamayan bahtsızlar toplamı olmaktan kurtulamamışlardır. Faydacılığın bu olumsuz etkisi, pek pahalanan bir malın, nihayet alıcı bulunmaması yüzünden piyasayı terk ettiği gibi, yerini toplumları mesud edecek bir sisteme terk edeceğine inanıyoruz. İnsan vicdanında kapsamı ve değeri aynı olan bir fazilet ülküsü yaratmaya çabalayan her hareket ve hamle kutsaldır. XX. yüzyıldan beri bu hamle ve hareketin makinenin, daha genel olarak endüstri faaliyetlerinin gelişmelerinde belirmeye başladığını görüyoruz.

V — Mânevi Cihazlama :

Yüz yıllardan beri insanlık, mutlu bir hayatın özlemi içindedir. Peygamberler, filozoflar, tarikat kurucuları ve devrimciler..

İnsanların birbirine yaptıkları kötülükleri yok etmek, barış ve kardeşlik duyguları içinde sevgi ve güvenle çalkalanan bir dünya yaratmak istediler. Fakat bunların bu amaçları gerçekleştirmek için uyguladıkları yöntemler (metot) birbirine uymadığı gibi ileri sürdükleri prensipler de, uzun süre geçerli olabilecek bir değere malik değildirler. Üstelik, insanların seviyeleri, çıkarları ve tutkuları da her çağda ve her ulusta sürekli olarak değişmekte olduğundan, gerek bireysel ve gerek ulusal savaşların, kıskançlıkların ve kinlerin önüne geçilememektedir. Buna rağmen ister zaif ister kuvvetli olsun, bütün düşünen ve duygulu insanlar, kendilerinin pek de itaât edemedikleri, fakat özledikleri erdemliği başkalarından beklemekten vazgeçemediler. Saint - Martin : «İnsan, diyor zamanın ortasına asılmış kutsal bir lâmbadır»; ve «İnsan, Tanrının ebedi modelinin bir kopyesidir.» Fakat ne yazık ki, pek az insan, kendinin bu gerçek değerini kavramış, büyük bir çoğunluk kendi kutsal lâmbalarını yakmaktan aciz olduklarından içine düştükleri karanlıkta, kendilerinin, tanrısal varlığın yeryüzünde yansıyan bir kopyesi olduklarını anlayamamışlardır. Savaşlar, ihtilaller, ekonomik ve politik yarışmalar içinde sarsılan insan oğlu, kendi büyüklüğünün yalnız maddi kuvvetlerde saklı olduğunu zannettiği içindir ki, hayatı, çekilmesi güç bir yük ve belâ hâline getiriyor ve bu dramdaki ödev ve sorumluluğunun önemini kavrayamıyor. İnsanların gerçekten bahtiyar olabilmeleri için ise, birbirine karşı olan ahlâksal görevlerinin neler olduğunu bilmek ve vicdanlarını bu ödevlerin dayandığı prensiplere bağlayarak eylemlerini de bu prensiplere göre düzenlemekten çekinmemeleri gerekir. Vaktile bu prensiplerin kaynağı dinsel ermişlerle yasalandı. Fakat bunlar, törelerin, geleneklerin, uygarlıkların uluslar arası ilişkilerin, bilim, teknik, sanat ve felsefenin sürekli değişimleri yüzünden meydana gelen yeni inanç, ihtiyaç ve değerler karşısında kuvvetlerini kaybettiklerinden, insan mutluluğuna hizmet bakımından yetersiz bir hâle gelmişlerdir. Zaten insan zekâsı, uyanıldığı dönemlerden beri dogmatik emir ve düşüncelerden hoşlanmamıştır; âdetâ doğuştan malik olduğu vicdan ve düşünce özgürlüğünün baskısı altında bu türlü buyruklara direnmeden çekinmemiştir. Uygarlıklar da bu direnmelerin bir ürününden ibarettir denebilir. İnsanları mutlu kılacak prensiplerin gerek dokusu, gerek kapsamı, gerekse amaç ve yöntemi aynı ve değişmez yargılardan örülmüş olmalıdır. İşte bu esastan hareket eden yeni bir ahlâk problem ve teorisile karşı karşıya gelmiş bulunuyoruz :

Her çağın kendi özel koşulları içinde türeyen çeşitli ideolojiler, bazan bir ulusun, bazan da genel olarak insanların mutluluğunu gerçekleştirmek gibi bir takım yüce amaçları savunurlar. Fakat bunlar, daha çok bilimsel, poletik ve sosyal devrimler ve teoriler şeklinde ve çoğu zaman bir takım ütopyaalar kalıbına girerler; ve nihayet toplumların kollektif olan eski inanç ve alışkanlıklarıyla ötedenberi süre gelen disiplin ve düzeni yıkararak yenilerini yerleştirmek istediklerinden, türlü direnmelerle karşılaşır, bu yüzden de türlü sosyal bunalımların doğmasına sebep olurlar Uygarlığın ilerilemesi bakımından bu tegebbüslerin olumlu etkileri yanında pek de olumsuz sonuçlar doğuran şaşırtıcı ve yıkıcı etkileri de olur. Büyük ve uluslar arası savaşıardan sonra meydana gelen ruhsal ve sosyal dengesizliklerde, yalnız hayat dramının değil, bu ideolojilerin de büyük rolleri vardır. Birinci cihan savaşını izleyen yıllarda başlayıp ikinci cihan savaşıyla büsbütün açığa çıkan bu dengesizlik, insanları dinsel ve ahlâksal inançlar karşısında olduğu kadar da siyasal rejimler karşısında ve bireysel ilişkilerde pek maddeci, başıboş bir serüven hayatına sürükledi. Özgürlük anlayışlarındaki aşırı yıkıntı ve tutarsızlık da insanlığın geleceğini sarsan tehlikeli bir dengesizlik biçimini aldı. Bireyciliğin hiçbir erdemliğe değer vermeyen içgüdüsel edim ve eylemleri, derin bir sıkıntının boşluğun, tatminsizliğin, yitirilmiş olan değerler ve ülkülerin yerine yenilerinin getirilememiş olmasının ürünü olduğu da anlaşıl-maya başladı. Yâni daha açıkca insanlığı sarsan büyük bunalımların bir ahlâk bunalımından başka bir şey olmadığı belirdi. Bunu ilk fark eden ve insan mutluluğunu yaratmada, ahlâkın önemli rolü olduğunu sistemli bir yöntemle açığa vuran ve bu uğurda çok geniş bir savaşa da girişen Amerikalı profesör Frank Buchman olmuştur. Bu bilgin ve düşünür, türlü dillere de çevrilmiş olan Dünya'yı yeniden kurmak (Refaire le monde) adlı önemli eserinde bu ahlâksal ve tinsel bunalımın nedenlerini, mahiyetini ve insanlığı bundan kurtarma çarelerini aramış ve âdetâ bir modern erdemlik tarikatini kurmuştur. Tinsel cihazlanma (réarmement moral) veya ahlâksal cihazlanma (Bizdeki deyimile Mâneci cihazlanma) adını vermiş olduğu bu tarikatın mistik ve dinsel bir yönü yoktur. Hayat gerçeklerinden ve insan ruh ve vicdanının derin bir analizinden faydalanarak tavsiye ettiği ilk yöntem prensibi, kendi kendini denetlemek (autocritique), sükun içinde ve tarafsız bir nesnellikle kendi vicdanını, kendi eğilim ve tutkularını incelemek ve kendi iç hayatımızda, başkalarından beklediğimiz erdemlikleri yaratmak, kendimizi, kendi irade ve inançlarımızla yetkin bir hâle getirmeye

çalışmaktır. İnsan ancak bu suretle kendi kusurlarını görür, bençilikten kurtularak özgeci bir karakter kazanmayı başaraabilir.

İsviçredeki Caux ilinde, Léman gölü yakınlarında Mountain house adı verilmiş olan muhteşem ve büyük bir saray vardır ki, burası, hemen bütün uluslara kapıları açık bulunan bir ahlak akademisi, manevî cihazlanmanın uluslar arası bir eğitim ve öğretim kurumudur. Dünyamızın çeşitli üstün ve seçkin zekâlarının her yıl ziyaret etmekte oldukları bu merkez, işçi, patron, bilgin, sanatçı, filozof ve devlet adamı olarak türlü kimselerin mülakat yeri olmuştur, denilebilir. Büyük vakıflar ve teberrular sayesinde fazla genişlemiş ve yerleşmiş, gittikçe de bütün dünyaya yayılmakta olan bu kuruma mensub olanlar, insanlar arasındaki kinlerin, güvensizliklerin, rıyanın ve gururun, birbirine zarar veren tutkuların, özet olarak bütün rezilliklerin ortadan kalkacağını ummaktadırlar. Ancak mânevî cihazlanma sayesinde insanların alçak gönüllü ve bütün insanları mutluluğa layık kardeşler gibi görmenin mümkün olabileceğine inanmaktadırlar. Washington'dan Tokyoya kadar bütün demokrat ülkelerde, devletlerin de himayesini sağlamış olan bu büyük ahlak toplantılarını yapan temsilciler yönetiminde çalışan kurumlar vardır Dünya misyonu adı verilen bir gezici programıyla, yalnız bireyleri değil, ulusları da birbirlerine yaklaştırarak, anlaşmalarını, sevgîmelerini, aralarındaki her çeşit kin ve düşmanlıkları yok etmeyi de sağlamaya çalışırken, bu kurumun politika ahlakını da insan severlik esasına göre organlaştırma gayreti gibi cesur ve cür'etli bir amaç da güttüğü anlaşılır. Dünya misyonu gezilerine türlü tanınmış gazeteciler ve devlet adamları da katılmaktadır. (Bu misiyona mensub bir hey'et, hükümetimizin konuğu olarak bir zamanlar Ankara ve İstanbulu ziyaret etmişti).

Mânevî cihazlanmayı daha somut olarak zihin ve vicdanlara yerleştirme amacıyla türlü piyesler yazılmış ve oynatılmıştır. Bu kurumun prensiplerini belirten türlü eserler de yayınlanmıştır ki, bunlardan bazılarının bir listesi, İstanbul manevî cihazlanma cemiyetinin yayınlarından olan şu eserde bulunur: (Dr. E. T. Mânevî cihazlanma, 1956. s: 26-32).

Klasik olarak bilindiği gibi, değer yargıları uylaşımlı ve bağıntılıdır. Fakat bunların tözünde (cevher) değişmeyen bir ölkü saklıdır. Bu ölkü, hiçbir koşula ve dereceye bağlı olmayan mutlak değerlerdir. Bu değerler, formülleştirildikleri takdirde hemen her insanın her dönemde ve her çağda bunları istedikleri fakat ger-

çeklendirmekte zorluk çektikleri görüldü. Bunu fark etmiş olan ve biri İstanbul'da, diğeri de Ankarada olmak üzere bizde de iki temsilciliği bulunan Mânevî cihazlanmanın kurucuları, uygulanması güç olmakla beraber, herkesin vicdanında hazır ve özlenmekte bulunan aşağıdaki dört ana prensibe mutlak bir değer vermişler, insanın davranışlarını bu prensiplere göre insanın az, ya da çok doğru değil tamamen ve her yerde, her zaman doğru olması, doğruluktan ayrılmamasıdır. Bertran Russel: «Yalanlara inanmaktansa, dünyanın batmasını tercih ederim.» demişti. Bütün dinler de yalancıya lânet ederler. Zira, insanın güvenilir ve şerefli bir yaratık olarak saygı kazanmasını sağlayan en önemli niteliği doğruluktur. Doğru insan, rıya, aldatma, hile, kin ve iftira gibi insanları birbirine düşüren ve düşman eden alçaklıklardan uzaktır. Mutlak doğru olmayan insan, sözünde durmaz, yapamayacağı şeyleri vaâd eder, emaneti ve sırrı saklayamaz. Hazreti Muhammed, bir hâdisinde: «İmanın en yüce derecesi, halkın senden emîn olmasıdır», der. Ancak sözü ve özü doğru olanlar bu emniyet duygusunu verebilirler. Bunun içindir ki, peygamberimiz, «Acı bile olsa, doğruyu söyle» emrini vermiştir. Ticarette, poletikada, hukuk işlerinde ve dostluklarda gördüğümüz aldanmalar, aldatmalar, doğruluktan uzaklaşma oranıyla paralel olarak artar ve tehlikeler yaratır. Bu itibarla doğruluğu mutlak surette benimsemiş bir ruhun taşıdığı vicdan, içbükey veya dışbükey aynalar gibi gerçeği esaslı bir surette bozar ve çirkinleştirir. Hindin büyük ermişi Buda, ahlâkın başlıca ana koşulu olarak saydığı bilgelik, düşünmek ve iyi hareketten evvel doğruluğu savunmuştur.

Mânevî cihazlanmanın ikinci prensibi, Mutlak mânevî temizliktir. Bazı cillâlı ruhlar vardır ki dış görünüşü itibar ile sempatik ve çekicidir; bunlar, her türlü kirden ve pastan kurtulmuş gibidirler. Böyle görünen ruhlar, yalnız mutlak doğruluktan değil, mânevî temizlikten de yoksundurlar. Mutlak mânevî temizlik, sözde, eylemde, bireysel ve sosyal ilişkilerinde hiç bir gizli ve kötü niyet saklamamak demektir. Kinden, dedikodudan, kuskançlıktan ve kendi çıkarları için başkalarını zarara sokabilecek hileli teşebbüslerden arınmak demektir. Lâtin tabiat bilgin ve filozoflarından Pelin, «Ne için, diyor aramızda bu kadar su vardır? Üstündekiler, canlıların temizliğini, toprak altındakiler, toprağın her zerresinin temizliğini, yağmurlar, ise, insanların kirlettiği sathların temizliğini sağlamak içindir. Fakat ruhların kirlerini temizlemek için bütün evrenin suları yetişmez.» Çocuk, doğuştan, sosyal hayatın

her çeşit kirlerinden uzak ve temiz bir varlıktır. Onun ruhunu kirlüten, gördükleri, ışıttıkları, deneyleri, geçirdiği serüvenler gibi sosyal hayatın zoruyla karşılaştığı olaylardır. Mutlak surette temiz olan bir ruh, kötülüklerin insafsız dalgaları arasında bir saman çöpü gibi akıp gitse de batmaz ve kirlenmeden bir kurtuluş yolu bulabilir.

Birbirine ayrılmaz bir surette bağlı olan mutlak doğruluk ve mutlak temizlik, yalnız bireylerin kendi kurtuluşları için değil, toplumların ve ulusların da kurtuluşları için gereken birer alhâk kanunudur. Buda, «El, elle, ayak, ayakla temizlendiği gibi, doğruluk da iyi niyet ve iyi hareketle artırılır» demişti. Bu itibarla herkesin, her şeyden evvel bu niteliği, başkalarından değil, kendi nefsinde araması, kendi nefsinde gerçekleştirmesi, kendisinin yüce bir insan olarak başkalarına örnek olması gerektir.

Mânevî cihazlanmanın üçüncü prensibi olan mutlak özgecilik, karşılık beklemeden öteki insanlar için faydalı olmak, fedakâr ve alicenab olmak demektir. Hazretî Muhammed «Tanrı der ki, diyor, merhametimi istiyorsanız, yarattıklarınıza acıyın.» Ona göre, Tanrı katında en beğenilen insan, «Kendisi için isteyip sevdiği şeyleri, öteki insanlar için de sevip isteyendir.» Hayvanlar âleminde bile, bilinçli veya bilinçsiz bir yardımlaşma ve dayanışma görülmektedir. Özgecilik duygusundak yoksun olanlarda, ne insan, ne de ulus için içten bir bağlılık bulunamayacağı gibi, bu çeşit insanlar, insanı, ancak kendi amaçlarının bir vasıtası gibi görürler. Kendi kişisel çıkarlarından başka bir şeye değer vermezler bencil, kısır ve cimri bir ruhla başkalarının malik olduğu herşeye sahip çıkmaya çalışırlar. Buda, «İnsanlığın döktüğü gözyaşları, dört okyanusu dolduran sulardan daha çoktur.» demişti ki, bunun nedeni, tabiatın değil, özgeci olmayan bencil insanların zulümleri ve saldırılarıdır. Mânevî cihazlanmanın dördüncü prensibi : mutlak sevgidir. Bu, bütün diğer prensipleri de içine alan erdemliklerin en üstünüdür. Peygamberimiz, «Tanrı için sevişenler ne mutludur.» «Edimlerin en üstünü, Tanrıya inanmaktan sonra insanlarla sevişmektir.» demişti. Hemen bütün dinler bu konuda aynı inancı savunmuşlardır. Çin filozofu Mencius, diyor, «Dünyanın, diyor iyiliği için bir adamı öldürmek dünyanın iyiliği için hareket etmiş olmak demek değildir. Alemin iyiliği için kendini kurban etmek, işte iyi hareket etmek budur.» Bu büyük ve derin özdeyişin sakladığı hakikat, mutlak surette özgeci olan ruhların yücelik, büyüklük ve kutsallığını tasdik etmekten ibarettir Büyük ülküleri uğrunda kendilerini feda etmeye

raza olan peygamberler, havariler ve iyilik şehitleri... hep insan-severlikte en ileri bir özgeciliği benimsemiş olan ebedilerdir. Bu duygulardan yoksun olanlar, yalnız insanlar için değil, canlı ve cansız bütün yaratıklar için bir düşman gibi tehlikelidirler. İnsanın en kutsal niteliklerinin başında şefkat ve aşkın bu tanrısal duygusu kanatlanır. Bunu hissetmiş olan büyük ermişlerden başka son çağın büyük Hind şairi Rabindranath Tagore, «Ey dünya ben öldüğüm zaman, sessizlik içinde benim şu bir tek kelimemi sakla: Sevdim!..» diye haykarmıştı. Doğunun büyük mistiklerinden Muhi-tin-i Arabî'de, «Kalbim, demişti, her biçimi almaya yeteneklidir. O, ceylanlar için bir yaylık, hristiyan keşişleri için bir manastır, put için bir tapınak, hacılar için bir kâbe ve Musa kanunları için Levhalar ve Kuran kitabıdır. Benim dinim, aşk dinidir; Aşk kervanı hangi yolu alırsa alsın, benim dinim ve imanım oradadır.» İnsanı ve insanlığı sevmek, mutlak ve istisnasız sevgi, her çeşit kötülük-leri, savaşları, kinleri, kiskançlıkları yok edecek olan bir hayat rûzgârı olduğu gibi, yaratıcı, birleştirici bir muthuluk kaynağı oldu-ğundan da şüphe edilemez. Ancak bütün dinlerin, bütün ermişle-rin, akıl, bilgi ve vicdan sahiplerinin de savunduğu bu prensipler sayesinde dünyamızı yaşanmaya değer bir cennet hâline getirebi-liriz. Victore Hugo, «Bu gemi nereye gidiyor? İnsanı insana ve ruhu ruhâ taşıyor » demekle bu hakikatı açığa vurmuş oluyor. İşte Mânevî cihazlanmanın savunduğu ahlâkın esasları bunlardır. Bu yüce teğebbüsün ne dereceye kadar başarıya ulaşabileceğini şimdi-den belirtmek güçtür.

C — Makîna Uygarlığı ve Ahlâk

I. Makîna ahlâkı :

Bugün geleneğe bağı metot ve bilgiler kadar da inanç ve ahlâkların sarsıldığı bir dönemde bulunuyoruz. İskolastik dönemlerden artık eser kalmamışsa da, yarın için tasarlanan hayatın bugünden başarılmaması gereken zorunlulukları, bir zamanlar yıkıldı ve yerine yenisi kondu zannettiğimiz olumlu şeyleri de, bir çeşit iskolastik şeyler hâline getirdi. Bugün daha gerçekçi ve aksiyona bağı bilgi ve metotlarla bunların kurduğu ahlâk kurallarına ve inançlara bağlanmakta fayda vardır. Geleneksel ahlâk dogmatiktir ve akılcadır; hatta kaynağını mistik inançlarla beslediği için bunlar kutsal bir nitelik taşırlar. Yalan, iftira, başkalarının haklarına saldırmak... v.s. geleneksel ahlâkın tıksındığı rezilliklerdir. Bunları ve bunlara benzeyen diğer kötülükleri akıl da, din de yasaklar. Bu ahlâk bütün yüceliklerine rağmen plastik olmadığı için hayatın gerekçelerine uygun olan bir evrimi kabul etmez. Gelenek ahlâkı, körükörüne itaat ister; aksi harekette bulunanları faziletsizlikle suçlandırır. Bu yüzden, kimseye zararı dokunmayan ve ahlâkı yasaklara uyan bir miskin ve tenbel adam, gelenek ahlâkında saygıya lâyık bir kişiliktir. Zira bu adam, kendi hâlinde yaşıyor, kimseye fenalık yapamıyor ve kendi hâlinde de memnundur. Şüphesiz ki bu ahlâk da tembelliği fazilet saymaz, fakat buna bir kötülük veya rezillik şeklini de vermez. Çünkü tutkusuz ve Fuzulî'nin dediği gibi : Ne verseler ana razı, ne kulsalar ana şad!.. olan bir insanı yeter derecede faziletli saymamak için bir sebep yoktur.

2 Klâsik bir mahiyet almış olan Teorik ahlâklar da gelenek ahlâkının emirlerine türlü yönlerden başka şekiller vermeye çalışırlar. Fakat hepsi, sonuç olarak bütün insanlığı aynı mânevî değer, vicdan ve ihtiyaçlara malik, bir yönlü ve tek inançlı bir yaratık hâline getirmeye çalışırlar. Bu ise, insanı yalnız biyolojik ve psî-

kolojî bakımından değil, sosyolojî bakımından da evrimden mahrum bir çeşit ham madde veya hayvan telâkki etmek demektir.

Bu iki ahlâktan birincisinin emirleri dışardan gelmekte, ikincisinin ki ise, içerden, yâni özden ve vîcdandan gelmektedir. Hakikatte ise, teorik ahlâkların her çeşidinde ahlâkî emirler gerçekleşmesi zor bir ülküden ve insanlık kavramından gelmektedir. Ahlâkî ödev, dıştan geldiği takdirde buna körükörüne itaat etmek zorunludur; çünkü o, ister mistik, ister akli bir kaynağa dayansın, toplumun bir emridir. Ödev emri, içten yâni vîcdandan geldiği takdirde, buna itaat edip etmemekte serbestiz. Zira vîcdanımızın duygunluk (hassasiyet) derecesine göre bize uygulayacağı cezâyı akıl ve irademizle yok edebiliriz ve esasen vîcdandan gelen emir tümel olmaktan ziyade tikel, yâni bireysel bir kaynaktan geldiği için ferdin içinde bulunduğu hâl ve şartlara göre değişir ve mutlak bir değer kazanamaz; yâni evrensel bir niteliğe malik olamaz.

Oysaki hakikat bambaşkadır. Hayatın isteklerine, yaşayan, işleyen, bireysel, insanî ve sosyal zorunluluklara bakılırsa, bütün artık, metafizik bir mahiyet almış olan teorik ahlâk kalıplarına olduğu kadar da gelenek hâlinde yaşatılmak istenen dogmatik ve dolayısıyla iskolastik ahlâklara uymanın imkânı yoktur. Çünkü insan, bir çoklarının inandıklarına aykırı olarak hayvan olmamak ve kendini hayvanlığa bağlayan biyolojik içgüdüler dışında yetkun bir varlık olma azmını taşıyan bir kuvvettir, bir iradedir. Bu irade, bütün hayvanî içgüdülerini ölçüyle kandırmaya çalışırken bile, manevî ve sembolik bir takım motifler, dekorlar ve süslerle bu içgüdülerdeki kaba, sert ve hayvanca görünürleri kapatmaya çalışmaktadır. Pek tabiidir ki, bu cîlânın, bu makyaj ve maskelerin altında bütün kabalığıyla yine çıplak bir hayvan organizması yaşamaktadır; fakat artık bu insan, kendini yarı tanrı kimliğinde gören, hayvanlıkla ilgisini kesmiş gibi gösteren bir varlıktır. Şu hâlde bu varlığın ahlâkı, kendine verdiği değer ve kendini ulaştırdığı derece ile orantılı olarak başka birşey olacaktır; yâni ona teklif edilecek veya kendinin kendi nefesine lâyık gördüğü hayat kuralları, eski anlayışlara uymayacaktır.

Evvvelâ hemen şunu hatırlatalım ki, teklif edilecek her kural, dogmatizme düşme tehlikesindedir, bu sebepten teklif etmeyeceğiz, fakat Yaşayanı ve Olanı çözümleyerek hakikî ahlâkla ötedenberi tavsiye edilgelelen ülküsel ahlâklar arasındaki uçurumu farket-tirmeye çalışacağız ve tabiatile yaşayanı şuurlandırmak ve belki de beğendirmek isteyeceğiz. Zira, ahlâkın daima ülküsel bir taraf

vardır ki, gerçeklik bu ülküye güler, hatta onu küçümser. Bu insanın, bütün yüce tutkularına rağmen tabiatüstü ve tabiatdışı bir yaratık olmadığını da isbatlayan bir kanittir. Ahlâkın ülküsel yönü pek yüce olmakla beraber çok lastikli ve iki yüzlüdür; hatâ sahtedir, eysa ve hayatın tabiatına uygun değildir. Şu hâlde savunacağımız gerçekci ve işleyici (fonctionnaliste) ahlâk nedir?

Biz bu ahlâka Makina ahlâkı adını vermekteyiz. Çünkü bu ahlâkı, yüzyılımızın, teknik ilerlemeleri, yâni makina hayatı doğurmuştur. Bu ahlâkın ne olduğunu anlamak için, makinanın maddî mânevî ve işlevsel karakteri üzerinde durmamız gerektir : Makina, otomatik olarak işleyen, kendisinden beklenen maddeleri üretmekte mekanik bir disipline malik olan madenî araçların toplamıdır. Makina düzen ister, iş ister, yaratmak ister. O, makinacının veya mühendisin sürekli gözetimi altında olsa da, işleyecek hâle geldikten sonra, ödevini başkaları karışmaksızın da ifa etmekte kusur etmez. Makina, ürettiği maddenin ne işe yarayacağından habersizdir; o, yalnız işler ve insanın hem iyi, hem de kötü işlerde kullanabileceği, bu itibarla da iyilik veya kötülüğü kendisinde değil, insanın iradesinde saklı olan bir şeyler vücude getirmekten başka bir amacı da yoktur. Bu bakımdan makina duygusuz, kaygısız bir kuvvettir. Makinanın üretmiş olduğu şeyler bir fert veya zümre için faydalı, başkaları için faydasız ve hatta zararlı olabilir. Hiç kimseye zararı dokunmayacak bir madde üretebilmek için, toplumun yalnız böyle üretim yapan makinalarla, bu maddeleri aynı şekilde kullanmaya karar vermiş bir kolektif iradeye malik olması gerekir. Bu ise imkânsızdır. Teorik ahlâklar, bunun olabileceğini hâyâl ederler; fakat, bunun olamazlığını da pek iyi bilirler. Onlarda ümitten büyük bir teselli, ve başarı vasıtası yoktur.

Bir taraftan da makina, insanı zenginleştirir, binlerce insanın geçimini sağlar; beşerî konfor ve saâdetin her gün biraz daha cömert bir vasıtası olur. İnsan zekâ ve tutkusunun eseri olan makina, yalnız bir uygarlığın vasıtası değil, yeni bir hayat tarzının da kurucusudur. O, yeni ihtiyaçlar icâd eder, yeni istekler, yeni amaçlar ve ülküler doğurur; yeni teşebbüslere, yeni kazançlara yol açar, bu uğurda önüne çıkacak engelleri devirmesini de bilir. Makina önünde faydası olmayan hiç bir tabiat unsuru yoktur. O, yalnız insan ihtiyaçlarını giderecek vasıtaları değil, kendi kendini de yaratır. Bütün bu özellikleri dolayısıyla makina merhametsizdir. O, yalnız çalışmak ve üretmek ister, iş ve aksiyon ister. Anlaşıyor ki makina bağlı başına ve bambaşka bir ahlâkın sembolüdür.

İnsan başarı ve saâdeti için, her çeşit zailiği, aldatıcı, yıkıcı ve yapıcı vasıtalar yaratan makina, insan irade ve tutkularına da yalnız insan ihtiyaçlarını giderecek vasıtaları değil, kendi kendini yapıcı vasıtaları yaratan makina, insan irade ve tutkularına da yukardan beri saydığımız kendi özelliklerini, kendi eğilim ve kendi alışkanlıklarını, amaç ve ödevlerini aşılar. Şu halde, bugünün ahlâk prensib ve kurallarını makinadan elde etmek mümkündür. Yâni insanı madde gibi, esya gibi, makina gibi ele alıp, onun bu alemdeki ödevlerini her çeşit mistik, geleneksel ve teorik inançlardan sıyrarak tesbit etmelidir. O vakit görülür ki, insan, gerçekten makina gibi maddi ve mânevî şeyler üreten bir yaratık olduğu kadar da bir üründür. İnsan hem çeşitli işler yaratan bir madde, hem de çeşitli iş ve maddelere hizmet eden bir makinadır. Bir mısâl olarak yalanı ele alırsak: yalan söyleyen bir adam için ahlâksızdır, demekten evvel, söylenmiş olan yalanın yarattığı iş ve etkiyi incelemelidir. Pragmacılık gözüyle söylersek, başarı göstermiş ve sahibini dileklerine kavuşturmuş olan bir yalana faziletsizliktir diyemeyiz. Amacına ulaşamamış olan hiç bir emrin ahlâkı değeri yoktur. Elverir ki yalancı bir başkasına kötülük etmiş olmasın. Pratik hayatta bunu fark etmiş olan Şirazlı Sadi : Fitne koparan bir hakikatten işbeceren bir yalanı» daha iyi bulmuştur; ve islâm fıkhu, aksiyonların değerini niyetlerin mahiyetine bağlamıştır. Bu itibarla insanla insan vicdanı, makina gibi, ihtiyaç ve sonuçlardaki değişikliklere göre isgören ve nihayet insanlığın çıkarlarına yarayan bir etkiye malik kuvvet ve inançlarla beslenmiştir ve en gerçek fazilet de bu gibidir. İnsanın bir makina olmadığına da şüphe yoktur; o cansız madde, gibi suursuz bir yaratık, bir robot değildir. Bizim bir iç âlemimiz vardır; bu âlem acımayı, yardımı bir ödev bilir. Fakat makina da, bu iç âlemimize saygı duymayan kaba, kuru ve ham bir ahlâkın sembolü değildir. Tersine olarak, makina ahlâkında da acımak vardır. Fakat, bir insan ya da hayvana acımak ne demektir? acınacak olan durumlar nelerdir? Acımak, bir bakıma, kendimizi başkalarına acıyabilecek kadar mes'ud ve başarılı hissetmemizin sinsî bir ifadesidir; ve acınacak haller, amaçlarına kavuşamamış olan canlıların; içinde bulundukları acıklı hallerdir. Faziletli bir insan, onlara yalnız saldırmayacak ve marazî bir duygunlukla, «pek yazık!..» deyip geçmeyecek, fakat onları, amaçlarına kavuşturmaya yardım edecek kendilerini işe yarar kuvvetler hâline getirecektir. Bir örnek olarak meselâ hasta ve fakir bir adama acırız, ama bu yetmez, ona şifa vermek ve zenginleştirmek için elden geleni de esirgememek gerekir. Fakat şifa

ve zenginlik istidadına da malik olmayana yapılabilecek ilk iş, ona saldırmamaktır; yani bir ıstırabı kaldırmaya çalışırken yeni bir ıstı-
raba vesile olmamaktır. Makina tarzında acımak, anonimdir; bu
ahlâk, bir şerri ancak yeni bir hayrın doğmasına yardım ettiği
takdirde kabul eder; paslı demirleri toplayıp bunların yeni bir ser-
vet kaynağı haline getirildiği gibi, insan enerjisinin her derece ve
çeşidinden faydalanarak, herkese lâyık olduğu kadar nimet ve saâ-
det bağışlamak, makina ahlâkının özelliklerindendir. Bir dilenciye
sadaka vererek yardım etmektense, onu çalıştırarak dilencilükten
kurtarmak daha ahlâkî bir yardımdır. Fakat bu iş reddeden sağ-
lam dilenciye acımak, ahlâk bakımından bir iyilik değil, kötü-
lüktür. Zira nasıl ki makina işe yaramayan ve kazanca vesile ol-
mayan herhangi bir ürün için enerjisini israf etmezse, ona bağlı
olan ahlâk da asalaklar yetiştiren bir acıma duygusunu hayır say-
maz. Zira makina ahlâkı, acımayı kendinden vermek değil, insan
ve eşyanın kendi yapı ve mahiyetinde saklı olan kabiliyetleri fış-
kırtmak ve bunu verimli bir hâle getirmeye yardım etmek anlamı-
na kabul eder. Bu bakımdan ahlâklı adam, sâdece fedakârlık yapan
kimse değildir. Zira fedakârlık dalma olumlu ve verimli bir hare-
ket sayılamaz; bu, kendimizi olduğu kadar da iyiliği kısır bir yoi-
da israf etmeyi kolaylaştırdığı için, çoğu zaman iyilik yerine kötü-
lük de doğurabilir; nankörler yetiştirmeye de hizmet edebilir. En
faziletli adam, bir makina gibi işleyen, hareket, duygu ve düşün-
celerini bir makina gibi verimli ve etkili yapabilen, dokunduğu eş-
ya ve insanı, yine insan ve eşya için faydalı bir hâle koyabilendir.
Bu otomatizm, pasif değildir; hem aktif, hem de verimlidir. Bir
öğrenci gibi değil, bir öğretmen gibi; bir derviş gibi değil, bir
mürşid gibi; bir imanlı gibi değil, bir peygamber gibi; eşya gibi de-
ğil makina gibi yaşamak ve hareket etmek, etkilemek ve yaratmak
ve bütün bu işler için çevrenin, zaman ve toplumun imkânlarından
faydalanmak, bunlara uymayan hareket ve düşünceleri devirecek
kadar baş kaldırmayı bilmek bu ahlâkın esaslı prensiplerindendir.
Bu itibarla, makina ahlakında, yalan söyleme, sözünde dur, iftira
etme, tenbellikten kaç... gibi emirler, ancak sonuçlarının önemine
göre, plastik bir anlam taşırlar. Yâni bu ahlâk, bir piyasa ahlâkı-
dır. Sosyal ve bireysel hayatın iç yüzüne nesnel olarak dikkat
edilirse, hayat savaşının insanları, geleneksel ahlâk kuralları gibi
dondurulmuş fazilet doğmalarından uzaklaştırmak olduğu açıkça
görüldü. Özet olarak denebilir ki, Makina ahlâkı, tabiat gibi, hayatın
kendi tabii akışı gibi yaşamayı emreden çıplak bir didişme ahlâkı-
dır.

Bu ahlâkı, insanları makina gibi duygusuz bir hale getirme anlamına değil, makina gibi faydalı ve işleyen bir kuvvet haline getirme gayreti anlamına kabul etmelidir. Bütün hayat savaşlarında başarı gösterenler, gidişlerini makinalaştıran, aktif bir ruh ve zekâ ile hareket eden ve eşyayı denetleyip düzenleyen ve yönetebilen insanlardır. Bunlar, gerek bireysel, gerek sosyal ilişkilerinde, kendi menfaat ve amaçlarıyla çevrelerinin istekleri arasında bir denge ve kombinezon yaratabilen ve bir tepkuya meydan vermeden amaçlarına kavuşabilenlerdir. Yani geleneksel ahlâkın yasaklarını, gerektiği zaman aşarak onları yeni bir vicdan ve mantıkla yeni bir ahlâkın gerekçeleri hâline getirebilenlerdir.

Gelenekçiler, bu aktif insanlara ahlâksız diyeceklerdir. Fakat makina ahlâkı önünde, gelenekçiler de, zavallı, beceriksiz, fikirlerinin öldürücü kozası içinde sıkışmış olan bir böcekten farklı değildirler. Bu ahlâk, amaca ulaşmak için her çeşit vasıtayı uygun bulan bir makyavelcilik değildir. Makina ahlâkında âdâlet ve fazilet hiç bir zaman bir rezillîğe, kendimiz veya başkaları için zarar veren faydasız bir harekete, fikir ya da inanca değer vermez. Bunun içindir ki, bu ahlâkta meselâ, sadece başkasının hak ve çıkarlarına başarıyla saldıran ve bundan kendisi bir zarar görmeyen insan kadar da elinden gelen iyiliği yapmayan verimsiz insan asla beğenilmez. Ödevini yapamayan bir makina nasıl ki sökülüp atılmak, onarılmak ya da başka bir alet hâline getirilmek için başka bir makinanın emrine verilirse, kendisi veya etrafındakiler için işe yaramayan insanı da, ya insanlık kadrosundan silmek veya bunların kişilikleri üzerinde başarıcı ve kurtarıcı etkiler yapan bir komuta altında işlemeye zorlamak gerektir. Vakti bu, içten gelmeyen her aksiyon gibi değersizdir; fakat hüç oılmazsa insanlık için zararı sınırlanmış bir teşebbüstür.

II. — Makina ahlâkının terim ve postülatları :

Bugün makina ahlâkı adıyla anılan bir ahlâk fizlofisi yoktur; fakat biz yüz yılımızın ahlâk anlayışında hakim olan ruh ve kuralları büyük bir çoğunluğun aksiyonlarıyla karşılaştırarak bu adı bulduk; ve anlatmak istedik ki, teorik ve pratik ahlâk görüşleri; insanlığın çağdaş ahlâk eğilimlerini ifadeden acizdir. İnsanlığın gidiş, makina hayatının ve daha açıkca makinanın yetkinlik, evrim ve gerekçelerine paralel olarak otomatik gibi görünen suurlu bir çeşitlilik göstermektedir ve artık gelenegın dogmatik ahlâkları yıkılmış gibidir ve yıkılmadır

Her ahlâk filozofisi, bir teoridir; bir ülküdür; insanlara itaâtı zorunlu/ımış gibi gösterilen bir takım ülküsel kural ve emirleri yükler; insan ise, emir şeklini alan her kuraldan tiksindir. Zira bu emirler, ferde nazaran nesneldirler; insan hürriyet ve iradesini zorla kendi amaçlarına uydurmak isterler. Tabiatın pasif bir yaratığı olmayan insan ise, kendi keyif ve isteklerine uymayan emirlere değer vermez; ancak onlar, kendi inandıklarıyla muhtaç olduklarına benziyorlarsa o vakit ödevlerini yerine getirme cesaretini gösterirler. Gerçekte insanın, istediklerini olduğu kadar da muhtaç olduklarını hazırlayan kendi hâyâlgücü değildir; bunları bize telkin eden toplumdur, hâyâlgücümüzün kimyasal bir gayreti ile yaradılışımızın zevklerini ekler ve hepsini kendi eser ve fikirlerimiz hâline getiririz. Aksiyonlarımızda, hürriyetimizi bu suretle kurtardığımız gibi aktif bir varlık olarak faziletimizi kadar da öz saygımızı korumuş oluruz.

Makina ahlâkında da bir iman vardır ama bu mistik değil, lâik bir imandır. Bu sebepten bu ahlâkın mitolojisi yoktur; havari ve misyonerleri adsız kahramanlar gibi anonimdirler. Zira bu imanın kaynağı hayatın zorunlulukları ve bunların yarattığı dengeli mekanizmadır. Bu bakımdan makina ahlâkının da ruhi hayatı ve sosyal yönleri vardır; bu yönlerin görüntülerindeki karmaşıklık, bu ahlâka da, bir teori, bir felsefe rengini verir. Oysaki bu üç yön, ahlâk gibi kendiliğinden oldukça karışık bir problemin pek basit olan üç esaslı unsuru ve desteğidirler ki, bunlar analizden geçirildiği vakit ahlâki değerlerin, her çeşit metafizik kayıt ve ütopyalardan kurtulmuş oldukları görülür.

Gerçekte makina ahlâkı, bütün postülatlarını sosyal hayattan alır, soyut değil, somut olarak ve bir makina gibi işler ve eserlerini verir. Zira bu ahlâkında amacı, içinde yaşanılan toplumun fertleri arasında bir denge ve ahenk yaratmak veya hiç olmazsa anarşi ve tepkiye sebep olmamaktır. Yeni bir icad veya keşif, teknik işlerde ve buna bağlı olan ekonomik faaliyetlerde nasıl ki şaşırtıcı ve eskisine nazaran görülmedik bir yenilik ve değişikliği yaratırsa, bireysel iradeler de, farkında olarak veya olmayarak toplumun çoğunluğu tarafından benimsenen yeniliklerin dengesine ayak uydurur; eskisine benzemeyen bir takım yeni aksiyon pazarlarının kurulması işine katılırlar. Bu yenilik, bazan bir deprem ya da bunalımı yaratmış olsa bile, bunların yıkıntıları altında kalacak olanlar, yeni düzen ve dengeye uyamayanlar olur. Çok kez

fennî keşiflerde bir ferdin dehası rol oynadığı gibi, ahlâkî değişmelerde de bazı büyük kişilerin yaratıcı ve yıkıcı rolleri inkâr edilemez. Fakat bu iki deha tipi de, nüfus yoğunluğu, ekonomik gelişmeler, tarihi ve politik ilişkiler... gibi yeni ihtiyaçlar yaratan baskılar önünde insanlara kurtuluşun ancak değişmede ve ilerlemede olduğunu gösteren bir çeşit tabiat kuvvetleridir. Yâni onlar da bu genel aksiyonlar mekanizmasının tabîi ürünleridir; bu sebeptendir ki, faziletin çökmediği yerde ne bir ahlâkî, ne de bir peygamber zuhur eder. Hangi etkiye olursa olsun, toplum bir kez yeni değerleri kazanınca, moda olan bir kıyafet, bir hareket bir süs... gibi belirlenmiş bir düşünce ve inanç da moda halini alır. Sapıtmuş veya anormal görünmemek için herkesin bu modaya uygun bir surette düşünüp hareket etmeye mecbur olduğu görülür. Bir taraftan bireyci görünen makina ahlâkının sosyal bir değere ve kollektif bir görüntüğe malik olması bu yüzdendir. Bunun içindir ki, her toplumun ahlâkı, o toplumdaki makinaların ilkelik ve yetkinlik derecesine göre türlü özellikler alır.

Bu ahlâk bir taraftan da hayati bir kaynağa dayanır; çünkü gerek bireysel deha baskısıyla yapılan ahlâkî devrim, gerek başka bir toplumda meydana gelmiş yeni bir ahlâk anlayışı, pratik hayatın yeni gerekçelerine karşılık vermeye mecburdur; esasen gerek devrim, gerekse, yeni anlayışlar; böyle bir ihtiyaçtan doğmuşlardır. Demek ki makina ahlâkı, bir teori, bir ütopya değil, bir gerçeklik, bir hakikattir. O, getirilmiş ve zorla kabul ettirilmiş bir yenilik değil, hayatın bizden ve içinde yaşadığımız toplumdaki saâdet ve kurtuluş için istenilen şeylerin fikridir. Büyük adamlar, bunu önceden sezerler ve şuurlandırmaya çalışırlar; yahut da toplumlar farkında olmaksızın bu yeni zorunluluğun yarattığı özel bir ahlâk mantığını, yeni bir hayat vicdanını kazanmış olurlar. Bu itibarla makina ahlâkında Ahmedî üzen bir hareket, Muradî üzmeyecektir. Çünkü Ahmedî içinde bulunduğu şartlar Muradî yaptığı hareketleri bir iyilik veya ödev saymaya elverişli değildir. Fakat Murad, Ahmedî beğenmediği hareketi yapmamış olsaydı, bir ödev Ahmed de Muradî durumuna girdiği vakit onun gibi hareket etmeye mecbur olacaktır. Demek ki ahlâkî ödev herkes için özdeğistir.

Makina, ahlâkının bir unsuru, bir desteği de tamamlıdır. Bu ahlâkî hareketlerin bireysel vicdan ve irade ile oranlıdır hatta biraz da zorla fayda sağlamış bir teğebbüs olduğu için tercih edilir.

Makina ahlakını Kant'ın ödev ahlakıyla karıştırmamalıdır. Çünkü onda, ödev ya da fazilet, görevlendirilmiş olduğumuzu işletmekten ibarettir. Makina ahlakında ise, fazla olarak ödev icâd etmek, iş yaratmak ve bunun etki ve verim alanını genişletmek esası vardır. Kant'ın ahlakındaki mekaniklik, cansızdır ve kişiliği öldürücüdür. Makina ahlakındaki mekaniklik ise, disiplinli, canlı, ve yaratıcıdır. Kant'ın ahlaki emirleri hür ve akıllı (makul) iradelerin ürünüdür, yani dıştan gelmektedir. Makina ahlakında ise bu emirler, hem bireysel, hem de sosyal hayatın, intero-dinamik baskı ve ihtiyaçlarından doğmuştur. Daha açıkça diyebiliriz ki, bu ahlak, nasıl ki ekonomik değerler, ürünlerin nitelik ve niteliğinin bağlı olan yarışım ve ihtiyaçla orantılı bir dalgalanma prensibine bağlı ise, insan aksiyonlarının değeri de bu aksiyonların verimlilik ve kısırlılık grafiğiyle paraleldir ve makine ile makina hayatının yetkinliğinde görülen evrimle faziletin evrimi arasındaki maddi, mânevî ilişki, endüstrinin yaşama tarzlarımız ve dolayısıyla aksiyonlarımız üzerine yaptığı etkinin özelliği. Endüstri, dış görünüşü itibarıyla, insanları bir takım meslekî sınıflara ayırırsa da, iç görünüşü bakımından, faaliyetin en ince ayrıntıları arasında bile bir dayanışma yaratan iş bölümü sayesinde bütün üreticileri bir işçi - ulus, işçi - insanlık hâline getirir. Bundan makinalaşmış bir dünyanın bütün emekçileri aynı değerlere bağlı bir kitle suuru, bir yeni insanlık vicdanı doğmuş olur.

Bu durumda, bireysel hürriyet, iş seçme hürriyeti ve kişisel zevklerde özel bir yaşama tarzını beğenme ve benimseme hakkı şeklinde bellirir. Üretim işlerinde makina aletleri arasında olduğu kadar da uluslar arasındaki yardımlaşma ve dayanışma gibi, insanlar arasında da mekanik gibi görünen hakikatte ise organik ve sentetik bir vicdan doğmuş olur. Bu vicdanın yargıları, ferdin kolektif ihtiyaçlara hizmetinden başka bir şeye değer vermez. Bu itibarla içki, kumar, fuhuş... gibi ferdin kendine zararı olan aksiyonlar karşısında, kolektif vicdan pek de üzüntü çekmez. Ancak bir eğitim yoluyla bunların tedavisine çalışılır. Böylece hiç de zalim ve duygusuz olmayan bu ahlak, sakat, normal, anormal, çocuk, kadın... hemen her ferdi, tabiatın işe yarar bir hâle getirir; böylece hem insan hayatını kolaylaştırır, hem de uygarlığın yayılmasına, kökleşmesine hizmet eder. Görülüyor ki, bu ahlakın ana prensibi, çalışmak, çalıştırmak, faydalı ve verimli olmak, asalaklığa son vermek, bireysel haysiyet ve şerefın olduğu kadar da saâdet ve refahı sağlayan hür kuvvetleri yaratmaktadır.

Hayırsız evlâtlardan belirli bir serveti esirgeyip bir hayır işine sarfedilmek üzere vakfetmek ne kadar fazilet ise, bir gerçeği veya âdâleti sağlamak için kendimizden yapabileceğimiz, fedakârlık da o kadar fazilettir. Çoğu zaman kişisel menfaahlâkı ödevi engellemek için harekete geçer. Bu engelleri irâatlerimiz ve özel tutkularımız, yapılması gerekli olan bir delerinin keskin darbeleriyle aşabilen ve bu uğurda toplumun geleneksel duygu ve düşüncelerine aldırış etmeyen insanlar ahlâksız değil, bir ahlâk kahramanıdır. Bunun içindir ki, makina ahlâkında mutlak ve değişmez prensipler yoktur. Yalan, hırsızlık, tecessüs... insanı, ulusal bir iyilik ve yükseliğin vasıtası olarak kullanıldığı takdirde birer kötülük değil, iyiliktir. Casus, gizli gizli gözlemler yapan bir hırsızdır; fakat onun bu hareketi kendi ulusu veya genel barış için yapılmışsa, onu ahlâksız bir adam sayamayız. Adam öldürmek, hiç bir vakit fazilet değildir; fakat bunun bir kahramanlık ve ödev olduğu dönemler ve hâller vardır. Yalan bir kötülüktür; fakat bir iyiliğe hizmet eden yalanlar ahlâkıdır. Bu rezilliklerin fazilet şeklini almış olmalarını, hiç işe yaramaz zannedilen paçavraların, kırılmış cam ve şişe parçalarının bir fabrika kazanında yine işe yarayan ürünler haline getirilişlerine benzetebiliriz.

Makina ahlâkı hiç bir hareketin dıştan görünüşiüne değer vermez; onun yarattığı işe, yaptığı hizmete ve etkiye değer verir. Bunlar ne kadar insanlığın sosyal ve bireysel ihtiyaçlarıyla bunların dirlik, denge ve düzenine hizmet etmiş, ne kadar geniş bir niceliğin sürekli olarak kabulüne mazhar olmuşsa o kadar ahlâkıdır. Bu itibarla, bu ahlâkın yargıları da değer yargılarıdır. Fakat bunlarda gerçekliğin payı çok derin ve köklüdür. Bu ahlâk, yüzyılımızın ihtiyaç ve çıkarlarından doğan ve bunları kandıran türü kendi kişiliğine bağlı (suls - generis) bir anlayışın ifadesidir. Hemen diyebiliriz ki, bu ahlâka göre, başkalarının hak ve hürriyetlerine saldırarak bir anarşi ve saldırganlığa ve savunmaya sebep olmak şartıyla, iş becerenin, kılıç kuşananındır.

Bu ahlâkı daha iyi anlayabilmek için ahlâkta adları geçen türlü terimlerin, sözlüklerdeki anlamlarını bir tarafa atarak, ne demek olduklarını açıklamalıyız :

a. — Bu ahlâka göre, Hürriyet, bir şeyi yapıp yapmamak iradesi değildir; yapılması gerekeni gerekmeylene tercih ederek kendini ödevine bağlama ve yeni ödevler yaratma gücü demektir. Yani

bir bakuma da hürriyet, kendimize rağmen gerekeni işleyebilme yetkisidir.

b. — Bu ahlâka göre **Ödev**, emrolunan kurallara itâatten ibaret değildir; kendi içimizde de yapılması gerekli olduğuna inanarak yapmayı istediğimiz ve yapmaya mecbur olduğumuz aksiyonlardır. Bu aksiyonlar, başkalarından beklemeye dâima hakkımız olmayan, fakat bütün bir toplumun ve insanlığın bızden beklediği aksiyonlar şeklinde belirebilir.

c. — **Hak** ise, kendimizin olanlara lâyık olmak kadar da başkalarının olan şeyleri kendilerine lâyık görme ve bütün bunları saldırılardan koruma gücünü yüklenmek demektir.

d. — Lâyık olmayandan fazlasını alıp lâyık olana vermek, iyiliğe hizmet etmeyenlere ya da kötülüğe vasıta olanlara insanlık ve toplumun isteklerine uygun bir baskı ödevine de **Adâlet** denilir. Zira bu ahlâkta kin ve düşmanlık yoktur; düşmandan da faydalanabilmek için, onun kötülük kaynaklarını kurutmak ve iyiliklerimizin nimetinden ona da tattırmak suretile iyi olmanın mutluluğunu öğretmek gibi alıcenab bir sevgi vardır. Yâni bu ahlâkta ingilizlerin meşhur dövizî gibi, **insanın ebedî dostu veya ebedî düşmanı yoktur, fakat ebedî menfaatleri vardır.**

e. — **İyilik**, uygarsal ve evrensel düzeni bozmadan genişletip yücelten ve gerçekten yardıma muhtaç olanlara gereken yardımı esirgememek ödevidir. Fakat bu yardım, insanlar arasında ahenk, denge ve birliği yaratabilen bir aksiyon niteliğine malik olmalıdır.

f. — **Kötülük**, bireysel ve sosyal dirlik ve esenliği sarsan hareketlerdir.

g. — **Disiplin**, kendi içimizden ve dışımızdan gelen emirler arasındaki uyuşmadır ki, bunun irademizde yarattığı aktif itaâtın ahlâkî ifadesidir. Bir disiplinin ahlâkî değeri, baskısını hissettirmeden verimliliği, sevgi ve saâdeti artırmasıyla orantılıdır.

h. — **Kuvvet**, hakları korumakta kullanılması gereken yaptırım demektir. Yâni adâletin kendisi bir kuvvettir.

j. — **Fazilet**, genel olarak bir makina gibi, kendisi aşınmış olsa bile, ürünlerini insanlara sakatsız ve eksiksiz olarak sunmaktan yorulmayan, başkalarının saâdet ve mutluluğuna hizmet etme sorumluluğundan kaçmayan kutsal bir yiğittir.

i. — **Sorumluluk**, aksiyonlarımızın sonucunu, teğebbüslerimizden evvel kabul etme cesaretidir.

k. — Vcdan, irademizin dılgını ucunda ses veren bir çandır ki, bize fazilet sınırlarından uzaklaşp uzaklaşmadığımızı ihtar eder.

l. — Fayda veya menfaat da kendimiz için dilediğimiz şeylere başkalarının da malik olmasından kışkılanmayan, hatta bunu başkalarına da sağlamak suretile kışkançlık ve kin ocaklarını sön-dürmüş olmak demektir.

Bütün diğer ahlâkı terimer, makına ahlâkının çağdaş anlayışına göre tarif edilebilir. Bu ahlâkta ne kanun, ne de kural vardır, demiştik; Şu hâlde bu ahlâk rasgele yapılan bir takım hareketleri mi kabul etmektedir? Hayır. Makına ahlâkının belirlenmiş bir takım prensipleri, daha doğrusu bir takım postülatları (postulats) vardır; bunların bir kısmını çağdaş anlayışlara göre şöyle sıralayabiliriz :

I. — İnsanın kendisi, her şeyden üstündür. Bundan kibirli ve küstah bir ruh taşımak ve başkalarını beğenmeyen bir özcülüğü değil, bütün hareket ve düşüncelerimizde, evvelâ kendi nefsimize karşı olan ödevleri göz önünde bulundurmak gerektiğini anlamalıdır. En yülce iyilik, kendimizden başlayan ve kendimiz için olan hareketlerde saklıdır. Her çeşit ölküsel ve hâyâlcî ideolojilere rağmen, kendi nefsimize karşı hayattı, ruhl ve sosyal ödevleri yerinde ve tam yapamamış olan bir insanın, başkalarına karşı faziletli olabilmesine imkân yoktur. Eğer böyle faziletler varsa, bunların ahlâklılığı mutlaka sahtedir; öğrenme ve gösteriş istekleriyle lekelidir. Kışisel haysiyet ve şereflı koruyabilmek için, evvelâ kendimize gerektiği kadar değer vermeye mecburuz. Her bakımdan aç ve dilediğine nail olamamış bir adam nazarında başkalarının servet ve saâdeti bir hırsızlık gibi görünür. Gerçek olan şudur ki, bilen bilmeyenden, tok, açtan, zengin, fakirden daha çok iyilik yapabilir ve kendine değer veren insan, düşmemek için, malik olduklarını koruma zekâsını gösterebilir. Görülüyor ki, makine ahlâkının birinci postülatı, aristokrat ve kapitalist bir anlam taşımaktadır. Bunu, fakirler ahlâktan mahrumdur, şeklinde yorumlamamalıdır, bu, kendilerine değer vermeyen insanlar, iyilik işlemeye daha az istidatlıdır veya arzu ettikleri kadar iyilik etme imkânlarına malik olamazlar demektir. Aynı zamanda bundan, her zengin ve kendine değer veren ahlâklılıdır, gibi bir anlam da çıkarmamalıdır. Zira, ahlâksız zenginlerle nüfuz sahibi olanların nicelliği, ahlâklı fakirlerin sayısından daha az değildir. Özet olarak makına ahlâkında, düşünce ve inançta, aksiyonda ve malik olunabilecek her maddi ve

mânevî gayde en iyi olanı kendi nefesine lâıyk görmeyen ve kazandığı nimetlerden akla ve kanuna uygun bir surette faydalanmayı bilmeyen bir insanın yapabileceğı iyilikler yetersiz, verimsiz ve faydasız olur. Bu itibarla ahlâk, evvelâ kendine acumak, kendini sevmek, kendini yüceltmek, nihayet kendini bayağılaştırmamaktan başlar, öteki insanları da kendisi gibi görmek, onlara yardım edebilmiş olmaktan daha üstün bir nimet ve saâdetin bulunmadığına inanmakta sona erer.

2. — En büyük ve değerli iyilik, anonim olarak yapıludur.

Makına nasıl ki, filan kişi, alle veya zümre için değil de, bütün bir insanlık için üretim yaparsa, nasıl ki bir çok teknik yenilikleri icad edenlerin adları, kitleler tarafından bilemiyorsa, yapılacak iyilikler de böylece, din, cins, ulus... v.s. farkı gözetilmeksizin bütün insanlara lâıyk görülmelidir ve iyilikleri yapanların kimler olduklarını hiç kimse veya hiç olmazsa iyilik görenler bilmemelidir. Yâni iyilik, yaygın ve belirsiz olmalı ve kaplamına, buna muhtaç olan canlıların hepsi girebilmelidir. Bundan maksat, hem iyilik yapanları kibirlendirmemek, hem de iyilik görenleri minnet ve teşekkürle mecbur etmemektedir. Yâni faziletli adamın kazancı, bir vicdan hazzından ileri gitmemelidir. En gerçek faziletli bu hazzdan bile faydalanmayı düşünemeyendir. Zira böyle bir insanın ruhunda, daha fazlasını yapamamış olma ıstırapı, yapabilmiş olduklarının bağışladığı hazzlardan daha derindir.

3. — Kötülük, karşılığını iyilik teşkil etmeyen bir suçtur: Makına ahlâkında iyilik, lâıyk olana ve olmayana israf edilmesi gereken bir servet değildir. Gösteriş olduğu kadar da israfı sevmeyen ve karşılık beklemeyen bu ahlâk, kötüyü utandırmak veya iyi yapabilmek için, her kötülüğe karşı mutlaka iyilik yapmayı bir vasıta olarak kullanmaz. Makınası başında üretimizi genel akışını durdurmaya veya bozmaya çalışan bir işçi nasıl ki, fabrika dıına atılır ve koğuşturmalara uğrarsa, bir iyiliğe lâıyk olmayan kötüler de, ahlâkdışı kimseler sayılarak bunlar, ayrı bir eğitim deneyinden geçirilmelidir. Bu itibarla hiç de üç almayı düşünmeyen makına ahlâkı, ıslah etmek için yalnız affetmeyi değil, cezalandırmayı da kurtarıcı bir vasıta sayar. Zira yerine göre ceza da bir iyiliktir, ve bu ahlâkın âdâleti, lâıyk olma esasına dayanır. Şu hâlde bu postülatı, kötülüğe kötülükle karşı koymalıdır, şeklinde anlamamalıdır. Fakat yüzyılımızın makına ahlâkında, kötülüğe karşı kayıtsız ve şartsız iyilik isteyen, hristiyanlığın hiçbir zaman uygulamamış olduğu sahte ahlâk bulunmadığını anlamalı-

dur. Kötülükleri ıslah etmek için onların muhtaç ve lâyık oldukları işlem uygulanır. Bu sosyal dengenin yarattığı kuvvetli bir ahlâk disiplini, fertlerin iyi veya fena aksiyonlarına karşı kendilerinde sorumluluk duygusunu yaratan kuvvetli bir yaptırımdır. Mutlak iyilik, ancak bunun değerini takdir edecek olan insana karşı bir teşekkür bile beklemeden yapılması gerekli olan ödevlerde saklıdır.

4. — En büyük ve mutlak iyilik, bir insanı iyilik yapabilecek hâle getirmektir : Bu postülat, sadakayı reddeder; asalak yaşıyanları, kişisel güç ve cesaretlerini artırarak hem kendileri, hem de toplum için faydalı ve üretici kimseler hâline gelmelerine yardım eder. Zira makina ahlâkında esas, acımak gibi geçici ve ruhun zayıflıklarından, marazî duygulanmasından doğan içtepliler değildir. İyi insan, iyiliğe muhtaç olan ve iyilik yapmaya kabiliyetli olan insanı, tam ve sürekli olarak kurtaran veya kalkındırandır. Birine iş bulmak, birinin hastalığını gidermeye yardım etmek, kötülüğü doğurmuş olan şart ve nedenleri ortadan kaldırmak, ve insanlara, öz saygısı kadar da çalışma sevgi ve imkânını vermek, özet olarak iyi aksiyonlar yaratan, üretim yaptıran, insanı kendine, kendimize ve topluma yük olmaktan kurtaran faaliyetler de bu postülatın kaplamı içindedir.

5. — En büyük kötülük, bir insandaki iyilik duygularını köreltmek veya bu duyguları uyandırmaya çalışmamaktır : Makina ahlâkına göre insan, iyilik ve kötülük yapmaya aynı derecede istidâtlı bir yaratıktır. Muhtaç olduğu için kendisine borç para verilen bir adam, borcunu istiyerek ödemediği takdirde yalnız bir dolandırıcı durumuna düşmez, borç verendeki yardım etme duygusunu da öldürür, gerçekten yardıma muhtaç olanlara elimizi uzatmamıza da mani olur. Buna sebep olan kimse, yalnız şahsımıza değil, kendilerine yardım edebileceğimiz insanlara ve dolayısıyla onlar arasında kendisine de büyük bir kötülük yapmış olduğundan iki kat ahlâksızlık etmiş olur. Bunu fark etmiş olacaktırlar ki, ilk çağlarda, borçlarını ödemeyenlerin hürriyet ve hayat hakları tanınmazdı. Hareketlerinin yaptığı ve yapacağı etkiyi bilmeyen insanlar vardır; bu gibilere hareketlerinin fert ve topluma yaptığı olumsuz etki somut olarak gösterilir ve kendisinde saklı olan kötülük kadar da iyilik kabiliyeti tercihen şuurlandırılırsa insanlığa bir yeni iyilik kazandırmış olacağımızdan ahlâkı ödev yerine getirilmiş olur.

6. — Bu postülatın aksı de bir postülattır : Başkalarındakı kötülük duygularını uyandırmak da rezilliklerin en büyüğü sayılır. Misafir odasının bir masası üzerinde pırlanta yüzüğünü unutan bir bayan, bunun bir gün çalındığını anlayabilir. Bu takdirde çalan kadar da çaldıran suçludur. Zira ziyaretçileri, hiç de hırsız olmayan bu bayan, kimin çaldığını bilmediği hâlde ziyaretçilerinden belki de en masum olan birinden şüphedecektir; yahut da bütün diğerlerini bu suçun sanığı sayacaktır. Kendi ihmâlinde, öğünmek, değer vermemek, lüks, israf ve sefahatın gımarık laûbalılık ve kayıtsızlıkları vardır ki, bunlar, makına ahlâkında bir kötülük olduğu gibi iyi insanları kötülüğe kışkırtmış olması dolayısıyla da ağır bir ahlâksızlıktır. Faziletli adam, yalnız hırsızlığı yapmayan değil, aynı zamanda böyle bir suçun işlenmesine sebep olmayan veya böyle bir suçu engelleyendir. Ötekî kötülükler için de aynı görüş ve düşünce uygulanabilir. Özet olarak makına ahlâkı, tedbir, tevazu ve gösterişlerle başkalarını kıskançlığa sürüklemeyen bir sâlim akıl ahlâkıdır.

7. — Ahlâkî ödev, yalnız kendimize yapılmasını istemediğimiz bir hareketi başkasına yapmamak değil, başkalarının bizden bekledikleri ve bizimde ifa edebileceğimiz ödevleri kabul etmekten çekinmemektir. Gerçekten öyle hareketler vardır ki, bunların kendimize uygulanmasını istemeyiz; fakat bunları bizden bekleyenler vardır ve onlardan bunları esirgemediğimiz takdirde de bir iyilik yapmış oluruz. Kışkılığımızı, ve insanlığı zarara sokmayan, şeref ve haysiyetlerimizle hayat ve saâdetimizi lekelemeyen bir hareket, başkalarının muhtaç olduğu ve bizim yapabileceğimiz bir iyilik ise, ondan kaçınmamak da ahlâkî bir ödevdir.

8. — Hiçbir harekete mutlak surette iyi veya kötü sıfatı verilemez : Çünkü makına ahlâkı, hareketleri sonuçlarıyla ölçer. Bir hareket veya düşünce hayrın üretilmesine ve yayılmasına yardım etmişse, o nispette ahlâkıdır. Yani bir hareket veya düşüncenin ahlâkî değeri, bunların yarattıkları aksiyonların adalet ve faziletle olan ilişkileriyle orandır. Bir ticarî yarışmada rakibini yenilgiye uğratan makına, daha iyisini ve lâzım olanını daha ucuz olarak üretebilmişse, bu niteliklere malik olmayan malları piyasadan uzaklaştırır. Bunun gibi, eskiden fazilet sayılan herhangi bir aksiyon da yeni ihtiyaçlar karşısında yetersiz kalınca iyilik sıfatını kaybederler.

9. — Hikmetin başı evvelâ kendinden, sonra da toplum ve insanlıktan utanmaktır: Klâsik ahlâkıta bu döviz, «hikmetin başı

Tanrı korusun» şeklindedir. Ötedenberi haya perdesi yırtılan insanların Tanrıdan korkmadıkları bilinen bir hakikattir. Onların ne mistik, ne de lâik anlamda kutsal ve saygıya değer bir tarafları kalmamıştır. Esasen makina ahlâkının mistik bir yönü yoktur. Bu ahlâkta kendinden ve toplumla insanlıktan utanmak demek, insanı sevmek, insana değer vermek, ve birinci postülatta olduğu gibi, kendi üstünlüğüne inanmak demektir. Bu inanış, hareketlerimizi tek başına yaşadığımız ve mahrem düşüncelerimizle başbaşa kaldığımız zamanlarda bile bizi temiz, âdâletli ve faziletli olmaya özendirir. Hemen diyebiliriz ki, bu postülat, her çeşit fazilet anlayışlarının değişmeyen en esaslı prensibidir.

Bu dokuz postülatı birbirine çevirerek azaltmak mümkün olduğu gibi, başkalarını da ekleyerek bunları çoğaltmak da mümkündür. Dikkat edilirse, bunların sayısı ne kadar olursa olsun, hepsi makina ahlâkının pek plastik değerlere dayandığını gösterirler. Zira bunlar, fert ve toplumun ihtiyaç ve imkânlarına göre tevil edilebilirler. Ahlâkın, bütün öteki kurumlardan fazla değişken görünmesi de bundan olduğu gibi çağımız ahlâkının eski klâsik ve geleneksel görüşlere nazaran bir ahlâksızlıkmiş gibi belirmesi de bundandır. Kötlümser ve muhafazakâr düşüncülerin, faziletin yıkılmakta olduğunu iddia ederek ye'se kapılmaları, ahlâkın gerçek niteliklerini, kendi alışkanlıklarına göre yorumlamış olmalarındandır. Ahlâk, ne hayat şartlarına uyabilmek için, bu şartlarla paralel olarak yenileşen bir takım değer yargılarını yaratıyor ve bunlara bağlanıyor. Çağdaş makina uygarlığına ayak uyduramayanların Tanrı korusun» şeklindedir. Ötedenberi haya perdesi yırtılan insanlardır. Ahlâk, hayat şartlarına uyabilmek için, bu şartlarla paralel bağlanıyor. Çağdaş makina uygarlığına ayak uyduramayanların ilişkilerin baskısı altında doğan yeni hürriyet, âdâlet ve fazilet ve doğruluk yargıları önünde de, eski değerler, dirilmesi imkânsız fosiller halini almaktadırlar. Yürüyene, değişene ve ilerleyene katılamayan zekâlar, yüzyılımızın, yenilikleri karşısında daima ilkel geri ve hatta ahlâk yoksunu kalmaya mahkûmdurlar. (37)

37) Jneques Ellul, La Technique ou l'Enjeu du Sciecle, 1960 ve Le Vouloir et le Faire, cilt. 1. 1955; - B. Charhonneau Le paradoxe de la culture, 1965.

D — Ulus ve Ahlâk

I. — Ulus nedir?

Her meyvenin özel bir lezzeti, her çiçeğin özel bir rengi ve kokusu vardır. Bunun içindir ki, ekmanın çeşitlerine olduğu kadar da karınca ve örümceklerin çeşitlerine raslarız. Fakat bu çeşitliliklere rağmen onlar, yine elmadır, güldür, karınca ve örümcektirler. Ne melez olmak, ne de başka iklimli tabiat alanlarında yetmişmiş olmak, bunları, mensub oldukları ailelerden ayırıp da başka bir cins içine atmamızı gerektirmez. Yani şekil ve çeşit farkları ne olursa olsun, hiçbir zaman elmayı armut diye, gülü, enginar yada lüle diye, örümceği istakoz veya yengeç diye kabul edemeyiz. Çünkü, her uğrayabileceği binbir değişme ve gelişmeye rağmen, kendi ana yaratık yapısının, soyunun özelliklerini taşır ve bunları asla kaybetmez. Bunu bir tabiat kanunu sayabiliriz. Ulus, ne için bunlara benzemesin ki, o da evrimin binbir şeklini geçirirken pek çok değişmelere uğrar, fakat yine kendi orijinal karakterinden birçok şeyleri saklar ve bu karakterlerle de öteki uluslardan ayırdedilir.

Tabiat, mekanik olmaktan ziyade dinamik aksiyonlarla yüklü bir gerçekliktir. Tabiat, özdeşlikten (identité) hoşlanmaz. O, değişiklikler, kargaşlıklar, sentez ve antitezlerle dolu bir savaş ve yaratma alanıdır. Fakat bu savaşlar, bu yaratmalar, tabiatın kendi kendini değiştiremez; etkisini değiştirir, gerçekliği maskeler, aldatıcı görüntülerin içinde her şey kendi türlü içinde ne ise yine o kalır. Bu kozmik diyalektik içinde, insanın da asıl karakterini korumak şartıyla birtakım başkalıklar gösterdiğini türlü ırkların ve ulusların varlığından da anlıyoruz. Bunun içindir ki, uluslar, şu küçük aramız üzerinde türlü iklim, besin ve ortam şartlarına uyarak renk, boy, endam... itibarıyla ve nihayet sosyal etkiler altında dil, din, kültür ve teşkilât itibarıyla birbirinden farklı toplulukları teşkil etmişlerdir.

Demek ki, E. Renan'ın zannettiği gibi, ulusu, yalnız bir ruh ve ilkö birliğı değıl, aynı zamanda bir organizma türü gibi kabul edilmelidir. Bu organizma, çeşitli değışmelere, melezleştirici etkilere uğrayabilir. Fakat kendi ana yapısının, ilkel ve aslı tohumunun ruhi ve organik özelliklerini büsbütün kaybetmez. İstilâlar, güçler, ekonomik ve kültürel etkiler, bu organizma üzerinde ancak geçici bir baskı yapabilir. Ulus da bitkiler gibi, kend' benliğini idrâk etmemiş, kendi adını koymamış olsa bile, organik ve ruhi olan ana karakterlerinin içten itişleriyle kendini öteki uluslardan ayırd etmemize yardım eden vatan, tarih ve uygarlık gibi eserleri yaratır. Bu bakımdan ulus, bir teori değıl, bir gerçeklik konusudur; bir tarihtir; bir hürriyet, bir uygarlık, kendi türünden bir kültür ve fazilet sembolüdür.

Her ulusu, boy hâlinde, öz veya site hâlinde iker. de, bu ilkel sayılan toplumlara mahsus anlayışlar içinde, yine kendikendilerinin aynı ve fakat birbirinden farklı zümreler olarak yaşarlar. Her meyvanın tohumu, taşıdığı istidât ve enerji sayesinde, içinde yaşadığı ortamın imkânlarıyla oranlı olarak zâif veya gürbüz bir gelişme gösterir. Uluslarda böyledir; ana yapısının değışmez karakterlerle her yerde ve her zaman, doğuştan getirdiğı özelliklerden birçoğunu muhafaza eder; melezlenmiş olsa bile, kanındaki dinamik gücün fışkırttığı bir gelişme ve aksiyonlar toplamı olarak ortaya çıkar.

Ulus, kendi bütünlük ve birliğini bazan allede, bazan dinde, bazan mülkte, bazan da şeflerinin kişiliğinde kavramış olabilir ve bunlar kollektif ölkülere kaynaklık edebilirler; kendi içine kendinden okmayan unsurları da alarak onları sindirir ve özümseyebilir, ve bu unsurları kendi amaçlarına hizmet ettirebilir. Bütün bunlar, ulusun üstünlüğünü gösterir; ve bir organizma olarak kendi değışim ve gelişmelerinin zorunlu kıldığı faaliyetlerdir. Bu faaliyetler, ulus iradesinin bir gerilmesi'dir ki, bunun yeğnîlik ve gücü, vatan sınırlarının ve eğemenlik alanlarının ölçümü üzerinde önemli etkiler yapar. Ulusal tutkular ve heyecanlar, bu tutku ve heyecanı hissetmemiş veya kaybetmiş olan, bu sebepten de ulus olmaktan çıkarak dağınık cemaatler durumunda kalan insan kütlelerini kendi içine alır, onlara kendi karakterlerinden bazı şeyler aşılar ve kendi manevî rengini verir. Bu itibarla ulus, kendikendini imâl eden, kendi uygarlık, bilim ve filozofisine, kendi ruh ve rengini aşılayan dinamik bir varlıktır. Bu sebepten ulusu teşkil eden maddî ve manevî unsurlar, yüzyısal (sathî) ve geçicidir. Mesele, bir ulu-

sun kendi adını bîlemesinde veya kendine ad koymasın da değil, bütün bir tarih boyunca süregelen varlığının idrâkindedir.

Daha ulus derecesine yükselememiş olan topluluklar, bu ebeldiğe akıl erdirememiş olan geri, yada dağınık insanlardan bileşikler. Ulusu yalnız bir bütün olarak düşünmek ve bu bütünün iktidar ve mezîyetlerine temel aramamak da yanlış ve eski bir görüş olur. Zira ulus, büyüklük ve kudretini hücrelerini teşkil eden fertlerinin ayrı ayrı değer ve zekâsına, fedakârlık ve kahramanlığına borçludur. Çünkü ulusun hücreleri, maddenin atomları gibi passif ve zekâdan mahrum zerreler değildir; onların herbiri ayrı ayrı maddi ve manevi güçleriyle orantılı olarak, atılmak, gerilmek, yaratmak ve başarmak iktidarında olan birer aktif Monad gibidirler. Her ulusun dehasını, iradesini, ancak bu karakterlere malik olan fertlerinin niceliği temsil eder. Canlı ve birtek organizma gibi görünen ulus, organlarının ve hücrelerinin ayrı ayrı çalışan, veren, yaratan, ödeve uymayı bilen enerjik kabiliyetlerle yaşar ve devam eder. Bu itibarla fertlerine değer vermeyen toplumlar, daima geri, ulusal ülkü ve iradeleri gevşemiş, ihtiyar, şaşkın veya şımarık kütlelerdir. Uluşa bir kez bu değer ve anlamı verdikten sonra, ulusal ülkülerin ne olması gerektiğini belirlemeye de ihtiyaç kalmaz. Çünkü ulus, kendi kollektif seviyesine ve tutkularına uygun olan amaçları, yine kendi yaratıcı yapısından çıkaracaktır. Sosyal determinizmin yanı başında, bir de ulusal determinizm vardır ki, herhangi bir bilgin ve filozofun ortaya atacağı kişisel ve yapay (sun'î) prensiplere değil, kendi tarihi ve organik yapısının zorunlu kaldığı aksiyonlara bağlıdır; yani ulusu yapan, filozoflar, prensipler ve ülküler değil, bütün bunları da yaratan ulusun kendisidir.

Uluslar arası uygarlık, insanlığı birçok yönden birbirine benzeyen ve aynı ihtiyaçlara bağlı yaratıklar hâline getirmektedir. Bundan cesaret alan, nicelik ve yogunluk itibarıyla büyük ve dolayısıyla da nitelik bakımından yüksek uluslar, daha küçük ve dar ulusları da kendi varlıklarında eritmek ve özümlemek (temsil) amacını güderler. Bu bir çeşit ilkel darwenciliktir. Tarih, birçok ulusları, büyük kuvvetlerin elinde bozulmuş ve özümlenme tehlikesine düşmüş göstermektedir. Fakat bu işde en büyük zarara uğrayanlar da fertlerdir. Uyruk veya egemenlik altında kalan uluslar ise, bütün baskılara rağmen varlıklarını, hücrelerinin, tohumlarının derinliklerinde saklamış ve hiçolmazsa kendi ruhi karakterlerini evlatlarına miras bırakmışlardır. Geçmişle olan bağ-

ları koparılan ulusal varlıklar içinde yaşamaya mecbur oldukları ulusların ahlâkını bozmak, tehlikeli zamanlarda hainlik etmek, görüntüde küçük ve âdi olan, gerçekte ise zenginleştiren işlere girerek egemen ulusu fakirleştirmek gibi teşebbüslerde bulunmak suretile kendilerine hükmeden efendi ulustan bir çeşit öc alırlar. Herhalgi bir insan türü, ulus olarak meydana gelmiş, tarihini yapmış ve belirli bir toprakta yerleşmiş olduktan sonra, artık onun varlığına son verme imkânı pek azalmış olur. Ayırık otları, ne kadar çok koparılırsa o kadar gürbüz olarak yeniden ürerler. Eleverir ki toprak altında onun bir parça kökü kalmış olsun. Uluslar da ayırık otları gibi, turpanlanmış ve bir zaman için varlıkları tehlikeye sokulmuş olabilir. Fakat asıl çekirdeği kaybetmedikten sonra, birgün, beklenmeyen bir köşeden üreyip türedikleri görülür. Özet olarak bir ulus ölmez ve öldürülemez; ancak bazı engeller ve duraklamalar yüzünden evrimleri gecikebilir veya geciktirilmiş olur. Tarih, bunun binbir çeşit musâllerini vermektedir. Bu itibarla, ulusa düşen ana ödev, kendi gelişmesine engel olan şeyleri vaktinde görmek ve bunları ortadan kaldırmak, kendi gelişimini daha kolaylaştırıcı ve çabuklaştırıcı vasıtaları yaratmaktır. Bu konuda örnek, yalnız öteki ulusların kazanmış oldukları seviye değildir. Dinamik bir ulus, bilim, teknik, güzel sanatlar ve filozofi gibi kültürel konularda orijinal bir kudret göstermeyi hedef tutan ve bunları kendi dehâsının özelliğine uygun bir şekilde yaratandır.

Anlaşıyor ki, ulus, bütün bir tarih, bütün bir gerçeklik, özel bir uygarlık ve ahlâk sembolüdür ki, varlığını ve devamını yalnız kendi irade ve dehâsına borçludur. Kamusal sempatinin kaynaştırdığı derin ve yüce bir duygu, düşünce ve imanla birleşmiş, yüksesek bir insan topluluğudur. O, kendini aşmak, kendinden üstün olmak tutkusunun atılım ve heyecanı içinde yine kendi kaderini yaratmış olan tarihi ve mutlu bir kudrettir. Ulus, daima saf olarak kendikendinin aynı ve içine özümleme amacıyla alınmış olanlar müstesna olmak şartıyla hiçbir yabancı unsur, fikir ve menfaat kabul etmeyen bir organizmadır. Onu başka türlü anlamak, ancak emperyalist bir ülküyle insanlığa düşman bir anlayışa sahip olmak demektir. Yüzyılımızın siyasal ve ahlâki tasarımlarını, böyle anlaşılmış bir ulus düşüncesine bağlamak, insan saâdetinin tek araç ve çaresidir sanıyoruz.

II. — Ulus ve ferd (birey) :

Nasıl ki toplum, fertlerinin nicelik bakımında bir toplamı değilse, ulusun ahlâkı da, kendine mensub olan fertlerin ayrı ayrı inandıkları faziyetlerin bir toplamı değildir. Bir yurdu oluşturan insanların kişilik, seviye, karakter ve yaratılışları başka başka olabilir; fakat bunlar, ulus hâlinde sosyal bir bütün, bir kitle olarak incelendikleri zaman bir ulusal ahlâkla, başka uluslarınkine benzemeyen veya onlarınkinden azçok farklı bir manevî değerle karşılaşılmış olur. Bir ulus fertlerinin kültür itibarıyla geriliği, kendilerinde uygarsal olmayan bir takım alışkanlıklar ve inançların yerleşmesine sebep olabilir; ve bunlar, bireysel ilişkilerinde kendi çıkarlarına bağlı, ruhî disiplinden mahrum, keyif ve heveslerine düşkün insanlar da olabilirler. Fakat bu hâller, her vakit ulusa toptan bir gerilik ve ahlâk bakımından bir bozukluk yüklememizi gerektirmez. Zira ulus, En gerçek olan büyüklüğünü, tarihinin, kendini çağırdığı büyük ve tehlikeli sınavlarda ispat eder ve gösterir.

Ulusal ve bireysel ahlâk arasındaki bu ayrılığın sebebi nedir? Evvelâ fertlerinin hepsi aynı değerde olan bir insan topluluğu mevcud olamaz. Bu ancak ilkel topluluklarda gerçekleşebilir. Uygarlığın fertlere vermekte olduğu hürriyet ve gelişme imkânlarındaki derece ve çeşit farkı yüzünden, fertler, hep başka başka seviye, huy ve karaktere malik olurlar. Bunların alışkanlıkları, menfaat ve ihtiyaçları birbirininkine benzemediği gibi, inandıkları fikirler ve izledikleri amaçlar da birbirinden farklıdır; aynı zamanda ulusal ihtiyaçlar, menfaatler, ulusca yapılması gerekli olan teşebbüs ve kahramanlıklar, fertlerinkine nazaran bambaşka bir akısa ve duruma maliktirler. Fertler, kendileri için en yakın zevk ve menfaatlere bağlandıkları hâlde, sosyal ve siyasal şartlarla olayların türüne göre, ulus, daha geniş ve uzak menfaat ve zorluklarla savaşmak ihtiyacındadır. Bunun içindir ki, bireysel hayatında çok bencil görünen insanların, ulusal hayatında, yani ulusun kollektif problemleri karşısında büyük bir fedakârlık ve feragatle hareket ettikleri görülebilir. Nitekim bunun aksı da doğrudur, yani ulus için yapılması gereken en küçük bir ödevi külfet sayan, ulusal bunalmalar karşısında, kişisel çıkarlarından başka bir şey düşünmeyen, bozuk kişilere de raslanabilir. Bir ulusun fertlerini, genellikle halk tabakaları teşkil ettiği için, bunların bireysel seviye ve ihtiyaçlarında birlik aramakta fayda yoktur. Büyük uygarlık

ların amacı, azçok bir cinsten, yüksek ve özdeş değerlerle aykıtlanmış (mücehhez) fertler yetiştirmektir. Ulusal uygarlıkları birbirinden ayırd etmemize yarayan biraz da bu tür cinstenlik (tecannüs) farklarıdır.

Şu halde ulusal ve bireysel ahlak nasıl birleşir? Yukarda verdiğimiz açıklamalardan, fertlerin ahlakıyla ulusun ahlakı arasında hiçbir ilişki bulunmadığı sonucuna varılmamalıdır. Fertleri ve ulusu birbirinden ayrı iki varlık gibi dikkate aldığımız zaman, böyle bir düşünce akla gelebilir. Fakat birçok cıvrıların, ulusal bir dâvâ uğrunda ne kadar cömertleştiklerini, birçok korkakların da ulusal işlerde büyük cesaretler göstermiş olduklarını inkâr edemeyiz. Bireysel ahlakındaki bu çelişkilik, ulusun kendini oluşturan fertlerden bağımsız bir ayrı ahlaklılığa malik olduğunu kabul etmemize engeldir. Zira fert, mensub olduğu toplum dışında bir hiçtir. Normal bir hayat içinde olan toplumlarda fertler, kendi özel hayat ve eğilimlerinde geniş bir hürriyete maliktirler. Bu hürriyet, kişilerin tutku ve teşebbüslerindeki nitelik ve genişlikle orantılı olarak yekdiğerinden farklıdır. Fakat ulusal ve ortaklaşa problemler ortaya çıkınca, önce, yalnız (Ben) diyenlerin, artık (Siz) dedikleri de görülür; bu siz, hem etrafımızda yaşayan ve kendimizden olanlardır, hem de kendimizden sonra gelecek olanlardır. Bu durumda Ben, artık Biz, Siz ve gelecek kuşakları içine alan Onlar için yaşayan bir varlık olur. Bağımsızlık savaşları, ulusların geçirdikleri büyük sosyal ve tarihi bunahımlarda fertlerin katlandıkları fedâkârlıklar, bize bir ulusun en gerçek ahlaklılığının niteliğini ve değerini gösterir. Bu açıklamadan çıkarmak istediğimiz birinci sonuç şudur:

Fertlerinin ahlâkî yapısında bir cinstenlik (homogénéité) yokmuş gibi görünen uluslar, tarihlerinin tehlikeli zamanlarında, bireysel farklılaşmalardan kurtulur; birbirine bağlı bir bütün hâline gelir veya bireyleri ulusal ödevler etrafında birleştirme dehâsını gösteren büyük adamlar türer. Soyunun tarihi asilliğini kaybetmemiş olan uluslar, bu tipteki büyük adamları, önderleri yetiştirebilirler ve bir ulusun en yüksek ahlaklılığı böyle zamanlarda, böyle şafiilere bağlılık dereceleriyle ölçülür.

Hiç şüphesiz, ulusal varlığı tehlikeye sokan zamanlardaki bu birlik, içgüdünlük eseri gibidir; bu, mekanik bağlılığın tabii sonucu sayılabilir. Bunu tehlike kargısında kalan hayvanların bazılarında da görmekteyiz. Fertlerin ahlâkî değeri yüksek olmayan toplumlarda, bu birlik hem geç, hem de güç meydana gelir; hat-

ta bazı iç kargaşalıklara sebep olur ve nihayet ulusal dâvâ uğrunda birleşmeye engel olanların verecekleri kurbanlardan sonra birlik amacı gerçekleşir. Aksi hâlde, diye biliriz ki, bir ulusun tarihine son veren belli başlı etkenlerden biri, ahlâkî çözüme ve çökmedir. Bu çöküntü, insanlık için de büyük ve yıkıcı bir tehlikedir.

Bunalımların sona erdiği barış ve esenlik dönemleri, ulusların kendilerini daha büyük anarşilerle savaşlara hazırlamaları için tabiat ve tarihin kendilerine vermiş oldukları bir fırsat ve mühtettir. Bu dönemde ahlâkî disiplinden mahrum kalan veya zaferrın sevinci içinde şımararak ruhi disiplinlerini kaybeden bir toplum, büsbütün gevşer; gereken hazırlıkları vaktinde yapamaz ve bir bütün olarak harekete geçemez. Rüştet, hırsızlık, iltimas, ödev karşısında laübalilik, akla ve kanuna uygun bir hiyerarşi yoksunluğu, kişisel menfââtlerin sağlanması için herçeşit vasıtaya baş vurmaktan çekinmemek, fazilet ve disiplin düğmanlığı... gibi hâller, toplumu zalimlerle züüm görenlerden bileşik sınırları ayırır; haklarına razı olmayanlarla kanunlardan şüphe edenler çoğalı, kötümserlik yayılır ve hükümete güvenilmez olur; bunlar yabancı toplumların kendilerinden daha mutlu olduklarını zannederek (için için, kendi devletlerinin zayıflamasına ve yıkulmasına hizmet ederler. Böyle toplumlarda, ulusal öklölere uymayan birtakım fikir ve rejim akımları, halk arasına kolayca sızır; kanunlara saygı duymayan kişilerin keyflerince hareket etmeleri, sosyal düzeni o kadar bozar ki, böyle bir toplumda refah içinde yaşayabilenler, ancak açığözlerle, kutsal hiçbir değere önem vermeyen insanlar olur. Bu durum karşısında hükümetler de, aciz ve faziletsiz bir teşkilât taslagından başka bir şey olmaz. Zira, hükümet denilen kuvvet, hâyâlin uydurduğu bir varlık değildir, o, sizlerden ve bizlerden ibarettir. Zira bir hükümetteki kamu hizmetleriyle görevlendirilmiş olanlar, hükümetin sahibi olan ulusun fertleridir; bunlar, ödevlerini kötüye kullandıkları ve yetkilerindeki sorumluluğa değer vermedikleri takdirde, ulusun kendi fertleride onlarla paralel olarak fazileti terk edip, başarıyı rezillikte ve rezil insanlara hizmet etmekte bulurlar. Çoğunluğunu bu tip insanların teşkil eden ulusların, ulusca ileri gitmeleri imkânsızdır. Bu gibi hâllerde, bireycilik ve bencillik, herşeyden üstün gelir; çalışmadan tiksinen bir gençlik, daha büyük ulusal sınavlarda manevî bir panigê kapılır. Her toplumda, halka örnek olan ahlâk, ulusu

yöneten ve kanunları uygulamakla görevli olanların ahlâkıdır. Az gelişmiş olan ülkelerde bu görüşün gerçekliğini ispatlayacak kanıtlar pek çoktur. Bu gözlemlerden çıkaracağımız ikinci bir sonuç da şudur : Ulus, fertleri arasındaki ahlâkî bağların yegânlık ve kuvvetle oranlı olarak yüksek ve büyük olan bir kuvvettir. Bir ulusun uygarsal ve bağımsız bir hayata nail olabilmesi, ancak fazilet ve âdâletten ayrılmayan şuurlu bir vicdan disiplinine malik olmasıyla mümkündür.

E. — Demokrasi ve Ahlâk

I — Tabiat ahlakı :

Vaktile İngiliz filozofu Huxley (1825 - 1895), tabiatte bize ahlâki duygular verebilecek hiçbir âdâlet düzeninin mevcut olmadığını savunmuş, ancak sosyal hayatın bu çeşit duygu ve düşünceleri yavaş yavaş geliştirdiğine inanmıştı. Bu filozof E. Dally'nin fransızcaya *İnsanın tabiatteki yeri* adıyla çevirmiş olduğu bir eserinde, tabiatte yalnız kuvvet hakim olduğu için, dünyamızda zulümden, saldırıdan, yağmadan, zalfleri ezmekten başka bir hakikatın bulunmadığını ileri sürmüştü. Bu gerçekçi olduğu kadar da tabiatçı (naturaliste) olan görüş, alemdaki akla uygun gibi görünen ve fakat asla mistik olmayan ezeli ahenk ve düzeni fark etmek istememiştir. Şuursuz olsa da, varlığın kozmik yapısında, onaran, ödeyen, yerine koyan, düzenleyen ve âdetâ tarziye veren bir disiplin vardır Kozmik âdâleti, çeşitli yorumlamalarla çığırından çıkarmaya çalışan, varlığın kendi kanunu değil, insanın tutkuları ve iradesidir. Kuvvetimizi olduğu kadar da zalfliğimizi belirten bu irade ve tutkular, tabiatte esasen mevcut olanı göremediğimiz vakit kendi aleyhimize de işlerier. Yoksa, hayvanlar ve bitkiler aleminde bile bir çeşit fazilet güdüsüne raslarız. Kuvvetin saldırısı gibi görünen olaylar, hakikatte bu olayları da haklı görmemizi gerektiren tabii ve evrensel bir âdâletin belirtilerinden başka bir şey değildir. Bunu Kuvvetin ne olduğunu kavradığımız zaman daha açıkca anlarız.

Kuvvet, ya sonradan kazanılmış, ya da doğuştan kendimizle beraber getirilmiş olan bir hayat enerjisidir. Sonradan kazanılmışsa, daha iyiye kavuşmak için zekâ ve iradenin sarf ettiği bir gayretin ürünüdür. Bu takdirde, canlı ve dolayısıyla insanın, lâıyk olduğu şeye kavuşamamış olmasını bir âdâletsizlik saymak icab eder. Bir hareketin ahlâki olup olmayışı yalnız kullanılan vasıta ile metodun ve izlenilen amacın niteliğine bağlıdır. Akla, vidan,

kanun ve nihayet tabiate uygun olan her vasıta ve amaç ahlâk dışı değildir. Eğer kuvvet, kendimizle beraber gelmişse, bu yüzden sorumlu olmayacağımız gibi, kuvvetli olduğumuz, için lâıyk olduğumuz nimetlerden mahrum kalmamız da âdâlete uygun düşmez. Kuvvetli olduğumuz için sorumlu olmayışımızın nedeni, bunun ya bir atalar mirası olmasından, ya cinsin kendine mahsus bir üstün karakteri olmasından, ya da tabiatın bir lütfu, müstesna bir hediyesi olmasındandır. Asıl sorumluluk, kuvvetli olmaktan değil, kuvvete, lâıyk olduğunu kazandırmayan şartlardan doğar. Kuvvet de ısk gibi, yayılmak hassası vardır, onu amaçlarından uzaklaştırmak için kendinden daha kuvvetli bir baskıya ihtiyaç vardır. İşte bütün canlıların savaşında görülen ve kuvvetlinin egemenliği ve zulmü gibi yorumlanan kozmik âdâletsizlik iddiası, kuvvetin mahiyet ve kaynağını araştırmamaktan doğmaktadır. Ahlâk, cins ve tür arasında ferdin ve neslin devamına ve gelişmesine hizmet eden bir içgüdünlüğün manevi yüzüdür. Çoğu zaman doğuştan olduğu iddia edilen Hay, Mizac, karakter.. gibi deyimlerle anlatılmak istenilen de budur.

Fertlerin ilişkilerini ayrı ayrı dikkate aldığımız vakit, bir anarşi ve dengesizliğin varlığını sezer gibi oluruz. Fakat bir bütün olarak, cinsi, türü, ulusu ve nihayet insanlığı incelediğimiz takdirde, her şeyin yerli yerinde bir ahlâk disiplinine bağlı olduğunu farketmekte gecikmeyiz. Arkadaşlık, ticaret, aile ve komşuluk gibi sınırlı bir çerçeve içinde bazan hedef ve yönünü şaşırmış gibi olan menfaatler, ulus ve insanlık kadrosu içinde, kendinden üstün bir kuvvetin, yani kolektif vicdanın emri altına girer. O vakit tarafsız ve daha geniş bir fazilet duygusu ile her çeşit fedakârlık, kahramanlık ve ödevin yerinde ve zamanında ifa edildiği görülür. Ferdin bu karakteri, ahlâk duygusunun, yani faziletsizlik korkusunun, kendine bağışladığı ülküsel kuvvetten gelir. Bunun içindir ki fazilet, yalnız vazifeye bağlanmak değil, aynı zamanda seveyerek ve isteyerek kendinden verebilmektir. Fazileti bir hak olduğu kadar da bir ödev saymamız bundandır. Ahlâkın bir ülküsel kudreti de buradan gelmektedir. Fakat her dönemin her siyasal rejiminin, bu hak ve ödevi anlayışı ve bunları değerlendirmesi, uygulama ve koruma tarzı başka başkadır. Bu da sosyal determinizm ve dolayısıyla kozmik âdâlete uygundur. Bu adalet yerinde sayan ve değişmeyen dondurulmuş ve metafizik bir kanun veya emir değildir; fakat varlığın ezeli ve ebedi değişmelerine ayak uyduran Plastik bir değerler toplamıdır. Bu yıldendir ki, teokrasilerde ve

genel olarak monarşilerle diktatöryal sistemlerde, kendi amaçlarına uygun bir ahlâk anlayışı vardır. Fakat insanlığın daima ülkü peşinde koşan vicdan ve iz'ânı, ahlâkı, siyasal bir rejim zihniyeti içinde geçici ve ilmekli (arızî) olarak elde etmekten ya da sâdece rejime bağlı görünmekten asla hoşlanmamıştır.

Hemen daima düğünsel ve siyasal, hatta dîni evrim ve devrimler, tabii âdâleti aramak ve ona yaklaşmak emelile vücutta gelmiş ilerleme çabalarıdır. Bu çaba, bir ahlâklılığın vasıtası değil, kendisi bir fazilet olan demokrasinin müjdecisidir. Zira demokrasi, bir bütün olarak dikkate alınacak olan ulus ve insana karşı değil, onun atomlarını teşkil eder fertlere karşı da ahlâkî bir ödev sorumluluğunu üzerine almıştır. Demokrasi de fertler kaybolmuyor, fakat her çeşit bireysel liyakat ve kabiliyetlerin belirmesi ve yücelmesi sağlanıyor. Bireysel ihtiyaçların kandırılması, bireysel hakların korunması ve bireysel ıstırapları dindirerek uğranmış olan zararların giderilmesi gibi tabiatın bir gaye olarak ulaşmak istediği üstün ve eşit ödevleri benimsemek suretile, ferdi, hayatının en geniş sınırlarına ulaştırmak ancak demokrasilerde mümkün oluyor. Bu rejim, başlı başına bir kuvvet olan ulusun kendi hak, ödev ve sorumluluğunu kavriyerek, bunları kendi iradesine bağlayan bir rejimdir. Ulus, bu kuvveti, fertlerinin manevî bağlılığından ve birbirine karşı duydukları fedakâr sempatiden alır. Şu halde, mahiyeti itibarile ahlâkî bir yapıya ve gayeye malik olan, teşkilât ve anlayışını bu yapıdan alan demokrasinin, fertleri eşit bir değerde görmemesine imkân yoktur. Demokrasi egemenliği, kayıtsız ve şartsız ulusta tecelli ettiren siyasal bir rejimdir. Bu rejime göre ulus, birtakım fertlerin toplamı değil, yurt işlerine aynı hakla katılma yetkisine malik olan fertlerin bir kaynaşması, bir bileşgesidir. Aynı hakka malik olmak demek, kanunun belirttiği şartlar içinde, yurttaşların eşit bir durumda olmaları demektir. Eşitlik de her çeşit sınıf ve meslek imtiyazlarını reddeden halkçı bir anlayışın, aristokrasiden kaçan bir vicdanın hukukî bir düzeninden başka şey değildir. Demek ki, demokrasi, yurttaşların herbirini aynı değerde görerek, hepsine, istidat ve tutkularının yönleri içinde aynı hakları bağışlayan siyasal bir fazilet sistemidir.

Kutsal ve mistik bir hiyerarşi yaratarak insanları, birbirine nazaran alt ve üst derecelere ayıran dinlerin hâyâl edip de gerçekleştiremediği bu eşitliğin, hiçolmazsa kanun önünde mümkün olduğunu savunan bir rejim, âdâleti prensip yapmış ve buna layık

olacak bir seviyeye ulaşmış olan bir kolektif vicdandan doğabilir. Demokrasi insana ve ferde verdiği değerle orantılı olarak kendi yapısını üstün ve seçkin bir hâle getirir; onun bütün teşkilâtı, vasıta ve elemanları, ulusun kendi iktidarını, siyasal ve ahlâkî gayelerini temsil eder; Daha açık bir deyimle, yurttaşların demokrat vicdanları, ne kadar şüurlu olarak bu rejimin faziletlerine inanmış ve uyabilmişse, hak, hürriyet ve ödevden o kadar âdâletle faydalanmak ve sorumluluğu paylaşmak mümkün olabilir. Bu itibarla demokrasının fertlere vermiş olduğu değerın kaynağı, rutbe, makam, yetki, servet... gibi ilineklı sıfatlar değildir. Çünkü bunlar, her yurttaşın sırası ve yeri geldikçe, kazanmaları mümkün olan şeylerdir. Demek ki demokrasi, fertlere, bir yurttaş olarak kendi sistemini en iyi kavramış ve ona içten bağlanmış olmaları nisbetinde değer vermektedir. Oyunu serbesce kullanabilmek, dilediği iş ve hareketlere serbesce girişebilmek, yurdun güven ve ahenk içinde ilerlemesine, seviye ve iktidarıyla orantılı olarak katılmasına engel olunmamak, gerek sosyal yardım, gerek kültür kurumlarından, her çeşit devlet kurumlarından da olduğu gibi, merasimsiz faydalanmak... demokrasilerin yurttaşlarına layık gördükleri en yüce hakları teşkil eder. Bu haklar, yüzyıllar boyunca insanlığın, ardından koşup bin bir ıstıraba katlandıktan sonra elde edebildiği vazgeçilemez nimetlerdir. Bunlardan faydalanmak ve bu hakları kazanmış olmak ne demektir?

Bu, sâdece bir yurttaş olarak değil, bir insan olarak maddî ve manevî ihtiyaç ve ıstıraplarımızı gidermek için toplumun vicdanında ahlâkî ve sempatik bir hamlenin uyanması ve hedefine ulaşması demektir. Bu sebepten de demokrasi, bir insanlık haysiyeti ve fazilet rejimidir. O, hürriyete ve insanların ayrı ayrı kutsal bir değeri olduğuna inanan, yalnız Tanrı katında değil, kanun ve bireysel vicdanlar önündede her insanın eşit bir değeri olduğunu kabul eden modern bir imanın ifadesidir.

Demek ki demokrasi, amaçları ve teşkilâtı itibarıyla değil, taşıdığı ruh ve kendini yaratan inançlar itibarıyla da ahlâkın kendisidir. Demokrasiye düşman olanlar, hakikatte, demokrat ruh ve vicdana, demokrasının verdiği haklara değil, henüz hedeflerini gerçekten ve içten benimseyememiş, yâni bu ülküye en uygun bir şekilde fazilet ve âdâleti kendine temel yapamamış olan sahte ve maskeli demokrasiye düşman olmaktadırlar. Aksi olsaydı, insanlığın uygarlık ve ahlâk bakımından çok gerlemeye başladığına hükmetmek gerekirdi. Siyasal ve ulusal menfaatler için toplum,

bir süre kendi fertlerinin hak ve yetkilerini sınırlayabilir. Fakat bu, yetişkin bir ulusun kendi fertlerinden her türlü hak ve hürriyeti ebedi olarak kaldırmış olduğunu delâlet etmez. Bu, esasen sosyal kanunlara temâmile aykırı bir hareket olur ki, bilim, bu türden düşünceleri yıkmış ve yalanlamış bulunmaktadır

Demek ki demokrasi, amaçları ve teşkilâtı itibarile değil, taşıdığı ruh ve kendini yaratan inançlar itibarile de ahlâkın kendisidir. Demokrasîye düşman olanlar, hakîkatte, demokrat ruh ve vicdana, demokrasînin verdiği haklara değil, henüz hedeflerini gerçekten ve içten benimsiyememiş, yâni bu ülküye en uygun bir şekilde fazilet ve adâleti kendine temel yapamamış olan sah-te ve maskeli demokrasîye düşman olmaktadırlar. Aksî olsaydı, insanlığın uygarlık ve ahlâk bakımından çok gerilemeye başladığına hükmetmek gerekirdi. Siyasal ve ulusal menfaatier için toplum, bir süre kendi fertlerinin hak ve yetkilerini sınırlayabilir. Fakat bu, yetişkin bir ulusun kendi fertlerinden her türlü hak ve hürriyeti ebedi olarak kaldırmış olduğuna delâlet etmez. Bu esasen sosyal kanunlara tamamen aykırı bir hareket olur ki, bilim, bu türden düşünceleri yıkmış ve yalanlamış bulunmaktadır.

Bireysel ve ulusal bütün savaşlar, daha geniş bir hürriyete ve bunun yarattığı daha yüksek bir saâdete ulaşmak gayesini taşırlar. Bu sebepten emperyalizm bile, yaşamak kudretini göstermeyen ulusların aleyhine olsa da, bir egemen ulusun kendi evlâtlarına karşı duyduğu sevgi ve bu evlatlara layık gördüğü saâdetin rejimidir. Mahkûm topluluklar için emperyalist veya diktatöryal görünen bir sistem, egemen ulusun kendisi için daima demokratsür Şüphesiz ki, ahlâk, bir ulusu, insanlığın diğer bir parçasından ayrı ve üstün saymaktan uzaktır. Ahlâkî vicdan önünde her canlının değeri aynıdır; ve hiçbir zaman adâleti, sayılı bir zümrenin haklı olarak göstermez; ancak bu ölçüye göre düşünülürse, demokrasiden başka olan siyasal sistemler, kendilerini kurmuş olan uluslara uyrukları arasında eşitlik kabul etmeyen aristokrat bir ruh taşırlar, bu yüzden de demokrasiden gerek ahlâk ve gerek uygarlık bakımından geridirler. Ahlâk önünde demokrasînin kazandığı üstünlük, yalnız yurttaşları değil, bütün insanlığı saygıya değer görünmesindendir. Bunun içindir ki demokrasiler, her ulusun istiklâl ve hürriyetine değer verirler. Fakat bu hakları kullanmak ve kazanmak liyakatini gösterememiş, coğrafî durumları, nüfusları, kültürleri buna elveriş-

li olmayan ulusları da, kendi yarattığı nimetlerden faydalandırmak hususunda hasıslık etmezler.

Demokrasinin yurttaşa eşit haklar veriş ve onlara hizmet etmekten başka bir amaca bağlanmaması, bu rejimin tevazuundan ve zailliğinden gelmemektedir. Tevazu esas itibarıyla büyük olup da kendini büyük göstermeye çalışan iktidarlara ahlaksızlıktır. Ancak kibir ve azamet ahlaksızlık olduğu için, tevazu bunlara nisbetle yüksek bir fazilettir. Hakiki ahlak ise, olduğu gibi görünmekte saklıdır. Demokrasi, dayandığı prensipler, izlediği gaye ve teşkilâtının özelliği itibarıyla bir ahlak siyaseti, bir ahlak egemenliğini savunan başlıbaşına bir fazilet gerçekliği, bir lâik ahlak inancıdır. Bunun içindir ki demokrasi, her zaman kuvvetlidir. O, bu kuvveti kendine inanmış olan fertlerin en kutsal isteklerinden almıştır. Demokrasi, ulusal iradeye dayanan ve ona güvenen yüksek bir anlayışın ifadesi olduğu için, ulustan insanlığa doğru genişleyen bir sevgi ahlakıdır; ve uluslararası haklara saldırıyı bireysel haklara saldırıya gibi nefretle karşılayan bir âdâlet sistemidir. Bütün bu nitelikler, ahlakın da en ülkesel ve temel prensiplerini teşkil ettiği için, demokrasiyi doğrudan doğruya bir fazilet saymakla yanlış bir düşünceyi savunmuş olmayız.

II. — Demokrasi düşmanlığı ve Demokrasi aşkı:

Demokrasinin öteki rejimlere nazaran ahlaki üstünlüğü, hiç olmasa çağımızdaki ulusların bu siyasal sisteme karşı duydukları bağlılık ve sevgiden de anlaşılmasına rağmen insan saâdetini başka rejimlerde aramış olanlar da az değildir: Eflatun, hocası Sokrat'ı ölüme mahkum ettiği için, bir süre demokrasiye düşman olmuş, halkın ulusal ve ahlaki problemlerindeki acizlik ve bilgisizliği üzerine durmuş, devleti, bilgelikle tedbir sahibi olup işlere tümel bir görünüş, bilgi ve anlayışla yönetebilecek bir filozofun başkanlığına emanet etmeyi tavsiye etmişti. Orta çağda, Akınalı Saint-Thomas, daha sonra Dante, Eflatun'a uymuşlar, Alman filozofu Hegel, kendi felsefi sistemindeki mutlak ve tümel ruh prensibini, Mutlak monarşi şeklinde politikaya uyguladı. O, Çoğunluk (majorité) değil, Otorite formülünü savundu. Hobbes ve Machiavelli de, halkın kendilerini yönetmekten aciz olduğuna dikkati çekerek Mutlaklıyı savundular. Bunlar, devletin halktan ayrı bir sınıfla, bu sınıfı kendi özel amaçlarına alet olarak kullanması gereken kuvvetli bir makamın veya kişiliğin otorite-

sine terk etmeyi tavsiye ettiler. Zira onlara göre, halk, hem yönetemez, hem de bu göreve muhtaç değildir. Halk, yönetilir, onların tek ödevleri, devletin kendilerinden beklediği iş ve hizmete vasıta ve yardımcı olmaktan ibarettir. Nitekim bazı hukukcular da, demokrasinin, nihayet yine ulusun seçkin bir tabakasına geçen ve herhangi bir partinin otoritesine dayanan Plütokrat bir sistem olduğunu iddia etmişlerdir.

Bütün otoriteler devletlerin hiyerarşeye, diktatoryal ve dolayısıyla yeni manzaralı bir politik aristokrasiye değer vermelerinde, fertlerin ulus topluluğu ve bütünlüğü içindeki fonksiyon ve seviyesinin, ancak böyle bir politik sisteme hizmet edebilecek bir nitelikte olmaları, etkenlerin başında gelir. Oysaki, bugünkü anlayışımıza göre ulus, aynı ahlâki ve politik eğilimlerle yoğunlaşmış bir birliğin dinamik ifadesidir. Bunun aksı doğru olsaydı, yönetenlerle yönetilenler için iki ayrı ahlâk ve birbirine eşit olmayan iki ayrı hukuk sistemini savunmak gerekirdi. Bu ise, bütün faziletleri olduğu kadar da hürriyet, âdâlet ve beşerî haysiyeti hor görmek olurdu. Bu hakikat, pek eski çağlarda fark edilmiş ve demokrasi uğruna büyük savaşlara ve tartışmalara girişilmiştir.

Gerçekten de Hukuki eşitlik ve uygarasal hürriyet'in kazanılması içinde ulusların döktüğü kanlar ve düşünce terleri, insanlığın yüzünü kızartacak ve vicdanını aydınlatacak kadar çoktur. Bunların bir ilklî olmaktan çıkarak insanın tabii bir hakkı ve en zorunlu bir gerçeklik hâlinde yaşayıp gerçekleştiğini görmek için daha nekadark çok savaşılacağını kestirmek de güçtür. Her yeni rejim, bir ahlâk doktrini gibi, insanı mesud etmek amacıyla ortaya çıkar ve kendisini yerleştirmek için direnmeleri ve geri gidişleri (irtica) kırmak adına binbir cinayet ve haksızlık yapmaktan çekinmez. Tarihi dolduran bu çeşit hareketlerin başlangıcı çok eskidir; ve hepisinde yaşayan ruh, bazı zülmelerin yülsük menfaatlerini korumak ve artırmaktan ibarettir. Bunu sağlamamak için de, çoğunluğu teşkil eden ve bu sebepten de zekâ ve bilgileri zayıf, olayların ilerisille içyüzünü görmekten aciz olan halk kitlelerini aldatmak gibi adi ve ahlâkdışı bir menfaatler hiyerarşisi vardır ki memnun olmayan insanların çokluğuna rağmen, memnun olanların daha çok memnun edileceklerine dair olan ümitleri, sosyal disiplini sağlamaya kâfi gelir. Bununla beraber, kendilerini tamamille yurt, ulus ve insanlık için feda edebilen, kişisel kâpris ve maddî tutkulardan kurtulmuş olan, gerçekten

özgeci (altruiste) kimseler de yok değildir. Bunlar, savunmuş oldukları dâvalar uğruna her çeşit kahramanlığı yapmış ve inandıkları gibi yaşamışlardır. Hele Demokrasi probleminde, pek derin bir aşk ve imanla savaşırları eski Yunan bilgeleri arasında görmekteyiz. İbret ve dikkatle incelenmesi gereken bu bilgelerin başında Solon vardır. Atinanın demokratik kanunlarını büyük bir feragat ve isabetle kurmuş olan bu zatın Diogenè Laërce den aktardığımız (38) çeşitli mektuplarındaki aşkın büyüklüğü, kelime oyunları ile bu rejimi gayesine ulaştırmak ister gibi görülenlere çok değerli bir ders verir kanısındayız:

İlk çağın çeşitli uluslarını yönetmiş olan bazı hükümdarlar, yaşadıkları dönemin fikir ve ülkü adamlarına üstün bir saygı duyarlardı ve onları saraylarına çağırarak hem kendi kudret ve servetlerini göstermek, hem de onların bilgilerinden faydalanmak isterlerdi. Bunlardan biri de Libya kralı Krezüs'dür. Atina'daki bir müstebitten kaçarak demokrat bir sığınmış olan Solon, kendisini Lidya'ya dâvet eden bu krala şu karşılığı yollamıştı.

«Hakkımdaki iyi dostluk duygularınızı görmekten haz duydum; Athéna'ya and içerim ki, demokratik bir hükümette yaşamak, benim için ahlâkî bir zorunluk olmasaydı, Atina'da Pisistrate'nin şiddetli istibdadı altında değil, sizin saltanat yerinizde ve yanbaşınızda yaşamayı tercih ederdim. Fakat sığındığım bu şehirde geçirmekte olduğum hayat, benim için daha hoştur. Zira bu şehirdeki insanlar, Hukuk bakımından eşittirler. Bununla beraber, sizin konukseverliğinizden zevk almak için ilk fırsatta ziyaretinize geleceğim.»

Solon, kurmuş olduğu demokrasinin Pisistrate tarafından yıkılıp mutlaküyetin getirildiğini görünce siteden kaçarak Atinalılara şu manzumeyi göndermişti : «Eğer siz kendi hatalarınız yüzünden bedbaht iseniz, bu hatayı tanrılara yüklemeyiniz. Şereflerinize malik oldukları iktidarı veren kendinizsiniz. Bunun içindir ki, sizler bir takım sefil kölelersiniz. Şimdi siz tilkinin izi üzerinde yürüyorsunuz ve sizde kof bir beyinden başka birşey yoktur. Zira, siz, lafa ve gevezeliğe bakıyor, yapılan şeylerden en ufak bir tasaya kapılmıyorsunuz.»

Bu manzumede, «Her ulus layık olduğu hükümete nall olur» şeklinde ifade edilen klasik prensipleri ve toplum determinizmini

38) Vie, Doktrines et Sentences des philosophes illustres. 2. cilt. Fr. çav. Robert Genaille. Paris.

görmek mümkündür. Bu manzumeyi okumuş olan Pialestrate, eski dostu olan Solon'a şu mektubu yazmıştır.

«İstidbada heves eden tek yunanlı ben değilim. Kullandığım bu iktidar, aileme mahsus olan bir servettir. Zira ben Kordüs sülalesindenim. Benim almış olduğum şey, yunanlıların Kordüs ve evlatlarının yemin ettikleri ve yeminlerine rağmen Kordüs'ten kaldırdıkları şeydir. Ben hiçbir zaman bugünkü şartlar içinde tanrılara ve insanlara karşı bir cinayet işlemedim. Ben hükümdarlık etmeyi, sizin Atinalılar için kurduğunuz kanunlara riayetten ibaret anlamıyorum. Bununla beraber, Atinalılar, demokratik bir rejim altında daha iyi yönetileceklerdir. Zira ben de insanlara karşı yanlış muamele edilmesini yasak ettim. Ben bir müstebidim; fakat, hiçbir yurttaştan fazla menfaat ve şerefe malik değilim. Atalarımın bana geçmiş olandan başka uyruğum da yoktur. Her Atinalı servetinin onda birini benim için değil, halk fedakarlıklarının gerektirdiği masraflar için ve ulusal menfaatlere alt tegebbüslerle çıkabilecek savaşlar için ayırır. Bu itibarla benim tegebbüslerim aleyhine manzumeler yazmanı istemem. Bilirim ki, siz benim aleyhimde bir kinle değil, şehrin menfaati için düşündüğünüz şeyleri veriyorsunuz. Çünkü siz kurmaya mecbur olduğunuz hükümetin en doğru şeklini bilmiyorsunuz. Eğer bu şekli bilmiş olsaydınız, benim yaptıklarına dayanacak ve kendinizi Atinadan sürgün etmeyecekdiniz. Bu itibarla hiç bir yemin şartına bağlanmadan evinize döndünüz. Zira Solon'un Pialestrate'dan korkacağı bir şey yoktur; ve sizde bilirsiniz ki dışmanlarımdan hiçbirinin benden bir şikâyeti yoktur. Eğer kendinizi benim, dostlarımdan biri sayarsanız, hükümetim içinde önemli bir yeriniz olacaktır. Zira ben sizde ne bir hainlik, ne de bir sadakatsizlik görüyorum. Eğer Atinadan başka bir yerde yaşamayı tercih ederseniz, hürsünüz. Bu taktirde de, şehri benim yüzümden terk ettiğinizi söylememeniz gerekir.»

Solon, bu müstebit dostuna şu karşılığı göndermiştir:

«Bana hiçbir fenalık yapmayacağınıza memnuniyetle inanıyorum. Zira ben sizin müstebitliğinizden evvelki dostunuzum; ve bu gün de istidbattan hoşlanmayan herhangi bir yunanlıdan daha fazla sizden nefret etmiyorum. Şimdi Atinalıların bir kişi tarafından veya demokrasi ile yönetilmekten hangisinin faydalı olduğunu taktir ve seçmekte herkesi serbest bırakıyorum. İtiraf ederimki, bütün müstebitlerin en âlâsı sizsiniz. Fakat Atina'ya dönmek, benim için iyi bir hareket olmaz. Atinalılara sosyal

haknk eşitliğini verdikten ve ilk defa tarafından müstebit ünvanı reddedildikten sonra, oraya gelmek hususundaki hareketimin hoşgörülmemesinden korkarım. Çünkü, geri dönmem bütün hareketlerinizi uygun görmemi de gerektirir.»

Solon'un Atinadan uzaklaşması, zamanının kendisi gibi demokrat ve faziletli bilgelerinden büyük bir ilgi görmesine de sebep oldu. Filozof Thalès, bu büyük adama şu mektubu yolladı: «Atinayı terk ettikten sonra Milet'deki Atinalılar kolonisinde yerleşmeniz, sizin için faydalı olacaktır sanıyorum. Orada sizin için hiçbir tehlike yoktur. Eğer biz Milet'lilerin bir müstebit tarafından yönetildiğimiz bahanesiyle-zira siz bütün mutlak idarelerden nefret edersiniz-tereddüt edersiniz, hiç olmasa dostlarınız olan bizlerle yaşamak zevkini alacağınızı düşününüz. Size Bias'ın da bir mektup yazarak Priène'ye davet ettiğini biliyorum. Eğer orada oturmayı daha tercihe değer buluyorsanız, ben de oraya gelerek sizinle beraber oturacağım.»

Halkın hak ve hürriyeti adına kendi hak ve hürriyetlerini feda etmiş olan bu büyük adam, ölünceye kadar davasından vazgeçmedi. Buna rağmen çeşitli hükümdarlar, ondan akıl almak, ona danışmak ihtiyacını duyuyorlardı. Müstebit Periandr'ın kendisine yazdığı bir mektuba, Solon'un vermiş olduğu şu alaycı ve dikkate değer karşılık, onun demokrasiden ne anladığını da ifade eder: «Bana, her tarafa size tuzaklar kurmaya teğebbüs edildiğini yazıyorsunuz. Bütün bunlardan kendinizi kurtarmak zorunda iseniz, işlerinizi daha fazla ileri götürmeyiniz; zira bu takdirde, tanımadığınız insanlardan korkmaya mecbur kalacaksınız. Bunların bir kısmı kendinden korkan, bir kısmı bütün korkuları size isnad eden, bir kısmı da yurdunu kurtarmak isteyenlerdir. Bütün tehlikelerden kendinizi kurtarmak için en iyi çare, tuttuğunuz yoldan ayrılmaktır. Fakat siz mutlak suretle istibdadı muhafaza etmek istiyorsanız, şehir halkından daha kuvvetli bir yabancı muhafız kıtası elde etmek çarelerine bakınız.»

Solon, Atinayı niçin terk ettiğini ve müstebit şeflerin mahiyetini anlatması bakımından çok anlamlı olup arkadaşlarından Epimenid'e yazmış olduğu bir mektupda şöyle söyler «Biliyorum ki, benim kanunlarım, Atinalılara büyük bir fayda sağlamayacaklardır. Fakat onları kaldırmakla siz de siteye daha büyük bir hizmet ifa etmiş olmayacaksınız. Bir şehri iyi yönetmek için yalnız kanunlarla dinin yeterli olmadığında şüphe yoktur. Bu işte en önemli rolü olanlar, halkı kendi iradelerine göre ve birbirli ardu-

ca yöneten kimselerdir. Bu insanlar, iyi yönettikleri taktirde, din ve kanunlar kendilerine faydalı olurlar; fakat fena yönetirlerse, faydasız bir hal gelirler. Benim kanunlarımla yönetmeliklerimin yetkin olmadıklarını da bilirim. Fakat bunları sılıp süpürenler, Pisistrat'ı dilediği gibi harekete ve istibdadını kurmaya müsaa- de etmek suretile hata işlemiş olurlar. Ben geleceği vaktinden evvel söylediğim zaman, bana inanılmamıştı. Pisistrat, dalkavuk- larıyla Atinalılara, açık yürekli olan benden daha üstün yürekli göründü.. Silâhlarımı, strategeslerin merkezine koydum ve «ben Pisistrat'ın istibdada yeltenmekte olduğunu görmeyenlerden da- ha yiğitim.» dedim. Fakat beni dinlemediler ve Solon'un delirdi- ğini zannederek güldüler. Nihayet şu kararı verdim: «Ey benim yurdum, sesimle ve kollarımla seni savunmaya hazır olan ben, Solon, herkese deli görünmekteyim; o kadar ki, senden ayrılıyo- rum. Zira Pisistrat'm tek düşmanı benim ve herkes onun usak- ları olmak istiyor. «Ve çünkü ey dostum, siz ricali tanırırsınız ve onların nasıl garip tarzlar da istibdadı ele aldıklarını bilirsiniz. Onlar, evvelâ halka dalkavukluk ederler, sonra kendikendilerini yaralarlar ve Atina yargıçlarının toplanmış oldukları yere gelerek düşmanlarının kendilerini yaraladıklarını bagıra çağıra söyleye- rek korunmaları için malyetlerine dörtüylüz gencin verilmesini is- terler; ve halk benim protestolarıma rağmen, bunları verir; bu muhafızların sağlam sopaları da olacağından, demokrasi yıkılır gider. Ben boğuna fakirleri yüklerinden kurtarmaya çalışmı- şım; bugün onların hepsi Pisistrat'ın köleleridir.»

Solon'un çektiği ıstırapları ve aşkının yüceliğini taktir eden fedakâr ve sadık bir arkadaşı olan Epimenid'de, bu aziz adamın hayatından kaygılanarak şu mektubu göndermişti:

«Cesaret dostum, eğer Pisistrat'ın uyrukları köleliğe almış ve hiçbir zaman iyi kanunlarla yönetilmemiş insanlar iseler, on- lar ebedi olarak istibdadı koruyacaklardır ve yurttaşlarınıza usaklık etmeye son vermeyeceklerdir. Solon'un kurallarını ha- tırlayan değerli insanlar iseler, çocuklar gibi utangaç olacaklar- dır ve istibdadı atacaktlardır. Şüphesiz ki Pisistrat, şehri zaptet- miştir; fakat, kendi gücünü evlatlarına geçirebileceğini sanmı- yorum. Zira, bilgece kanunlar altında hür yaşamış olan insanlar için uzun bir süre köle kalmak zordur. Size gelince, başıboş bir hayat sürmemekliğiniz için, Gride, bana geliniz. Burada kor- kunç müstebitler yoktur. Çünkü bukadar serüvenin, o müstebi- din dostları tarafından size bir fenalık getirmesinden korkarım.»

Bu mektuplarda saklı olan hakikatler kadar da, **Solon'un** savaşlarındaki yücelik, bu aşkın nekadar içten ve karşılık beklemeyen bir değerde olduğunu da gösterir.

Eski yunanda demokrasi aşkıyla kendisini fedâ edenlerden biri de Elea'lı Zenon'dur. Bu filozof, müstebit Neark'ı devirmek isterken yakalanmıştı. Müstebit, kendisine, suç ortaklarının kimler olduğunu söylemesini emrettiği zaman, filozof, müstebidin herkes tarafından nasıl terk edilmiş olduğunu anlatmak için, onun bütün arkadaşlarını haber verdi; ve ayrıca kulağına da söylemek istediği önemli bir söz olduğunu ileri sürerek yanına sokuldu ve onun kulağından bir parça koparınca kadar ısrardı. Diogène Laërce'nin anlattığına göre, Antisthenes diyorki, Zenon, bu suretle kralın bütün dostlarını haber verince, Neark, daha başka suç ortaklarının adlarını öğrenmek istedi; filozof da ona şu güzel karşılığı verdi: **Başlıcası senin kendinsin, ey şehrin belası!** Bundan sonra orada hazır bulunanlara dönerek: **«Benim yapmak istediklerimi gördükten sonra, siz hâlâ bir müstebide köle olmayı kabul ederseniz, sizler de alçaklığı benimsemiş olursunuz..! Bunun üzerine kral, Zenon'un dilini kestirip yüzüne tükürmüş, bunu gören yurttaşlar da müstebidin üzerine atılarak onu parçalamışlar.**

Bu vahşî, fakat muhteşem sahnedeki iman ve iradenin büyüklüğünü fark etmemek mümkünmüdür?

Filozof Chilon'un müstebid Periandr'a yazmış olduğu şu derin anlamlı mektup, kudretlerini uluslarının irade ve kabûlünden almayan şefler için pek acı bir hakikati saklamakta ve bunu bir müstebide yazma cesaretini göstermenin de nasıl bir karakter yüceliğini açığa vurduğu görülmektedir :

«Bana, kendinizin de katılacağı bir seferî heyetle harice yollayacağınızı yazıyorsunuz. Ben mutlak bir Monark'ın kendi memleketinde bile emniyet altında olmadığını ve kendi evinde tabii ecelle ile ölebilen bir müstebidin mesud olduğu kanısındayım.»

Herhangi bir çıkarları için yüze gülme, dalkavukluk ve hile yollarını bilmeyen büyük demokrasi aşkıları, insanlığın hürriyet ve eşitlik yolundaki ahlâkî ve siyasal anlayışında, en derin ve büyük hizmeti yapmış olan ebedilerdir. Her çağ ve ulusta sayıları az olmakla beraber, bütün insanlığın bir yüce örnek olarak hafızalarında sakladıkları büyük şeref ve fazilet örnekleri eksik değildir. Bunlar, kendilerine özel bir gururla iltifat eden

çeşitli hükümdarların davetlerine, aynı demokratik ruh ve felsefi istigna ile karşılık vermişler, ve kendilerine sunulmuş olan türlü maddi menfaatleri reddetmişlerdir. Şu mîsâlde de bu uluğun parlıtısını görebiliriz : «İran hükümdarı Dâra, filozof Heraklit'i selâmlar. Siz anlaşılması ve açıklanması güç bir tabiat kitabı yazmışsınız. Bu eser, eğer kelime kelime açıklanırsa, alemi, evreni ve bunlarda vücuda gelen olayları, tanrısal bir hareketle açıklanabilecek olayları kapsayan bir etüd olacağı benziyor. Fakat, pasajlarının çoğu yarım kalmış... Okadar ki, yunancayı temamilen bilenler bile, yazmış olduğunuz şeylerin gerçek ve doğru anlamını kavrayamıyor. Histaspis'in oğlu kral Darius, siz dinlemek ve sizden bir yunanca eğitimi almak arzusunda. Bu itibarla olabildiği kadar çabuk beni görmek üzere sarayına geliniz. Zira, yunanlılar, filozoflara yeter derecede saygı göstermemek hususunda alışkanlıkları yüzünden, kendilerine öğretmenlik eden ve dikkat etmeleri teklif edilen güzel doktorinleri ve gayretli etütleri hor görürler. Fakat benim yanımda siz, ilk safda olacaksınız ve hergün çok gayretli bir dikkat, dikkatli bir konuşma ve özdeyişlerinizi lâıyk bir hayat bulacaksınız.» Ulusal onuru da kuran bu mektuba, Heraklit, bir filozoftan beklenen şu karşılığı vermiştir :

«Efesli Heraklit, Histaspis'in oğlu kral Darius'ü selâmlar Arz üzerinde yaşayan bütün insanlar, hakikat ve âdâlet hususunda, kendi sayıları kadar birbirinden farklıdır. Bunlar, kendi ruhlarının ahmaklık ve yaramazlığıyla orantılı olarak tamahlarıyla öğrenmekten başka bir şeye dikkat etmezler. Fakat yaramaz hırsın kovaladığı debdebeden kaçınan ve aynı zamanda gurdan çekilmek isteyen ben, İrana gelemem ve zevklerimi kandıran azıcık aşımından memnunum.»

Demokratik bir hayatın sağladığı düşünce hürriyetile korusuzca düşündüklerini yazabilen filozoflardan biri de Pittakos'dur. Bu zât da Kresus'ün davetine şu karşılığı vermişti : «Beni zenginliğinizi görmem için Lidya'ya çağırıyorsunuz. Ben onları hiç görmemiş olmakla bereber, pek âlâ biliyorum ki, Alyates'in oğlu, altın itibarile kralların en zengini. Sardes'e geldiğim taktirde, elimde bundan fazla ne geçecektir? Benim altına ihtiyacım yoktur. Kendim ve dostlarım için yetecek kadar altınım vardır. Bununla beraber, konuksever bir adamla ilgili kurmak zevkini tatmak için geleceğim.»

Sürekli olarak sarayına servetini göstermek için yunan bilginlerini dâvet etmekten hoşlanan Kresus'e Anaharsis'in yazmış olduğu şu mektup da dikkatedeğer:

«Ey Lidyalılar kralı!. ben yunanistana, yunanlıların törelerle âdetlerini öğrenmek için geldim. Altına ihtiyacım yoktur. Benim için Scythie'ye geldiğim vakit, yetkin bir adamla münasebet kurmak için Sardes'e geleceğim.»

Bütün bu mektupların hakikaten yazılıp yazılmadıklarını bilemiyoruz. Fakat bunların pek eski dönemde düşünölmüş olmaları bile, daha o dönemlerde demokratik hayatın faziletlerini kavramış kimselerin mevcut olduğunu gösterir. Maddi, resmi ve geikle alt büyüklükler, hiçbir zaman manevi büyüklükleri aşamaz ve ölküler, aksiyonlardan her zaman üstündürler. Bunun içindir ki, manevi hazlar, maddi konfor ve saâdetleri aşan bir temizlik ve yüceliğe maliktirler. Verdiğimiz misâller, şu hakikatı ispat eden kanıtlardır İnandığı gibi yaşamak büyüklüğü, büyüklüklerin en sonuncusudur. Ulus ve insan haklı için kendilerini fedâ eden büyükler ise, büyüklerin en uluslarıdır.

İlkçağ tarihini ilğileyen bu misalleri çeşitli dönemlerde ve uluslarda da bulmak mümkündür. Yalnız bu misâllerden de pek iyi anlaşılıyor ki, gerçek demokrasi, ancak demokrat bir anlayış ve ahlâkın, bir yaşayış ve inancın rejimidir.

III — DEMOKRASİDE EŞİTLİK

İnsan tutkusu, hiçbir kuvvet ve kriterle ölçülmeyecek kadar büyük ve karmaşık bir şeydir. Heryüz yıl, kendi mutluluğu için başka bir siyasal rejim arar; uğrunda kan dökerek kazandığı bir rejim şeklini, yine pekçok emek ve fedakârlıklarla kazanmış olduğu ve başka bir yaşayış tarzını getiren yeni bir rejimle değiştirir. İnsan sürekli deneylerle ve pahalı gayretlerle bir mutluluktan diğer bir mutluluğa atlarken, gözü daha ileride, yeni ve başka mutluluklardadır. Devlet şekilleri de böyle emellere dönüşüme uğrarlar. Daha gündiden, çağımız demokrasilerini, parlementer rejimlerini eleştiren, bunların da yetersizliğini savunan düşüncelerle devletlerin mevcut olduğunu görüyoruz. Bunların da yetersizliğini savunan düşünürlerle devletlerin mevcut olduğunu görürüz. Bunların değerleri ne olursa olsun, gerçek olan şudurki ki, uluslar kendi amaçlarına, tutkularına en uygun gelen bir hükümeti yaratmaya çalışıyor ve bu hükümeti, kendi seviye ve anlayışlarına göre şekillendiriyorlar. Acaba siyasal hayatta aranan en büyük amaç nedir? İnsanlar ne için kendi yönetim şekillerini değiştirir dururlar? Bize öyle geliyor ki, insan kışkırtıcı bir yaratıktır, başkalarının kendinden zengin ve rahat olduğunu çekemiyor. Vaktile dinler, bu kışkırtıcılığın acılarını gidermek için, bu dünyada mutluluklardan yoksun olanlara ahiret nimetlerini vadetmişlerdi. Fakirlikle öğrenmeyen hiç bir din yok gibirdi. Yer yüzünün fakirleri, ahiretin zenginleri olacaktır; yer yüzünde alçalmış olanlar, göksel alemde yüceceklerdir. Bu telkinler, bir, vakitler, insanların bu dünyada uğramış oldukları haksızlıklara dayanmalarını ve baş eğmelerini sağlamıştı. Öteki dünyada alınacak öçler, ve tadılacak ebedi nimet ve mutluluklar aşkına, bu dünyada bir hayli sefâlete katlanılmıştı. Mesalâ, sítelerde görülen kapalı sınıflar, yalnız uğradıkları haksızlık ve hürriyetsizliklere değil, hiç bir ahlâkî ödevle yükümlü olmayan imtiyazlı sınıfların türlü saldırılarına da itaât etmişlerdi. Monar-

gilerde, dikta rejimlerinde de hâl böyle idi; fakat artık şimdi insanlar hazır ve günlük saâdetleri, çok uzak bir gelecekteki vadilerin nimetlerine tercih ediyorlar. Yani bu dünyada Eşitlik istiyor, her hazzı bu dünyada tatmak için uğraşıyorlar. Zira artık insan için en büyük zevk, herkesle beraber ve herkesin tatlığını nimet ve haklardan faydalanabilmektir.

Bireysel ilişkilerde her insan kendi yaratılış ve yeteneklerinin başkalarıyla dolayısıyla, bazı zararlara ve yoksunluklara uğrayabilir. Fakat öteden beri insanın bu türlü talihsizliklerden korunmak için keşfettiği ana kuvvet kanundur. Daha pek eski çağlarda bile, demokrasinin bu kuvveti en iyi ve eşit bir surette uygulayabileceğine inanılmıştı. Acaba, bu rejim, eşitliği de özgürlük gibi, herkese aynı kuvvetle ve hak olarak dağıtabilir mi? Demokratik rejimin uygulama tarzı kadar da prensipleri her çağda ve her ulusta aynı olmadığı gibi, eşitlik ve özgürlük de verilen bir nimet değil, yurttaşların kendi kolektif seviye ve ülkülerle orantılı olarak alınabilen bir servettir. Büyük Fransız düşünür ve devlet adamlarında De Toqueville (1785 - 1856) bu demokrasinin uşakla efendi arasındaki ilişkileri nasıl değişiklere uğrattığını, yani eşitliğin nasıl belirdiğini derinden incelemiştir. J.J.Rousseau'nun etkisinden kurtulamamış olan bu ahlakçı, uşak ve efendi deyimini, yaşadığı dönemin gerçeklerine dayanarak kullanmıştır ve önemli bir eserinde şöyle yazmaktadır:

«Aristokraside uşak aşağı bir yer tutar, bu durumdan da kurtulamaz. Oysaki onun yanbaşıda bulunan başka bir adam, yüksek bir mevkie maliktir; ve o bu mevkiyi hiçbir zaman kaybetmez. Bir tarafta devamlı bir karanlık, fakırlık ve baş eğmek, öteki tarafta da sürekli bir ün ve onur, servet ve komuta... Bu koşullar hemen daima birbirinden farklı ve birbirine yakındır. Bunları birbirine bağlayan ilgi de bu koşullar kadar devamlıdır. Bu durum içinde efendi olmasına imkân bulunmayan uşak, nihayet kendi nefsine karşı ilgisiz olur, benliğinden çıkar, boğalır, en sonrada büsbütün efendisine göçer. Bu hâle girdikten sonra da kendisinde hâyâli bir kişilik yaratır ve kendine komuta edenlerin zenginlikleriyle öğünmekten hoşlanır; onların onur ve ünleriyle gururlanır ve kendisinde onların asıllıkleriyle orantılı bir yükseklilik duyar. Uşak, bu iyreti büyüklüğe, buna gerçekten ve temamlle mazhar olanlardan daha fazla bir değer verir. Bir tek varlıkta, efendilikle uşaklık gibi iki varlığın bu garip kaynaşmasında hem gülmünç, hem de acıklı bir hâl vardır. Uşakların ru-

huna geçen bu tutkular onlarda, kendi bulundukları mevki ile orantılı olan doğal bir ölçü kazanır, yani bu mevki göre daralır, ya da alçalır. Aristokratlarda gurur olan, uşaklarda çocukca bir öğünme ve sefil bir takım iddialar hâlini alır. Çoğu zaman, bir büyük adamın uşakları, gösterilmesi gereken saygı içinde titiz olurlar ve onlar, saygının kendisinden çok, saygının gerektirdiği en ufak imtiyazlara bağlı kalırlar. Aramızda hâlâ aristokrasinin bu ihtiyar emektarlarından bazalarına raslarız. Bunlar, kendi kuşaklarının sona kalan tortularıdır ki nihayet o kuşakla beraber kaybolup gideceklerdir.

«Mevkilerinin eşit oluşu, efendi ile uşağı yeni bir varlık hâline getirir; aralarında bir takım yeni bağlar yaratır. Mevkiler eşit olmaya doğru gittikçe, insanlar sürekli olarak yerlerini değiştirirler. Bununla beraber yine bir uşak sınıfı ve bir efendi sınıfı vardır. Fakat artık bu sınıfları teşkil eden, her zaman aynı bireyler, aynı aileler değildir. Bunların komutalarında da başeğmelerindekinden fazla devamlı bir şey yoktur. Hemen daim uşak, efendi olabilir ve olmayı arzu eder. Demek ki uşak da efendiden başka çeşit adam değildir. Şu hâlde ne için efendi emretmek hakkını taşıyor? ve uşağı başeğmeye mecbur eden şey nedir? Bunun nedeni, her ikisinde geçici bir zaman için serbesce ve kendi isteklerle uzlaşmayı kabul etmiş olmalarıdır. Şüphesiz ki, bunların ikisi de birbirinden daha aşağı insanlar değildir. Bunlar, ancak kendi aralarında yaptıkları bir anlaşma ile geçici olarak bu durumda bulunurlar. Bu anlaşmanın devamı süresince biri uşak, diğeri efendi olur. Bu anlaşmanın dışında ise, bunların ikisi de aynı yurttaş ve aynı hakları taşıyan iki adamdır başka birşey değildirler... Efendi ile uşak, artık ruhlarının içinde, kendi aralarındaki derin benzemeyi görmezler; böyle bir şeyi görmekten de asla tasalanmazlar hatta bunu ümid bile etmezler. Demek ki, bunlar, birbirlerini aşağı görmeyecekleri gibi, birbirlerine karşı da herhangi bir kın ya da öfke duyacak hâlde değildirler; ve birbirlerine bakışırken de kendilerini ne alçalmış ne de kibirlenmiş bulurlar.

«Efendi, kendi nüfuzunun ancak, aralarındaki anlaşmadan geldiğini anlar, uşak da başeğmesinin tek nedeninin bu anlaşmadan ibaret olduğunu keşfeder ve bu yüzden de her iki taraf, birbirile, bulundukları mevki dolayısıyla çekişmez, fakat, her biri kendi yerini kolayca takdir eder ve ona göre davranır.

«... Bu durumdan pek iyi anlaşılıyor ki, demokraside uşakla efendi ilişkileri karışık bir hâlde değildir. Bu ilişkiler başka bir tarzda düzenlenmiştir; burada başka bir kural vardır, fakat ne de olsa bu da bir kuraldır.

«Tasvir ettiğim ve açıkladığım bu durumun, bundan evvelkinden aşağı veya başka türlü bir şey olup olmadığını araştırarak değilim. Bunun düzenlenmiş ya da sabit bir şekilde olması da benim için yetiştir; çünkü insanlar arasında raslanılması pek önemli olan şey, her hangi bir düzen değil mutlak surette düzendir.

«Demokraside kanun uşakla efendi arasında doğal ve sürekli bir aşağılık ya da yükseklik farkı mevcut olduğunu gösterir. Fakat bu yeni iman, efendinin kafasına derinden derine nüfuz etmez. Daha doğrusu onun kalbi, bu imanı reddeder, karanlık köşelerinde hâlâ kendisinin yüksek ve özel bir cinse mensup olduğunu zanneder. Fakat bunu söylemeye cesareti yoktur. Uşakla aynı seviyeye doğru inmeye ancak titreyerek ve istemeyerek razı olur ve emrederken utanır ve sertleşir. Hatta artık uşakları hakkında hiçbir itiraza uğramamış olan uzun bir egemenliğin her zaman vücutta getirdiği koruyan ve iyilikseven duyguları hissetmez, kendi değişmesini olduğu kadar da uşağında gördüğü değişikliğe şaşır. O, uşağının hizmetçilikten şöylece bir geçerek düzenli alışkanlıklar kazanmasını ve ergeç kurtulmak zorunda bulunduğu sefil durumundan memnun olmasını, öğrenmesini ister. Uşağın kendini ortadan kaldırmaya ve korumaya güçlü yetmeyecek olan bir adama bağlanmasını beklemez. Aristokrat uluslarda çoğu zaman uşaklığın, bu işe katılanların ruhunu pek de alçaltmadığı görülür. Çünkü bunlar, esasen uşaklıktan başka birşey tasarlamaz ve bilmezler. Efendi ile kendi aralarındaki bu garip eşitsizlik, onlara tanrısal bilgeliğin esrarlı bir kanunu, çekinilmesi imkânsız ve pek gerekli bir sonucu gibi gözüktür. Demokratik anlayışta ise, uşaklıkta insanların onur ve itibarını küçültecek hiçbir şey yoktur. Çünkü buradaki uşaklık bireylerin serbestçe seçip geçici olarak kabul ettiği bir hâldir. Bu hâl kamu oyu karşısında insanı küçülten bir durum da değildir ve uşakla efendi arasında sürekli bir eşitsizlik de yaratmaz. Fakat toplumsal durumun birinden diğerine geçildiği vakit, hemen daima böyle bir an gelir ki, insanların fikri, bağımlılığın aristokrat anlayış tarzıyla başegmenin, itaat etmenin demokratik anlayış arasında tereddüt eder. O zaman itaat edenin nazarında, başegmek ahlakî değerlerini kaybeder. Onu, her hangi bir şekilde tanrısal bir zorunluluk gibi anlamaz. Hatta onu tamamen beşeri olan şekli ile

de görmez... Onun nazarında bu hâl, ne kutsal, ne de doğrudur, ve buna insanın ün ve onurunu azaltan faydalı bir iş gibi bağlanır, uyar.

«Böylece uşakların zihninde eşitliğin eksik ve karmakarışık hâyâli belirmeye başlar. Evvelâ hakları olan bu eşitliğin uşaklıkta mı, yoksa bunun dışında mı olduğunu fark edemezler. Kendi kendilerine bağlanıp faydalandıkları bir aşağılığa karşı kalplerinin derinliğinden isyan ederler. Bir taraftan hizmet etmeye razı oldukları hâlde, bir taraftan da itaât etmeye utanırlar. Uşaklığın faydalarını severler, fakat efendiyi sevmezler. Daha açık söylemek gerekirse bunlar, kendilerinin de bir efendi olmak hakkına malik olduklarından emîn değildirler; bu yüzden de kendilerine komuta edenleri, sanki insafsızca haklarını gasbeden bir düşmanmış gibi görmeye hazırlanırlar. İşte bunun içindir ki, her yurttaşın evinde siyasal sosyetelerin gösterdiği üzüntülü sahnelere benzeyen bazı şeylere raslanır. Bu sosyetelerde bitip tükenmeyen sessiz ve içten gelen bir savaş vardır. Orada efendi kötü yürekli ve yumuşak, uşak fena yürekli ve dik kafalı görünür. Biri, haysiyeti yıkan bir takım bas-kılarla herkese hakkını vermek ve korumak mecburiyetlerinden, öteki de itaâttan kaçınır ve aralarında sürekli olarak her birinin ayrı ayrı ele geçirmeye çabaladığı yönetim dizginleri dalgalanır durur. Onların nazarında, nüfuzu, istibdattan, özgürlüğü taşkınlıktan ve icra hakkından ayıran çizgi, birbirine karışmış, düğümlenmiş görünür; ve hiç kimse işin ne olduğunu, ne olabileceğini, nasıl olması gerektiğini hakıyla takdir edemez. Böyle bir hâl, tamamiyle ihtilâl türündendir ve bunun demokrasi ile hiçbir ilgisi yoktur. (39)

Bu psikolojik analiz, demokrasinin yeni kurduğu dönemlerin gözlemleri bakımından önemli hakikatleri kapsamaktadır. Fakat, artık bu rejime alışmış olan insanlar için, bu ayrımlar bile yadırganacak iddialar sayılır. Zira artık bugün insanları efendi ve uşak diye ikiye ayırmak bile demokratik nezakete aykırıdır. Bütün değerleri değişmiş ve kendine uygun değerleri yaratmış olan bir rejimde emreden ve icra eden ilk sınıfa bile dayanılmaz. Zira bu rejim de, egemenlik ulusun kendisinde ve tümündedir. Bugünkü kolektif vicdanımız ulusla ödevlerini birbirinden ayıran ner anlayışı, eskilikle, gerilikle suçlandırmak zorundadır. Bundan ötürüdür ki, artık devlet, kendini oluşturan unsurlarla değil, kendi genel

39) De Tocqueville, De la democratie en Amerique, 2. cilt. (III), 3. parti. v; Ed. Calmann Levy)

fonksiyon ve aksiyonuyla tanımlanmaktadır. Bu gün biz, yurttaşın teşebbüs kabiliyetini kırmayan ve yurttaş kendi yetenekleriyle orantılı olarak mevki ve iş hazırlayan ve bunları aşağı, yukarı diye sınıflandırmayan ve hiç bir emir ve baskının vasıtası yapmayan yönetim tarzının demokrasi olduğuna inanıyoruz. Bu itibarla demokraside işler, ayrı sınıflar yaratan ve her sınıfa kanun önünde hak bakımından bölümlere ayıran bir özellik taşımaz; yani işler ve insanlar arasında değer bakımından bir hiyerarşi yoktur. Bunun içindir ki Anayasalar en ilkölsel eşitlik hakkını bu rejimde savunmuş ve korumuştur. Demokrasinin bir ahlâk ve fazilet rejimi oluğu, insan hakkındaki bu anlayışının yüceliğindendir. Görünüşte, bu niteliklerin aldatıcı ve uyuşturucu bir yanı var gibidir. Bunu böyle görmek ve göstermek, demokrasinin değil, bu rejimi anlayış ve uygulayış tarzının bir hatasıdır. Yurttaş, kendi yeteneklerini ve haklarını ne kadar şuurla kavramış ve gerçekleştirme iradesine yatkınsa, o kadar kendi insanlığının ve yurttaşlığının bir kimseye lâyık ve zorunlu gördüğü nimetlerden faydalanabilir. Zira demokraside, kanun çerçevesine bağlı olarak bütün yollar açıktır, dileyen ve lâyık olan engelsiz bir alan olan bu rejimde ilerleme imkânını her zaman bulabilir. Asıl üzerinde durulması gereken nokta, yurttaşın siyasi ve demokratik bir eğitim görmesine hizmet etmektir.

F. — SAVAŞ VE AHLAK

a. — Savaşın mahiyeti :

Güzellik kelimesinin fransızca kargılığı olan beau, ve belle kelimelerinin lâtince aslı bellum ve bellus kelimeleridir ki, bu aynı dilde savaş demektir. Güzellikle savaşın aynı anlama gelmesinin nedeni, ikisinin de aynı duyguları sembolize etmesidir. Gerek edebiyat, gerek ulusal ve yersel (mahallî) anlayışlara göre, İranlılar erkek güzeline Türk diyorlar. Mevlânâ Celâleddini Rumi, hâyâlindeki tanrısal sevgiliye «Sen savaş gününde çıkan bir güneş kadar güzelsin!» diye iltiraf ediyor. Bu büyük Türk şairi Mesnevîsinin üçüncü cildinde : «Ben Tanrıya karşı bir köpekten daha az köle değilim, ve Tanrı, dirilikte bir Türkten daha aşağı değildir.» beytini söylemektedir. Demek ki güzellikle kuvvet ve savaş arasında hiç olmazsa manevî bir ilişki vardır. Bunun için olacaktır ki biz türkler, güzel ve kuvvetli olana insanlara Yiğit deriz. ve Yiğitliği aynı zamanda kuvvetin aktif bir karakteri olan cesaretle karıştırırız. Özet olarak Güzel de kuvvet ve savaş gibi esir edici bir etki vardır. veya uğrunda savaşılan nimetlerin en seçkini güzelliştir; kuvvet ve savaşta da güzellik gibi büyüleyen bir çekim vardır. Çünkü, savaş, insan oğlunun üstünlük davasında yaratmış olduğu en muhteşem bir oyun, cesaretle kahramanlık bu oyunun göz kamaştırıcı bir alevidir. İnsan zekâsının yüksek derecelerinden birini, ancak bu faaliyet içinde parlamış görürüz. Tarihin büyük saygılarıyla ölmekliklerini müjdelediği uluslar ve komutanlar, bu erkek ruhlı ve ölümü hiçe sayan savaşçılardır.

Savaş, hayat ve tabiatın en temel kanunlarından biri gibi görünmektedir. Barış, yani bir savaşın zaferlerini hâyâl eden veya vasıtalarını hazırlayan bir mütareke dönemidir. Sanki tabiat için asıl olan savaştır. Canlıların en küçüğünden en büyüğüne kadar hiçbir varlık yoktur ki, devam ve bakalarını çetin ve fedakâr savaflara borçlu olmasınlar. Hayvanlar aleminde bile gelecek kuşak-

ları korumak, tek şefe bağlanmak, yuvayı terk etmemek ezeli ve esashi bir içgüdü hâlinde. İnsanlarda ise, bu içgüdü'nün çok yüksek bir irade ve inanca bağlı olduğunu görüyoruz. Hemen diyebiliriz ki, en ilkel bir toplumda sürekli bir hâl olan savaş, mistik bir apım (culte) zevk ve ödevi olmuş, bugünkü mantığımızla ulusal özsaygısı diyebileceğimiz bir hâlin, yurtseverlik denen kolektif bir sempatinin, heyecanın ve atılımın ifadesidir. Yurdun korunması, üstünlük sağlamak, maddi ve manevi saadet içinde yaşayabilmek için bağımsızlık ve hürriyet ülküsü, insanın her tehlikeyi göze almasına yardım eden tabii ihtiyaç ve eğilimlerin en üstünüdürler.

Birçok ilkel toplumlarda, uygarsal ve yetkin uluslarda olduğu gibi, savaş da barış kadar insana yakışan bir şerefli iş görünür, ve bu hür insanın, hür kalabilmek için göze aldığı bir ıştır. Bunun içindir ki, ilk çağlarda ancak sâtil, yani yurttaş olanların savaş hakkı vardı. Savaş hakkı diyoruz, çünkü bu hakka ortak olmak için, hür olmak ve sitenin sahibi olmak, o vatan için kanından, canından fedâkarlık yapmış bir atalar zincirine bağlı olmak gerekti. Ancak yurd için ölümlü göze alanlar, barış zamanının aristokratik nimetlerden faydalanma hakkına maliktiler. Vambéry'nin anlattıklarına göre (40)) göçebe türkmenlerde, bir erkek için en utandırıcı iş, savaş dışı bir işi meslek edinmektir. Westermarck'ın anlattığına göre (41) Avusturya ilkellerinin en asil sanatı, ok atmak, sapan kullanmak ve topuz vurmaktır. Masiu'lar ve iroquois'lar, savaşın sağladığı zaferle zenginleşmeyi tarım ve diğer sanatlarla zenginleşmeye tercih ederler. Diğer birçok ilkel kavimlerde hayatlarını savaş dışı meslekler sayesinde kazanan fertler, kuvvet ve cesaret gibi yüksek niteliklerden mahrum sayılarak ikinci ve aşağı bir sınıfa mensup sayılırlar.

Herodot'un kaydettiğine göre, eski Yunanda ancak savaş sanatı edinen sınıf, yurdun şeref ve nimetlerinden faydalanma hakkına malikti. Netekim, Ispartada, hür insanların savaştan başka bir işle uğraşmaları yasaktı. Xénophon, hayatını yalnız av, tarım.. v.e.le geçiren insanların beden ve ruh bakımından kadınlaştığını iddia etmişti. Eflatun'da bu gibi işlerle uğraşanların ruhi bir zallığa uğradıklarını kabul ettiği gibi. Aristo'da servet ve şereflerini

40) Vambéry, Voyage d'un faux dervich. (fr. çev. Forgues. Türkçeye Bir sahta dervişin seyahatnamesi adıyla Mehmed Asım tarafından çevrilmiştir.)

41) E. Westermarck, L'origine et le développement des idées morales. 2. cilt. 1929.

bir takım kişisel teşebbüsler ve işlerle elde eden insanların yurttaş olamayacaklarını ve gerçekten yurttaş olanın, sosyal ödevlerin en büyük ve önemlisi olan yurt savunmasına katılanlar olduğunu telkin etmişti. Tacite'in anlattığına göre de, Orta çağ şövalyeliğinin gerçek asıllığına kaynaklık yapan esas, hayatını alın terle değil, kanları bahasına kazanmak azmidir. Zira birincilerde, miskin bir bağımlılık ve âdi çıkarlar için hürriyetten fedâkarlık mevcud olduğu hâlde, ikincilerde sâdece irade ve hürriyet aşkıyla tehlike zevki vardır.

Bu son düşüncelerin sakat taraflarını çözümleyecek değiliz. Zira bunlar, yetkin bir insanlık seviye ve faziletini kazanmış olan insanların ruh, ve ülkülerine uygun düşünceler değildir. Darwin ve Lamarç'tanberi de, savaş tabiatın ezeli bir kanunu sayılmıştır. Kökü, hayat savaşında ve kanda olduğu iddia edilen savaş, kaçınılmaz bir sosyal olay sanılmamalıdır. En ilkelinden en ilerlemiş olanlarına kadar bütün insanlar, evvelâ ferd olarak hayat savaşına girerler, daha sonra sosyal organizmanın devamını sağlamak için uygarsal, ekonomik, siyasal ve kültürel... bir yarışmanın savaş içinde gelişir ve ilerlerler. Bu gelişmeye gem vuran her engel, ulusal iradenin heyecan ve isyanını dâvet eder. İşte o vakittir ki, savaş, bir trajedi ve heyecan zevki hâlinde, hatta bir ahlâki ödev olarak, saldırganı uzaklaştırmak için isteristemez patlar. Savaşın acı zevki, sağladığı bu heyecanda, savaşın trajik güzelliği, kahraman ve cesur ulusların yaşamak ve hürriyet için ölmü göze alan yüksek fedâkarlıklarında saklıdır. Bu zevk ve heyecandan nasibini alanlar, tarihlerinde bu türkü zevklerin çeşid çeşidini tatmaya mecbur edilmiş olanlardır. Bu zorunlu durumlarda savaş, bir tabii kuvvet gibi, gerginliğinin son derecesine yükselmiş olan ulusal öfkenin birtakım kuvvet hâlinde fıskırması, hareket ve faaliyete geçmesidir. Bütün tarihleri, hürriyet içinde geçmiş ve hiçbir kuvvete boyun eğmemiş olan efendi uluslar için en gerçek ölüm, bağımsızlık ve hürriyetlerinin, hatta en küçük bir parçasını kaybetmekle başlar.

İnsanlıktan ve ahlâktan bahseden barış vaizlerinin yüce ve şefkatli duyguları saygıya değer. Fakat bütün insanlıkta tarafsız ve içten bir insanlık vicdanı ve bir savaş tiksintisi kurulmadan bu vaazların olumlu sonuçlar vermesi güçtür. Vatan, içinde yalnız ekmek yediğimiz bir imarethane değildir; onun azız oluşu da bu lutfu dolayısıyla değildir. Öyle olsaydı, yabancı topraklarda daha maddi saâdetlere nail olmuş olan yurttaşların, oralarda yurt öze-

mille kavrulmamaları gerektirdi. Vatan, insanın bütün kutsal duygularının, şeref, haysiyet ve namusunun, hürriyet ve vekarının, bütün ve karının, bütün ulusal, tarihi ve ahlaki benliğinin kaynağıdır. Ancak onun için yaşanır, onun için ölünür. Savaşların en meşruu da, bu duygulardan gelenidir. Savaş bir gladiyator zevki değil, bir ulus ve uygarlığı koruma ödevi olarak yüklenmek, ahlaki ve tarihi ödevlerin de en şerefliisidir. Bütün dünya uluslarının eşit haklarla kardeşliğini savunan bir iman gerçekleştikten sonra girilecek her savaş, bir cinayet sayılabilir.

b. — İnsanlık düşüncesi ve Barış:

Peygamberlerin ve ahlak felsefesiyle uğraşanların bir fazilet ve saâdet prensibi olarak ileri sürdükleri kurallar, yalnız bir insana, bir ulusa değil, bütün bir insanlığa teklif edilmişlerdir. Çünkü bir ahlakçı için fert ve ulus değil, birtek organizma olan insanlık vardır. Hatta daha geniş anlamda canlı yaratıkların hepsi bütün olarak bu varlığın kaplamı içine girerler. Bunun içindir ki, onlar, akıl ve vicdanlarının aynı değerde olduğuna veya aynı değerlere ulaştırılabileceklerine inandıkları insanlığa hitab etmişlerdir; Hatta bunların siyasal ülküler peşinde koşanları bile, yaratıkları devrimlerin yalnız kendi uluslarında değil, bütün öteki uluslarda da gerçekleşmesini isterler. Demokrasinin insan hakları beyanamesi, böyle bir iddiayı taşıdığı gibi, komünizm, faşizm, nas-yonal sosyalizm... adlarıyla ortaya çıkmış olan rejimler de aynı amacı gütmüşlerdir. Bunlara göre, insanlığın tam ve mesud bir hayata kavuşabilmesi, ancak insanların aynı değer ve ülkülere bağlanmasyla mümkündür. Westermarck'ın çözümlediği gibi (42), ulusların genel inançlarıyla filozofların görüşleri birbirini tutmaz. Birinciler daha gerçekçi ve pratik düşünceli oldukları hâlde, kinciler, alem karşısındaki tümel görüşleriyle daha teorik ve ülkücü bir karakter taşırlar. Bu yüzden ulus ve yurtseverlikle fazilet problemlerinde birinciler daha tekelci, yersel ve günlük çıkarlara dayanan bir inanca, filozoflar ise, daha geniş bir insanlığa ve hatta kozmopolitliğe bağlıdır. Netekim, kinikler ve Sirena okuluyla Stoacılar hep insancı ve kozmopolittirler. Bunlardan Seneka, «biz hep tabiat bakımından akrabayız, zira tabiat hepimizi aynı unsurlardan oluşturmış ve hepimizi aynı amaçlar için aleme yerleştirmiştir.»

42) E. Westermarck, Adı geçen eser, cilt. 2. s: 160-179.

der. Markus Orellius'de, evreni bir tek hükümet gibi kabul eder ve bütün insanları, bu hükümetin aynı haklara malik bir uyruğu gibi görür. Bu düşüncelerde eski Roma emperyalizminin sınıs bir tutkusu saklı olmakla beraber hiç olmazsa insanlığa eşit haklar vermek isteyen yüksek bir ahlâk duygusu da saklıdır. Çin bilgelerinden Mih - Tseu (Milattan önce V. yüzyıl) bütün insanları aynı aklıla sevmemiz gerektiğini, iyi insanın yalnız insanlara değil, ağaçlara, böceklerle, özet olarak bütün yaratıklara hiçbir fenalık yapmamasını telkin eder. Konfoçyüs, daha çok insancıdır. Ona göre, hangi ulustan olursa olsun, ihtiyar, yetim, dul ve hastalara bakmak, kutsal bir ödevdir. Budacılık da evrensel aklı bir ödev saymıştır. Bir anne, tehlikede olan biricik evladını, nasıl ki, kendi hayatını hor görerek kurtarmaya çalışırsa, insan da bütün yaratıklar karşısında ölçsüz bir surette alıcenab olmalı ve bütün alem karşısında sınırsız bir aklı ve dostluk hissetmelidir.

XVIII. yüzyıl Fransız yazarlarından Diderot ve Voltaire, yurtseverliğin bir çeşit bencillik olduğunu ve insanları birbirine düşman yaptığı kanaatındadırlar. Almanyada Lessing, Goethe ve Schiller, kendilerini bütün alemin yurttaşı saymışlar bizde de, «Milletim nev'i beşer, vatanım ruyl zemin» diyen şair Tevfik Fikret de ahlâk bakımından insanıyetci bir eğilim göstermiştir. İnsaniyet duyguları, çeşitli ulus, din ve filozoflarda savaş aleyhdarlığını ve dolayısıyla insanlar arasında ebedi barış fikrinin savunulmasına da sebep olmuştur. Barışı ençok savunmuş olanlar, Çin filozoflarıdır! Lao - Tseu'ya göre, yüksek insan, bir zorunluluk olmadıkca silâh taşımamalıdır. (43) Gerek çinliler, gerek Buda'ya bağı olanlar olurolmaz sebeplerle savaşımdan daha büyük bir felâket kabul etmezler. Budacılık, her ne şekilde olursa olsun, kan dökmenin aleyhindedir. (44). Mahabharata'da hintlilerin faydasız savaşları verdikleri ve silâhla elde edilen başarıların çok fena olduğu iddia edilir. Yahudilerin Essanien tarikatı, silâh imâlini bile reddeder. Oicoron, savaş vasıtasıyla bir amaca ulaşmayı, hayvanca bir iş sayar; Seneka da, fertlere yasak edilmiş olan herşeyi, ulusların ilâklerine de uygulamayı tavsiye ederek adam öldürmek demek olan savaşın, uluslar arasından kaldırılmasını ister ve sürekli bir barış içinde yaşayan hayvanlara imrenir. Hristiyanlık da hiç olmazsa teorik olarak savaş beğenmemiştir. Nitekim İncil'de, «Kılıçla öl-

43) Lonesson, Morales des philosophes Chinois. s: 54, 107.

44) Cemil Sena (Ongun), Buda ve Konfoçyüs,

düren kuluyla ölecektir.» ayeti vardır. Bütün bunlara rağmen hiçbir ulus, filozoflarının peygamber ve ahlâkcularının gösterdiği yoldan gitmiş değildir. Uluslar, ancak kendi ulusal çıkar ve tutkularının yönünü aydınlatan ve bu konudaki eğilimlerini okşayan düşüncelere uymayı tercih etmişlerdir. Bunun içindir ki, ahlâk ve Tanrı adına barışı ve insanseverliği savunmuş olan her din, bir taraftan da kendine inanmamış olanlara karşı savaş açmayı, hatta zulmetmeyi kutsal bir ödev saymış ve bu uğurdaki şehitlerini cennetlik saymıştır.

Genel olarak barış isteyen bu insanietci mezhepler, XIV. yüzyıldan sonra çoğalmıştır. Bu yüzyılda yayılan ve bir hristiyan mezhebi olan Lollard'lar, savaş, adam öldürmek sayarak İncilin emirlerine uymadığını ilân etmişlerdir. XVI. yüzyılda Anabaptistler, âdâletli olmayan bir barışın âdâletli olan bir savaştan üstün olduğunu ileri sürmüşler, öc alma ve tutku duygularıyla birbirini boğazlayan insanların İsa'ya değil, Şeytana lâayık olduklarını anlatmışlardır. Erasmus, savaş yalnız bir hristiyanı değil, hiç bir insana yakışmayan en uğursuz bir rezillik ve felâket saymıştır. Kuaker (Quaker) tarikatından olanlar daha ileri gider ve İncil ile Tevrata dayanarak savaşın her çeşidini ve her hangi bir vesile ile olanını hristiyanlıkla uzlaştıramazlar, kötülüğü iyilikle karşılamak, horgörölmeye dayanmak, düşmanlarını sevmek gibi İncilin verdiği emirlerle savaşın aşamayacağını savunurlar. Müslümanlıkta savaşa cihad adı verilir. Hazreti Muhammed, «Sizinle savaşanlarla Tanrı uğrunda savaşınız, saldırmayınız, zira Tanrı saldırganları sevmez» (Bakara : 191) âyetinde olduğu gibi, savaş bir savunma vasıtası yapmış ve Nisa suresinin 73. üncü âyetinde bildirilen mazlumların korunması için savaşa izin verilmiştir. (45) XIX. cu yüzyıl aydınlarından Dr. Wayland, hem savunma, hem de saldırı savaşlarını kınamıştı. Th. Parker, savaş bir günah saymış, ebedî olan tanrısal aşka bir ihanet, halkın ahlâkını bozmak ve hristiyanlığı inkâr etmek gibi telâkki etmiş hatta savaş, insanlara sonsuz bir yeis ve ümitsizlik veren dine de aykırı bir felâket saymıştır. (46) Bertren Russel'in Barış vakfı adındaki teğebbüsü ve Vietnam savaşı dolayısıyla savaş suçlusunu arayan özel mahkemesi de, barış aşkının açık belirtilerindendir.

45) İslâm'da pek önemli olan bu konuyu Hazreti Muhammed'in felsefesi adlı eserimizde fazlasıyla açıkladık. 1967.

46) Westermarck, Adı geçen eser: cilt. 1, s: 357-369.

Bayle de, Erasmus'un barış hakkındaki düşüncelerini açıklarken savaşın çeşitli salıncalarını sayar; (47). Voltaire de, savaşın Cehennemli bir teşebbüs sayar ve kilisenin bu cinayetlere engel olmak için ne yaptığını sorar; ve savaşın komşu korkusuyla ve komşunu yurdunu yıkacağını derken, kendi yurdunu da yıktırmaktır; bu ise, namusluca bir iş olmadığı gibi, faydalı bir iş de değildir, der. (48). Değerli bir ahlakçı da olan Louis Bourdaloue (1632 - 1704) savaş, çeşitli ölümler yaratan bir haydutluk, alemi harab eden evrensel bir kudurma diye niteler. (49) Voltaire'in biraz filozof, biraz da deli diye tanıttığı rahip Saint - Pierre, 1713 de, bir Ebedî barış beyannamesi yayınlamıştı. Bunun esası, Avrupa uluslarının genel bir konfederasyonu düşüncesine dayanır. Zamanında alay edilmiş olan bu önemli tasarı, Rousseau'yu, Bentham ve Kant'ı barış sever yaptığı gibi, bugünkü Avrupa birliği için yapılmakta olan gayret ve teşebbüslerin de ilham kaynaklarından biri oldu. Daha o vakıtlar, Kant, «Sürekli bir barış profesörü» adıyla bir kitapçık da yayınladı. (50) Son yüzyıllarda savaşın yaygın bir hâl almasına rağmen barışseverlik tarafları ve kurumları da çoğaldı. Büyük devletler konsertosu, Lahey barış mahkemesi, nihayet, Birleşmiş uluslar kurumu ve türlü edebî, poetik ve ideolojik yayın ve kurumlar, insanlığı bu afetten korumak için her çeşit propagandaya başvurmaktadır (51)

Savaşın töreleri ve âdetleri, inançları değiştirdiği, aileyi yıktığı veya zayıflattığı, bireyliği (ferdiyet), kişisel bağımsızlığı kuvvetlendirdiği, fakat geleneksel ve ulusal faziletleri bozduğu da bir gerçektir. Bu yüzden savaş, iffete saygısızlık, utanmazlık, fuhuş ve sefahet gibi kötülükleri artırdığı gibi, ekonomik düzeni de aşırı ve hileci bir anarşi içinde bırakır; yâni savaşın insan ruhu üzerinde yaptığı yıkıcı etkiler sonsuzdur. (52) R. Hubert, savaşın sebep olduğu bireysel ve sosyal zararlar üzerinde pek anlamlı ve ibret verici bilgiler verir. (53). Genel olarak savaş psikolojisiyle uğraşanlar, galiblerin öfke ve saldırılarında hiçbir ahlak kaydı bulunmadığını, bu sebepten de savaşın insanlığa yakışmayan bir hayvanlık olduğunu

47) Bayle (P), Dictionnaire historique et critique. Cilt. VI, s. 239.

48) Voltaire, Dictionnaire philosophique. (Felsefe sözlüğü adıyla dilimize Lütfi Ay çevirdi., cilt. 3, s: 92-98. Harp maddesi.

49) Bourdaloue (Louis), Sermons

50) Mehmed Emin, Kant ve felsefesi. 1339, s: 203-258.

51) Savaş ve Barışın nedenleri ve barış hakkındaki ümitsiz ve kötümser düşünceleri şu eserde bulursunuz; Bouthasıl (gaston) - Avoir la paix, 1967. ve Sanver la guerre, 1963.

52) J. Sogeret, La Guerre et la progrès, 1917.

53) R. Hubert, Interprétation de la Guerre, 1919.

nu iddia ederler (54). Duprat, savaş esnasında ırz ve iffete saldırıldığını, bunun normal bir üreme ihtiyacının kandırılması için yapılmadığını fakat erlerin bir çeşit sadizme tutulmuş olduklarını anlatır. Yâni bu saldırılar, aşk görünüşü altında yapılmış bir işkence cezasının çoğu zaman, suursuz ve marazî davranışlarıdır, der. Hatta ona göre, bu hâl, bazan sembolik bir zaferin isteri şeklinde aranmış olmasıdır ve çok kez, kinin, öc almanın, erotizmin (erotisme) marazî bir karşımıdır. (55) Savaşın bir çeşit delilik saldırısı ve gayretli olduğunu farkedene G. Bonnet, vazife dışında ölümden korkan insanların savaşlarda bir otomat hâline geldiklerini çeşitli örneklerle göstermiş ve normal insanı anormal yapmanın dramını tasvir etmiştir. (56).

Savaşın aleyhinde gittikçe artan bu fikirlere bir de esasen ahlâk bakımından zâif olan uluslarda bu olayın nekadara trajik sonuçlar doğurduğuna dikkati çeken düşünceler vardır: Celtis'e göre, ahlâk bozuk uluslar, savaşta çabuk kaybederler; bu ulusun yenilgiden sonra kalkınabilmesi için, savaşta evvel ve savaş esnasında nelerin bozulduğunu iyi anlamak, ulusal olan değerleri bozmuş olan yabancı etkilerin neler olduğunu araştırmak gerektir. Ona göre, bir memleket halkı, ancak geleneklerinin korunmasıyla tutunup yaşayabilir. Lâik bir iman pedagojisini tavsiye eden bu düşündür, yalnız Fransa için değil, bütün insanlık için bir afet olan savaşın önüne geçmek amacıyla ayrı bir ahlâk eğitimine de ihtiyaç görür. (57)

Barış sevgisini yaratmak için savaşın kötülüklerini dile getiren dinî, ahlâkî ve ideolojik fikirlerin zâif ve aşırı tarafları olsa bile, bunların savundukları fikirlerin yücelik ve asillikinden asla şüphe edilemez.

C. — Ulus sevgisi ve savaş :

Geniş bir insancılığı temel sayan ahlâk ülkülerine, bir taraftan ulusculuğun (milliyet), bir taraftan da ekonomik ve politik zorunlulukların engel olduğu da bir gerçektir. Bunları uzlaştırmak isteyen düşüncelerin, türlü diyalektik sebepler olan kusurları vardır. Denebilir ki, ulus sevgisinin kökü kandanır ve bu sevgi, yurtseverlikle bir azda bir özsaygısı (izzeti nefis) ve bencillik şeklinde organ-

54) Dr. G. Lebon, *Le déséquilibre du monde*, 1923.

55) Duprat, *Revue internationale de sociologie*, 1916. s. 494.

56) G. Bonnet, *L'âme du soldat*, 1917.

57) Celtis, *Reconstruction morale, suprême nécessité de l'après guerre*, 1921.

laşmıştır. Frazer, Westermarck, Morgan, Dürkheim... v.s. gibi etnografya ve sosyoloji bilginleri, birbirinden farklı incelemelerle bu konuda birleşmiş gibidirler; Bunların incelemelerinden anlaşıldığına göre, başta hemen bütün ilkel insanlar kendilerini öteki kavimlerden üstün sayarlar. Hele kendilerinin beyazlardan üstün olduğunu kabul eden bazı topluluklar, alçaltmak istedikleri kimselere, bir beyaz gibi hayvan, sen ne kadar ahmaksın, yoksa İngiliz misin? derler. Eskimolar, tanrının insanı yaratırken yaptığı ilk deneyde, evvelâ beyaz adamı vücutta getirdiğini, sonra bunu beğenmeyerek attığını iddia ederler. Bunlar, kendilerinden daha güzel bir yaratığın mevcut olmadığına inanırlar. Ziyaretlerine gelen yabancılara, «Sizin memleketinizde her şey iyi olsaydı, bu kadar zahmet çekerek buralara kadar gelir miydiniz?» derler. Güney Amerika yerlileri de, kendilerini dünyanın bütün öteki uluslarından daha çok asıl, alince, sözünde durur ve faziletli sayarlar. Hemen bütün ilkeller, kendilerinden olmayanları, yabancılara aşağı görürler Groenlandlılar, alçak gönüllü ve yumuşak huylu bir yabancı gördükleri vakit, «O, hemen bizim kadar eğitim görmüştür», ya da «adam olmaya başlamıştır!» derler. Hotantolar kendilerine, «İnsanların insanı» sıfatını verirler. Bazı ilkeller de, yabancı Kianları hayvan zanneder, kendilerini ise, en ideal bir yaratık sayarlar. Totemciliğin zorunlu kıldığı bu inançlar, yalnız ilkelerde değil, ilköğretimde yetişmiş ve oldukça yükselmiş olan topluluklarda da görülür. Meselâ, Çinliler kendilerini diğerlerinden üstün sayarlar; onlar bugün bile, yabancılardan söz ederlerken, onları bir takım aşağı sıfatlarla nitelerler. Confucyus, kendi ulusunu fazlaca öğdüğü gibi, öteki Çin yazarlarının bazıları da aynı yolu tutmuşlardır. Japonlarla eski Mısırlılar ve yahudiler, kendilerini, Tanrının en sevgili ve seçilmiş kulları saymışlardır. Hatta, Mısırlılar, yalnız kendilerinin insan olduklarını, öteki kavimlerin ise, Libyalı, Asyalı.. v.s. kimseler olduklarını kabul etmişler ve masallarında bu çeşit ulusları, düşman saymışlardır. Asurilerde ulusal gurur çok yüksekti; kendi krallarını, Karşılaştırılmaz, Direnilemez gibi sıfatlarla süslerlerdi. Kendi tanrılarını da, başkalarının tanrılarından üstün sayarlardı. Herodot'un anlattığına göre, İranlılar, öteki ulusların, kendi ulaştıkları yetkinlik derecesinin etkilerine bile yaklaşamadıklarına inanırlardı. Eski Yunanlılar da, kendilerle barbarlar arasındaki ilişkileri, efendi ile köle ilişkilerine benzetirlerdi. Arap aşiretlerinde bu duygular pek eskidenberi vardı; şairleri mensub oldukları alle ve aşiretin şerefini her şeyden üstün tutarlardı.

Hemen her ulusta bu duygular vardır; denebilir ki, ulusları ya-
şatan da, âdetâ bu duyguların yegânlık (şiddet) ve kuvvetidir. XVIII.
ci yüzyıldan sonra bütün şuurlanan bu duygular, insanları ge-
rek çıkarları, gerek politik tutkuları bakımından birbirinden ayrı
uluslar hâline getirmiştir. Devlet, rejimleri de, uluscu bir temele da-
yanan ölkü ve örgütlere göre gelişmişlerdir. Bu duyguları, bazan
dinlerin geliştirdiği, bazan da ulusal dinlerin yarattığı ümmetçilik
dolayısıyla gevşetip yıktığı görüldü. Son Almanların açmış olduğu
savaş, cermen ırkını üstün sayan bir anlayış ve inancın ürünü ol-
duğu gibi, hâlâ bütün kaybolmayan ırk ayrımı çekişmeleri de,
henüz tam bir insanseverlik ve insancılık şuurunun uyanmamış ol-
duğunu göstermektedir. Ulusseverlik yurtseverliğe sıkı bir surette
bağlı olduğundan, hemen her devlet adamı ve devlet rejimi, son çağ-
larda, yurt çıkarlarını ve ulusal şeref ve haysiyetli her şeyden üstün
saymış, alle ve ferdî, bu uğurda feda etmekten çekinmemiştir. Ta-
rihin, uygarlığın ve ulusal kültürün beslediği bu duygular, türlü
sosyal koşulların etkisiyle okadar gelişmiştir ki, çağımızın bütün sa-
vaşlarında, belirli rejim ölkülerini de vasıta yapan ulusal egemen-
lik ideali sarsılmaz bir rol oynamaktadır.

d. — Yurtseverlik ve savaşseverler :

Dini, ekonomik ve dogal sebeplerle belli bir toprakta yerleşip
kalmış olan toplumlar, o yerleri korumak için bütün varlıklarını
tehlikeye sokmuşlardır. Tarihlerde kaydedilen türlü savaşlarda,
yurdu yabancılara çlgnetmemek aşkı açıkca görüldü. Kuzey Ameri-
ka yerlileri, yurtlarının şerefine fazla bağlı oldukları gibi, bunların
tattığı heyecanların en büyüğü, fazilet ve rezilliklerinin pek çoğu
da kabile ve yurtsevgisine bağlıdır. Maoriler, yurtlarının ve atala-
rının haklarına fazlasıyla saygı duyarlar ve bu uğurda her zaman
savaşa hazırdırlar. Tenerifteki ilkelerin en büyük faziletleri yurt-
severliktir. İlkeler arasında yurtları için büyük fedakârlık yapan
toplulukların en ilerisi olarak, Afrikanın doğusunda bulunan Yoru-
balar gösterilmektedir. Seylan yerlileri için en aziz olan kendi
yurtlarıdır. Kamboç yerlileri, yurdu terk etmeyi ölümle eşit sayar-
lar. Salomon adalarındaki ilkeler, yabancı illere geziye çıktıkları
vakit, yurt özleminden (nostalgie) ölürler. Madagaskar ilkeleri de,
böyle gezilere çıktıkları vakit, yurtlarının toprağından bir parça-
sını yanlarında taşır ve ona kavuşmak için tanrılarına yalvarır du-
rurlar. Tarım işleriyle uğraşanlar, topraklarına daha çok bağlıdırlar.
Hemen bütün insanlar, kendi yurtlarının töre ve âdetlerine, kurum

ve geleneklerine, manzara ve hayat tarzlarına fazlasıyla bağlıdır. Denebilir ki, bütün uluslardaki bağımsızlık duygusu, yurtseverlik duygusunun en yüksek ve doğal derecesini teşkil eder. Tonganlar, doğdukları adayı sever, bütün dünya adalarını, kendi dillerile konuşan insanlarla doluymuş gibi bir tek memleket sayarlar. Bir Asfahanlı, Avrupa merkezlerinden hiçbirinin, kendi şehirlerinden daha güzel olabileceğini kabul etmez; eski Yunanlılar da Delf (Delphe) tapanağının yuvarlak taşını, arzan göbeği ve merkez noktası sayarak, yurtlarına da böyle kutsal bir değer verirler. (Westermark).

Çağımızın uluslarında, tarih kültürüne, gelenek ve göreneklere, âdet ve törelere ve çeşitli sosyal etki ve koşullara dayanan bir yurtseverlik vardır; ve faziletin büyük işaret ve örneklerinden biri de, bu sevgi uğrunda yapılacak fedakârlıktır. Bir taraftan ulusculuk, bir taraftan da yurtseverlik duyguları, insanların birbirile savaşma tutkularını hem dengede tutar, hem de kamçılar. Bunun için olacaktır ki, Voltaire, «Bu sefil dünyanın üç büyük afeti vardır: açlık, veba, savaş. Fakat bunların en çekililemez ve en fena belası, uzun savaştır.» demişti. Ulus ve yurt sevgisi o kadar kutsal ve yüce bir değer kazanmıştır ki, savaşın her çeşit fenalıkları, bu iki kutsal aşk için, seve seve katlanılabilen bir iş ve ödev hâlini almıştır. Yalnız bu yüce duygular dolayısıyla değil, fakat kendi yurt ve uluslarını, yarattıkları uygarlığın da üstünlüğüne güvenerek, pek çok Alman düşünürü, savaş zevkle savunmuşlardır Fichte ve Hegel, savaş halkın manevî sağlığı için zorunlu saymış ve ebedî bir barışın, ulusları bozacağına inanmışlardır. Bunlara göre, okyanusların devamlı bir sükûnetle bozulmamaları, dalgalanmaları sâyesindedir. Nitekim Nietzsche, de savaşın beşerî aşktan daha çok ve üstün şeyler yarattığına inanmıştır. Ruskin, savaş, güzel sanatların ve uygarsal faziletlerin anası saymış, ulusal hayatın devam edip gelişmesinde tek çarenin savaş olduğunu savunmuştur. Alman tarihçilerinden Treitschke ile Bernhard ve Ostwald, Büyük dünya savaşından evvel, savaş, halkın üretim işlerinde en verimli bir vasıta saymışlar ve hak fikrini kuvvete bağlayarak Hobbes ve Hegel doktrinlerini paylaşmışlardı. Ötedenberi hristiyanlık otoriteleri, dinî dogmaların kutsal ve ahlâkî esaslarına rağmen, savaş aleyhindeki düşünceleri bir çeşit küfür saymışlardır.

İlkel topluluklar için dinî bir tören sayılan savaş, ya komşularının elindeki servetleri zaptetmek, ya da elde edecekleri tutsakları kurban etmek için bir vasıta idi. Yahudiler, puta tapanları öldürmek için, savaş savunmuşlar, hatta her ne bahasına olursa ol-

sın, kazanç sağlayan her savaşı, hiç bir ahlak kaydına bağlanmaksızın tavsiye, emir ve icra etmişlerdir. Çıkarlarını faziletten üstün tutan emirlere bir örnek vermiş olmak için, Hz. Musa'nın savaştan dönen başlıca subay ve komutanlara öfkelenerek söylediği şu sözleri kaydedebiliriz: «Neden kadınları ve çocukları kurtardınız? Çocuklar arasında erkek olanları ve evvelce evlermiş olan kadınları öldürünüz; fakat küçük kızları ve bakireleri kendiniz için saklayınız.» (Huruç : IV, 22). Müslümanlık da hem dinî yaymak, hem de başka dine mensub olanların saldırılarından korunmak için gerek-tikçe savaşmayı kutsal bir ödev saymıştır. İskandinavlar, bir adam kam akıtmadan ölmenin utandırıcı bir suç ve günah olduğuna inanmışlardır. Eski Yunanda, iki devlet arasındaki en doğal ilişkiyi, savaş teşkil, ederdi. Barış, ancak özel bir andlaşma ile sağlanırdı. Barbarlara karşı savaş açmak ise, tabiatın yunanlılara vermiş olduğu en meşru bir hak sayılırdı. Bütün eski dinî ve edebî metinlerde düşmana karşı haddi aşmamak ve iyi muamele etmek tavsiye edildiği gibi, düşmanı öldürmenin de en yüce ödevlerden biri olduğu bildirilir. Bütün bu misalleri çoğaltmak mümkündür Bu gün bile, barışı, ilderide baş gösterecek bir savaşın hazırlık dönemi, ya da başlangıcı belli olmayan bir zamana kadar uzatılmış bir müte-reke sayan düşünürler ve politikacılar vardır. Gerçek olan şudur-ki, insan cesaret kahramanlık ve tehlikeyi seven bir yaratıktır ve türlü ülkülleri gerçekleştirmek için kendi gücüne güvenen her ulu-sun başvurduğu son çare de savaş olmuştur.

e. — Hayvanlar ve savaş :

Darwin ve bunun okuluna bağlı olanlar, savaş, hayatın en do-gal bir kanunu olarak çekidilemez bir olay sayarlar; hayvanlar aleminde bile bunun devam edip durduğunda inanırlar. La Bruyère (1645 - 1695) gibi barış sever ve hayvanlar arasında savaşın bu-lunmadığını savunan bir düşünürle karşı, hayvanların da birbirile savaştıklarına inanmış olan Sageret, eskiden İstanbuldaki köpek-le-rin mahalleleri, kendi aralarında nasıl paylaştıklarını ve bu yüz-den nasıl savaştıklarını anlatır. Bu düşünürle göre, yalnız kunduz-larla yaban arıları savaşmazlar. ((57) Romanès'e göre, balıklar ve hele İskorpit balıkları, kendi alanlarına saldıran balıklara karşı öfkelenirler O vakt bunların renkleri değişir, saldırgan hareket-

57) Sageret Philosophie de la guerre et de la paix 1900.

lere başvururlar. (58). Develerle filler ve maymunların ıcalma duyguları ve kınları hakkında çeşitli gözlemler de vardır. Darwin, bu hayvanların hor görülme ve zulme dayanamadıklarını bildirmektedir. Genel olarak sosyologlara göre fazilet, sosyal bir hayvana, toplum hâlinde yaşama yeteneğini (kabiliyet) veren karakterler demektir. Hayır, şer, namuskârlık, âdâlet, vazife ve sorumluluk... gibi fıkır ve kavramların kaynağı toplumdur. Tekbaşına yaşatılan bir hayvan, kendisine haz ve elem veren şeyleri bilir, fakat başkalarına bu duyguları veren şeyleri farketmez. Bu itibarla en yetkin bir aslan veya kaplan, en iyi avlayan ve düşmanına karşı en iyi direnebilendir. Hayvan için yiyemeyeceği bir yaratığı öldürmek gereksiz bir zahmettir. Fakat atların kendi kaalarını geliştirmek için çayırarda kostuğu gibi, bu hayvanlar da avlama yeteneklerini geliştirmek için öldürürler. Tok kedilerin, fareleri öldürmeden oynayıp öldürdükleri ve bu avı yemedikleri her zaman görülen olaylardandır. Bir arada yaşamayan hayvanlarda karşılıklı yardım pek de görülmez; fakat toplum hâlinde yaşayanlar, farkında olmadan birbirlerine yardım ederler.

Hayvanda Tanrı düşüncesi ve sosyal sorumluluk bulunmadığı için, ahlâki duygular da yoktur. Zira başlangıçta ahlâk kuralları dini esaslara ve bu esaslardan doğan kolektif sorumluluklara bağlıdır. Onlarda içgüdüünün bazı belirtileri vardır ki, insan bunları benzetme yoluyla kendisinininkilerle karşılaştırır ve sanki şuurlu ahlâk edinmeleri imiş gibi görür. Fakat hayvanlar bunun farkında bile değildir; yani onlarda iyilik ve fenalığa dair fikirler yoktur. İnsanların Tanrısı, kendi sosyal ülkülerinin koruyucusudur. (59). Böyle bir ülküden mahrum olan tanrısız varlıklarında ise, ahlâki gibi görünen hâllerin şuur ve vicdanla bir ilgisi olamaz. Hayvanlar ancak tabiatın kendilerine vermiş olduğu silâhlarla ve mecbur oldukca savaşırlar; insan ise, birbirini boğazlamak için, tabiatın kendilerinden esirgediği silâhları icad ederler. Tabiat her hayvana kendini savunmak için bazı vasıtalar vermiştir. Adetâ denebilir ki, tabiat insanın barış içinde yaşamasını istiyor. Zekâ, birbirimizin aleyhine kötülükler yaratma fakültesi değil, birbirimizle anlaşmak, uyusmak, yardımlaşmak ve tabiatın nimetlerini barış hazzı içinde tadacak bir uygarlık yaratmak için verilmiştir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, konuyu hangi yönden ele alırsak alalım, ulusseverlik kadar da yurtseverlik, her canlının organlaş-

58) Romanés, *Animal intelligences*, 1895, s: 246.

59) F. Le Dantec, *L'Athéisme*, s: 78-80. (1926).

mış duygularındandır. Savaş bu asıl duygulara karşı yapılmış olan bir saldırdır. Bu duyguların bir ucu geçmişe, bir ucu da gelecekteki çıkarılara bağlıdır. Bunun içindir ki, Levy Buruhl, savaşın kaynağından bahsederken, tarihin bir dram manzarasını gösterebilen bunalmalarında (buhran), sahnede görünen santcıların - Emerson'un deyimile - bir takım temsilcılık rolünü yapan kişiler olduğunu, bunların bağı sözler ve jestlerle anonim cemâatların eğilim ve tutkularını ifade ederler, demektedir. Anlaşıyor ki savaşlar, yalnız ulusal iradenin ürünü değildirler; yâni savaş, bazan bireysel, bazan da sosyal etkenlerin eseridir; bunu bu tarzda açıklayanlar da vardır (60) Biz burada savaşın kaynağını araştırarak değiliz; fakat bu olayda daha başka nedenlerin aranması da gerekmektedir. Zira büyük fatihlerin, küçük ve yenilmiş ulusları kendilerine zorla itaat ettirerek onların ordularını da savaşa sürüklediklerini her zaman görmekteyiz. Gerçek olan şudur ki, insan ve hayvanlarda yabancıya karşı bir çekinme, bir korku vardır. Xénophobie denilen bu hâl, yüzyıllarca birçok ulusların sınır ve surlarının kapılarını yabancılarla kapalı tutmalarına sebep olmuştur. İnsanların ruhundaki bu korku, bugün de devam etmektedir denebilir.

Arılar ve karıncalar gibi topku yaşayan hayvanlarda bile, yabancı bir arı ya da karıncaya karşı, kendi yuvalarında hayat hakkı vermemek doğal bir haktır. Hayvanlar, bu hakkı, klanlarda olduğu gibi mekanik bir bağlılıkla uygularlar. Eski demokrasilerde sitemler, sitemi ilgilleyen işlerle, kendi kişisel işleri gibi ilgilendirildi. Bugün ise yurttaşlar, daha çok ekonomik ve sosyal gerekçelerle birtakım özel çıkarılara bağlandıkları için, yurd işlerinde kişisel hürriyet ve inançlarını kullanmaksızın rejimlerin, devlet adamlarının, yerli ve yabancı propogandaların emri altında bir araç ve sosyal organizmanın passif bir hücreci hâline gelmiş bulunmaktadır. Zira en ileri demokrasilerde bile, yurttaşların hepisi, aynı siyasal eğitimi görmemiş oldukları gibi, bunların çoğu da bizde olduğu gibi okuyup yazma bilmeyecek kadar ilkel seviyededirler. İnsanlık için ülküsel olarak hiç de şereflî olmayan bu durum, ahlâk bakımından da beğenilecek bir hâl değildir. İnsanlar, bir taraftan fazilet ve barışa susamış olarak kendilerini birbirinin kardeşi sayarken, bir taraftan da öğey kardeşler gibi, birbirinin elindekilere göz dikerler. ve insanlar fazilet saydıkları değerleri, kendi tutkularına göre imal ettikleri için, her dönem ve topluluğun iyi ve fena saydığı şeyler de kendi taktirlerinden ibaret olur. Gerçeklik bu olunca, tabiatın

60) P. Renouvin, Les origines immediates de la guerre, 1925.

yapısında bir ahlâklılığın varlığını iddia etmek kadar da isbat etmek güçleşir.

Aralarında kaynaşma yeteneği bulunan iki ya da birkaç cismin özel bir ilgi ile birleşmeleri ve bambaşka bir cism hâline gelmelerinde gördüğümüz kimyasal sonuç, birbirini seven insanlar arasındaki iyilik bağlantısından doğan ahlâki sentezden farksız gibidir. Bütün tabiat, birleşmeye ve bir cinstenliğe çevrilmeye doğru hareket hâlinde. Tabiatın, toplumun ve bütün canlı ve cansız şeylerin tükenmek bilmeyen anlaşmazlıkları, birbirine karşı tutkuları - bunların önüne geçmek için girişilen türlü politik ve sosyal teşebbüslere rağmen - kozmik evrimin zorunlu bir kanunu gibi görünmektedir. Spencer'ın evrim, Hegel'in ilerileme adını verdikleri bu hareketler ve savaşlar, tabiat bakımından fizikokosmik bir ilişkinin enerjik belirtileri, insan bakımından ise, ahlâk ve ülkülerin ruhi ve dinamik bir görüntüsünden başka bir şey değildir. İşte tabiatın ana yapısında varlığı ileri sürülen ahlâklılık budur. Dileyelim ki, insanlık, kendi gerçek değer ve ödevlerine akıl erdirerek birbirlerine ıstırap verecek olan her hareketi lanetlesin ve ebedi bir barış ve sevgi içinde, kaygısız ve tasasız bir özgürlük ve kardeşliğin nimetlerinde tadabilsin.

f. — Savaşta ahlâk :

Bireyler arasında hak sorunu söz konusu olduğu zaman, âdâleti sağlamak için mahkemeye başvurulur. Yargıç, elindeki kanunlara göre, haklıyı, haksızı ayırdeder, İki tarafta da buna itaat etmeye mecbur olur. Şayet yargı;, bir yanlışlık yapar, tarafsızlığını koruyamaz da yeter derecede dikkatli ve bilgili davranamazsa, haklının haksız çıkması mümkündür. Bu takdirde de, hiç kimse haksızdan hakkını kişisel kuvvetine dayanarak alamaz. Yine kanunun gösterdiği yerlere başvurur. Demek ki haklı olduğumuz bir iş de bile, Kanun hürriyetimizin sınırlarını çizmiş ve bizi kendine itaat etmeye mecbur etmiştir. Yâni kanun adına gerekirse haksızlığa ugradıksa, yine bunu kabullenmek zorundayız. Zira bu kanunun ve kanun koyucularının hatası değil, fakat onu uygulamakla görevli olanların hatasıdır. Hata dâvacının eksik belgeler ve savunma beceriksizliği yüzünden olsa bile, ugradığımız haksızlığı gidermek için yine ahlâki ve kanunî yollardan gideriz.

Fakat iki ulus arasındaki anlaşmazlıklarda, haklıyı haksızdan ayırdedecek herhangi bir uluslarüstü kuvvet yoktur. Birleşmiş

uluslar kurumu bile, henüz bu kuvvete malik olmamıştır. Ulusal iddialar, tutkular, bunlara bağlı olan uluslar için dogal birer hak-tır; iddialı ve tutkulu olmak da ulusal bir ödev, hatta ulusal bir fa-ziletmiş gibi görünüir. Ötedenberi dirlik ve düzenliğin (asâ-yîs) sağladığı mutluluk, duygulu ve insansever fikirdir ve ahlâk adamlarını devamlı bir barış aşkına bağlamıştır. Bunun gerçekleşmesi için de çeşitli pratik ve teorik çareler aranmıştır. Ne din yolu, ne ahlâk yolu, ne de siyasal teşebbüsler, ortak bir insanlık vicdanını doğuramadığı için, uluslar haklarını kuvvetlerle elde etmekten başka çare bulamamışlardır. Savaş başlamadan evvel, buna karar vermiş olan uluslar, kendilerine yardımcılar ve tarafıllar arar, propagandalara girer, kendilerinin haklı olduğuna dair türlü de-killere başvururlar. İddiacıya nazaran haksız sanılan öteki ulus ya da uluslar da aynı yöntemle başvurur. Siyasal tartışmalar, görüş-meler, basın düelloları, iftiralar, yalanlar birbirini karşılıklı ola-rak izler durur ve son olarak bu türden teşebbüslerle uzlaşılama-yacağı anlaşıncaya kaba kuvvete, yani silaha başvurulur. Anlaşı-lıyor ki, savaşa niyet etmek ve savaşmak, esasen iki ulus arasında her çeşit ahlâk kavramının sona erdiği ve kuvvetin türlü yıkıcı ve korkutucu araçlarını uygulamayı meşru gösteren bir ödev gibidir. Bunun içindir ki, savaşa girildikten sonra yeni bir mantık ve yeni bir ahlâk anlayışı baggösterir. Yani savaşmak, ulusun tarihi ve ulusal bir ödevi hâlini aldığından, düşmanı yenilgiye uğratmak için gereken her çeşit saldırı, ahlâkdışı sayılmaz olur. Tarafsızların gö-zünde savaşılanların her ikisi de haksız ve ahlâksız sayılır. Bunlar, muzaffer olanı haklı görmekte tereddüt eden pasif bir ruh taşı-rlar. Çünkü, savaşılanlardan biri kuvvetine güvenerek saldırganın is-tediğini vermiyor, saldırgan da aynı suretle kendi kuvvetine güve-nerek dilediğini koparacağını zannediyor. Böylece iki tarafta da kendini haklı zannettiği içindir ki, savaştan çekinmiyorlar. Şu hâl-de kuvvet, bir hakkın elde edilmesi için kullanılan araçtan başka bir şey değildir. Hemen her dönemde savaşılanların zihniyeti aşağı yukarı bundan ibarettir. Fakat bu savaşılanların hiçbir ahlâk kay-dına bağlı olmamalarını gerektirmez. Zira insan vicdanı, bunların birbirlerine diledikleri gibi hareket etmelerini, yani kuvvetlerini di-ledikleri şekilde uygulamalarını asla caiz görmemiştir.

Her ne kadar ilkçağ devletlerinde, düşmanların birbirine pek büyük zulüm yaptıkları görülmüşse de, bu bir meşru kural değil-dir. Hz. İsa, Size bir tokat vurana öteki yanınızı da çeviriniz tavsiyesinde bulunurken daha çok evvel, Hind peygamberi Krişna,

Sizi döğenin deynegİ yere düşmüşse, onu mırıldanmadan yerden alıp sahibine geri veriniz emrini verir; Bu barışseverliğin son noktasıdır ve ne yazık ki, hayatın gerçeklerine uymamaktadır. Hz. Muhammed ise, mısille karşı koymayı fakat haddi aşmamayı emretmekle, miskin bir itaatın sakıncalarından korunma çaresini göstermiştir. Demek ki savaşın da başegmesi gereken bir ahlaki olmalıdır ve vardır. Devletler hukuku, bu ahlakin kurallarını hiçolmazsa teorik olarak tesbit etmiştir. Bu kurallar, bütün insanlığın ortak ruh ve vicdanından çıkmış olduğu hâlde, savaşan ulusların bunlara nadiren uydukları, yâni kendi seviyye, sociye ve çıkarlarının gerektirdiği şekilde hareket ettikleri de bir gerçektir. Oysaki savaşan erlerin hiçbir, karşılıklı olarak birliğinin düşmanı değildir ve savaş gerisinde kalan insanlar da bu ıstenden doğrudan doğruya sorumlu olmayan kimselerdir. Bu itibarla ancak karşılıklı olarak bir ağır ödeve çağırılmış olan iki ulusun evlatları, ahlak bakımından birbirine karşı aynı durumdadırlar

Bir zamanlar devletler birbirile savaşır ve ulus, devletten ayrı bir varlık sayılırdı. Çağımızda ise, uluslar birbirile savaşmakta olduklarından, cephe gerilerine de saldırmak zorunlu olmuştur. Yalnız hastahaneler, sivillerin oturdukları yerler, yâni askeri bir değeri olmayan bölgeler, saldırı dışında kalırlar ve buna riayet etmeyenler, resmî bildirilerle dünyaya ilân edilirler. Demek ki, savaşın kendisi, insanlık bakımından ahlâkdışı bir aksiyon olduğu hâlde bunun da bağlanması gereken bir ahlaki vardır. Bunu ilkel insanlar bile hissetmişlerdir. Etnografya bilgileri ve sosyologların incelemelerinden anlıyoruz ki, meselâ Samono'lar, savaş vesilesile bir kadını öldürmeyi alçaklık sayarlar. Fijililerde kadını öldürmek bir çocuğu öldürmek kadar alçaklıktır, derler. Abiponlar, genel olarak savaşlarda, savaşmayanlara saldırmazlar, sadece masum olan kız ve erkek çocuklarını, bir fenalık yapmadan alıp götürürler. Büyük Kanarya adalarında oturan Guanglar, da düşmanın kadın ve çocuklarını dokunulmaz sayarlar; bunların kendilerini savunmaktan aciz olduklarını kabul ederler. Güney Fastaklı Berberiler, Cezair kabileleri, Tevariklar da aynı suretle acizlere saldırmayı kahramanlığa yakıştırmazlar. Bir kısım kuzey Afrika ilkellerinde kadınlar, savaş esnasında, kendilerine mensub olan erkeklerin tinsel kuvvetlerini artırmak için onları alkışlar, cesaret verirler. Bu durumda bile yenilgiye uğrandığı takdirde, muzaffer olanlar, bu kadınlara dokunmazlar. Latukalar, kadını casus olarak kullanırlar, bu yüzden de kadının savaş zamanlarında tehlikeli bir kuv-

vet olduğunu bilirler; fıkâ bunları asla öldürmezler. Bassutolar da, savaş zamanlarında düşmanın kadın ve çocuklarıyla bölgelerinde dolaşan yabancı gezginlere dokunmazlar.

Genel olarak ilkel zihniyette kahramanlara saygı göstermek âdettir. Kahramanlar, alınlarına kırmızı bir file geçirerek, haberci ve sair sıfatlarla düşman topraklarında serbesce dolaşırlar. Giney Amerika yerlileri, barış haberi getiren delegelere çok saygı gösterirler. Birçok ilkelde tutsakları öldürmemek de âdettir. Hatta silâhsız tutsakları kutsal sayan kavimler de vardır. Savaş tutsakları, bir zamanlar köle sayılmamışlardır ve bunlardan her yerde üç alınmaz. Afrika ilkelleri çoğu zaman tutsakları, savaştan sonra yurtlarına gönderirler. Bazı toplumlarında da bunlar, evlatlığa kabul edilirler. Bir takım ilkeller de görülmüştür ki, bunlar, tutsakların cesaretlerini deneyerek içlerinden korkak olanları öldürürler. Elçiler genel olarak kutsal sayılırlar. Taoculugun Ödüller ve cezalar adlı kutsal kitabında : «Kendilerine itaat edenleri öldürmeyen düşmanlarınıza fenalık etmeyiniz» emri verilmektedir. Yahûz İbranilere, dinlerinin vermiş olduğu emir, Yahovanın kendilerine vaad etmiş olduğu yerlerde nefes alan hiçbir varlığı sağ bırakmaktır. Fakat, bu topraklar dışındaki düşmanların kızlarıyla çocuklarından mâdâ ki insanların da öldürmeyi tavsiye eder. Manu kanunları da krallara, düşmanları zehirlemekten, ıstırap verici araçlarla saldırmaktan, kaçmakta olana, Ben seninim diyerek teslim olanı öldürmekten giddetle meneder. Bu kanunlar, uyuyan, çıplak olan, silâhsız ve savaşı tarafsız olarak seyreden, korku içinde şaşmış ya da kaçmakta bulunan insanları öldürmeyi de en büyük günahlardan saymıştır. Hind'in kutsal kitaplarından olan Mahabharata'da düşman karşısında aynı gövâlye duygularını savunur; süvarinin süvari ile, savaş arabalı olanın böyle arabada bulunanla savaşmasına izin verir. Yâni eşit kuvvette olmayanların savaşmalarına müsaade etmez. Bir başkasıyla savaşanı, bir sığınak arayana, kaçanı, savaşta hayvan ve araba sürenleri, yedek silâh taşımakla görevli olanları, trampetçi ve borazancıları öldürmeyi de yasaklar.

Homeros zamanında yenilgiye uğramış şehir erkeklerinin öldürüldüğünü, fakat kadın ve çocuklarına tutsak muamelesi yaptıklarını İliada'dan öğreniyoruz. Fakat daha sonraları Yunanlıların düşmanlarına bu muameleyi uygulamayı da uygun bulmadıkları anlaşılmaktadır. Euripides'in anlattığına göre, savaşta diri olarak ele geçirilmiş olan düşman askerlerini öldürmeyi de uygun bul-

mamıslardır. Romalılar, bir zamanlar tutsakları öldürürlerken sonraları köle yapmışlardır. Fakat bu ulus, tutsakları Sirklerde Gladiyatörlere, vahşi hayvanlara parçalatmış ve diri tutulmuş olan düşman komutanlarını, Mamertin cezaevinde boğdurmışlardır. Yalnız kendi istekleriyle Romaya itaat etmiş olan uluslara bu muameleyi yapmamışlardır. Ciceron, «Muzaffer olduğumuz zaman, düşmanlarımız böyle hareket ederlerdi. Bize direnenlerin de kendilerini değil, istihkamlarını harab etmek daha doğrudur.» der. Hristiyanlık savaşı yasaklamamış olmakla beraber, faydasız ölümleri öğrenmiş, bilhassa kendisine direnmeyenleri öldürmeyi uygun bulmamıştır. Fakat dinler yaratmış oldukları taassub yüzünden, kendilerini savunanlarla, kâfir sayılmış olan insanlara her çeşit işkenceyi uygulamaktan çekinmemiştir. Fakat, François de Victorio, yalnız direnmeyen hristiyan düşmanları değil, hatta Türk düşmanların kadın ve çocuklarını öldürmeyi de uygun bulmamıştır. Bütün bu düşünceler, daha çok evvelci zamanların genel eğilimlerinden doğmuşlardır. Orta çağda, basit köylülere korumak bir ihtiyatkârlık tedbiri idi, yahut da şövalyelerin kılıç ve okuna layık görülmedikleri için kendilerine saldırılmazdı

Hastalık ya da yaralanma suretile savaş dışı kalanlara saldırımayı hoş görmeyen bir vicdanın uyandığı ulus ve dönemlerde vardır. Mahabharata'da yaralı ve hasta düşmanların iyileştirildikten sonra yurtlarına gönderilmeleri emredilir. Birçok ilkeller karşılıklı olarak yaralılarını tedavi ederler. Yalnız savaş gibi bireysel irade dışındaki bir olaya katılanların peşinden koştuğu haklara değil, bireysel haklara bile saldıranların bazı toplumlarda insanlığa aykırı bir muamele görmedikleri bilinmektedir. Meselâ Groenland'da katil, öldürülenin evinde konuk olduğu sürece saygı görür. Hocam Ziya Gökalp'ın derslerinden öğrendiğime göre, Arap aşiretlerinde ve bilhassa Aneza bedevilerinde katil, öldürmüş olduğu kimsenin yakınlarından birinin çadırına kadar gidip ipini tutabildiği takdirde kendisine Tanip adı verilir ve eğer çadırın içine girebilirse Dahil sayılarak her çeşit saldırıdan kurtulur (Dahil, sığınmış demektir.) Düşmanı evinde misafir edenler vardır ve ona kutsal kişilere yapılan saygı ve ilgi gösterilir. Afganistanda, «En fena düşmanın, bile senin çatın altında en güvenilir yerededir.» denilir. Hind geleneğinde, «Araç, oduncuya kendi gölgesinde barınmaya müsaade eder; öyle ise konuk, düşmanın bile olsa emniyet içinde bulupmalıdır.» inancı vardır.

Bu örnekleri çoğaltmak ve tarihi akışı içinde düşmana ve düşmanın mensuplarına karşı olan ahlâkî ödevlerin evrimini açıklamak

mümkündür. Fakat biz burada sâdece savaşın, ahlâkî vazifelerin sona erdiği bir felâket olmadığını belirtmek istedik. Savaş bir öcalma ve zulüm vasıtası değildir. İkinci cihan savaşının tüyler ürperten zulümlerine alet olanların akibetlerini Nuremberg mahkemesinin nasıl belirttiği yakın tarihin unutulmayan olaylarındanır. Bugünün savaşları, ulusal ve ülküsel problemlere dayandığı için, kurallar veya gefler değil, uluslar birbirile savaşmaktadırlar. Bu yüzden ulusal kuvvetleri yıkmak için düşmanlar, savaş alanlarının gerilerine de saldırmaktadırlar. Dünya genel oyu, bunu ne kadar konarsa konarsın, zaferi en az zararla kazanmak isteyenler, Japonyaya uygulandığı gibi, en büyük yıkıcı araçlarını kullanmakta tereddüd etmezler. İnsanlık henüz, savaşın ahlâkdışı bir rezillik olduğunu kavrayacak seviye ve vicdanı kazanmış değildir. Bu itibarla savaşta ahlâkın uygulanması teorik dilekler sınırını pek az aşmaktadır. Ebedi barış için yapılan tegebbüslerin amacı, fazileti sağlamak, ahlâkın her dâvadan üstün bir yücelik olduğuna inandırmak ve ona itaat ettirmekten ibarettir. Zira ahlâk, her türlü çıkarlardan ve gizli maksatlardan üstün ve saygıya değer bir kanundur ki, bütün iktidarların ona baş eğmesinden başka, insanlığı kurtaracak bir mucize yoktur.

g. — Savaş tannısal bir iş midir?

Dünyamızda kavgasız, savaşız geçen bir gün varmıdır, bilmiyoruz. Tarihe geçmemiş olsalar bile, öyle sanıyoruz ki, hemen her ulusun başka başka günlerde başlayıp uzun ya da kısa süren öyle ihtilâlleri, isyanları, savaşları vardır ki, bunların hepsini birbirine ekleyip bir dizi yapılmış olsa, dünyada kavgasız, gürültüsüz geçen bir lahzanın mevcut olmadığı görüldür. Her hâlde savaşı, tabiatın en esaslı bir kanunu sayan bilginlerle, yerlerin ve göklerin daima kan istediğini iddia eden şairler pek de aldanmış değillerdir. Bunun için olacaktır ki eski mistikler, dünyayı bir «Yiyen yiyici» diye tarif etmişlerdir.

Acaba ne için insan, uygarlıklar yaratan büyük zekâsına, iyilik ve kötüllüğü yakından görebilen ve elemelerde tiksinen, acıyan, seven vicdanına rağmen savaştan kurtulamıyor? Bir taraftan insanı mutlu kılmak için yarattığı uygarlıktan faydalanarak yine kendini cezalandırıyor, bir taraftan da yaralarını sarmak için çareler arıyor? Her hâlde bir zaferin sağladığı hazdan daha üstün bir tat olmayacaktır ki, insanlar, zaman zaman bu hazı tatmak için çeşitli savaş zahmet ve ıstıraplarına katlanıyorlar. Kutsal kitaplar

'Tanrı uğruna savaş emrederlerken, emperyalist filozoflar ve düşünürler de, savaş körükleyen duygusuz mantıklarıyla kuvvetin haklılığını savunuyorlar. Onlar için kuvvet, zorunlu olarak yayılmak, dağılmak ve kaplamak eğilimindedir; o, bir ısk gibi kendine mülk olanın gideceği yolları aydınlatır. Kuvvet, tabiatı evirip çeviren ylice iradenin, herhangi seçkin bir ulusta billurlaşmış şeklidir. Teorik olarak kuvvete hangi haklar ve sıfatlar verilirse verilsin, gerçekte onun taşıdığı, yıktığı, kendini kullananları bile mutsuz kıldığı da bir gerçektir. Savaş sonralarında yenilenlerin de yeniliğe uğrayanlar kadar yaralanmış oldukları bir sır değildir.

Acaba ne için insan, kuvvetini, birbirinin elindeki çekmeye, birbirinin kanını alıtmaya sarf ediyor da düşmüşleri kurtarmaya, ezilenlere yardım etmeye, geride kalanı ileri götürmeye sarfetmiyor? Kuvvet, kendini meşru göstermek istediği valdt, uygarlık adına, ve bu ahlâkî ödevler adına bağ kaldırıyor. Her kuvvetin biri, ilerde utanmamak, pışman olmamak için her ihtimali düşünen ve bu yüzden de aleme bir fazilete hizmet ediyormuş gibi görünen sahate bir yüzlü vardır; bir de kendi içinde yaşadığı, itirafından bile çekindiği, çeşitli ahlâkî tutkularla bezenen yüzlü vardır. Bunun ikisinde de faziletin ışığı yoktur. Bununla beraber, kuvvetli olmak, her insanın olduğu kadar da her ulusun ahlâkî ödevlerindendir. Bütün insanlık, birbirine saldırmamak için gereken anlaşmalara katılmış olsalar bile, bu anlaşmalara bağlı kalmak ve bağlanmayanları dize getirmek için yine kuvvetli olmak zorunludur. Çoğu zaman insan vicdanı ve onun dayandığı bütün kutsal inançlar, iki tarafı da keskin bir kılıç gibidir. Kurtarmak için yapılan cinayetleri hoş gören bu duygu ve bu iman, açlığını gidermek için, gözünü doyurmak için, yemesini bilmiyor diye, başkasının ellindekini almak için de cinayetler yapar, bunun da insani ve sosyal bir ödev olduğunu isbat edecek deliller bulur; buna hem kendini inandırır, hem de başkalarını. Bir taraftan kendine hak veririr, bir taraftan da zaferlerinin sevincinden kendisine bir hak ve teselli payı çıkarır. Mistik ve kadere bağlı düşüncelerini bir tarafa atarak, büyüklük ve duygulu düşünürlerden J. de Mastro' bu korkunç ve iki yüzlü insanın tutkularını, güzel, acı ve heyecanlı bir dille şöyle tasvir eder: «Nihayet efendiler, askerlerin ödevleri korkunçtur. Fakat onlar bu ödevi, tinsel (manevî) bir alemin büyük bir kanunu olarak yapmalıdırlar; evrendeki bütün ulusların da bu felâkette, diğerlerinden daha duygulu bir tanrısallık görmelerine de sağlamamak gerektir. İndol sayfalarında parlayan, Orduların Tanrısı başlıklı yazının büyük ve

derin bir hakikate dayandığına inanınız. Biz suçlular, faniler, bahit-sızlar.. suçlu olduğumuz için, bütün bu maddi fenalıkları hele savaşı zorunlu bir hâle getiriyoruz (61). Fakat genel olarak insanlar, savaşın nedeni olarak, hükümdarları gösterirler, onlar için bundan daha doğal bir şey de yoktur. Bunun içindir ki Horacius, alay ederek «Kralların hezeyanları yüzünden uluslar cezalandırılır», demişti. J. J. Rousseau'da, «Dünyayı kralların öfkesi silahlandırır

Kralları, da Tanrının öfkesi silahlandırır.» demekten çekinmemişti. Bu kadar korkunç olan savaş kanununun dünyayı yöneten genel kanunun, bir cüzünden başka bir şey olmadığına dikkat ediniz. O, canlılar aleminin geniş ülkesinde aşıkâr bir yegânlikle (şiddet) hükmeden ve bütün varlıkları uğursuz bir kuzgunlukla silahlandıran bir kudurmadır.» (62). «Duygusuzluk tahtından ayrıldığınız anda, şiddetli ölüm buyruğunun, hayatın kendi sınırlarında yazılı olduğunu göreceksiniz. Bu kanunu, bitkiler aleminde de hissetmeye başlayacaksınız. Koskocaman Catalpalardan (bir ağaç türüdür) başlayarak cılız eğrilti otlarına kadar kaç bitkinin kendi kendine ölmüş ya da başkaları tarafından öldürülmüş olduğunu düşünü- nüz. Fakat hayvanlar alemine girer girmez bu kanun, hemen korkunç bir hakikat şeklini alır. Hem gizli hem de aşıkâr olan bir kuvvetini şiddetli araçlarla hayat prensibini keşfetmek için uğraştığı görülür. Hayvan cinslerinin her büyük bölümünde, bu kanun, diğerlerini mahvetmekle yükümlü olan diğer bir kısım hayvanları seçmiştir. Av böcekleri, avcı kuşlar ve avcı dört ayaklılar bu türdendir. Kürenin hiçbir anı yoktur ki, canlı varlık bir başkası tarafından parçalanmış olmasın.»

«Bu çeşitli hayvan türlerinin üstünde, yıkıcı eli, hiç bir canlıyı esirgemeyen insan vardır. İnsan, yemek için öldürür; giyinmek için öldürür, süslenmek için öldürür, öğrenmek için, eğlenmek için nihayet öldürmek için öldürür. İnsan her şeye muhtac olan ve hiçbir şeyin kendine karşı koyamadığı muhteşem ve korkunç bir kraldır. O, bir kaşakot'un ya da bir reguin başının kendisine kaç fıça yağ vereceğini bilir. İnsafsız iğnesiyle Chimboraco ve Mont - Blanc (63) tepelerinde uçarken yakalanmış olan şık bir keleşği kolleksiyonunun kartonuna ıştırır; timsahı doldurur, cennet kuşlarını

61) Anlaşıyor ki, J. de Maister, organik hastalıklarımızın yani ısıraplarımızın kaynağını, tinsel günâh ve kötülüklerimizde görmektedir.

62) J. de Maistre hayat için savaş kanununu Darwin'den önce söylemiş gibi görünüyor.

63) Güney Amerikadaki And dağlarında bulunan bir tepenin adıdır.

mümyalar; çingiraklı yılan, onun emirlerle kendisini bir stüti se-yirciye kusursuz göstermek için bir takım eczalı sular içinde ölme-ğe mecburdur. Efendisini aslan avına taşıyan at, aynı tatlılıkla ona derisini verir; aynı efendi, sazına tel yapmak için, kuzusunun bağırsaklarını ister; genç kızlara korsa yapmak için balinadan çenesini, ince sanat eserlerini yaratmak için kurdun yırtıcı azı diş-lerini, nihayet çocuklarının oyuncaklarına sıs yapmak için filden dişlerini ister. Masaları kadavralarla örtülüdür. Filozof, bu sürekli facianın, büyük bütün içinde nasıl sezilip emredildiğini keşfedebilir. Fakat acaba bu kanun, insanda sona erecek midir? Şüphesiz hayır. Acaba hangi varlık, bütün varlıkları kırıp geçirenleri ortadan kal-dırabilecektir? İNSAN.»

«Gerçekten insanı boğazlamak işini üstüne alan yine insandır. Fakat merhametli ve tinsel bir varlık olan insan, sevmek için doğ-muş olan, başkaları için, sanki kendisi içinmiş gibi ağlayan ve ağ-lamaktan hoşlanan, kendini ağlatmak için bir takım masallar uy-duran, nihayet haksızca akutmuş olduğu bir damla kan için kendi sinden hesap sorulacağını bilen bir insan, nasıl olur da bu uğursuz kara kanunu uygular?» (64)

«Şüphesiz bu emri yerine getirecek olan, savaştır. Haykıran ve kan isteyen toprağın sesini duymuyor musunuz? Ona ne hayvan-ların kanı, ne de kanun kılıcıyla akutulan suçluların kanı yetmiyor. Çoğu zaman beşeri âdâlet, yer yüzündeki bütün suçluları cezalan-dırabilseydi, asla savaş olmazdı. Ne yazık ki, bu âdâlet, suçluların pek azını cezalandırabilmektedir. Toprak, «Savaş alevlenmiştir!» diye boğuna haykırmıyor. İnsan, kin ve kızgınlığa yabancı olan tan-rısal bir atılganlıkla savaş alanlarında ne istediğini, hatta ne yapı-tığını da bilmeksizin ileriler. Şu hâlde bu korkunç bilmece nedir? Hiç bir şey insanın tabiatına, bunun kadar âyları değildir. Hiç bir şey de insanı bunun kadar tiksindirmez. Fakat insan, kendini ürper-ten şeyleri de aynı şevk ve heyecanla yapar. İnsanın ölüm mey-danlarında asla itaatsızlık etmediğini fark etmediniz mi? İnsan Nerva'yı veya Henri IV'ü boğazlayabilir. Fakat en iğrenç zalim-den tutunuz da en gözü pek insan kasabına kadar hiçbirinin ağzın-dan, «Artık sana hizmet etmek istemiyoruz» diye bağırın bir kıl-şı bile çıkmaz. Savaş alanlarında, bir kalkınma ve her hangi bir müstebdil devirmek için bir birlik olayını hatırlamıyorum. İnsanı

64) Burada eski Hésiod'un insanlara özgü olan merhamet ve âdâlet ka-nunu ile hayvanlara özgü olan savaş ve yıkma kanunu arasındaki karşıtlık pek açık olarak gösterilmiştir.

savaşa sürükleyen kuvvete hiç kimse karşı koyamaz. Korkunç bir kuvvetin elinde itaatlı bir araç gibi hareket eden bu masum katil, kendi kazmış olduğu uçuruma başı eğik olarak atılır; ölmü, kendi vücuda getirdiğini asla düşünmeden öldürür ve ölür; (65) böylece sürekli olarak en ufak bir böcekten insana kadar bütün yaşayan canlıların şiddetle mahvedilmesi kanunu durup dinlenmeden uygulanmış olur. Devamlı olarak kanla yıkanan bu dünya, içindeki bütün yaşayanların, eşyanın ve hatta ölümün kendisinin gevşemeksizin, hesapsız ve sonsuz bir surette kurban edilecekleri bir mezbahadır. (66) Fakat, kendisine kurban verilen putları, insanların daha yakından ve daha açık bir surette çarpması gegektir Azrail, bir güneş gibi bu bahutsız kürenin çevresinde döner; onun bir ulusa nefes aldırmasının nedeni, mutlaka onu, başka bir ulusu yoketmeye vasıta yapmaktır. Fakat cinayetler, hele bazı çeşit cinayetler göze çarpacak kadar birikince, Azrail yorulmak bilmeyen kanatlarına kadar büyük bir çabukluk verir; korkunç bir hızla döndürülen bir meşale gibi, hareketinin o pek büyük olan çabukluğunu korkunç yörüngesinin her noktasında ve her an hazır bulundurur. O, bir an içinde dünyanın tekmiil uluslarına birden çarpar; bazan da kesin ve şaşmaz bir öcün aleti olarak belli başlı uluslara saldırır, onları kan içinde yülzdürür. Ulusların kendileri için verilmiş olan bu hükümden kurtulmak istemelerini, ya da bu hükümün infazını geciktirmek herhangi bir harekette bulunmalarını beklemeyiniz; kendi vicdanlarıyla aydınlanmış olan bu büyük suçluların cezalanmak istedikleri ve cezayı kendi arınmaları için kabullendikleri zannedilir. Onlar kendilerinde kalan son kan damlasını da fedaya hazırdırlar. Sonra da pek az yetişen bir gençlik, babalarının günahları yüzünden patlak veren bu acıklı savaşın hikâyelerini dinlemek isteyeceklerdir. Şu hâlde savaş, bu alemin kanunu olduğu için tanrısaldir. Savaş tabiatüstü bir emirle özel olduğu kadar da genel olan, pek az arandığı için pek az tanınmış bulunan, fakat kendilerinden kurtulmakta mümkün olmayan bir takım sonuçları dolayısıyla da tanrısaldir.»

«Savaşlarda kavuşulan ölümün bazı büyük imtiyazları olduğundan kim şüphelenebilir? ve kim bu korkunç düşünce kurbanlarının, kanlarını bogyere akatmış olduklarını kabul edebilir?. Fakat, esasen böyle sorunlar üzerinde direnme zamanında değiliz. Yüzyı-

65) J. de Maistre, pek de yumuşak kalpli bir düşünür değildir; *Premiere entretien*'inde, cellatların tanrısal ödevlerini pek acı bir belogatle tasvir eder.

66) Saint Paul, daha evvel, "zira mahvedilmesi gereken son düşman ölümdür." demişti. (Korentililere mektup, I 15 26).

lunuz bunlarla uğraşacak kadar olgun değildir.. Bu işin maddi yönünü kendisine terk edelim de, biz daha çok gözlerimizi, bize her şeyi anlatacak olan bu görünmez alem üzerine çevirelim. Savaş, kendisini çevreleyen esrarlı garaf (gloire) ve bizi kendine bağlayan anlaşılmasız çekiciliği dolayısıyla da tanrısaldir. Savaş, ödevleri sona ermiş ve daha fazla bir ün alamayacak olan komutanlara layık gördüğü himayeler dolayısıyla da tanrısaldir. Burada bu işde hiç kimseyi suçsuz göstermek istemiyorum; fakat savaşların dolaysız olarak yapımcıları olarak yakalananlardan birçoğu, durumlarının zoruyla bu işe sürüklenmişlerdir. Tanrı, dünyada oturanların kendine karşı yaptıkları haksızlıkların ödünü almak için ilerler. Kana susamış olan toprak, bu kanı, emip tekrar geri verinceye kadar bağrında tutmak için ağzını açar.. Öyle ise, saygı değer şairin şu feryadını dilediğimiz kadar alkışlayalım :

«Bu kahredici büyüklükleri parçalayan en küçük bir çıkara, savaş tanrısı karşılık verir, ve dalma barut kokuları, onların gönüllü şehitlerinden haber getirir.»

«Fakat pek aşağı olan bu düşünceler, gözlerimizi daha yükselklere çevirmemize engel olmaz. Savaş, insan aklının teorik görüşlerinden büsbütün kaçan sonuçları dolayısıyla da tanrısaldir. Savaşın etkisi, iki ulus için eşit olsa bile, sonuçları, biri için olduğu kadar da diğeri için başka başka olabilir. Savaşlar vardır ki, ulusları yüzyıllarca itibardan düşürebilir ve savaşlar vardır ki, öteki ulusları heyecanlandırır ve onları her yönden olgunlaştırır. Hatta daha tuhafı şudur ki, savaşın yaptığı geçici zararları, pek göze batan bir nüfus çoğalması izler. Tarih, bize çok kez, en yıkıcı savaşlar ortasında bile çoğalmış ve zenginleşmiş uluslardan bahseder. Fakat iğrenç ve uğursuz savaşlar vardır ki, bunları vicdan akıldan daha iyi ayırdeder ve tanır. Uluslar, bu savaşlardan gerek güç, gerek karakter bakımından ölecek kadar yaralanır, ve siz yenilgiye uğramış olanların toprağında, az sonra adam isteyen hiçbir atölye, hiç bir sapan bulamazken, muzaffer olanı da, kendi zaferlerinin ortasında alçalmış, fakirleşmiş, inler bir hâlde bulabilirsiniz.»

«Savaş, başarılar getiren tanımlanamaz kuvvetleri dolayısıyla da tanrısaldir. Saygı değer gövallyem, geçen gün: «Tanrı dalma büyük ordularla beraberdir» özdeyişimi tekrarlıyordunuz. Bu sözün, Turenne gibi bir büyük adama aid olduğuna aala inanmıyorum. Her halde o, - sözlü, alay etmek için, ya da pek sınırlı ve gerçek bir anlamda söylemiş olabilir. Zira Tanrı,

hiçbir zaman sonsuz olarak devam etsin diye kurduğu genel kanunları bozamaz. Bunun içindir ki, iki kişi, bir kişiden ve yüzbin adam ellibin adamdan daha çok kuvvetlidir. Biz Tanrıdan bizi zafere kavuşturmasını istediğimiz vakit, ondan evrenin kanunlarını da bozmasını istemiyoruz. İsteseydik pek garip olurdu. Bununla beraber, bu kanunlar, kendi aralarında binbir çeşit uzlaşmalarla, belirlenemeyen bir noktaya kadar muzafter olurlar. Üç adam, hiç şüphesiz bir adamdan daha kuvvetlidir. Bu genel yargıya itiraz edilemez. Fakat kurnaz bir adam, bir Horace, üç Curiaç'ı öldürdüğü gibi, bazı hâllerden faydalanılabilir. Kitleli, diğerlerinden daha fazla olan bir cisim, aralarındaki hız, birbirine eşit olan bir diğerinden daha harekete maliktir. Fakat, üç hızla iki kitleye veya iki hızla üç kitleye malik olmak eşittir. Nitekim kırkbin kişilik bir ordu, atmış bin kişilik bir ordudan maddi koşullar itibarıyla daha aşağı olabildiği hâlde, gözpekliği, deneyi ve disiplini daha fazla ise, ikinci-cisini pek güzel yenilgiye uğratabilir. Zira o, az bir kitleye karşı daha çok aksiyona maliktir. Bu hâl tarihin her yaprağında görülmür. Zaten savaşlar çoğu zaman bazı eşitliklere de dayanır. Başka türlü savaş olamaz. Ben Ragusa cumhuriyetinin Sultanlara, ya da Cenova cumhuriyetinin Fransa krallarına savaş açtıklarını hiç okumadım. Siyasal hayatta daima bir denge vardır. Bazı eşsiz, sayılı ve bellibaşlı hâller bir yana bırakılırsa, bunu bozmak insanın elinde değildir. İşte bunun için ittifaklar çok güçtür. Eğer böyle olmasaydı, poletika, âdâlet tarafından pek az yönetileceğinden, her gün bir egemenliği yok etmek için, her zaman ittifak etmek mümkün olacaktı. Fakat bu çeşit projeler pek az başarılabirler, ve zayıf taraf, bunlardan tarihi şaşırarak bir kolaylıkla kurtulabilir. Çok kuvvetli bir devlet, bütün dünyayı korkuttuğu zaman, onu durduracak hiçbir çare bulamamaktan öfkelenilir. Genel tehlikeye karşı gizli ittifaklar yapmak için birleşmeye engel olan kabinelerin bencilliği ve ahlâksızlığı aleyhinde acı sözler söylenir. Bu Louis XIV nin güzel günlerinde igitilen bir feryattır. Fakat bu şikâyetler pek sessizdir. Birçok hükümdarlar arasında sâf bir ahlâk ve hasbilir prensiplerine uygun olarak yapılan bir ittifak, gerçekten mucize olurdu. Bu mucizeyi hiç kimseye borçlu olmayan ve faydasız hiçbir şey yapmayan Tanrı, dengeyi sağlamak için pek sâde iki vasıta kullanır : Bazan savaş belası kendikendini boğazlar: bazan da, çok zayıf bir hükümet onun yolu üzerine gözükmeyen ve nasıl büyüdüğü de bilinmeyen asılmaz bir engel çıkarır; tıpkı bir nehrin akıntısına bırakılan küçük bir dal parçasının takıldığı yerde bir toprak

yığını vücutte getirerek nehrin akış yolunu değiştirmesine sebep olduğu gibi.» (67)

Savaş tanrısal kayranın (providence, bir eseri imiş gibi gösteren bu teze, vaktile Moltke de katılmıştı. Bu tez insanın gerçek büyüklüğünü ve gelecekte ulaşacağı olgunluk ve yetkinliği fark edemeyen mistik bir zekânın ürünüdür. Çağımız, belki de istemeyerek bir üçüncü dünya savaşına hazırlanmaktadır, fakat, ilk iki büyük savaşın ıyığı altında bu hazırlık, gerçekte yeni trajedilerin önüne geçmek amacını gütmektedir sanırız. Savaşın bir ulusu, ya da insanlığı mutlu kılacağına inanacak hiç bir akıl, bilgi ve vicdan sahibi yoktur sanırız. Montaigne, savaş, beşerî aksiyonların en büyük ve haşmetlisi olmasına rağmen insanın yetkin olmayışının olduğu kadar da aptallığının bir delili sayar, bilir ve uygarlığımızı yıkmaktan başka bir amacı olmayan bu kanlı olayın hayvanlarda bile bulunmadığını anlatır. (66) La Bruyère de savaşın aleyhindedir ve taraflılarına şiddetle hücum eder. İnsanların birbirile değil, kendi nefisleriyle savaşmalarından daha yüce bir aksiyon olamaz. Hayatın kendisi bir savaştır, başarmak, zorlukları yenmek, olgun, dolgun ve üstün bir kişilik kazanarak ulusa ve insanlığa yararlı bir insan olabilmek için çalışmak, savaşların en kutsalıdır. çoğu zaman savaş kendiliğinden gelen bir Konuktur; onu zorunlu kılan sebep ve şartlar yok edilmedikçe, barışı sağlamak imkânsızdır, sonra her ulusun kendi kendine yetecek bir güce malik olması, insanlık haysiyet ve gerefine olduğu kadar da insan hayatının kutsallığına içten inandıran, uluslar arası bir kültüre ihtiyaç vardır; geleceklerine güvenemeyen uluslar, bütün zekâ ve kuvvetlerini, geleceğin mutluluğu aleyhine hazırlarlar «Hazır ol cenge eğer ister isen sulhü salâh!» emri, bu çıkmazın bir ifadesidir.»

67) J. de Maistre, Les Soirees de Saint-Petersbourg (2. cilt, 1821 7. entretien. Buradaki sohbele karışıklardan biri senatör, biri kont, diğeri de bir şövalyedir.

68) Montaigne, Essai, 11, 12 - (Lecler bas. 1826)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Seks Ahlakı

I. — İffet ve Namus :

Toplum, içinde değer yargılarının çarpıştığı bir gerçekliktir. Yani toplum, bir taraftan bu yargıları yaratır, bir taraftan da kendisi bu yargıların toplamı imiş gibi görünür. Bunlar zamana çevreye, ilkel ve yüksek kavimlere göre fazlasıyla değişmekle beraber, aynı kadro içinde bulunan toplumlarda, birbirine benzeyen kutsal ve kollektif tasarımları teşkil ederler. Bu tasarımlar, toplumun evrim yolunda başka başka kalıplara girişinde özel bir dönüşüm (transformation) uğramış olsalar bile daima eskiden birşeyler saklar ve yeni değerlere karışır. Yani eskiler, yenilerin terkibine bir maya gibi girer, 'çagdaş ahlakın ve sosyal kurumların özel rengini yaratırlar.

İffetin namus ile ilgisi de bu sosyal kaynağa ve dönüşüm kanununa bağlıdır. Bu dönüşümde bazan amaçlarla vasıtalar yerlerini değiştirmiş, bazan da yeni ve karmaşık görünen değerler, eski saf ve yalın(basit) vasıtalarla amaçların yerlerini almış gibi görünürler. Bir bakıma değerlerin bu becayışı, sâdece şekilden ve görünüştten ibarettir. Gerçekten de birçok sorunlarda temel daima aynıdır. Bu değişikliklerin genel akışına bakılırsa, bugün Namus kavramı, bireylerin kendi kişiliklerini ilgilleyen hâllerden ziyade bir toplumu ve insanlığı ilgilleyen değerlere bağlı görünür: Sözünde durmamak, yalan söylemek, aldatmak, anlaşmalara riayet etmemek, çalmak, ikiyüzlülük, iftira, başkalarının hürriyet, hak ve çıkarlarına saldırmak, hoşgörmezlik (taassup)... gibi bir toplumu olduğu kadar da bireyleri zarara sokan bencil ve çıkarıcı hareketler namussuzluk kadrosuna girerler. İffetsizliğe gelince, bu kadın ya da erkek herhangi bir insanın cinsel alışkanlıklarından, yani seksil ilgilendiren davranışlarından ibarettir. Vesikası olan bir genel ev kadını bu ev dışında ne ile uğraştığı bilinmeyen bir yurttaşdır. Biliniyorsa, hazine olmakla beraber yi-

ne sosyal bir işle görevli bir zavallıdır. Bu kadın, yukarda saydığı
mız namussuzluklardan hiçbirini yapmamış olan dürüst ve güven-
nir bir insan olabilir. İffetsizliğin hukuk alanına giren şekli yağ,
zorlama, saldırı ve ifgal gibi namussuzluklardır, yoksa çağımızda
herkes, evli olmamak şartıyla cinsel ihtiyaçlarını aynı ihtiyaç için-
de olanlarla ve beğendikleriyle giderebilir; bundan dolayı da asla
ahlaksız olmaz İçki içmek, kumar oynamak gibi haller de bu tür-
dendir. Yani zararı yalnız kendi nefsimizi ilgilleyen ve kanunun
yasaklamadığı her hareket bugünün özgürlük anlayışına göre, ah-
lakı ilgililemez. Anlaşıyor ki, namus ve iffet anlayışı da toplumun
öteki kurumlarını ilgilleyen değer yargıları gibi, kamusalıktan bi-
reyliğe, maddilikten maneviliğe doğru bir evrim geçirmektedir. Bu-
nun böyle olduğunu; türlü toplumlarda seks hayatının nasıl değer-
lendirildiğini göstermekle isbat edebiliriz

II. — Cinsel ilişkileri hoş gören toplumlar :

Toplumların doğuş ve kuruluşlarını inceleyenler insanların baş-
langıçta sürüler (hordes) halinde yaşamış olduklarını, bunlar ara-
sında seks hayatının serbes ve hayvanlardaki gibi içgüdülerin bas-
kısı altında olduğunu (promiscuité) iddia ederler. Bu günkü an-
layışımıza uymayan bazı ilkel şekilleri, ilkel toplumlarda çağımızın
anladığı bir iffet kavramının mevcut olmadığını göstermektedir.
Polygynie (69), toprak akrabalığına dayanan Zadruga ve Polyan-
dire (70) adı verilen ilkel şekillerinde olduğu gibi. Munzinger, birçok
ilkelerde evlenmeden evvel kız ve erkeklerin çiftleşmeleri doğal bir
olay olduğunu, aşıksız kızların ayıplandığını görmüştür. Güney Af-
rika ilkelerinde, gebe kızlarla aşklarına ceza verilmez. Banmann'-
da, Vangorolarda, genç kızların sabaha kadar aşklarının yanında
kaldıklarını ve baba ocağına ancak sabahları geldiklerini kayde-
der. Bu sosyologa göre, o toplumda bu hâl, kimse tarafından fena
görülmmez ve hele Vadigolarda bir gelinin kız çıkması büyük ayıp-
lardan sayılır. Bakongolarda da kadın iffeti, üzerinde durulacak
bir konu değildir. Onlar bir kadının şeref ve iffetini fiatile ölçerler.
Sir Henri Conson, İngiliz sömürgelerinden pek çoğunda beş yaş
aşmış olan kızların asla baktire olmadıklarını anlatır. Kafir kanun-

(69) Polygynie, zümre ile evlenmek demektir. Bunda erkek kardeşlerin bir
karısı olur; sonra başka kadınlar elde edilir; bütün kardeşler bunlardan ortak-
laşa faydalanırlar. Çocuk ana tarafından soylanır.

(70) Polyandrie, bir kadının aynı zamanda birkaç erkeği kendisine koca yap-
ması ve kendisinin kocalık etmesidir.

ları, bu sebepten, kızlığın bozulmasını ve evlenmemiş kadınlarla yaşamayı cezalandırmaz. Madagaskarlılar da bu konuda pehrize riayet etmezler. Yeni Zelanda Maorilerinde kadınlar, hareketlerinde tamamiyle serbestirler; yani onlar da iffet kavramı yoktur. Tunga adalarında ancak sık sık aşk değiştirmek ayıptır; fakat bir kadının aşksız kalması daha çok ayıptır. Salomon ve St - Cristovale adalarında, evlenme çağına gelen kızlar, üç yıl kendilerini adalarının gençlerine verirler. Hind ve çin hindi ilkellerinde de âdet böyledir. Birçok ilkelerde kızlık âlaneti olan kısa saç taşımaktan utanan kadınlar, saçlarını uzatmak için acele ederler. Erkekler, evlenmeden evvel alacakları kadının kısır olmadığını öğrenmek isterler. Bunlarda iffet, evlenmekle bağlar. Yakotlarda da zorla olmamak şartıyla çifleşme serbestir. Bazı ilkelerde ise, bir kızın erkekler tarafından aranmamış olması ayıptır; ve kız, çocuklarının sayısıyla ögünür. Eskimoların çocukları ve karıkocalar bu işi pek hayvanca bir lâüballikle ve herkesin önünde yaparlar. Eski yahudilerde zina, yalnız kadınlara yasaklanmış, rekekler için ise hoş görülmüştür. Tevrat her iki cinsin de hayvanlarala çiftleşmelerini emreder. Jude'nun (Kurtisan) Tomar'a karşı yaptığı hareketlerin de hoş görüldüğünü, Tevrat'ın Tekvin bölümünden anlıyoruz.

Afrika zencilerinde zengin erkekler, para ile bir çok kadın satın alırlar ve bunları çiftleşmeleri için halka hediye ederler. Bir kızın gebe kalması pek günah sayılan bir çok toplumlarda kendilerini halka vakfetmiş olan kadınlara asla kuzalmaz. Güney Amerika ilkelerinde de böyledir.

İffete saygı duymayan bu âdaletlerin yanı başında din inanışları yüzünden bu anlayışı meşru görenler vardır. Havelock Ellis'in gözlemlerine göre, bazı kavimlerde tanrıya hediye edilen kadınlar tanrı ile evlenirler. Bu kavimler, on, oniki yaşındaki güzel kızları toplar, üç yıl tanrılara mahsus olan âyinlerin oyun ve ilâhîlerini öğretir, sonra da tanrı adına rahiplerle çifletirirler. Bu iş için bir takım özel kurumlar vücuda getirilmiştir. Bu kutsal kadınlar tapanaklarla rahiplerden usanınca, kendilerini hâkâ vakfederler; ve halk bunlara saygısızlık etmez. Zira bunlar, tanrının karısı sayılırlar ve halk ile çiftleşmeyi, tanrının kendilerine emretmiş olduğuna inanırlar. Bunlardan doğan çocuklarda tanrının çocukları sayılır. Bu topluluklarda rahipler cinsel ilgililerden değil, evlenmeden men edilmişlerdir. Bu kavimlerde rahipler, istedikleri erkekleri çağırır, tanrının kendilerine bu işi yapmayı emrettiğini söyleyerek düzinelerle sevgili değiştirmiş olurlar. Strabon

Mısırdaki Teba'da tanrıya hediye edilmiş olan kadınlarla herkesin çiftleşebileceğini söyler. Hindistanda Brahmaya armağan edilen dansözler, evvelâ armağan edilenler tarafından, sonra da Brehmenlerle ziyaretçiler tarafından kullanılır. İsrail tapanaklarındaki ayinlerde de bu çeşit işlemler vardı. Tapanaklardaki bu fuhuş, iman edenleri kutsallaştırır inancının sonucudur. Son zamanlara kadar samî kavimler, kutsal kimselerle çiftleşmenin faydalı olacağına inanırlar. Babilde tanrı İstar için yapılan ayinlerde de başka karakterde olmak şartıyla zina vardı. Herodot'un yazdığına göre, Babilde doğan bir kadın, hayatı boyunca bir kez, Afrodit'in buhurdanında oturarak bir yabancı, ile zina etmeye mecburdur. Tapanığa gelen yabancı, kadına bir gümüş para atar böylece o para da kutsallaşır. Kadın parayı kabul etmezse yabancı çıkar gider. Aksi halde birlikte çiftleşecekleri yere giderler Bu iş, tanrıya yapılan kurbanların en önemlisi sayılır. Buhurdana bir kez girmiş olan kadın, zina etmeden çıkıp gidemez. Bu ayinler hemen tekmiil Suriye ve Kıbrısta da vardı. Eski ermenilerde, Anattis ayinlerinde, ne kadar asil bir aileden olursa olsunlar, babalar, kendi kızlarıyla çiftleşir ve sonra bunları evlendirirlerdi. (Strabon). Afrodit'in Korent tapınağındaki makamında da, bu işler yörürülükte idi. Erkeklik organlarına tapınan, ve genel olarak üreme organlarını kutsallaştıran dinlerin türlü tarzlarda fuhuş destekledikleri kabul edilir. Sosyoloklar, bütün bu olayları, ya din perdesi altında bir ahlâksızlığın devamı, ya bireysel evlenmelerin bir arınması (kefare) sayarlar; bazıları da bunu, bir fedakârlık, bir kurban sayar ve kocanın başına gelebilecek her hangi bir tehlikeden kurtulmak için kızlığı bir yabancıya bozdurarak o tehlikeyi bu yabancıya yüklemek inancından ibaret görürler. Westermarcke, ise, bunun, daha çok kutsal makam yardımıyla kısırlığa engel olmak için yapıldığını iddia eder; ve nitekim der, Babilde yabancı, kadına gümüş parayı atarken, *Millitta seni korusun!..* diye bağırır.

Hiç şüphesiz fuhuş ve fücuru (inceste) hoş gören bu inançlarda, dîni ve kutsal şekil, sadece iffetsizliği meşru göstermek isteyen ahlâkî ve şuur altında kalmış olan bir eğilimi saklıyor gibidir.

III — Cinsel ilişkileri hoş görmeyen toplumlar:

Verdiğimiz örneklerden bütün ilkel toplumlarda iffet kavramının oluşmadığı zannedilmemelidir. Bir takım toplumlar daha

vardır ki, onlarda bu kavram namus ve onur fikrile birleşmiş olarak bu konudaki özgürlükleri sınırlar. Zira bu toplumlarda zina eden erkek ve kadınlar sınır dışına sürülürler, ya da öldürülürler; hatta bazan zina edenlere yapılan işkencelerin derecesi, iffetsizliği hoş görmekteki ıskellikden daha üstündür. Bazı yerlerde serbest çifleşmeler şekline girmeyen bu cinsel ilişkiler, kız gebe kalırsa mutlaka erkek cezalanır. Bazı arap kabilelerinde evlenme dışındaki ilişkilerde kadın, erkek ve çocuklar birlikte öldürülürdü. Bazı kabilelerde de, bozulan kızılgın ödenmesi için belirli bir tazminat alınır veya belirli bir süre için erkek sürgün edilir yahut da kızın babası ıgfa! edenden üç alırdı. Demek ki, bu toplumlarda aile şerefine ve soya olan saygı, böyle ilişkileri bir suç saymaktadır. Viktoriya gölü dolaylarındaki ilkeller, çocuk doğacak olursa, zina edenleri elele bağlayarak göle atarlar; bazı yerlerde de erkek biri şefe, fıç! kızın babasına olmak üzere dört öküz vermek suretile cezadan kurtulur. Bazan da kızların sürgün edildiği, erkeklerin de şiddetle kamç!landığı görüldü.

Dahomilerde, zina eden erkek kızla evlenir ve kayın babasına para yerine kullanılan yirmidört midye kabuğu verir. Meşru olmayan çocuklarıyla zina edenlerin yakıldığı yerlerde vardır. Bunlar fuhuş y!zünden bir takım göksel felâketlerin geleceğine inanırlar; hele hayatını bir genel kadınla geçiren insanlar, bu toplumlarda en büyük suçlu sayılırlar.

Kadın ve erkeğin karşılıklı olarak suçlu sayılmaları, her toplumda aynı değildir. Morgan'ın bildirdiğine göre, İrokvialarda yalnız fahişe cezalanır ve kadınların ceza görmeleri genel bir kural gibidir. Evli kadınlarla olan zina da durum değişir. Evli kadının fuhuş!ı, zina eden erkek tarafından kadının kocasına para vermek suretile affedilir. Koca bunu kabul etmezse, aşkın gözü çıkarılır ya da kulakları kesilir, bazan da öldürülür. Suç görüldüğü takdirde kocanın aşkı hemen öldürdüğü yerlerde vardır. Arnavutlukta hâlâ, kocanın aşkı öldürmesi bir ahlâkı yüküm sayılır. Nitekim medenî kanunlarda da bu yüzden yapılmış olan cinayetlerin cezası, kasdı olanlara oranla daha hafiftir İbrani kanunları da evli kadınları bağtan çıkaranları ö!lime mahkum eder. Hristiyan şairleri de bu fikri savunurlar. Nitekim İmparator Konstantin de böyle bir kanun yayınlamıştı. Theodosius kanunlarında bu çeşit aşklar, hırsız, büyücü ve putatapar sayılmışlardır. XVI. yüzyıl içinde de, birçok yerlerde evli kadınları ayartanlar öldürülmüştür. İngilterede ise, daha hoşgörü!lükle ceza veriliirdi;

zira orada bu çeşit suçlar kanunu değil, dini ilgilendirirdi ve verilen ceza suçunun, kadının ve kocasının mevkiine göre değişirdi. Bazı yerlerde aristokrat kadınlarla zinanın cezası ölümdür; halk kadınlarına yapılan saldırıda ise kocaya tazminat verilmekle yetinilir. Bu tazminat ya paradır ya da hayvandır. Çin kanunlarında, bir kölenin bu suçu yapmasıyla hür bir adamın yapmasında verilen cezalar aynı değildir. Hindistanda da, aşağı tabakadan biri, yukarı tabakadan bir kadınla zina ederse suçlu idam edilir. Bütün bunlar, geri toplumlarda, erkeğin kadın üzerinde büyük hakları bulunduğuna, bu yüzden de suçluya karşı kocanın türlü yetkileri olduğuna delâlet eder. Bu toplumlarda kadın, genel olarak satın alınan bir mal sayıldığı için, ona yapılan saldırı, bir çeşit mülkiyete yapılmış sayılmaktadır. Nitekim Manu kanunları, «Hiç kimse, bir başkasının tarlasına tohum ekemez,» der.

Kadının da erkek gibi ceza gördüğü yerler de vardır. Bunun içindir ki, Pero'da kadınlar iffetli ve yalnız yaşarlar. Çinde de böyledir; orada asıl bir dul kadın zina ederse kendisine seksen sopa vurulur. Bir zamanlar Hindistanda, dul kadınlar evlenmesinler diye öldürülürdü. Bu gün de böyle bir suç işleyen kadınların sürgün ya da aforoz edildikleri görülmektedir. Eski Yunan ve Romada bir dul kadının tekrar evlenmesi, kocasına karşı bir ihanet sayılırdı. Hristiyanlıkta da bir zamanlar erkek ve kadın dular evlenemezlerdi; İncilin bu konudaki bir emrine dayanarak katoliklerde de dular evlenemezler. (71)

Meksika kanunları, kocanın karısına sadık kalmasına önem vermez; fakat kadınlar kocalarına ihanet ederlerse idam eddiler. Çinde de durum böyledir. Bunun içindir ki Çin aristokratları, gelinin yanında iki gün kaldıktan sonra odalıklarının yanına giderler. Japonyada kadınlardan yalnız sadakat ve temizlik değil, odalıkları kocalarından kaçanmamaları da istenir. İlk Ari kavimlerde zina eden kadın ceza görmezdi, fakat buna karşılık, koca temamlle özgür sayılırdı. Hristiyanlık, evli kadın ve erkeğin ikisini de suçlu sayar. Çağdaş kanunlar ise, bu konuda zina edenlerin yaşları, karşılıklı istekleri, evli olup olmadıkları gibi özel koşulları dikkate almaktadır. Genel olarak kadının iffetli olması istenmektedir. Konfogyüs, iffeti kadınlara özgü bir fazilet ve ödev saymıştır. Ona göre, erkekler için iffet bir ülküdür ve fe-

(71) «Her kim zinadan başka bir sebeple karısını bozarsa ona zina ettirir, ve her kim bozanmış kadını evlenmiş olursa, zina etmiş olur.» (Meta incili, V. 32).

nalıkların en kötüsü de şehvet düşkünlüğüdür. İffetini savunmak için cinayet yapmış olan bir kadına hükümetin ödül vermesi gerektir. Çin kanunları, kocası tarafından fahişeliğe sürüklendirirken ölen bir kadınla kızığını korumak için intihar eden ya da öldürülen kız için evlerinin kapısında birer zafer takı dikilmesini emreder; ve yine kanun, anlaşılarak yapılmış olan zinalar için ildî tarafa da seksener deynek vurdurur. Müslümanlıkta da iffet, kadınların en esaslı fazileti sayılmış ve HZ. Muhammed, cahiliye döneminin bu konudaki ilkel anlayışlarını yıkmıştır. İranda kızlar doğurursa öldürülürdü. Mısır fellahlarında erkek kardeşler, davranışlarından şüphelenen kız kardeşleri parçalarlar veya boynuna bir taş bağlayarak nehre ya da göle atarlardı. Berberiler ve Rif kabilelerinde de durum böyledir. Bunlarda bekâr erkeklerin iffeti yetişilmez bir ülküdür. Bunlar, cariyeyle sevmek de bir sakınca görmezler. Hintlilerde erkekler, istediklerini yapabilirler. Pehlevî düsturlarında: «Şehvet düşkünlüğüne kapılma ki, sana fenalık gelsin» denilir. Zerdüşt mezhebinde ise, iffet yalnız kadınlarda aranır. Zend - Avesta'da: «kendisini aynı günde ildî erkeğe veren kadın, bir yılan, bir kaplan gibi öldürülmelidir!» emri vardır.

Saksonlar, Romalıların istilalarından evvel, fahişelerin cesetlerini iffetli kadınlara kamçılar, sonra yakarlardı. Atina kanunları da, kızların iffetini savunmuş ve aşkın ebeveyn tarafından öldürülmesine izin verilmmişti. Hatta eski Yunanda kızlık (bekaret) ayinleri vardı. Atena, Partenon ve Artemis'in en yüce nitelikleri, iffet ve kızıklarıydı. Fakat Yunanın sosyal hayatında kurtizanların yerleri önemli idi. Romalılar ise bunlara değer vermezlerdi. Yalnız Epictetos, evlenmeden evvel, aşırı gitmemek şartıyla serbest çılgınlıkları savunmuşsa da Roma kanunları bunu da yasaklamıştır. Fisiagor, ise, yalnız serbest zinayı değil, tabiate aykırı olan çılgınlıkların da yasaklanmasını istemiştir ve ergenlik çağına girmemiş olan hayvanlar, nasıl bir cinsel davranışta bulunmazlarsa, insanların da evlenmeden evvel zina etmemelerini istemiştir. Hristiyanlık, ortaçağlarda evlenmeden evvelki cinsel ilişkilere ölüm cezası vermiş, hatta bunlardan, boğazlarına erimiş kurgun dökülerek öldürülenler de görülmüştür. Bu din ildî tarafın isteğiyle yapılan zinalarda hem kadın, hem de erkeği öldürmekten çekinmemiştir. Rus edip ve filozofu Tolstoy bile, İncilin bir bakışla bile zina edildiğini bildiren ayetine dayanarak eski dini hoşgörmezliği savunmuştur (72). Bu şiddetli dini yasak-

lara rağmen Ortaçağ komedyelerinde, bu teorik iffetin pratikte pek de yeri olmadığı görülür. Nitekim o, dönemlerdeki şövalyelerin en yüce niteliği iffet ve fazilet olduğu hâlde, bunların en çok aşk serüvenleriyle bu konu hakkındaki dinsel emirlerde çelişkiler vardır. Meselâ Hz. İbrahim'in kendi karısını Firavuna hediye etmesi, diye hediye etmesi, bu kutsal kitapta iffetsizlik sayılmadığı gibi, bazı peygamberlerin (Davud ve Süleyman gibi) işledikleri zinalar da asla kınanmamıştır.

Havelock Ellis, Westermarck.. v.s. bilgilerin verdikleri bilgilere göre, ilkelerin genç kızlarda iffet aramalarının nedeni, kızlığı bozulanların pahalı satılamayacaklarından; bu yüzden iftâl edilmiş kızları beyhude beslememek için kovan toplumlar da vardır. Musa şeriatinde de aynı ekonomik amaç güdüldüğü görülür: «Bir kız iftâl edenler, onun kızlığını ödeyecek, ceviz verecek ve onunla evlenecektir. Eğer ebeveyn buna razı olmazlarsa, aşk, kızın ebeveynine kızlığın fiyatına eşdeğer bir para verecektir. «Tötonlar da, evlerine giren hırsızla kızlarına saldırmış olan adam arasında bir fark görmezler ve kızın isteği dışında yapılmış olan zinalarda yine kızlarını suçlu sayarlar.» Bu düşünceler ve inançlar çağımızın toplumlarında da büsbütün kaybolmuş değildir.

Verdiğimiz bu örneklerden de anlaşıyor ki, türlü toplumlar da iffet kavramı, dinî ve ekonomik amaçlara göre bir değer kazanmaktadır. Başlangıçta maddî çıkarlarla ilgili olan bu kavram, sonra toplumun türüne göre, alienin şeref ve haysiyetile ilgili görülmüş veya dinî ödevlerle karışık yasaklar arasına girmiştir. Çağdaş toplumlar, bireysel sorumlulukla kişisel haysiyet ve özgürlüğü, tabiatın zorunlu baskılarıyla da uzaklaştırarak cinsel davranışlara fazlasıyla gençleri bu ihtiyaçlarının kandırılması için aydınlatma yolunu bile göstermekten çekinmemiştir. Yâni çağımızın, iffetsizliği bir ahlâksızlık ve namussuzluk saymayacak bir anlayış hayatın amaçlarına daha uygun bulmuştur. Yalnız kanunlar zorlama suretile yapılan saldırıları cezalandırmakta, onsekdiz yasından sonra ve gönül rızasıyla yapılmış olan sevimlileri suç saymamaktadır. Kanun bu konularda erkek ve kadın için ayrı bir şeref ve haysiyet hükmünü vermiş değildir. Fakat çoğu yerlerde hâlin bu hareketlerde bulunan kadın ve erkekleri daima kılıçmeseği ve onları ahlâkdışı yaratıklar saydığı da bir gerçektir. Hayatlarını iffetsizlikle geçirmiş olanların ahlâk bakımın-

(72) «Her kim kadınlardan birine şehvetle bakarsa kalbinde onunla zina etmiş olur.» (Meta incili, V. 28)

dan da çıkmış olacağını pek eskiden fark etmiş olan Lisias, «İffetini kaybeden bir kadının hemen ruhu dönmeye uğrar ve o, insanlığını kaybeder.» demişti. Bu psikolojik dönüşüm bir hakikattir. Kanun bireylere bu konuda ne kadar özgürlük verirse versin, toplumun gözü, kendi yapısı ve güveni için zararlı olan her davranışı reddeder. Buna çocuk hakkı da eklendiği vakit, iffetsizliğin de namusa aykırı hareketler arasında bir yer tutmasını akla uygun saymak gerekdir.

IV. — Kadın hakkındaki yüce tasarımlar:

Seks hayatını soysuzlaştıran etkenlerin başında kadın hakkındaki bireysel ve toplumsal tasarımlar gelir. Genel olarak geri toplumlarda kadın, özel kişiliği olan şerefli bir insan değil, kullanılması gereken bir esya sayılmış olduğu için, onu eğitim ve kültür yoluyla değil, türlü geleneksel ve dini baskılarla erkeğin ben-cil ve ilkel inançlarına itaat eden evcil bir hayvan hâline getirilmeye çalışılmıştır. Oysaki, kadın, Vedaların kaydettiği gibi, «İnsanlığın ruhudur.» Adet ve törelerinin türlü gerilik ve karmaşıklığına rağmen Doğu bilgeleri, Batı düşünürlerinden çok evvel kadının toplumsal hâyattaki önemli rolü ve değerini fark etmişler ve bütün faziletlerin kadın seviyye ve davranışıyla ilişkisini anlamışlardır. Bir mısâl vermiş olmak için Hindin eski kutsal kitaplarında görülen ve bu konuyu aydınlatan şu mukayeseli düşünce ve direktifleri nakletmekte fayda görüyoruz:

«Erkek kuvvettir, kadın güzelliştir; erkek hükmeden alıdır, fakat kadın ılımlaştırıcı (itidal) bilgeliktir. Biri diğeri olmadan mevcut olamaz. Bunun içindir ki, Tanrı, ılıcısını da tek bir amaç için yaratmıştır.

«Erkek ancak kadın sâyesinde tâmdır; ergenlik çağından itibaren evlenmemiş olan her erkek bir alçak sayılmalıdır

«Bir kadına hakaret eden kendi annesine hakaret etmiş demektir.

«Bir kadın tarafından lanetlenmiş olan, Tanrı tarafından da lanetlenmiştir

«Kadınların gözyaşları, gökssel ateşi, bu yaşları akutanlar üzerine çekerler.

«Kadınların ıstıraplarına gülenlere felâket !.. Tanrı onların dualarına gülecektir.

«Kadınların nâgmeleri, Tanrının kulakları için tatlıdır; erkekler , kendilerini Tanrıya dinletmek isterlerse, kadınlar olmadan Tanrıyı öğmek için ilâhî söylemesinler.

«Rahip, yaratma için, meyveler için, evler için, çiçekler için kurban sunduğu vakit, kadınların mihrapta tutsüller yakmasına izin vermemelidir.

«Uzun bir ömür isteyenler, kadınları özenerek kusatmaya ve bol bol hediyeler vermeye mecburdurlar.

«Yaratan, bir kadını her çeşit arınmadan affetmiştir; zira o, asla kirlenmemiştir, hattâ en kirli dokunmalarda bile.

«Kendini doğurdugu vakit annesinin çekmiş olduğu ısırapları unuttuğu olanlar, ardardına üç ruhgöçlü esnasında tekrar bir baykuş bedeninde doğacaktır.

«Kadınlara eziyet etmekten ve onları soymak için acizlikle rinden faydalanmaktan daha iğrenç bir cinayet yoktur.

«Her erkek, kız kardeşlerinin payına, kendininkinden de ekleyerek ona sürüsünün en güzel yavrularından, ürüntünün en sâf safranından cevher kutusunun en güzel pırlantasından hediye olarak vermemelidir.

«Kadın, eve nezaret eder ve aile ocağının koruyucu tanrıları onun huzurunda bahtiyar olurlar. Onlara asla tarlaların sert çalışmaları emanet edilmemelidir.

«Kadın, çalışan erkeğin dirlik ve düzenliğini sağlamalı ve felâketlerinin tesellisini vermemelidir.

Mannı kanunlarında da şu emirler vardır:

«Kadınlar, babaları, erkek kardeşleri, kocaları ve kocalarının kardeşleri - büyük bir esenlik istiyorlarsa - tarafından saygı ve hediyelere bogulmalıdır.

«Kadınların acılar içinde yaşadıkları her yerde aile sönmekte gecikmez; fakat onlar sevilmiş, saygı görmüş ve ıhtimamla kuşatılmışlarsa, aile çoğalır ve bütün hâl ve şartlar içinde esenliğe nail olur.

«Kadınlara saygı gösterildiği vakit, tanrılıklar hoşnud olurlar, fakat onlara saygı esirgenmiş olan kadınların lanetlemiş olduğu evler, gizli bir kuvvetin darbesine uğramışlar gibi, harabelerinin kendi üzerlerine çöktüğünü ve yıkıldığını görürler.

«İçinde kocaların karılarıyla ve kadınların kocalarıyla zevk aldıkları her evde, mutluluk ebedi olarak korunmuştur.

«Erkek akrabalar, gönüll eğlendirmek için bir kadının servetine, arabalarına veya mücevherlerine sahip olmaya kalkarlarsa, bu günahkâr adamların barınağı cehennem olur.

«Bir kadın mutlu değilse ve kendine layık bir tarz da süslenememişse, kocasının kalbini sevinçle dolduramaz ve eğer koca sevinç hissetmezse evlilik kısırlaştırır.

«Fazileth kadının birden fazla kocası olmamalıdır; iyi bir erkeğin de birden fazla karısı olmamalıdır.» (73)

Kadın hakkında bu güzel ve ciddi tasarımlar Tevratın kadın anlayışıyla karşılaştırılırsa şu sonuç elde edilir: Vedaların kadını, şerefli ve iffetlidir. Vedalarda kadın erkeğin arkadaşı ve alle ocasının onurudur; Tivratta ise, bir odalıktır. Hindli, bir kadından fazlasını alamaz; İsrailîler ise, komşularının topraklarında kendilerine bakdireler elde etmek için dolanırlar ve kendi öz kızlarını, iyi bir flat bulunca satmaktan çekinmezlerdi. (74)

V. — Cinsel sapıklık ve ahlak:

Bazı konular vardır ki, bunları iki kişi arasında konuşmak bile ayıptır, utandırıcıdır. Fakat aynı konular, toplumun değer yargıları bakımından incelenirse, hemen sosyoloji ve ahlak alanına girerler. Bilim, tarafsız, nesnel görüş ve amaçlarıyla en çırkın bir konuyu bile güzelleştirir ve insana yeni bir ders ve eğitim vasıtası olur. Bu paragrafta dokunacağımız konu da bu türdendir.

Her toplum kendisinin özel töre ve yasalarına göre bir sosyal yaşayış kurmuştur; ulusların ve çağların uygarlıkları arasında görülen farklılıklar bu farklı töre ve yasalar, inançların birbirine benzememesindendir. Bütün sosyal tasarımlar, bir yerde ayıp ve günah olan davranışları başka bir yerde sevap ve iyi olarak niteler. Hemen her değer yargısında görülen bu esnek hâl, bir çok düşündürleri şüpheli ve kötümser yapmış, alle ve devletin bile geleceğini tehlikede görmelerine sebep olmuştur. Bu duygulardan gelen görüşler acele verilmiş yargılara dayanır. Toplumların evrim ve gelişimi, kendilerine uygun duygu, düşünce, inanç, aksiyon ve öğütleri de birlikte yarattıklarını göstermektedir. Bu bakımdan bazı kurumların ilerde ugrayabileceği tehlike hakları-

7)33 Louis Jacolliot, La Bible dans l'Inde (8. bas, 1876. s.: 238 - 241)

74) Aynı eser. İslamda Kadın konusunu, Hazreti Muhammedin felsefesi adlı eserimizden okuyunuz, 1967.

daki kâhinlikler, çoğu zaman geçmiş kuşakların yeni değerlerindeki dinamizmi kavrayamamış olmasının ürünüdür.. Eski kurumlar , nasılkı' kendi dayandıkları tasarımlarla beraber bugünkü şekillere dönüşmüşlerse, bugünküler de yarın kendi mantık, anlayış ve zorunluluklarıyla başka başka şekillere çevrileceklerdir. Bu itibarla konumuz olan cinsel sapıklık bu gün çırkın ve anormal bir alışkanlık, bir çeşit ahlâksızlık olduğu hâlde, birçok eski kavimlerde ve hatta bugünkü bazı tophumlarda hiç de beğenilmemiş davranışlardan değildir.

Nitekim, Amerika ilkellerinde, erkek çocuklarına kadın eğitimi verilir ve bunlara dişilik rolü öğretilir ve buna kimse şaşmaz. Behrenk bogazi yakınlarındaki ilkeller de, kızı benzeyen çocuklarına ev işi ve kadınlık öğretirler ve onıld, onüç yaşlarında iken zengin bir erkekle evlendirirler. Şaman ve rahibin etkisiile bu çocuklar, çoğu zaman kendilerini kadın sanırlar, saçlarını uzatır ve kadın işlerine koyulurlar. Bu durumdaki erkekler, koca olarak bir kadına varırlar; bazan da bir erkekle evlenirler. Şamanlar, bu tarzdaki evlenmeleri teşvik ederler. Aynı hâl, Sibirya ve Kamçatka dolaylarında da vardır. Buralarda erkekler, kadına dönüşürler, bir çeşit odalık yada iç oğlanı ödevini görürler. Sumatra adasındaki ilkellerde de, bu bir meslektir. ve açıkca yapılır. Avusturalyalılar, evlenme çağına gelen bir kadın bulamayınca bir erkekle evlenirler. Eg olarak seçilen bu çocuklar beş - on yaşlarındadır ve burada evlenme düştan (egsogamle) dır; yâni aynı klanda olan erkekler birbirile evlenemezler Bu evlenmede karı durumunda olan erkeğin anası, koca durumundaki erkek üzerinde bir otoriteye maliktir. Kâbilde, geçen yüzyılda erkek çocukları satılan bir pazar ve Çinde de erkeklerin sermaye olarak çalıştırıldıkları genel evler vardı. Bu hâl, Hindistanda, eski Mezopotamyada ve Tatarların bulunduğu yerlerde mevcuttu. Çinde bu sefil iş için dört yaşında iken satılan yavrular görüldü. Budacılığın çeşitli kolları bu adetin Japonyada da yayılmasına sebep olmuştur. Orada Japon rahipleri, güzel çocuklarla yaşar ve onlara âşk olurlardı. Ortaçağda derebeyleri, kendileri uğrunda düelloya hazır oldukları bir takım sevgili erkeklere maliktiler. Arnavutluğun bazı kısımlarında bu iş, halkın ciddi bir âdeti sayılır. Burada onaltı yaşını aşan gençler, kendilerinden küçük yaştakilere bir çeşit sevgili, ya da gözde gibi davranırlar.

İlkeller arasındaki bu aynı cinsin birbirile evlenmesi veya sevimleri, kadınlar arasında da vardı. Amerika ilkellerinde bazı kadınlar erkek albisesi giyer, savaşa gider, avlanır, erkekler arasın-

da kadınlığını belli etmez ve kadınlarla evlenirlerdi. Bunlar kendilerini bir erkeğe vermekten ise intihar etmeyi tercih ederler. Eski-molarda da bu türlü seviciler vardır; bunlar asla erkeklerle evlenmezler. Hotanto kadınlarında da böyleleri vardır Zengin bar kadın-ları özel yaşayışlarında erkek elbisesi giyer, erkek işlerle ilgilenir, kendi eğilimlerindeki kadınlarla yaşar, ya da hediyelerle bu işten haberi olmayan kadınları seçerler. Eski Mısır haremlerinde her ka-dının bir sevgili kadını vardı Hindistanda bu durum, biraz gizli ola-rak mevcuttur. Eski Yunanda halk seviciliği düşünmezdi, fakat bu sapıklık orada da vardı.

Anlaşıyor ki, erkek kadınlar ve kadın erkekler, doğuştan ya da organik bir anomali ile, yahut da sosyal etkililerle kendi cinsle-rine karşı bir sempati duymakta veya türlü inançlarla bu işe süre-klenmektedirler. Doktor **Bawman** ve **Holdér**, başka başka yerlerde bunun binbir çeşidini görmüşlerdir. **W. James** (75) bunlara sebep olarak cinsel iştahın çeşitlenmesine karşı duyulan doğal eğilimleri gösterir **Westermarck'a** göre ise, iki cinsin bir arada bulunmadığı hâller de bunun etkenlerindenidir. Bütün erkek ya da dişi kuşların, yalnız kendi cinsleriyle bir arada kaldıkları vakit, birbirile çifleşme-ye kalkıştıkları görülmektedir

Erkekler, dişilerden daha evvel bu işi yaparlar. Avusturyalılar evlenecek kadın bulamadıkları zaman böyle hareket ettikleri gö-rülür. Tahitiler, kız çocuklarını öldürdükleri için, beş altı erkeğe bir kadın düşer; bu yüzden erkekler arasında evlenme bir çeşit pol-yandrie sistemiyle beraber yörür. Cavada da kadının azlığı, erkek-ler arasındaki bu türlü ilgileri kuvvetlendirir. Dinleri bakımından evlenmeyen rahip ve rahibelerin de kendi cinsleriyle sevgi-tikleri bi-linmektedir. Deniz askerlerle Norman ve Afganlarda görülen bu hâlin nedeni de aynıdır.

Güney Amerikada görülen silah kardeşliğinde de bu sapıklık vardır. Kuzey Amerika ilkellerinde bazı erkekler, kadın elbisesi gi-yerek savaşa gidenlere hizmet etmek üzere birlikte yaşarlar. Fas-ta da seyahate daha elverişli olduğu için, yanlarında genç erkekleri taşımayı tercih ederler. Nitekim eski Ispartada da bazı asil erkekler genç erkek çocuklarına aşık olur; bunları savaşta ve avda beraber gezdirirlerdi ve kendilerinden bir kadın gibi sadakat beklerlerdi. Bunlar hem bir ilham perisi sayılır, hem de kendilerinin modeli ol-duklarına inanılırdı. Hâlâ yunanlıların özel yaşayışlarında bu âdet-lerin devam etmekte olduğu sanılmaktadır.

75) **W. James**, *Principes de Psychologie*. ci., 2, 1920 (E le Bfpuvç. 165)

Bazı ilkellerde bu sapıklık, tanrılara benzemek içindir. Madagaskarda erkekler, kadınlaşarak tanrıya hizmet ettiklerini zannederler. Şamanlar kadınlığa dönüşünce (istihale) halk kendilerinden korkar; onların bu durumda daha kudretli ve tehlikeli olduklarına inanılır. Bazı yerlerde büyük dini törenler esnasında bu kadınlaşmış rahipler hazır bulunur, fakat dans etmez ve ilâhî de söylemezler. Zira bunlar subnormal sayılırlar. Peroda da bu işi dinî bir düğünce ile yaparlar. Bu bölgenin tapanaklarında erkek çocuklar saklanır ve tanrıların bayramlarında bunlarla çifleştiklerine inanılır. Eski Fenike inançlarında tanrılara bazı erkeklerin vakfedilmeleri zorunluydu. Tapanaklardaki kutsal adamlarla yapılan fuhuş, kutsallığın birinden diğerine geçmesi içindi.

Homosexualité, Sodomisme ve pederastie gibi terimlerle ifade edilen oğlancılığın, en çok geçerli olduğu yer eski Yunanla bu kavmin kültürünü almış olan uluslardır: Gerçekten bu davranış eski Yunanda ulusal bir kurumdur. Zira bu işler orada açıktan açığa yapılır ve halkın gözünde iğrenç sayılmazdı. Şair Anacreon, şiirlerinde daima olgun erkek çocuklarını öğmüştü. Ona ne için tanrılara kasideler yazmayıp da oğlanlara yazdığı? sorulunca, «Güzel oğlanlar da bizim için tanrısal değiller midir?» karşılığını verirdi. Hatta eski Yunanın kadın şairlerinden Praxillade Sicyon da oğlancılığı öğer. Yunanda tanrılarda oğlanları severler; Apollon, bunların en kuvvetlisidir. Pan, Minos, Glucos, Baccos, Hermes, Zeus, Orphe, Achil, Agamemnon... hep bir takım ünlü genç erkeklerin aşkıdır. Şair Ovidius, Dönüşümler (Metamorphoses) adlı eserinde yazdığına göre, Orphe, insanlara erkek seviciliğin getirdiği için kadınlar tarafından öldürülmüştür. Girit ve Isparta hep oğlanseverlik alanlarıdır. Fakat, Isparta da çocukların eğitimini devlet kendi üzerine aldığı için, bunları himayesi altına alan yetişkin erkekler, onların iffetine saygı göstermeye mecburdular. Aksi hâlde her ikisi de ya yurttan sürülür, ya da öldürülürdü. Fakat Meleer'in kaydettiğine göre, bu biçim cezaların verildiği asla görülmüş değildir. (76)

Eski Yunanda karısının yanında bir de genç erkekle beraber yaşayan kocalar vardı. Bu erkekler, türlü tüvaletler yapar, süslenirlerdi. Bazan da güzel köleler, sahipleri tarafından genel evlere yerleştirilir, onların kazandıkları paradan faydalanırlardı. Bu âdet Cahiliye döneminde araplarda da vardı. Yunanda devlet de bu işi yapanlardan vergi alırdı. Bu ülke bağımsızlığını kaybettikten sonra bu

76) M. H. E. Meier, Histoire de l'amour grec. 1930

âdetler ulusal karakterini kaybetti. Bu konu, filozof, bilgin ve şair gibi eski Yunan'ın aydınları arasında da önemli bir yer tutar. Cyrena'lı Aristippos, kadınları severdi, fakat yazılarında erkek çocuklarını da şiddetle savunmuştu. Birgün beraber yaşadığı erkeğin kendisini sevmediği söylenince, «Şüphesiz, şarap ve zehir de beni sevmezler, fakat yine de ben onları kullanırım» demişti. (Plutarcos). Esasen onun sistemini kabul edenler zevki nerede bulurlarsa kabul etmeyi ahlâkî bir ödev saymışlardı. Herodot'un dediğine göre, bazı tüccarlar o vakitler güzel çocukları hadım ettirir, Sard ve Ephes'de satarlardı. Hatta Korent tiranlarından biri en iyi ailelerden üçyüz çocuğu hadım ettirmek üzere Sard'a yollamak istemiş fakat bunları korentliler kurtarmışlardı. Romalılar da hadımları kendi zevklerinde kullanırlardı. Neron'un hadım Sporus'le evlendiği bilinmektedir. Atina jimnazları bir çeşit fuhuş evleri gibidi. Polybus'un anlattığına göre, Romalılar da VI. yüzyılda, bir erkek çocuk satın almak için çok para verildi. ve yetişkin çocuklarının cinsel ihtiyaçlarını kandırmaları için, kendilerine aynı yaşta köleler sunulurdu. Yunanistanda ise, genç çocuklar evlenecek yaşa gelinceye kadar, başkalarının eline düşerlerdi. Eflatun, jimnazlarda, verilen ortak şölenlerde gençlerin birbirine yaptıkları sarkıntılık ve saldırılardan bahseder; hatta kanun yasaklamasaydı, hiç kimse evlenemeyecekti, der. Eflatun, Rakipler ve Charmide adlı diyaloklarında, Sokratın fark gözetmeksizin bütün genç erkekler önünde şaşırıp kaldığını kaydeder. Fakat gerek Eflatun, gerek Xenophon, Şölen adlı diyaloklarında, Sokrat'ın beden güzelliğinden ziyade ruh güzelliğini tercih ettiğini yazarlar. Xenophon'un kendisi de, bir erkeğe aşık olmadan hiçbir gün geçirmediğini itiraf eder. Eflatun Charp adında bir genç için büyük fedakârlıklara katlanırdı Eski Atina duvarlarında, Demos güzeldir!.. diye bir erkek çocuğunu ögen yazılar görüldü. Pausanias'ın bildirdiğine göre, sevdiği erkekten hakaret gören bir adama, sevgilisi uçuruma atlamasını emretmiş, o da itaat ederek kendini atmış ve aşağıda parçalanmış. Bundan pek üzülün sevgili genç de, aynı yerden kendini atarak ölmüş Şehirli bu acı serüvenin anılması için, hakaret gören aşkların öcünü alan Anteros adındaki bir cin için bir mihrab yapmışlardır. Plutarkos, Yunan şehirlerindeki bir halk türkülünden, «Ey güzel çocuklar, yiğit ve kahraman insanların, gençliğinizden zevk almalarına engel olmayınız!..» mısralarını nakleder

Bu konunun edebiyattaki etkisi de yaygın bilgiler arasındadır. Arap ve fars edebiyatında aşk, ancak erkek çocuklar içindir. Bizim

Divan edebiyatında da mahlukseverlik açıkça görülür. Hiç şüphesiz bunlar, toplumda yaşayan bazı âdetlerin yankılarıdır.

VI. — Cinsel sapıklığı hoş görmeyenler :

Bu kadar kökleşmiş ve birçok yerlerin törelerine işlemiş olan bu sapıklıkların her yerde ve her zaman beğenilmiş olduğu zannedilmemelidir: Bir çok ilkeller vardır ki, oğlancılıktan iğrenirler. İslâm dini bunu şiddetle yasaklar. Genel olarak erkekleri sevenden ziyade sevilenlerin uluslar tarafından hakarete uğradıkları da bir hakıktır. Yunan kanunları yalnız para ile kendini satanları medenî haklardan mahrum etmişti. Zerdüşîst de bu çirkın alışkanlığı iğrenç saymış, buna düşkün olanlara hem dünya, hem de ahiret cezaları vermiştir. Musa dini de bunu şiddetle yasaklar; hiristiyancılık da aynı fikirdedir. Türli kilise papaları, oğlancılığa (sodomisme) garip cezalar tertib etmiştir. Orta çağ imperatorları, insanların maddi, manevî türli felâketlere uğrayacaklarına inanarak bu sapıklara ağır cezalar vermişlerdir. Bir zamanlar İngilterede sevilen erkek çocuklar, diri diri gömülür ya da yakılırdı XVIII ci yüzyılın ikinci yarısında fransızlar da böyle cezalar vermişlerdi. Bu cezalar bazan ahlâk, bazan da din zoruyla uygulanırdı. Kutsal kitap, bu cezaları, Sodom ve Gomore'nin yıkıntıları üzerinde Lut peygamberin kuzlarıyla çifleşmiş olmasının bir sonucu olarak uygun bulmuştur. Tevratın Tekvin bölümünde bu türli iligiler, Yahovanın ulusu olmayanlara mahsustur. Kitaplı dinlerin hepsi tabiate aykırı olan bu sapıkları Şeytanın yaratmış olduğunu iddia eder. İran'ı oniki yıl yönetmiş olan Türk hükümdarı Efrasiyab, bu davranışları tamamen yasaklamıştır. Bütün yasaklar, zararlı eğilimlerin yaygın bulunduğu bölgelerde ilân edilir; Plutarkos, Herodot'un görüşüne aykırı olarak, İranlıların çocukları hadım etmeyi Yunanlılardan çok evvel bildiklerine inanmaktadır. Eflatun'a göre, Barbarlar, istila etmiş oldukları yerlerde, bu çeşit sapıklıkların kendi nüfuzlarını yıkacağını zannederek jimnastik ve felsefe ile beraber reddetmişlerdir Echin'in Tımarque aleyhindeki nutkunda, bu adamın halk meclisinde konuşmaya hakkı olmadığını, zira onun gençliğinde kendini para ile başkalarının zevkine satmış olduğunu iddia eder. Bu dönemlerde Yunan vicdanı, bu türli davranışlardan iğrenecek bir duruma yılmıştı. Bu yüzden bu gib. adamların hatta tapanaklara bile girmelerine izin verilmemişti. Aristophanes, Bulutlar adlı eserinde, eski Yunan eğitimini öğerek derki, «Zamanımızın çocukları, kumlar üzerinde uzanır, vücutlarının izlerini bile göstermezlerdi ve kalkar kalkmaz, başkalarında cinsel duy-

gular uyandırmasın diye kumları düzeltirlerdi.» Eskı Yunan hükümeti, yurttaş olmayanların ahlâkca bozuk olan davranışlarına aldırmaı. Fakat yurttaşlarda bu hâller görölürse, bunlar medenî haklardan mahrum edilirlerdi. Aristo'da oğlancılığı pek kötü bir ahlâk düşüklüğü saymıştı. Bir gün, kendini başkalarına satan bir erkek, bu filozofa «Yurttaşlarıma senin kadar çirkın görünseydim, kendimi asardım!..» demiş; filozof da ona, «Eğer yurttaşlarım, beni, seni sevdikleri gibi sevselerdi ben de kendimi asardım» karşılığını vermişti. (Aristote, Fragments, Didot bas.) Kiniklerden olan Sinoplu Diojen, bu türlü davranışları en büyük ahlâksızlıklardan saymıştır. Bir gün raslamış olduğı süslü bir gence: «Elbiseni çıkar, kadın mı, erkek mi olduğunu anlayayım ve sana nasıl hitab ve muamele edeceğimi bileyim» demiş; başka bir gün de, çıplak olarak yerde uyan bir genci uyandırarak «Uykuda kendine dikkat et ki, düşmanın silahı seni arkandan vurmasın!..» ihtarında bulunmuştu. Stoacı filozoflar da bu çirkın ilisgilerden iğrenmişlerdir. Epikür okulu ise, esasen aşk konularıyla uğraşmamıştır. İskenderiye okulundan Plotinos, akla ve tabiate aykırı olan her hareketi kınamıştır.

Romada erkek çocuklarına saldırganlık pek fazla olduğı için, imperator Alexandre Sévère, oğlancılığı ve bundan alınan vergileri kaldırmak istemişti. Fakat, yasaklanacak olursa, bu konudaki tutkuların daha fazla artacağından korkarak tasarımııdan vaz geçti. Yalnız bu iştten alınan vergileri hazineye almayarak ulusal binalar yaptırmakda kullandı. Her ne kadar Roma kanunları bu sapıklıkları yasaklayan maddelere malıkse de, asla bunun önüne geçememiştir. Netekim, Justin, Apologie adlı eserinde, Romada güzel erkek çocuklarına özgü bir kollejin bulunduğundan bahseder, ve «eskiden öküzleri, keçileri, kuzuları yemek için yaylalarda beslerlerdi, şimdi çocukları sefil bir maksad için aynı şekilde beslemektedirler» der. Theocrito de İdle adlı eserinde der ki, «Megaryalılar, erkek aşkına tutulanların meşhurlarından olan Diocles şerefine bir öpme yarışması yapmışlardır. Her türlü kanun yasaklarına rağmen, her ilk baharda onun mezarı etrafında toplanırlar; ve genç erkekler, öpücüklerinin fiatı üzerinde tartışır. Kim bir diğerrinin dudasına, kendi dudaklarını büyük bir incelikle uygulayabilmişse, başı çelenklerle süslenir, evine öyle gönderilirdi.»

Bu konuda verdiğimiz bilgiler, daha çok geçmiş uluslarla zamanların özel anlayış ve gidişlerini (conduite) yansıtmaktadır ve misâller daha pek çok artırılabilir. Anlaşıyor ki insanları her hangi bir anormal eğilimden korumak için dın kanun ve öğüt gibi baskılar

yetmemektedir. Bu günkü demokrasilerin insan özgürlüğü hakkında gösterdiği azçok sınırsız saygı, ahlâkın mahkum ettiği ve insan haysiyet ve şerefini zedeleyen her çeşit sapıklıkları görmezden geliyor gibidir. Son zamanlarda İngilterede bu çeşit sapıklıkları hoş gören kanunlar çıktığı gibi, türlü ekonomik ve psıkkı sebeplerle, bilhassa turistik değeri olan liman şehirlerinde seksin ahlâkla ilgisini asla dikkate almayan kurumların işlenmesine izin verilmiştir. Bu sapık davranışları meslek edinenlerin çoğu, ruh ve beden yapıları itibarile anormal kişilerdir; ya da, içine düştükleri çevrelerin küçük yaşta kendilerini bu işe alıştırmış olmasındandır. Bunlar, toplum içinde, ancak kendileriyle iligileri olan kimseler karşısında yüzleri kızarmadan yaşayabilmektedirler. Çağımızın birçok konularda ki geniş toleransa, iffetsizlerin namuslu ve faziletli insanlar olabileceklerini kabul ederse de, gerçekte insan haysiyet ve gerefine aykırı olan her hareket, ahlâk sınırlarını aşmış sayılır. İnsanlara, şehvetten daha üstün ve yüce zevklerin bulunduğu fikri aşılandıkca, hayatın tek zevk ve amacının cinsel aşklarda saklı olamayacağını öğreterek büyük ülküleri şuurlandıran bir kültür ve eğitim verildikçe insanlığı kalcındırmanın daha kolay ve verimli olacağına emin olunmalıdır. Özgürlükle fazileti uzlaştıracılamak için tabii ihtiyaç ve eğilimleri yasaklamaya değil, insan karakter ve iradesini disiplinli ve şuurli bir yüceliğe erdirmek, büyük ülkülere bağılı bir kişiliğı yaratmak gerektir. Bir ulusun dilinde iffet ve utanma kelimeleri bulunduğu sürece, ahlâkın her dönem ve toplumda itibar gören değışmez faziletleri kaybolmamış demektir. (77)

VII. — Sevmek :

Bütün evrensel dinler, alemin ve insanın sevgi'den yaratıldığını iddia ederler. Alemin dengesini, evrenin ahengini ve insanların mutluluğunu yaratan da, sevgi olduğunu söyleyen filozoflar az değildir. Adına, kimyasal ilgi, fiziksel çekim, tinsel eğilim... dediğimiz hâl ve olaylarda şuurli yada şuursuz bir sevgi mayası vardır. Denebilir ki, sevmek olmasaydı ne insanlığın, ne tabiatın, ne de bilgi ve uygarlığın devamına ve yaratılmasına imkân olabilirdi Kişisel hayatımızda, tuttuğumuz işlerde sevginin oynadığı büyük rolü hep denemişizdir. İnsan, kalbini seçtiğı şeylere birer parça vererek, bazı şeyleri

77) Bu konu hakkında, metinde geçen eserlerden başka şu kitaplara başvurulmalıdır: Herodot tarih; Xenophon, Cyropédie; Ciceron, Tusculanes, Eflatun, Phéare, Lysis, Banquet, Plutarque, Erotique; Narration amoureuse; Lucien, Le Faux raisonneur es.; Les amours. Westermarck'ın adı geçen eseri ve bu eserdeki geniş bibliyografya.

ayrı ayrı severak, sevdiği şeylerin tadına doyduktan sonra, daha yüksek sevgilere atılan bir yaratıktır.

Çocukluk, gençlik, olgunluk ve ihtiyarlık yaşlarının sevdikleri konular ve bu yaşlardaki sevgilerin derece ve mahiyeti birbirine hiç uymaz ve benzemez. Yaşamak için çıkarılara bağlı sevgilerden başlayarak maddi zevkler veren sevgilere, oradan da daha tinsel (manevî) ahlâkî aşklara yükseliriz. En gerçek sevgi, bizi sınırlarınızden, kaslarımızdan sıyrarak ülkülerin en üstünü olan fazilet ve hakikate bağlayan sevgilerdir. Asıl mutsuz insan, sevilmeyle değil, seve-meyendir. Sevemeyen insan, yer yüzünde bir fazlalık bir yük ve zararlı bir böcektir. Zira bu tipler, sevginin gerçek tadını alamadıkları için herşeyi çirkin, tatsız ve iğrenç bulurlar. Sever insan yaratıcıdır; daima hareket nâlinde bulunan bir güçtür. Sevmenin kendisi, yaşamak ve yaşatmak demektir. Seven insan, sevdiği şeyin estri gibi görünür. Oysaki, sevilen şeyler ve konular sevenin tutsağıdır. Seven insan, sevgisinin yegînliliyle orantılı olarak, sevdiği şeyleri daha olgun ve yüce gelişmelere doğru iletir ve bu uğurda gereken hiçbir fedakârlıktan çekinmez. Bunun içindirki, insanın kişisel büyüklüğü, ne tutulan işten, ne ünvanlardan, ne de bizi türeten soydan gelir. Asıl büyüklüğümüzün kaynağı, sevgimizin yarattığı eserler, sevgilerimizin kendileri ve bu uğurda gösterdiğimiz cesaret ve fedakârlıklardır.

Demek ki, sevmek, sâdece iki insan arasındaki cinsel ilgilere değil, arkasından koştüğümüz, insanlara ve insanlığa faydalı olan ülkülerinize kadar geniş bir kaplama maliktir. Şu hâlde sevgiyi eni-flandırmak gerektir. Fakat bu oldukça zordur. Descartes gibi büyük bir düşünür bunu şöyle açıklar :

«Genel olarak iki çeşit aşk vardır: biri iyilik aşkıdır ki, bizi sevilenin iyiliği için zorlar. Öteki, şehvet aşkıdır; bu bize sevilen şeye malik olma arzusunu verir. Fakat bana öyle geliyor ki, bu ayırma aşkın ne olduğunu değil, etkilerini gözönüne alarak yapılmıştır. Zira insana herhangi bir şeye bağlanır bağlanmaz, o şey hakkında bir takım iyilik duygularına da malik olur. Yani sevdiğimizize en uygun geldiğini sandığımız şeyleri isteyerek bağlanmış oluruz. Esasen bu, aşkın başlıca sonuçlarından biridir. O şeye malik olmanın veya iradenin başka bir tarzda onunla iştirak etmiş olmasının bir iyilik olduğuna inanılırsa, artık o şeyi arzu etmeye başlarız, bu da aşkın her zaman görülen âdi sonuçlarından biridir. Sevillebilecek olan çeşitli eşyanın sayısı kadar aşk türlerini saymaya ihtiyac yoktur. Çünkü, meselâ, makam düşkünlüklerinin şan ve şerefe, cimrinin paraya,

sarhoşun içkiye, namuslu bir insanın dostuna ve iyi bir babanın evlatlarına karşı olan tutkuları birbirinden çok farklı görünse de, hepsi aşkla ilgili oldukları için, birbirlerine benzerler. Yalnız bunlardan ilk üçü, gözdiktikleri maddelere malik olmak için yanıp tutuşurlar; fakat maddenin kendisi için hiçbir sevgi duymazlar. Bunların maddeye karşı duydukları şey, diğer bazı tutkularla karışık olan bir arzudan başka bir şey değildir.

«Oysaki bir babanın kendi evlatlarına karşı duyduğu sevgi, onlardan kendisi için hiçbir şey beklemeyecek kadar temizdir. Onlara karşı olan bağlantısında, zamanla değişen hiçbir derece yoktur. Nasıl sevmişse öyle sever; onların kendinden başka bir varlık olduklarını takdir eder; onların kendilerini, kendi iyiliği imiş gibi ister. Hatta kendisinininkinden daha büyük bir özentî ile onların iyiliğine alır. Kendisi ile onların arasında esasta bir birlik ve bütünlük gördüğü için, gerekirse kendini feda etmekten de çekinmez. Namuslu insanların dostları hakkında duydukları sevgi de, pek nadiren bu kadar yetkin olmakla beraber aynı mahiyettedir.

«Bana öyle geliyor ki, aşkı, sevilen şeye karşı nefse kıyasla yapılan saygıdan ayırd edebiliriz. Çünkü aşkın konusuna kendimizden fazla saygı duyarsak, ona karşı basit bir sevgiden başka bir duygumuz yok demektir. Eğer onu, kendimize eşit derecede seviyorsak, buna dostluk diyebiliriz. Fakat, kendimizden fazla saygı duyuyorsak, burada duyduğumuz tutkuya kulluk (dévotion) diyebiliriz. Böylece bir çiçeğe, bir kuşa, bir ata karşı sevgi duyabiliriz. Fakat bir insan, aklında bir bozukluk olmadıkça, insanlardan başka bir şeye karşı dostluk hissedemez. İnsanlar, dostluk tutkumuzun öyle bir konusudur ki, insan sevdiğini bilir, gerçekten asil ve alicenab bir duyguya da malik olursa, birçok kusurları olan her hangi birine karşı da uygun bir dostluk sevgisi hissedebilir.»

«Kulluğa gelince, bunun başlıca konusu, şüphesiz yüce Tanrıdır. Onu hakkıyla bilenlerin ona karşı böyle bir duygu almaları imkânsızdır. Bununla beraber, kendi başkanına, yurduna, doğup büyüdüğü şehre ve kendimizden daha çok saygı duyduğumuz her hangi bir adama karşı da, taparcasına bir sevgi duyabiliriz. Bu üç sevginin arasındaki fark, ancak sonuçlarında kendini gösterebilir. Zira insan, kendini sevilen şeye ne kadar bağlı farzederse, o kadar kendine bağlı olan şeyin küçük bir parçasını, öteki bütünlünü saklayabilmek için, terk etmeye hazır olur. Bu hâl, kendimizi sevilen şeye tercih ettiğimiz vakitlerde görülen basit sevgilerde kendini gösterir. Kullukta ise, tersane, sevilen şeyi kendimize tercih ettiğimiz için, sevilen şeyi muhafaza eder, onun için ölmekten de asla korkmayız. Bu yüzden-

dir ki, başkanlar, şehirliler ve kendilerine büyük saygı duyulan kimseler uğruna ölümlü göze alan insanlara her zaman raslarız.» (78)

Biz burada Descartes'ın görüşü üzerinde duracak değiliz, yalnız buna, sevmekte ilk hatıra gelen Aşk üzerinde en eski düşünürlerin neler anlatmış olduklarını da eklemek de fayda görmekteyiz. Bu konuda orijinal olduğu kadar da fazla hâyâli olan Aristophanes şu açıklamayı vermektedir :

Ona göre vaktile insanlar arasında erkek, dişi ve hünsa (androgyn) olmak üzere üç cins vardır. Bunlar üç çeşitli kaynaktan gelmişlerdir; yani erkek güneşten, dişi arzdan, hünsa ise aydan meydana gelmiştir. İlkel cinsler, bugünkü cinslerden kuvvet, cesaret ve şekli itibarıyla daha başka ve yüksekti. Hangi çeşitten olursa olsunlar, her cinsin sırtı ve yaaları çember şeklinde büküktü. Ayrıca da dört el, dört bacak ve bir başı olan, fakat birbirine yapışık iki yüzlü bir organizmaydı. O zaman insanın iki çift kulak, iki üreme organı vardı, öteki organları da buna göre oluşmuştu. İlk erkekler çok kuvvetli ve mağrur oldukları için, tanrılara saldırdılar ve göklere tırmanmaya teşebbüs ettiler. Jüpiter, daha evvel cinlere yaptığı gibi, bunların küstahlıklarını da cezasız bırakmadı. Fakat o, cinleri mahvetti ise de, kendisi, tapanlara muhtac olduğu için, insanları bütünüyle yok etmedi. Yalnız onları daha az dayanıklı bir hâle getirmek için zayıflattı ve «Ben insanları ikiye böleceğimi, böylece onlar, iki ayak üstünde yürüyecekler ve bana tapanlar da iki misli artmış olacaktır; düşmanlarını da, onların kuvvetlerinden kurtarmış olacağım!..» dedi. Apollon, onun emirleri üzerine ilk insanları ikiye böldü, yüzlerini kesilmiş olan tarafa çevirdi. Bunun nedeni, onların yaptıkları hataya ve bu yüzden uğradıkları cezayı hatırlamalarını sağlamaktır. Sonra derilerini tekrar dikti; vernik kurumlarıyla kızıllıklarını da giderdi; yalnız karnın ortasında göbek denilen oyuk kaldı. İşte böyle oluşmuş olan insanların her bir parçası kendilerinden ayrılan diğer eşi bulmak için şiddetli bir arzu hissettiler ve birbirlerine rasladıkları vakit, yekdiğerini terk etmek istemediler ve birbirle kucaklaşmış olarak aklıktan ölmeye razı oldular. Nihayet bir gün Jüpiter, bütünü mahvolmak tehlikesi karşısında bulunan insan oğluna acıdı ve her birinin üreme organını arkalarından önlere o suretle yerleştirdi ki, erkek dişiye rasladığı vakit, kucaklaşınca çiftleşmek zorunlu oldu. İşte o zamandanberidir ki aşk, insanların kendi ilkel hallerine dönmelerini denemektedir; yani Aşk, vaktile birbirinden ayrılmış olan yarımların birleşerek bir tek varlık yaratma gayretidir.

78) Descartes Lespassions de l'âme, 2. part. art: 81 - 82 (Kulliyatında, 1912)

Aristophanes, insanlığın başlangıta üç cinsinden, üç çeşit seks aşkı çıkarır: 1. - Kadınla erkek arasındaki aşk; 2. - Kadınların birbirine karşı olan aşkları; 3. - Erkeklerin birbirile olan aşkları. Ona göre, erkekle kadın arasındaki aşk, ilkel cinsdeki Hunsalardan ayrılan kimselerde görüldür. Erkek ve kadınların kendi cinsleri arasındaki aşk ise, ilkel cinsin başlangıta gerek dışı, gerek erkek olarak bir tek varlık hâlinde iken sonradan ayrılmış olanlar arasında olur.. Bu suretle Aristophanes, meşru olmayan hiçbir aşkın mevcut olmadığını, bu gün cinsel sapıklık saydığımız anormal cinsel ilişkilerin de zorunlu bir düzene ve dolayısıyla tabiate uygun olduğunu savunmuş olur; ve pederastie'yi iffetsizlik sayanların iddialarını reddeder. (79) Estetik bir aşkta hayasızlık yerine alınacak olan şey, cesaret, atılganlık ve erkekliktir. Biz burada onu eleştirecek değiliz. Fakat onun, hayatını erkeklerle geçiren, kadınları hiç sevmeyen, sırf Atınadaki bekarlar kanununa çarpılmamak için zorla evlenmeye mecbur olan bir sapık olduğuna işaret etmeyi yeter bulacağız. Ona göre, aşklar, yalnız şehvetin tadını almak için birleşmezler, onların ruhunda derin, karışık, dille ifade edilemeyen kuvvetli bir arzu vardır. Tanrı Vulkan, aşklara, «Birbirihiyle ayrılmayacak şekilde birleşmek isteyorsunuz, ve bir tek olmak istiyorsunuz, değil mi?» diye sorduğu vakit, onlar tereddütsüzce: Evet!. derler. Çünkü, aşk zevk aramak değil, vaktile kendimizden ayrılmış olan, eşimizi, yarımızı yakalayıp yeniden bir tek olmak isteğidir. Ona göre, aşk, duyuların sarhoşluğuna ırca edilemez. Çünkü onun amacı, iki varlığı kaynaştırıp bir tek yapmaktır. Yani aşkın tanrısal bir kaynağı ve zorunlu bir amacı vardır: «Zira, aşk, bizim ilkel tabiatımıza girer, bize şifa verir, bizi mutlu kılar.» (80)

Aşkın bu sembolik ve mitolojik açıklaması, yalnız insanlar arasındaki cinsel aşkları tasvir eder; bu düşünceler eski Yunandaki sosyal hayatın da zorunlu bir ürünüdür.

Eflatun da güzelliği görür görmez aşkın nasıl doğduğunu ve bir ruhtan diğerine nasıl geçtiğini şöyle açıklar: Başlangıta ruhlar kanatlı idiler; bu duyulur hayata indikten sonra kanatlarını kaybettiler. Aşk bu kanadı geri veren tinsel güçtür. Güzelliğin çekici kuvvetleri, duyularımızın en nazık olan göze ve ruha girer, bu sonuncuyu ısıtır; zarfını yapar. Bu çekici kuvvet, ruhun gözenekleri genişlesin, ve kanatların tüyleri kabarsın diye işler. Aşk vasıtasıyla kanatlı hayata yeniden dönen ruh, dışları çıkmakta olan yeni doğ-

79) Aristophane, Banquet, II (Didot 1900)

80) Aynı eser, 192

muş bir çocuk gibidir. Artık onun ısısı vardır; kaşın ve kamağınlar hissederek; arzudan şaşkın bir hâle gelir; varlığını ve ağrılarını hafifletmek için sevdiği şeyi görmek ister. Eflatun sevenlerin nasıl havalandığını, gerçeği göremeyecek bir hâle geldiğini sembolik olarak pek güzel tasvir etmiştir. Fakat Eflatun, aşkı sâdece insanlar arasındaki sevgiden ibaret görmemiştir. Bu metafizik analizleri bir yana bırakarak yüksek aşk ülkülerinin tohumlarını ekmis olan Sokrat'ın düğündüklerine de yer vermek gerektir: «Benim bir tek bilgim vardır ki, o da aşktır.» diyen Sokrat, bütün eski Yunan yazarlarının eserlerinde, «İnsanların en iffetlisi» olarak nitelenir; o, adına Orphique denen eski birşarkının şu mısraına uygun düğünür: «Başlangıçta aşk ile bilgelik, bütün tabiat ve varlıkları canlandıran fiziksel hayatın tek prensibi olarak birleşmişlerdir.» (81). Sokrat, genel olarak yurttaşlarını ve bütün gençliği seven büyük bir ülkücüydü. Bu itibarla onun bir tek adama aşk olabileceğini sanmamalıdır. Xenophon, «Sokrat, der, birine aşktır; fakat o, beden güzelliğine değil ruhun fazilete karşı olan istidadına hayrandır.» (82). Fakat, bu filozofun fazilet kadar da beden güzelliğini öğdüğünden bahseden eski metinler de vardır. Zira ona göre, ruhun, faziletle beden güzelliği arasında sıkı bir ilgisi vardır. Aşkta her türlü şehveti reddeden bu büyük adam, her işde olduğu gibi sevgi işinde de itidalin bir ana kural olduğunu savunur. Ona göre aşk, kendi tabiatı itibarıyla iffetlidir. O, aşkın en yetkin şeklini dostlukta bulur. Nitekim Yunan mitolojisinde iki Ventis şekli vardır (83): Bunlar, Sokratın düşüncesini pek iyi temsil eder: 1. - Beden aşkını temsil eden âdi ventis; 2. - Ruhun, dostluğun ve güzel hareketlerin aşkını temsil eden Göksel Ventis. Bu filozofa göre, beden aşkı, taşınması pek eziyetli olan bir boyunduruktur. Oysa ki gerçek aşk, «isteyerek taşıyabileceğimiz hafif bir zincirdir.» Beden aşkında vefa ve devam niteliği yoktur. Çünkü o, yalnız güzelliğe bağlıdır Güzellikse kaybolur. bunun amacı, maddi ve hayvansal hazlar almaktan ibarettir. Asıl aşk ise, karşılıklı bir sevgi ve güvenden ibarettir maddi aşklarda ise, bu karşılıklı duygu yoktur. Sevgili, çekimini kaybeder etmez, aşk için iğrenilecek bir varlık hâlini alır; hatta bunlar arasında sevgi yerine kinin yerleştiği de görüldü.

81) Zeller, Philosophie Grecs, tr. fr. t. III

82) Xenophon, Entretiens mémorables de Socrate, 1900

83) Homère, Iliad, Chant XIV (s: 199-200) Bu eserde henüz aşk tanrısı yoktur, yalnız Venüs'ün bir harika olan kemerinin yardımıyla doğurduğu arzular vardır. (Oeuvres Complètes d'Homère (P. Giguet çev. 1913)

Sokrata göre, beden aşkı, aşkın taşıdığı amaçtan mahrumdur. Gerçek aşk, sevgilinin iyiliğine, yani ahlâkın uygunluğuna yönelir-ken, beden aşkında aşk, yalnız kişisel zevklerini kandırmaktan başka bir şey düşünmez. Bu durumda sevgili ile seven arasında, tıpkı bir çiftci ile çiftlik sahibi arasındaki ilişki gibi bir ilgi vardır. Çiftci, topraktan bolca ürün elde etmeyi düşünür; çiftlik sahibi ise, tarlayı ve ürünü daha yetkinleştirmeye çalışır. Sevgi de güzelliğinin etkisi ile aşkının sahibi olmaya, aşk da sevgilinin sevgisini kaybetmeye ve onu her gün biraz daha olgunlaşmış görmeye çalışır. Özet olarak beden aşkı faziletle ilgili olmayan bir lekedir; böyle bir aşkı, tanrılara, kahramanlara yükletmek onlara kışkırtmak demektir. Gongnede'nin Jüpiter tarafından sevilmesi, onun bedeni için değil, ruhu içindir. Netekim Homeros, Achyl'i, Patrokles'in aşkı değil, dostu olarak gösterir. (84). Orest ile Pylad, Thésé ile Pirtois ve bütün öteki yarım tanrılar, «bir yatakta yatmak için değil, birbirini için en büyük bir sevgi hissetmek ve birlikte en güzel ve yetkin aksiyonları yapmak için» saygıyla sevimişlerdir. (85)

Görülüyor ki, Sokrat, yaşadığı dönemin pek bozulmuş olan ahlâkına karşı büyük bir tepki göstermiş olan aslı ruhlı bir ahlâkçıdır. Beden aşkı yerine, ruhun, faziletin aşkını getirmeye çalışan bir ülkücüdür. Onun bu düşüncelerini biraz mistik de olsa en yüksek ve açık bir temizliğe ve yüceltme çıkaran Eflatun olmuştur. Fakat ne yazık ki, insanların ahlâk bakımından yücelmeleri için yalnız teorik önergeler yetismemektedir. Begenilmeyen bir alışkanlığın yıkılabilmesi için onu yaşatan, yerleştiren hayat koşullarında bir değişiklik yapacak tedbirlere baş vurmak gerektir. Çağımızın seks ahlâkı, önüne geçilmesi imkânsız bir hayasızlıkla bütün ülkeleri sarmış gibidir ve bu konu artık insanların doğal özgürlükleri içinde, her hangi bir problem olmaktan çıkmıştır. İnsanların inançları gibi davranışları da hayatın zorunu kıldığı baskılar ve zorlamaların ürünüdür ve bu koşulların özelliklerine göre şekillenir.

Bu açıklamalarla aşkın veya sevginin bir psikolojik analizini, yahut da geçirmiş olduğu evrimi bildirmek istemiyoruz. Fakat ahlâk bakımından, aşkın bütün faziletleri kendinde toplayabilen ve kendisiyle geliştiren bir kuvvet olduğunu düşündürmek istiyoruz. Yurtseverlik, ulus ve insanseverlik, barış ve hakikat severlik, insanı hayatta her çeşit kahramanlık ve tehlikeye sürükleyecek kadar kuvvetli

84) Girard *Sentiments religieux en Grèce* s: 269. 1920

85) Xenophon, Adı geçen eser, I, II, 30 - IV, I, 2,

ve çekici bir etkidir. Fazilet, ancak bu türlü sevgilere inanmış olanların ruhlarında yetkinleşir. Bilimi, sanatı, çalışmayı ve uygarlığın binbir çeşit eserini, bütün sosyal yardım ve iyilik kurumlarını, kendi kişiliklerine olduğu kadar da bunlara saygı gösterenlere borçluyuz.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Bazı Ahlâkî Gerçekler

1. — Vicdan nedir?

İnsan başkalarına karşı olan davranışlarını çoğu zaman yazılı kanunlara, bunların bulunmadığı yerlerde töre, âdet ve dinin telkinlerine göre ayarlar. Fena ya da ayıp saydığımız şeylerin çoğu, kendi ruhumuzun beğenip beğenmediği şeyler değildir. Alışkanlıklarımızın, çevremizde gördüklerimizin etkisi altında aksiyonlarımıza bir yön veririz. Bu bakımdan vicdan âzâbı veya hazzı, sonradan kazanılmış olan bazı inançlarla geçici düğüncelerin şuurumuzdaki savaşımdan başka birşey değildir. Bu bakımdan ahlâkın öznel yönü de nesnel yönü gibi toplumsal etkiler ve tasarımların etkisi altındadır. Öyle sanıyoruz ki, insan gerçek ve derin benliğinde aksiyonlarının ahlâkî değerini belirleyecek bir yargılama gücüne malik değildir. Fakat ideal olarak böyle bir güce malik olmak istenilir. Her yüzyıl, insan aksiyonlarının engellerini azaltan yeni yeni değerler yaratmaktadır. Fakat bu edgerler, çoğu zaman birbiri aleyhine işlerler. Yâni insan bir taraftan özgürlük, âdâlet, eşitlik, kardeşlik, erdemlik... adını verdiği değerleri daha geniş ölçüde elde etmeye çalışır bir taraftan da güzellik, şeref, zenginlik, lüks, sefahat, şöret... gibi niteliklerin esiri olur. Kazanılanlarla özlenenler arasındaki savaşlarda gösterdiğimiz başarı ya da yenilginin sevinç ve elemi, adına vicdan denilen güç, ahlâkî tasarımın ana temelini teşkil eder.

⁶ Bireylerin ve dolayısıyla ulusların ahlâkî şuurlarını yliceltmek için yalnız okul, aile, din ve kanunun yetmediği de bir hakikattir. Çünkü insanlar, seviye, seçiye, yaratılış ve içinde yaşadıkları sosyal koşullar itibarile hem başka başkadır, hem de sürekli olarak değışkendirler. Öğüt ve teoriler de insanın belirli çıkarlarına hizmet etmedikleri sürece hiçbir fayda sağlayamaz. Bunu ötedenberi fark etmiş olan ahlâkçı filozoflar vicdana önem veriyor, bilhassa bazı-

ları, bunun doğuştan her insanda varlığını savunarak, aksiyonların bu yüce yargıcın kontrolundan geçirilmesini isterler. J. J. Rousseau'nun bu konudaki düşüncesi pek yaygın bulgular arasındadır. O, diyor ki, «Ruhumuzun derinliğinde, özel özdeyişlerimize rağmen, gerek kendimizin ve gerek başkalarının davranışlarına iyi yada kötü hükümünü verdiren, doğuştan getirdiğimiz bir âdâlet ve erdemlik (fazilet) prensibi vardır ki, buna Vicdan adını takıyorum. Fakat, bu kehimeye sözde yargıç olan bazı kimselerin itiraz ettiklerini işitiyorum. Onlar, hep bir ağızdan, «vicdan denilen şey çocukluk yanılgıları ve eğitimden gelen saçma inançlardır, diye bağırırlar» ve derler ki, «insan ruhunda deneyden gelmeyen hiçbir şey yoktur. Biz ancak bu kazanılmış olan fıkurlara değer veririz.» Hatta bunlar daha ileri giderek bütün uluslar arasında gördüğümüz apaçık ve evrensel birliği de benimsememek yığılğinde bulunurlar. Bütün insan yargılarındaki benzerliğe karşı, karanlıklar içinde yalnız kendilerinin bildiği belirsiz bir kaç örnek aramaktadırlar. Onların gözünde halk, eşsiz bir canavardır. Tabiatın bütün eğilimleri, bu halkın bozulmasıyla yok olur, sanıyorlar, Şüpheci Montaigne'nin (1) dön-
herhangi bir köşesinde âdâlet kavramlarına karşıt olan bir âdet keşfetmek için çektiği sıkıntılar neye yarar? Çok ünlü yazarlara vermekten çekindiği yetkiyi, çok şüpheli birtakım seyyahlara vermekle ne kazanır? Bunlar bizim bildiğimiz bir takım yersel (mahalli) nedenlerden çıkmış garip ve şüpheli âdetlerdir ki, bunların aralarında yalnız bu noktalarda bir birlik olup bütün diğer şeyler, birbirlerine büsbütün aykırı bir durumda olan kavimlerin ilişkilerinde gördüğümüz genel indüksiyonları yıkacak mı sanıyorlar? Montaigne!.. sana hakikat ve açık kalplilik dokunuyor; içten ve doğru ol!.. Eğer bir filozofun böyle olması kabülse, ve bana bu dünyada doğru ve yumuşak ruhlu olmanın, iyilik etmenin, alıcınab olmanın birer cinayet sayıldığı ve iyilik yapan insanların hakaret gördüğü ve hainlerin üstün ve ünlü sayıldığı bir yer göster!..

«Diyorlar ki, herkes ancak kendi çıkarı için başkalarına yardım eder!.. oysaki, kendi zararına olarak başkalarına yardım eden adamlar görüyoruz. Bunlar nereden geliyorlar? Kendi çıkarı için ölüme kim gider? Şüphesiz hiç kimse, kendi çıkarından başka bir şey için hareket etmez; fakat göz önüne alınacak ahlâkı bir hayır

1) Montaigne (1533 - 1592), vicdanın ve genel olarak ahlâkın sosyolojik açıklanmasını yapan ve doğuştancılığın aleyhinde bulunmak suretile bütün değer varlıklarının kaynağında toplumsal tasarımların bulunduğuna ciddiyeyle dikkatini çeken ilk düşünürlerdendir.

yoksa, kötülük yapanların hareketlerinde ne gibi özel bir menfaat bulunduğunu anlatmak gerektir ki, bu imkânsızdır. Böyle bir düşünce erdemli hareketlere engel olan çok iğrenç bir felsefe oluyor. Böyle bir felsefeden ise, erdemsiz etkenlerle bir takım alçak niyetlerden başka bir sonuç çıkarılamaz. Bir felsefenin amacı, Sokrat'ın kredisini düşürmek ve Regulus'le alay etmekten başka bir şey değildir. Aramızda böyle bir doktrinin filizlenmeyişinin nedeni, tabiatın olduğu kadar da aklın sesi olan vicdanın bu türlü düşüncelere karşı başkaldırması, bu yanlış ve sakat düşünceleri üstün tutanların iyi bir eğilim ve niyete malik olduğunu farz edenleri bir kez olsun mazur görmemesindendir.

«Vicdan!.. Vicdan!.. Ey tanrısal içgüdü!.. Sonsuz ve göksel ses!.. Ey insanı Tanrıya benzeten yanlış ve doğrunun yanılmaz yargıcı!.. İnsan tabiatını yitcelten ve hareketlerini yaratan sensin. Sen olmasan, kendimin hayvanlardan üstün olduğumu gösteren hiçbir şey hissedemem. Beni prensipsiz bir akıl ve kuralsız bir algıcın (müdrike) düşürdüğü yanlışlıklar içinde yolumu şaşırarak üzüntüsünden kurtaran sensin.

«İşte nihayet Tanrının lutfu sayesinde, felsefenin korkunç etkisinden bilsüştün kurtuluyoruz. Biz bir bilgin olmadan evvel, insan olabiliyoruz ve ahlâk incelemelerile ömrümüzü boşa götürmeye hazır olduğumuz hâlde, bizi daha az zarara sokan güvenilir bir rehberle malik bulunuyoruz. Fakat bu anlattığımız rehberin varlığını bilmek yetişmez; onu tanımak ve izlemekde gerektir. Mademki vicdan bütün yüreklerle konuşuyor, neden onu ısıtenler bu kadar azdır? Çünkü o bize her şeyi unutturan tabiat dilile sesleniyor; çünkü vicdan utangaçtır. O, inzivayı ve barışı sever; dünya ve gürültü onu korkutur. Onun en kuyucu düşmanı, kendisinden çıkarılan saçma inançlardır. Vicdan bunların önünden kaçır ve sesini keser. O saçma inançların gürültülü sesleri, vicdanın sesini boğar ve onu ısıtilmez bir hâle getirir. Taassup daima vicdana karşı hareket etmeye ve onun adına cinayetler yapmaya cesaret eder.» (2)

Rousseau, bu pek ünlü düşünceleriyle vicdanın insanla beraber doğmuş olduğunu savunmaktadır. Buna yapılması gereken itirazlar pek çok tekrar edilmiştir. Bununla beraber herkesin ahlâkta bağ vurduğu son dayanak da yine vicdandır. Büyük düşünürlerden D. Diderot (1713 - 1784) de bize şöyle bir vicdan hikâyesi anlatarak bu önemli konuyu aydınlatmaya çalışmıştır (3)

2) J. J. Rousseau, *Emil*, IV, s. 342 - 344 (ed garner)

3) Diderot, *Entretien d'un père avec ses enfants*.

«Şapkacı babama ilk söz olarak anlatmak istediği problem için, salonda bulunan dinleyicilerin fazla kalabalık olduğunu söyledi. Baş rahip, hukukcu ve benden başka bulunanların hepsi ayaga kalktı ve salonu terk ettiler. Bizi şapkacı alakoymuştu. Söyleyeceklerinin başkaları tarafından ıhtilalmemesi için etrafına bakındıktan sonra babama: «Bay Diderot, dedi, beni bu salona çeken sizin büyüklüğünüz ve aydınlığınızdır. Burada kendilerini tanıdığım hâlde takdim edilemediğim bazı kimselere rasladığım için hiç eseflenmiyorum. Bir rahip, bir hukukcu, bir bilgin, bir filozof bir de emlak sahiplerinden birinin huzurunda bulunuyorum. Muhtaç olduğum öğütü, böyle meslekleri birbirine uymayan doğru ve bilgili kişilerde bulamazsam, bu benim için büyük bir talihsizlik olur.

«Şapkacı bu sözleri söyledikten sonra,» Yapmış olduğum hareketin mahiyeti ne olursa olsun, onu olduğu gibi anlatacağım. Yalnız bu size anlatacağım sırrı kimseye söylemeyeceğinizi vaadediniz.» dedi. Kendisine bu suretle söz verildi; o da söyleyeceklerine şöyle devam etti: «Benim hiçbir evladım yoktur. Hatta onbeş gün evvel ölen son karımdan da olmadı. Karım öldüğü günden beri ben de hayatımı kaybetmiş gibiyim. Ne yediğimin, ne içtiğimin, ne çalıştığının, ne de uyuduğumun farkındayım. Sabahları kalkıyorum, giyiniyorum Sokaga çıkıyor, içimi kemiren büyük bir tasa içinde başıboş dolaşıyorum. Karım, tam onsekiz yıl hasta yattı. Kendisinden hastalığının gerektirdiği ve benim de elimden gelebilen hiçbir hizmet ve fedakârlık esirgenmedi. Ona yapmış olduğum masraflar, pek küçük olan gelirim olduğu kadar da çalışarak kazandığım şeyleri de tüketti, ve beni borç içinde bıraktı. Karım öldüğü zaman ben de yorgunluktan bitmiş ve hemen bütün gençliğimi yitirmiştim. Eğer kanunlara karşı saygı duyupta karımın bana cehiz olarak getirdiklerini uzak akrabalarına bırakacak olsaydım, benim de durumum, hayata ilk atıldığım günden farksız olacaktı. Karımın cehizi pek de fena değildi. Anası ve babası, kızlarını çok sevdikleri için ellerinden geleni ve hatta ellerinden gelenden fazlasını esirgememişlerdi Genel savcı naibi Bay Michel'in adına düzenlenmiş bir senetten tahsil edilen yirmibin franklık bir gümüş para ile birçok elibes ve çamaşır... Bütün bunları zavallı kadın kullanmağa bile vakti bulamadığı için hepisini yepyeni bırakmıştı. Karım, gözlerini birdaha açılmamak üzere kapadığı zaman bu eşyalarla beraber paraları da ben aşurdım. Baylar şimdi benim ne yaptığımı öğrendiniz sanıyorum. İyi mi ettim, fena mı yaptım? bilmiyorum; yalnız vicdanım rahat edemiyor Yabancı bir sesin bana: «Çaldın, çaldın!. geri ver, geri ver!..»

dediğini duyar gibi oluyorum. Bilmem bu konuda siz nasıl düşündürsünüz? Baylar, karım ölüp giderken yirmi yılda ne kazandıysa hepsini beraber alıp götürdüğünü, artık çalışabilecek bir hâlde olmadığını, borca battığını, aldıklarını geri verecek olursam, benim hastahane köşelerinde sürünmekten başka yapacak bir işim ve gidecek bir yerim kalmadığını, bütün bunlar bugün olmasa bile yarın mutlaka böyle olacağını düşündürsünüz. Ondan sonra hakkında bir karar veriniz. Söyleyiniz baylar, kararınıza bekleyorum. Bunları geri verip bir hastahaneye mi sığınayım?»

«Babam rahibe doğru eğilerek: Siz söyleyiniz bay rahib, dedi. Rahib, şapkacıya: «Oğlum, dedi, ben kuruntudan hiç hoşlanmam. Kuruntu, insan beynini karmakırık eder ve bu başka bir işe de yaramaz. Belki de bu parayı almamak gerekti; fakat madem ki bir kez almış bulunuyorsun; onu saklayıp afiyetle yemek daha doğru olur, düşüncesindeyim.» (4)

«Babam, bay rahip, söyleyeceğiniz son söz bu mudur? diye sordu. Rahip, Vallah!, daha ne söyleyeyim? bu iş hakkında daha uzun bir şey bilmeyorum!.. dedi. Babam, Çok uzakta değilsin bay yargıç, siz söyleyin; dedi. Yargıç, Dostum, dedi, pek de hoş gidecek bir durumda değilsin!.. Belki de sana bir başkası, kârının servetini, kendi akrabalarına geçmemesi ve bütün hayatın süresince bunun faizinden faydalanmak için saklamayı tavsiye edecektir.. Fakat kanun vardır. Hiçbir kanun, sana bu paranın ne mülkiyetini, ne de bu paradan faydalanma hakkını verir. Bana inan, Kanunların hükümlerine razı ol!. Hastahaneye düşecek bile olan, namuslu kal!

«Ben, Hangi kanunların? diye sordum. Babam ise derhal, Bay mühendis, dedi, bu problemi nasıl çözersiniz?. Mühendis, Azizim, aşağı yukarı yirmibin frank aldığını, oysa ki kârının hastalığının da, sana azçok bu kadar masrafa mal olduğunu söylememiş miydiniz? diye karşılık verdi ve Şu halde, dedi, yirmibin franktan yirmibin frank sarfedersek sıfır kalır. Bunun üzerine babam bana: Felsefe bu iş için ne der? diye sordu. Ben de, Kanun genel anlamını kaybedince, felsefe susar! dedim. Babam beni zorlamak gerektiğini anlayarak sözlü tekrar şapkacıya geçirdi ve Usta, dedi, karınızın mirasını gizledikten sonra rahatınızın kalmadığını kendiniz söylediniz. Şu hâlde sizi nimetlerin en büyüğünden mahrum bırakan bu para ne işe yarar? Çabuk bu işten vazgeçin; yeyin, için, uyuyun, eviniz-

4) Diderot burada en ahlaksızca ve vicdana sığınmayan bir fikri, rahibe söylemek suretille kilise aleyhindeki düşüncelerini bir de burada şeytanca göstermiş oluyor.

de durabiliyorsanız evinizde, duramıyorsanız başka yerde mutlu olmaya çalışın.. Şapkacı, birdenbire, Hayır, hayır, dedi, Cenevreye gideceğim!.. Kendisine sordum: Oraya gitmekle pişmanlığınızı burada mı bırakacağınızı umuyorsunuz? Şapkacı, Bilmiyorum ama, Cenevreye gideceğim!. dedi. Ben de: Nereye giderseniz gidiniz, orada da vicdanınızı bulacaksınız!. dedim (5). İnsanın hiçbir yerde peşini bırakmayan vicdanın bu doğustancı telakkisini, yüksek bir edip ve sanatçı olan Chateaubriand (1768 - 1848) şöyle tasvir eder ki, bu satırlar bizi, vicdan azabının inceliklerini analiz etmek hususunda psikolojiye başvurmadan kurtarır :

«Her insanın yüreğinde bir mahkeme vardır ki, orada mutlak iradenin arınmasını (kefareti) bekleyerek kendikendini yargılar. Eğer kötülükler, sırf organizmamızın normal bir ürünü ise, cezalandırma gerekli olan mutluluk günlerini bulandıran bu korku nereden geliyor? Vicdan azabı neden bu kadar korkunçtur? Neden meşru olmayan bir servet kazanmaktan ise, fakir kalmak ve hayatın bütün giddetlerine katlanmak tercih ediliyor? Neden kanın içinde bir ses ve taşın içinde bir söz var? Kaplan avını parçalar ve uyur; insan ise, cinayet işler ve uyanık kalır. Bu insan, ıssız yerleri aradığı hâlde, yalnızlıktan da ürperir; mezarların etrafında sürünür de, yine mezarlardan çekinir. Suçlu insanın gözleri, hareketli ve tasalıdır. Uğursuz yazılar okumak korkusuyla şölen salonlarının duvarlarına bakmak yiğitliğini gösteremez. (6) Duyuları kendisine işkence etmek için en yetkin bir hâle gelmiş gibidir. O, gece yarısı kendisini tehdit eden parıltılar görür. ve çevresini katliam korkusu kuşatmıştır. Yalnız başına kendi hazırladığı yemeklerde bile bir zehir tadı keşfeder. Garip surette duygusu artmış olan kulakları, herkesin sessizlik duyduğu yerlerde gürültüler ıslatır; ve kendisini kucaklayan sevgilisinin elbisesi altında bir hançerin saklanmış olduğunu zanneder. Ey vicdan!, sen hâyâl gücünün bir görüntüsü müsün? Yoksa insanların cezalandırma korkusu musun?

«Kendikendime düşündür ve şu soruyu sorarım: sırf bir istekle yapacağımız işten hiç kimsenin haberi olmayacağına dair kesin bir inancımız da bulunmak şartıyla Çinde bulunan herhangi bir adamı - bu adamın bütün mirasına Avrupada konacağımızı bilmiş olsak bile -

5) Victor Hugo'nun Kabil hakkındaki bir manzumesinde bu Hz. Adem oğlunun kardeşi Habil'i öldürmesi dolayısıyla kendisini izleyen bir gözden kaçmak, kurtulmak ister ve bunun için, diri diri gömülmek amacıyla kendisine bir türbe inşa eder; fakat orada da bu gözün parladığını görür:

L'œil étroit dans la tombe et regardait Cain. (Göz mezardayak ve kabile bakıyordu.)

öldürmeye razı olabilir miydık?. Hatta cinayetimi hafifletmek için Çinlinin hiçbir acı duymadan hemen öldüğünü ve servetinin devlete bile kalmayacağını, başka bir mirascısının da bulunmadığını ve nihayet bu yabancıнын bir takım acılar ve hastalıkların yükü altında ezildiğini ve ölümün kendisi için de bir hayır olduğunu, hatta kendisinin de ölmeyi istediğini tasavvur etmem de boştur; isterse o hatta bir lahza bile yaşayamayacak bir halde bulunsun... Bütün bu faydasız ve boş bahanelerime rağmen, bütün bu düğündüklerimden bir tanesine karşı bile kalbimin derinliklerinden öyle şiddetle bağran bir ses duyuyorum ki, artık bir an için bile vicdanın varlığından şüphe etmekliğime imkân bırakmıyor.» (7)

Bu düğünceler, bir taraftan romantik, bir taraftan da dogmatik duyguların ürünüdür. Bunlar vicdana, akıl, duygu ve tabiatı kaynak yapmak suretile, insanın gerçek büyüklüğünü yücelten ve ahlâka pek yüksek ve sarsılmaz bir değer veren aslı ve ülküsel fikirlerdir. Fakat, bütün sosyolog, filozof ve ahlâkçılar, bu güzel fikirler üzerinde birleşmiş değildrlr. Bunun nedeni, sosyal hayatın değer yargılarını yaratmaktaki etkisi, türlü toplumlara göre, bu değerlerin değişken oluşu ve gerçekte, bilgi, yaş, yaratılış, milliyet ve kültür seviyesi ile yaratılışın özellikleri yüzünden vicdanın aksiyonlarımız üzerinde fazilet yönünü daima aydınlatma gücüne malik olmamasıdır. Adı ve küçük ruhlar, hangi seviyede olurlarsa olsunlar, yaptıkları haksızlık ve rezillikleri hoş görecektir veya kendilerini mazur sayacak bir mantıkla vicdan azabı çekmekten kurtulabilirler. Hayatta bunun bin bir çeşidine raslıyoruz. Ancak bir ulusun kitle halinde, yüce bir ideale bağlanarak kalkınma iradesi, bireylerine, ulus ve insanlığa en azından hiç olmazsa zararı dokunmayacak kadar incelmış bir vicdan tapımını (culte) aşılayabilir. Elverişli, içinde yaşanılan sosyal çevrenin hayat şartları, kanunları, fazileti sarsmayacak kadar yücelmiş ve örnek insanların elinde olsun.

II — FAZİLET (ERDEMLİK) NEDİR?

a. — Biraz tarih :

Her toplum, bireyleri arasında bir takım ahlâki bağlarla zincirlenmiş bir kuvvettir. Bu bağların gevşemesi, toplumu sarsacağı gibi, bu bağların terkîp ve türünü değiştirmesi, o toplumun renk, hayat ve aksiyonlarını da değiştirir. Denebilir ki, her toplum, bir

6) Asur krallarından Balthasar'ın sarayındaki duvarlarda görülmüş olan yazıları hatırlatıyor.

7) Chateaubriand, Le Génie du christianisme, I, VI. ch. II.

aynı ahlâklılığın özelliklerine göre, ileri ya da geri bir gerçekliktir. Bu ahlâklılığın tözü (cevher), her dönem ve her toplumda, adına fazilet (erdemlik) denilen bazı iyi, doğru, güzel davranışlardır. Fakat fazilet sayılan şeyler, her toplumda başka başka olduğu gibi, bir aynı toplumun çeşitli dönemlerinde de başkadır. Bunlar daima beğenilen birtakım inançlar ve ülkülerle alışkanlıklar şeklinde belirlirler.

Fazilet, kelimesinin fransızcada karşılığı *Vertu*'dür. Bunun *lâtiace virtus*, ve *vir* kelimelerinden geldiğine göre, başlangıçta bunun erkek anlamına geldiği anlaşıyor; ve erkeği kadınlardan ayıran niteliklerin en büyüğü sayılan cesaret anlamında kullanılıyordu. Yani ilk çağlarda insanlar için en büyük fazilet, gözpekiliği idi. Bunun için olacaktı ki, eski Yunanlılarda fazilet, savaş tanrısı **Mars'a** verilen bir ad veya sıfat olarak kullanılmıştı. Buradaki cesaret, sadece düşmana karşı olan pek gözlülük değil, aynı zamanda kötü eğilim ve tutkulara karşı direnmek için gerekli alışkanlık gibi kabul edilmiştir. Zira faziletli olabilmek için kötülüğe baş eğmemek ve iyiyi kötüye tercih edebilecek bir iradeye malik olmak gerektir. Bu itibarla iyilik alışkanlığının tespit ettiği kuvvet ve değerlere fazilet, ve kötü alışkanlıkların ruha yaptığı baskıya ve bu baskının emri altında kalan davranışlara da rezillik (*vice*) denilir. Bu zıt iki aksiyon, sürekli olarak bir savaşı gerektirir Mazdeizm de hayır ve şer tanrılarının ve öteki dinlerde şeytanla insanın yarışmaları bunu temsil eder. Bu itibarla faziletli olmak bir zaferi, rezillığe bağlanmak da bir yenilgiyi ifade eder.

Fazilet, zihnımızde iyi (*le bien*) sanılan görevler şeklinde belirlir. Bu görevleri sınıflayan er eski görüş, **Aristo** nundur; ona göre dört fazilet vardır: **Kuvvet, tedbir, itidal ve âdâlet**. Aslında fazilet tektir; fakat bu dört sıfat, onun ödevleri sayılmalıdır. Bunlardan itidal ile âdâletin fazilet olduğuna kimsenin şüphesi yoktur. Fakat kuvvetle tedbirin fazilet ile ilişkisi nedir? Kuvvet **Cicero**'na göre, kendisini bu alemin her çeşit sefaletlerinden ve bize çıkarlar sağlayan fırsatlardan üstün tutan ve iyiliği yapmak için hiçbir fedakârlıktan çekinmeyen aklıdaki enerji, yani ruh büyüklüğüdür (**J.V. Leclerc, Oeuvres complètes de Cicero, Offic. Liv. C. XX**) Tedbir (*prudence*) ise, eski etimolojik anlayımla hakikati en yüksek karakterle anlamak ve zihnin bu iş için bilim ve düşünme ile hazırlanmış olması demektir. Faziletin bu sınıflanması, ahlâk kadar eskidir, denebilir. Zira **Xenophon'un** yazdığına göre, **Sokrat'un** derslerinde de bu bölümler vardı. Yalnız bu bölümde

bilim ve tedbirin yerini tanrılara saygı tutar. Eflatun, ruhta fikir için zekâ, eylem - kalp, için kuvvet ve cesaret, zekâ için de bilim ve bunun en yüksek şekli olan iyiliğin bilimsel kabul etmiştir. Bu ilk üç faziletin kaynaşmasından âdâlet denilen dördüncü fazilet doğuyordu. Eflatuna göre, âdâlet, sâdece başkalarının hakkına saygı göstermekten ve herkese ait olanı kendilerine vermekten ibaret olan doğal ve âdi fazilet değildir; bu, toplumun ve bireyin tekml kuvvetlerinin uyumlu bir surette gelişmesi, demektir. Yâni fazilet en çok yetkinleşmiş bir beşerî hayattır. (Platon, Republique, Liv, IV.)

Eflatun'dan sonra stoacılar, fazilet kelimesine daha başka anlamlar verdiler; bunu yalnız ahlâkî ilgilleyen bir prensip saydılar. Ciceron'a geçen fikirler, bunlarındır. Bu filozof, Ödevler adlı eserinde, daha sonraları hristiyanlık ahlâkından bahseden eserlere geçmiş olan bir fazilet kavramını savundu. Hristiyanlar, buna dinî fazileti eklediler.

Çağdaş felsefe ise, bölümlere uğratıp nitetlemekle uğraşacak yerde, ahlâkın en yüce prensibi ne olmalıdır? sorusunu araştırmakla uğraştı. Yâni aksiyonlarımızın ödevleri ne olduğunu ve hayat durumlarına göre, her ferdin çalışmalarındaki amacın ne olması gerektiğini araştırdılar. Şüphesiz bütün bu teorik ahlâkçılar, kendi sistemlerine göre, başka başka fazilet ve mutluluk kurallarını teklif ettiler. Böylece meselâ, Malebranche, fazileti düzen (nizam) aşkı olarak (Traite de Moral, ch II, I) kabul etti. Kant, faziletin tanımına, eskiler gibi cesareti ve fazla olarak çaba (effort) yı karıştırdı.. Bu, eski Yunandaki fazilet anlayışının bir tekrarı demektir. Montesquieu, bir de siyasal fazilettten bahsetti ve bunu kendini feda etmek anlamında kullandı. (Esprits des lois, ch. IV, 3). Stendhal, Aşk adlı eserinde (ch. L, VII), «zahmetli ve fakat başkaları için faydalı hareketler yapmaya fazilet denilir.» şeklinde bir tanım (tarif) yaptı.

Genel olarak ahlâkçılara göre, ahlâkî iyilik, akılla aydınlanmış bir iradenin izlediği veya itaat ettiği amaç ve kurallardır. Bu itibarla organik ve ruhî bir takım iyilikler vardır. Ansiklopedik bir özet yaparsak, denebilir ki, organik iyilik, iyi hâlde bulunmaktadır; bu, organizmanın kanmış ve huzura kavuşmuş olması demektir. Fakat ruhla bedenın aynı kanıksama (satisfaction) içinde olması gerektir ki mutluluk ancak bu duyguda saklıdır. Zihnin mutluluğu, bilgi, vicdanın mutluluğu ise, fazilettir. Bunlar mahiyetleri itibarile birbirine bağlıdırlar, çünkü fazilet ödevin

yerine getirilmesi demektir. Bu da mutlak iyiliktir. Ve iyilik, fakültelerimizin birleşmesinden doğan çabalara bağlı ve bu sebepten de en yüksek bir şeydir. (Laland, Vocabulaire, Vertue, maddesi.)

Şu açıklamalar da gösteriyor ki, fazilet, beğeri mutluluğun biricik aracıdır. Buna kavuşan insan, iyilik yapma iktidarını gösterebilenidir. Öyle sanıyoruz ki, biri passif, diğeri aktif olmak üzere iki fazilet vardır. Birincisi, sadece fenahktan kaçınmak irade ve isteginden ibarettir. Bu en küçük ahlâklılıktır. Gerçek ve üstün olan ahlâki değerimiz ise, aktif fazilette saklıdır. Yâni gerçek fazilet, sadece rezilliği yapmak değil, bu çeşit hareketlerin önüne geçmek ve bir toplulukta iyilik sayılan aksiyonları, hem yapmak, hem de yaptırmak ve yaymaktır. Bir insan kendi kişisel durumu içinde nekadardır faziletli olursa olsun, bir hakkı savunmak gibi âdâletin emrettiği bir ödev için kahramanlık göstermese, ahlâk ödevini yapmaktan kaçınmış demektir. Bireylere, yeis ve ümitsizlik içinde her çeşit saldırgan hareketleri yapma cesaretini veren, ahlâkın düzenleyici ve koruyucusu olması gereken insanların fazilete karşı göstermiş oldukları toleranstır. Bunun içindir ki, bir toplumdaki kuvvet ve yetkinliğin en yüksek kaynağı, bireyleri arasındaki ahlâki bağların sıklık ve sağlamlığıdır, diyoruz.

b. Faziletin sefaleti :

Tarih bize, düşünceleri, bilgileri ve buldukları hakikatler yüzünden çeşitli kovuşturmalara uğramış olan birçok büyük insanların adlarını ve serüvenlerini bildirmektedir. Bir hak için, bireysel yada sosyal bir iyiliğe hizmet etmek için, kendilerini bile bile feda eden kahramanlar da az değildir. Toplumların her döneminde bu çeşit insanları ezen, hak ve fazileti çığneyen bir hoşgörmezliğe ve kine raslanır. İnsan nasıl yaşarsa böyle saldırılardan kurtulabilir? Normal bir akıl seviyesine ulaşamamış ve duygularından kurtulamayan geri toplumlarda, hiç bir hayat tarzı, insanın başına gelebilecek bu türlü saldırıları önleyemez. Ödevlerinizi ciddi ve namuslu bir faziletseverlikle yaptığınız hâlde, garip bir aşaklık duygusuyla bunu hazmedemiyen vicdansızlarla karşılaşabileceğiniz gibi, meşru olmayan isteklerine hizmet etmediğiniz için, hiçbir çeşit iftira ile sizl kirletmekten hoşlanacak insanlara da raslayabilirsiniz. Kaza ve kader inancının esaslı kaynağı, ahlâk seviyesi uygarlıkları kadar düşük olan toplumlardır. Zira alçaklığın, dinsel ve ahlâki sefaletin insaf ve merhametli olmadığı

gibi, bir fazileti taktır ve hazmedebilecek seviyesi de yoktur. Âdetâ, âdâletin iflas ettiği ve insan aklının, yalnız kendi özel çıkarlarından başka bir şeye değer vermediği zümreler arasında dengesini kaybetmeden yaşayabilmenin tek çaresi, rezillerle iş birliği yapmak ve bu işte aslan payını da bu sefillere terk etmeye razı olmaktır. Hem faziletli yaşamak hem de bu çeşit adamlar arasında lekelenmeden barınabilmek kolay bir iş değildir. Haklarına saldırılanlar, bu dengeyi sağlayamayanlar, böyle bayağı ve sefil bir dengeyle yaşamaktan iğrenenlerdir. Bir toprağın en büyük evladından başlayarak şerefle ve sürekli olarak çalışan insanlara kadar bütün değerli kişilikleri çektiirenler, arkadan vurmaya çalışanlar, o çeşit hayasızlardandırlarki, bunlar kendilerine benzemeyenleri, kendi izledikleri amaçlar için bir engel sayar ve onların eleştirici gözleri altında olduklarını zannederek türlü itiraflarla parlayanları söndürmeye çalışırlar. Fakat büyük başarıların büyük şehitlere, büyük havarilere ihtiyaç vardır. Vaktile *Theodor Rousvelt*'in dediği gibi, «Namuslu insanların haysiyetsizler kadar cesur olmadıkları bir toplumun akibetinden şüphe edilir». Bunun içindirki, fazileti aktif bir ruhla savunmak ve gerçekleştirmekten ürkmek zorunludur. Esasen hiç kimse, bütün insanları ve hele bahsettiğimiz hayasız insanları toptan hoşnud edemez. Bunların insan değeri hakkındaki tek kriterleri, kendi bencî çıkarlarına yapmış olan hizmet derecesidir.

Ahlâki sefaletin vicdanı, kişisel gelenekleri için başarılar vadeden aksiyonların mantığına bağlıdır. Bunlar için ulus, yurd, insanlık, onur ve haysiyet gibi yüce kavramlara hizmet ve bağlılık söz konusu olamaz. Bunun içindir ki, ahlâk adına yapılmış olan cinayetler de ahlâksızlık adına yapılanlardan daha az değildir, diyoruz.

İnsan hayatında öyle olaylar vardır ki, uğrunda savaştığınız asıl fikirler, bir gün sizi suçlandırabilir. Başarı ve çıkarlarını bu türlü saldırılarda görenler, kışkırdıkları kimselerin faziletlerini rezilliklerin en üstünü imiş gibi göstermekte şaşılacak bir ıstıhâk gösterirler. Kinin kıskançlığın, sefil tutkuların zekâsında, dehaya ulaşan bir harikahık vardır. Kendilerine iyilik yapılmış olan insanların bu karakterde olanları bile, minnet ve şükran yerine çeşitli nankörlüklere bağvurmaktan çekinmezler.

Toplum hayatında da öyle dönemler vardır ki, genel esenlik için asılması gereken insanlara ihtiyaç olur. Ve hele toplumsal disiplini korumak için bu adamların azçok tanınmış kimselerden

olmaları arzu edilir. İnsan, birinin iyi oluşundan ziyade kötü oluşuna dair haberlere daha kolay inandığı için, iki şahitle adam asılabılır. İnsan hayatında başa gelen ve ibretle dikkatli çekebilene böyle hâllerde namuslu suçluyu ayırdetmek zorlaşır. Bunun için olacaktır ki, dinler ve filozof Kant, faziletle saâdetin uzlaşmasını, ruhun ebediliğine dayanan başka bir aleme terk etmişlerdir. Gerçekte de zeka ve fazilet tek başlarına çalılırlar; reziller ise, kuvvetlerini kendilerine benzeyenlerle birleşmeden alırlar. Zaman zaman faziletin yenilgiye uğradığını görmemizin bir nedeni de budur: bir nedeni de faziletin kendini savunmaktaki beceriksizliğidir. Tolstol kendisine böyle bir vesile ile ne hâlde olduğu sorulduğu vakit, «Ahlâk bu kadar ıstırap çekerken benim nasıl olmamı istersiniz?» diye karşılık vermişti.

Zenginlik, güzellik, şöret ve iktidar gibi hemen bütün insanların peşinden koştukları nimetler, bunları kullanmayı bilmeyenler için bir afet ve felâketten başka birşey değildirler. Oysaki en gerçek ahlâkî büyüklüğümüz, imkânları kendi bayağı tutkularımıza alet yapmakta değil, kendi irade ve isteklerimizi disiplin altına alarak malik olduğumuz kuvvetleri iyiliğe ve şerefli işlere sarf edebilmekte saklıdır. Bir topluma iyilik yollarını göstermek yetmez. Bu ödevi üzerlerine almış olanların telkin ettikleri ülkelere uygun bir hayat yaşamaları ve kendilerinin de bir fazilet örneği olmaları gerektir. İnandıkları fikirleri telkin etmeleri güllüncü olduğu kadar da acı ve aldatıcıdır. Faziletli sefaletle düşürmek için kazanılması gereken karakter kurallarını da belirtmelidir: Doğru söze inanmak, tenkid edilmiş olmaya katlanmak, başkalarının duygu ve düşüncelerini hoşgörmek, haksızlığa başkaldırmak, kimse hak ve özgürlüğüne saldırmamak, kimsenin başkalarına zarar vermeyen özel yaşayış tarzlarına karışmamak, yetkinlerini yurttışa hükmetme vasıtası yapmamak, çıkarlarını ödevlerine, zevklerini iyilik duygularına feda edebilmek, haysiyet, şeref, ve kar gibi her namuslu insanın malik olması gereken niteliklere saygı duymak, ... başlıca fazilet kurallarındandır.

Maskesiz ve tam faziletli bir hayatın başarı içinde gerçeklenebilmesi için, yalnız felsefenin, dinlerin teorik ütopyaları değil, hayatın emrettiği yolların da gözden uzak tutulması, yani eşyanın ve tabiatın kanunlarına da uygun yolları ve aksiyonları desteklemek de, faziletin ana prensiplerinden biridir. Amacında insan sevgisi ve insana saygı duyguları bulunmayan hiçbir davranışın ahlâkî değeri yoktur.

III — Özgürlük nedir ?

— A —

Gerek halkın ve gerek aydınların dilinde özgürlük (Hürriyet) kelimesi, malik olunması gereken hakların en üstünü sayılır; fakat bu hakın değeri ve mahiyeti hakkında birbirine uymayan birtakım çelişik düşünceler de ileri sürülür; ve özgürlüğün Anayasalarla da ilân edilen türlü çeşitleri üzerinde durulur. Bunların çeşitleri ne olursa olsun, isteklerimize karşı gelen her düşünce, aksiyonlarımızı köstekleyen her engel, her emir her kural bu yüce hakka karşı bir saldırganlık sayılır. Bu anlamda özgürlük, herkesin istediğini elde edebilmesi demek olur. Bu hakka engel olan her etkinin toplumdan geldiğine inanmış olanlar, insanın tabiatte daha özgür olacağını iddia ederler. Bazıları da, insan özgürlüğünün sosyal yetkilere ve fertlerin servet, bilgi ve kabiliyetlerine göre değişebileceğini zannederler.

Bu sonuçların zannı doğru olsaydı, insanların iktidarları nisbetinde, dilediğini kimseye sormadan, hiçbir kanun ve buyruğa önem vermeden yapabilmeleri ve bu işlerden çıkabilecek sonuçların hesabını kimseye vermeye mecbur olmamaları gerekirdi. Oysaki, toplum demek, biraz da yaptırım ve sorumlulukların birleştirdiği disiplinli ruhların toplamı demektir. Toplum içindeki her ferdin ödevleri vardır ve hiçbir ödev kendiliğinden doğmuş değildir. Kant'ın meşhur düşüncesine rağmen, ödev hemen daima dışımızda bulunan kuvvet ve şartların emirleridir. Bunun içindir ki, toplumun çeşitli hiyerarşi basamaklarında en yüksek yere gelmiş veya getirilmiş olanların bile, kayıtsız ve şartsız bir özgürlüğe malik oldukları iddia edilemez. Tiranlar, krallar, sultanlar, hangi adla olursa olsun, iradelerini kanun yerine uygulamaya çalışmış olan devletlilerden hiçbirisi, keyiflerince özgür olmamışlardır; onlar da birtakım zorunlu şartların baskısı altında düşünüp hareket etmeye mecbur edilmişlerdir. Bu zorunlu şartlar, yalnız

yönetmeye mecbur oldukları toplumdaki değil, çoğu zaman öteki ulusların siyasal, kültürel ve sosyal etkilerinden de gelmektedir. Demokrat toplumlar ise, kendisinden hesap sorulmayacak hiçbir kimse bulunamaz. Egemenliğini ulus ele aldıktan sonra, her çeşit makam ve yetkiyi veren ulus olduğu gibi, onların vazife ve sorumluluklarını belirleyen de ulusun kendisidir.

Demek ki, kayıtsız şartsız özgürlük yoktur; ve bu bir ülkü bile olamaz. Yıldızlar, birbirinin çekimine, tabiat kendi kanunlarının determinizmine, hatta Tanrı, Hazreti Muhammed'in bildirdiği gibi, «tanrısal âdette değişiklik olmadığında», kendi eserleri için kurmuş olduğu düzene bağlıdır. Bu itibarla özgürlük, sosyal ve hatta kozmik denge (muvazene) ve uyumu (ahenk) bozmamak, toplumsal düzen içinde bir disiplinin istediği şartlara uygun olarak yaşamak demektir. Bakınız Montesquieu bu konu hakkında ne düşünüyor: «Özgürlük kelimesi kadar çeşitli anlamı olan ve onun kadar zihinlere dokunan hiçbir kelime yoktur. Bazıları, özgürlüğü, kendisine bir istibdat yetkisi verdiğimiz kimseleri kolayca yerlerinden atabilmek (8) bazıları da kendisine bağış mecbur olduğumuz kimseleri seçmek (9) veya silâh kullanmak, şiddet uygulamak (10) hakkı sanmışlardır. Bazı kimseler de, kendi ulusundan biri tarafından yönetilmek, yahut yalnız kendi ulusunun kanunlarına bağlanmak şeklinde göstermişlerdir.

«Bazı devletlerde, çok zaman uzun bir sakal bırakabilmeye (11) özgürlük demişlerdir. Bunlar özgürlüğü yalnız bir çeşit yönetim şekline bağlamışlar, diğerlerini bunun dışında bırakmışlardır. Cumhuriyetin tadını alamayanlar, onu yalnız mutlakiyette görmüşlerdir.» (12)

«Özet olarak herkes özgürlüğü, kendi âdetlerine, eğilimlerine uygun gelen hükümet şeklinde görmüştür. Cumhuriyette şikâyet edilecek fenalıkların sebepleri, birdenbire fark edilecek kadar gözönünde bulunduğu için ve kanunlar da uygulayanlara göre daha çok etkili olduğundan, çoğu zaman özgürlük, cumhuriyette görülmüş ve mutlakiyet bu hakkın dışında kalmıştır. Nihayet cumhuriyette herkes dilediğini az çok serbestçe yapabildiği için, özgürlük, bu çeşit hükümetlere mahsus sayılmış ve halkın

8) Tiranların Yunan şehirlerinden kovulması gibi.

9) Ramada kralların seçilmesi.

10) Bu hal Polanyada olmuştu.

11) Rusyada Büyük Petro tarafından sakallarını kestirdiği için fazla üzülmüşlerdi.

12) Kapadokyalılar, Romalıların kendilerine vermiş oldukları cumhuriyeti istememişlerdi.

özgürlüğüyle yetkisi birbirine karıştırılmıştır. Ne olursa olsun cumhuriyette özgürlük, istediğini yapmaktan ibaret değildir. Bir devlette, yani kanunların bulunduğu bir toplumda özgürlük, ancak işlenmesi gereken şeyleri yapabilmek ve istenilmesi gerekli şeyleri de yapmaya mecbur edilmemekten ibarettir.

«Özgürlüğün ve bağımsızlığın ne demek olduğunu zihinlere iyi yerleştirmelidir; Özgürlük, kanunların hoşgördüğü her şeyi yapabilmektir; kanunların yapmaya izin vermediği bir şeyi yapabilen yurttaşın özgürlüğü kalmaz. Zira sonra, öteki yurttaşlar da aynı şekilde hareket edebilirler.» (13) ve tabiatile bu bağıboşluk, bütün özgürlüklerin yıkılmasına sebep olur. Yani kanun ve toplumsal özgürlüğün ötesinde anarşiden başka bir şey yoktur.

Ahlâklı adam, aklına geleni değil, yapılması gerekli olanı yapma iktidarında olan kimsedir. Dinlerin, kanunların, törelerle kamusal vicdanın binbir çeşid kayıtlarına rağmen, iradeleri için hiçbir disiplin ve sınır tanımayan insanlar yok değildir. Bunlar, bazan, büyük başarılar kazanarak tutmuş oldukları işlerin başına gelirler, bazan da tuttukları işler, kendi başlarına devrilerek darağaçlarında can verirler. Fakat insanın ezeli aşkı, kontrolsüz, emeksiz ve sınırsız olarak serbestçe hareket edebilmektir. Bu eğilimi, küçük bir çocuktan en büyük adama kadar hemen her fertte görebilir ve kendi nefsimizde de hissedebiliriz.

Aksiyon teorilerine girişmeksizden diyebiliriz ki, ahlâkın amacı, böyle bir özgürlüğü kazanmak veya böyle bir özgürlük dairesinde yaşamak değil, başkalarının özgürlüğüne saygı duymak, fakat, düşünce ve inançlarda hiç bir kayıt tanınamaktır. Zaten hiçbir kuvvet, bu ikinci özgürlüğü yani vicdan özgürlüğünü yıkamaz. Devlet yalnız aksiyon özgürlüklerini değil, fikir ve inanç özgürlüklerini de, topluma ve insanlığa zarar vermeyecek şekilde koruma işle görevlidir. Hoşgörü veya Tolerans denilen yüce fazilet, ancak olgun ve yetkin insanlarla toplumların karakterleri arasında, bu meziyeti kazanmak suretile özgürlükleri gerçekleştirilebilir ve bunlara lâyık olabilir.

— B —

Özgürlük sorunu, ahlâkın, hukukun, metafiziğin ve dolayısıyla hatta dinlerin sınırları içine giren çok geniş ve karışık bir konudur. Bu bakımdan onu tanımlamak zordur. Yapılmış olan ta-

13) Montesquieu L'Esprit des Lois. I, XI. ch. II, III.

nımlar, birtakım koşullar ve kayıtlara göre, insanın maddi, manevi kuvvetlerini dilediği gibi kullanma hakkında toplanır. Bu bakımdan kişisel özgürlüklerin alanı, yaşanan toplumun kolektif tasarımlarına ve yaşayan rejimlerin ülkülerine göre daralır veya genişler. Bundan da anlaşılacağı üzere özgürlük uygulanması bakımından, bağıntılı ve uyumsuz (itibarî) haklardandır. Buna dinî inançların ve halk seviyesinin ve ihtiyaçlarının da ayrı etkileri vardır. Bireylerinin bütün özgürlüklerine saldırmış olan hiçbir toplum yoktur. Bazıları iş ve meslek özgürlüğünü, bazıları düşünce ve vicdan özgürlüğünü, bazıları da siyasal ve medenî özgürlükleri sınırlarlar. Hakikatte ise özgürlük, bir bütündür; onun unsurları bile yoktur; bir parçasını sınırlamak, hepsini yıkmak ve inkâr etmek gibi bir trajik sonucu doğurur. Bunun içindir ki, A. Foullée, özgürlüğü, «Her şeyin kendisine bağlı olduğu, fakat kendisinin hiç bir şeye bağlı olmadığı bir gerçekliktir» diye tanımlamıştır.

Özgürlüğü, kendi çıkarlarına ve amaçlarına göre tanımlayan bir rejim, daima insan hak ve faziletlerini korumak istediğini ileri sürer. Zira devlet, her şekilde, yurttaşlarının özgürlüğünü ve egemenliğini korumak için kurulmuş bir kuvvetten başka bir şey değildir. Özgürlüğün rejimler elinde daralıp genişlemesi, devleti yönetenlerin bu husustaki anlayış ve yorumlamalarındaki mantığın bir sonucudur. Eski Roma devleti gibi, insanları sınıflara ayıran bir rejimde bile, kölelere özgü birtakım haklar ve buna bağlı özgürlükler vardı. Bugünkü demokratik idareler de, bir toplumun ancak malik olduğu özgürlüklerin nicelik ve niteliğiyle insanı, dayandığı prensiplerin başında gelir. Zaten hiçbir kuvvetin de insanın yetkinlik yönündeki gelişme evrimini engellemeye hakkı yoktur. Devletin ana ödevi bile, bu evrimi durduran veya geciktiren engelleri kaldırmaktır ki, bunlar özgürlüğü sınırlayan baskılardan başka bir şey değildirler.

Acaba yüzyıllardan beri insanların koşup durdukları özgürlük fikri nereden geliyor? Bunu belirtmek güçtür. Genel olarak insanlar, dilediğini, dilediği şekilde yapabilme hak ve niteliğini, yani mutlak özgürlüğü, yalnız Tanrıya bağışlamışlardır, insanlara ait olan özgürlük ise, evvelâ Tanrının sonra da kendi eserimiz olan ahlâk ve hukukun denetim (murakabe) ve kurallarıyla sınırlanmıştır. Zira toplum hayatı birtakım karşılıklı ödevlerden yığılmıştır. İlk toplumlarda özgürlüğü daraltan ilk etken, Tabu'lar, yani dinî yasaklardır; ve aynı inanç çerçevesi içinde çocukların baba otoritesine bağlı olmalarıdır. Ana hakkı düşüncesi de daha ilerlemiş toplumlarda çocukların baba yanında anaya da

itaat etmelerini zorunlu kılan dîni ve ahlâkî inançların ürünüdür. Aile şefine itaât, büyüklere ve hele şeflere itaâtın başlangıcıdır ki, insan irade ve içgüdülerini daha başlangıçta bir disiplin altına alır, bireyleri de şefler gibi dilediği şekilde hareket edebilme özlemi içinde kavrulan bir yaratık haline getirir. Aile şefine ya da babaya itaât etmek ve bağımlı olmak, çeşitli toplumlarda bazan yaşa bazan evlenmiş olmaya, bazan sürekli olarak evini terk etmiye, bazan da büyüklerin fazla ihtiyarlamış ve bunamış olmasına nazaran sona ermiş, büyüklerine itaât ve saygı inancı, her çeşit kuvvetliye tâbi olma zorunluluğu gibi kutsal ve hayatî bir ihtiyaç olmuştur; ve daha üstün toplumlarda bu ihtiyaç daha şuurlu bir şekilde devam eder. Yalnız ilkel toplumlarda bu bağlılık, korkuya, ileri toplumlarda sevgiye dayanır.

Philon'a göre, baba otoritesi, babanın kişiliğinde insanlıkla tanrılığın birleşmiş olmasındandır. Eviâtılarından evvel ölmek, babanın insanlık tarafını ve dünyada olmayanları, yâni çocuklarını yaratmış olması da tanrılık tarafını teşkil eder. Ona göre ve bu bakımdan ebeveynin çocukları ile olan ilişkileri, Tanrının evrenle olan ilişkileri gibidir. Zira ebeveyn görünen tanrılardır. Gerek araplar, gerek Romalılarda babanın bu sıfatı, çocukların hürriyetlerini temamlı yok edecek kadar kuvvetlidir. Ebeveyninden başka ihtiyar kadınlar da, toplum üzerinde büyük bir otorite kazanmışlardır. Zira onlar büyücdürler; ve taşıdıkları mistik kuvvetlerle her çeşit fenalığı yapabilirler. Bazı toplumlarda da ölümleri yakın farzedilen ihtiyarların öldükten sonra yaşayanlara fenalık yapmamaları için, sağlıklarında kendilerine itaât etmek bir vazife hâlini alır. Özet olarak gerek din adamlarına, gerek toplum şeflerine karşı duyulan bağlılık ve itaâtta toplumsal çıkarlar kadar da dîni inançların rolü olduğu anlaşılmaktadır. Bireysel hürriyetleri sınırlayan da bu inançlardır.

Bir yönden tabiat, bir yönden de toplum kanunlarının etkisi altında bulunan insanın doğal bir alışkanlıkla, kendi istediklerinden fedakârlık yapması yâni istediği gibi bağımsız olarak hareket etme tutkusundan vazgeçmesi gerekirken o, hem itaât etmeye devam ediyor, hem de isyan etmekten hoşlanıyor. Bu biraz da kendilerine itaât ettığımız insan ve kuvvetlerin malik olduklarını zannettiğimiz niteliklere az çok da kendimizin malik olma isteginden doğmaktadır. İnsan, daima kendisine emreden kuvvetlerin hiç bir kayıd altında olmadığını, onların yalnız kendi dilek ve kaprisleriyle hareket ettiklerini zanneder ve kuvvetleri önünde her engelin kırılacağına inanır. Yâni yalnız kuvvetliler özgürdür

ve özgürlüğün kendisi bir kuvvettir. İnsanın yetkisi arttıkça, hareketlerindeki bağıboşluk da artıyor sanılır. Oysaki, siyasal ve ahlâkî sorumluluk bakımından, insanın yetkisi arttıkça özgürlüğü azalır. Şu halde asıl imrendiğimiz hürriyet, kişisel çıkar ve zevklerimiz bakımından bütün kuvvetlerimizi dilediğimiz gibi işleme eğiliminden ibarettir. Pek açıktır ki, bu eğilim her insan da işleyecek olursa, savaş ve anarşi bağlar, hiç olmazsa bağıntılı olarak malik olduğumuz dirlik ve düzenlik hürriyetini korumak imkânı da kaybolur. Bu itibarla toplumsal düzen, hürriyetleri yıkmaya değil, korumaya hizmet etmektedir. Bundan da anlaşılır ki, her toplum kendi hürriyetlerini, kendi inanç ve ihtiyaçlarına göre yaratır; bütün örgütlerle de bu yaratabildiği kadar malik olunan özgürlükleri korumaya çalışır.

İlk çağlardan beri insanların kazanmak istedikleri özgürlük hazinesi, gerçekte bireylerin ellerinden alınmış bir servetin ifadesi olmaktan ziyade kazanılması arzu edilen birşeylerin ifadesidir. Fakat insan, her malik olmadığı ve bazılarının malik olduklarını gördüğü şeyi, kendinden çalınmış bir nimet ve hak zannetmeye alışktır. Acaba bu alındığı veya hiç olmasa verilmediği zannedilen haklar nelerdir? Fransız devrimi ve onu hazırlayan filozofların fikirleri, bunları insan haklarına dair ilân edilen beyannamedeki haklar olarak tesbit etmişlerdir. Oysaki, bu hakların hüçolmasa bir kısmı, ilk çağ demokrasilerinden beri vardı ve hatta azçok hepsine bu toplumları teşkil eden bireylerin bir kısmı, malik bulunuyordu. Şu halde bu beyanname, bu hakların bütün insanlığa ait olduğu fikrini savunmak gibi bir yeni inancı savunmuştur. Yâni çağdaş ve tām anlamıyla pozitif bir demokrasi, hakların kullanılma ve paylaşılmasında Eşitlik isteyen bir Adâlet rejiminden ibarettir. Özgürlük problemi bundan ötürüdür ki, yepyeni bir çehre ve iddia ile ortaya çıkmış bulunmaktadır

Özgürlüğün bugünkü anlamla ve tām olarak kullanılması ne için arzu edilmektedir? Bu hem kişisel, hem de siyasal nedenlerin ürünüdür. Kişisel nedenler, çok basittir. Genel olarak her yetkili mevkiini kendi zekâ ve dehasının üstünlüğü sayesinde kazanmış olduğunu zanneder. Bu sebepten de kendilerini yaptıkları işler bakımından yanılmaz ve dokunulmaz bir kuvvet olarak görürler. Bu bir çeşit körlüktür ve bu körlüğü fark eden bir azınlık kendi çıkarlarını daha geniş çapta sağlayabilmek için şeflerini tanrılaştırır ve şefin yetkisi ve tanrılaşma duygusu arttıkça onun bu körlüğünden faydalanan ve kendi amaçlarına kavuşmak

için meşru olan ve olmayan her vasıtaya başvururlar. Oysaki kendilerini bulundukları mevkie, şekil bakımından ulus getirmiş gibi görünse de, hakikatte bir zümrenin çıkarlarından doğan dayanışma kuvvetile gelmişlerdir. Bir yandan yetkilerinin, bir yandan de kendilerine bu yetkiyi sağlamış olan kuvvetlerin yarattığı çift otorite ile bütünü yücelen bu kişileri eleştirmek, kendilerinden hesap sormak, bir çeşit küfür ve günah sayılır. Hesap verme korkusu ve dolayısıyla bu yetkinin sağladığı çıkarları kaybetme kaygısıyla birleşir ve nihayet bütün bir ulusun itirazına imkân bulunmayan bu duygular yerine, durumu mazur gösterecek yeni bir mantık yaratılır. Bu mantık bazan bir ulusun özgürlüklere lâyık olup olmadığı şeklinde ortaya çıkar, bazan da siyasal hayat ve hâyallerin korkunçluğu mazeretile yurdun yüksek çıkarlarına bağlanır. Çağımızın insan ve devlet anlayış, monarşik ya da faşist ve sahta demokrasilerinde savunulan bu çeşit düşünceleri mahkûm edecek bir seviyeye yükselmiştir. En gerçek özgürlük, saygı ve sevgiye olduğu kadar da güvene dayanan bir itaâte bağlıdır. Bu duyguları baltalayan zorunlulardır ki, isyan, nefret ve ihtilâl duygularını yaratır ve bu duyguları yaratmış olanların meşru kuvvetler olmadığı fikrini doğurur ve besler. Bu fikirler yavaş yavaş kine çevrilir. Bütün dünya özgürlükleri bu psisik bunalımın yarattığı hareketlerle kazanılmıştır. Gerçek olan şudur ki, İnsan özgürlüğünü desteklemeye çalışan her tedbire ragmen özgürlük fikri vardır ve bu fikir muzaffer olmaktadır. Nitekim bugünün ahlâki eğilimleri içinde en fazla şuurla gelişen fikirlerin başında özgürlük fikri gelmektedir. Özgürlüğün kazanılması da korunması gibi kahramanlık ve fedakârlık isteyen yüce bir problemdir

IV — SAADET NEDİR?

İnsan baş döndürücü bir çalışma ile arkasından koşup durduğu her şeyde biraz saadet arar. Bütün savaşlar, ulusál, sosyal hareketler, bireylerin ve toplulukların didinmeleri, hep daha iyili, daha uygunu, daha rahatı kazanmak içindir. İnsanın içinde sönmesi, söndürölmesi imkânsız bir ümid kandili vardır. Dante'nin cehennemine, bu kandilin söndüğu gün girilir. En bahtsız zamanlarımızda, hatta en mutlu demlerimizde bile daha fazlasını sayıklar, olana kanaat edemeyen gönlümüz olacıkların özlemile yeni çarpıntılara tutulur. Merdivenin basamakları nerede bitiyor? Bu merdiven nereye kadar yükseliyor? Bilmiyoruz. Bize öyle geliyor ki, insan Tanrı olsaydı, ondan daha da üstün birşeyler olmak isteyecekti. Bunun sonu nedir? Ve esasen saâdetin kendisi nedir, nerededir? O, mutlak bir sonu olmayan bireysel tutkularımızın bir sembolünden başka bir şey olmasa gerektir. Hasta adam, şifada, züğürtler, zenginlikte, aç adam, toklukta bir mutluluk olduğunu zanneder. Bu adamlara, umduklarını ve özlediklerini veriniz, saâdetin daha ilerde, ve kendilerinden daha üstün olanların mâlik oldukları şeylerde saklı olduğunu vehmi içinde yaşarlar. İnsan, saâdet karşısında bir açgözlüdür ki, çok kez, onun içinde oldukları halde, başkalarının sofrasındakilere göz dikerler. Oysaki, hiçbir saâdet bizden uzakta değildir, bizim içimizde ve bizdedir. Bazı ahlâkçılar onu kanaâtta, itidal, fazilet gibi niteliklerde gördüler. Fakat, bunların da mutluluğa yardım eden veya ondan uzaklaştıran bir derecesi yok mudur? Gösterilecek bir dereceler hiyerarşisinde, kendisine imrendirmeyen, arkasından koşurmeyen hiçbir kanaât, itidal ve fazilet yüksekliğine rastlayamayız. Saâdetin böylece, erişilmez bir yücelik ve daima uzaklaşan bir serap gibi bizi aldattığını, bir çocuğun yakalamak üzere iken kaçırdığı kelebekler gibi etrafımızda uçuştuğunu her gün biraz daha hissetmiyoruz muyuz? Gerçek saadete ulaşmak için bir çare bulunduğunu zanneden Bersot, insanın bu kaygısını şöyle açıklıyor :

«Biz çoğu zaman başkalarının toplumundan, ne kendimiz, ne de kendileri için bir fayda sağlayamayacağımızı zannederiz. Bu zanni-

mız, kendi kendini unutmadan pek az hoşlanan korkunç benliğimizin hatasıdır. Üzerinde, iyi veya kötü, istediğimiz gibi hareket edebildiğimiz toplumlardan, yani allelerle alle ilişkilerinden bileşik olan dar toplumlardan bahsedecek olursak, oradaki insanlar da bizden farklı değildirler. İnsan bu âlemde olup biten her şeyin kendi zevk ve yaradılışına göre akıp gitmesini ve daima kendinin egemen ve haklı olmasını ister. Her yerde ve her işde daima bir engel gören, hayatın daima zor taraflarını seven insanlar da az değildir. Böyle olunca insan, kendini oluşturmaya zahmetine katlanmaz ve bu bozuk karakterle kendisine yaklaşanların mutluluğunu büyük mezliyetlerle, büyük faziletlerin ürünlerini bozar, berbat eder. Toplumların en içten derinliklerine sokulursak kaç kişide bu esrarlı yarayı bulamayız ki? Birlikte yürüyüp yaşayabilmek için neymiz varsa hepsini bir araya getirerek yarattığımız toplantıya toplumu derler; bu olmasaydı şu âleme gelebilirmemiz de imkânsız olurdu. Hâl böyle iken içimizde nekadardır insan vardır ki, yalnız kendi nefsini düşünür ve herkesin esenlikle mutluluğunu bozar. Bundan büyük zarar olabilir mi? Güya birçok güven altında olan da bu herkesin esenlik ve mutluluğudur.

«İnsanlar, egemen olsalardı, birbirlerine rasladıkları vakit, âlicenap ve sevimli bir ilgi ile, kendi sıkıntılarını, hiç olmazsa bir an için uyutmakta birleşebileceklerdi. Uyutmak diyorum, boğmak demiyorum. Kutsal acılar vardır ki, bunları âdeti dinî bir duygu ile saklamak gerektir. Zaman bunların ilk şiddetlerini azaltır. Bunun böyle olduğu da pek iyidir. Çünkü, aksi olsaydı kendilerine dayanamazdık. Fakat yine bu kutsal acılar yaşamalarına devam ederler. Bunlar, içimizde ancak saygı ile girebileceğimiz özel bir yerde saklanmış bulunurlar. Aynı türden ıstırapları olanlara karşı derin bir acıma hissederiz. Ve sizi kendi acılarının etkisinden korumak için konuşup güllümsediklerini gördüğümüz vakit, bu ıstırapların hafıfladığını de anlarız. Yalnız bu suretle de kazanılan şey, birkaç «An» dan başka bir şey değildir. Esasen hayatta «An» lardan başka ne vardır ki? Eğer günlerinizi ve saatlerinizi bozuk geçiriyorsanız, yıllardan ne ümid edebilirsiniz? «Mutsuz olmak sanatı» adında bir eser yazılacak olsa kim bilir ne güzel bir kitap olurdu İnsan kendini izlemeye uğraşmasaydı, deha fikrine mâlik olunamazdı. En zalim düşmanlar bize, kendi kendimize yaptığımızdan daha büyük bir kötülük yapamazlar. Biz kendi kanaâtlerimizi mübalağalandırır, iyiliklerimizi azaltırız ve mâlik olduğumuz doğal iyilikleri hissedilmez bir hâle getiririz. Kendimizi, bize bağlı olmayan

hayalî servetler arkasından koymaya, başkalarınınkini, hâyâl ederek kendi saâdetimizi küçük görmeye ve bunu başka insanlar ve servetlerin heveslerine bağlamaya zorlayan da kendimiziz. Böylece başkalarına karşı kuskanç olur ve kendimize ait olduğunu zannettiğimiz hâlde bizden aşırılmış gibi görünen başarılarla karşı da kudururuz; ve nihayet kendimizde hiçbir sevinç ve esenlik sağlamayan acınacak bir varlık yaratırız. Mes'ut olmak için bir metot icat edilmesini isteyecek değilim. Zira metotta hoga gitmeyen bir sertlik vardır. Eğer buna sertlik demek uygun gelmezse, bir yapaylık vardır diyebiliriz. Bu mekanik saâdet de, tasasız bir safdillik ve insana ağlama arzusunu veren bir şeyler vardır. En iyisi insani şartları karşılaştırmak ve bu şartlar içinde iyilik ve kötülüklerin, iyi ve fena havalar gibi aralandığını ve hiçbir şeyin iyiliği sağlamaya ve fenalıktan korumaya yetenekli olmadığını anlamak gerektir. Bundan sonra diyebilirim ki, kaderin bizim için en uygun olarak çizdiği şeyleri, minnet ve şükranla kabul etmeli ve bundan tekmlî hayatı çerçeveleyen mutluluğu elde ederek mümkünse etrafımızdaki diğer talihsizliklerle mukayeseden sonra genelleştirmeye çalışmalıdır.

«Saâdetin mahiyetini göseteren hakikatî söylemeye cesaret edelim : Saâdet, genel olarak sabit bir hâl, bir dinlenme gibi tasarlanır. Oysaki, insan, yaşayan bir varlıktır, oyle ise asıl saâdet yaşamaktır, hayat ise bir harekettir, bir çaba, bir esef, bir ümid ve bir korkudur. **Pascal**, derin bir görüşle : «Biz esyayı aramayalım, esyanın nasıl aranacağını öğrenelim.» der. İşte insan zekâsının asıl mahiyeti budur. **Saint-Anselme**'e Tanrının kendisini birkaç gün içinde yanına çağırması ihtimalinden bahsedildiği vakit, o, şöyle karşılık vermişti : «Eğer Tanrının isteği, böyle ise, bütün kalbimle itaât ederim. Fakat ruhun kaynağı hakkında uzun zamandan beri düşünmekte olduğum bir problemi çözmek için beni biraz daha aranızda bırakmasını daha büyük bir minnetle kabul edeceğim. Çünkü bu problemi ölümünden sonra kimse çözemeyecek sanıyorum.» Bu etkili karşılığı anlatan **Remusat**, ekleyerek der ki, «Büyük ve tasalı ruhlar, hakikate yaklaştıkça daha büyüklük bir araştırma tutkusuna kapılırlar; onlar, aşkı, tutkuya tercih ederler; ve Tanrının eşliğinde bile arza, çalıma ve ümide karşı eseflenirler.

«Pratik hayat da teorik hayat gibi bütün bir hareket hâlinde-dir. Eğer beşerî tabiatın güdülerini iyice öğrenmek isterseniz çocukların oyunlarına dikkat ediniz. Onların bir çukur kazmak, yada bir kum yığını vücuta getirmek ve hemen bu çukuru doldurup bu

yığını bozmak için hareket ettiklerini görürsünüz. Onlara, işlemek için sürekli olarak birşeyler vermelidir. Büyükler de çocuklar ve gençler gibidirler. Bunların da birşeyler yapmaları gerektir. En büyük servetler içinde bile, işsizliğe mahkûm edilmişlerse, hiçbir şeyden memnun olamazlar. En sefil şartlar içinde, ıstırap içinde, sürgünde, ceza evinde... eğer birşeyle uğraşabilirlerse, sefaletlerinin duygusu hafifletilmiş olur. Düzenli bir işe mâlik olan insanların, inzivaya çekildikleri vakit, çok acı bir bunalıma tutulduklarını herkes bilir. Onlar, kendi kendilerine neler yapacaklarını bilmezler, mustarip olurlar; birçokları da bundan ölürlər. Meğer ki, çarçabuk başka bir işe koyulsunlar, ve kendilerini sevenler, onları kurtarmak, için, kendilerine bir iş verme özentisinde bulunsunlar. Mutlak bir ıstirahatten ölçüsüz bir faaliyete geçişin de ne acı bir sonuç verdiğini göstermek için büyük bir misâl olarak Napoléon'un Saint-Helén Adası'ndaki durumunu anlatabiliriz : Tarihçilerinin gösterdiği gibi, tam onbeş yıl bütün dünyayı altüst ettikten sonra eylemsizliğe (âtalet) mahkûm edilmiş olan bu adamı, evvelce büyük bir tutkuyla parçalayıp yuttuğu (zaman), sona eren zafer saâdetlerini saydıra saydıra mahvetti. Napoléon, adasında büyük bir hareket hummasına tutulmuş olduğu hâlde sabahleyin erkenden kalkar, etrafındakileri uyandırır, kürek çekmeye koyulur ve bu işe, tiksinierek, kendi kendine ve bütün ağırlığıyla düşünceye kadar devam ederdi.

«İdeal insanlık âlameti henüz çok uzaktadır. İnsanı, güdülerini (insiyak) daima elleriye sürükler ve mutlak ıstirahatten ürktür. Bu güdü, insanı en zengin zamanlarında bile korkunç bir kuvvetle bu ıstirahatten iğrendirir. Vaktile biri, Duroc'la (14) şöyle konuşuyordu :

« — Demek ki, beni pek aç gözlü sanıyorsun? — Bazı adamlar vardır ki, senin istediğini yapmaya izin verilecek olursa, Tanrının yerini bile almaya kalkacağına hâyâl ediyor. » Bunun üzerine imparator : « Ah! dedi, ben onu istemiyorum, o çıkar bir yol değildir. »

« ... İnsan, mesut olmak için doğmamıştır, tehlikeli ve sıkıntılı bir insan olmak için doğmuştur. Bu, kendini kendi kanunları içinde hissetmek bakımından da uygundur. En büyük faaliyetlere kadar, bu düşünüşte nekadark çok fazilet ve nekadark çok sükûn ve kuvvet vardır. Şu hâlde hayata bir ateşe atılır gibi koşmak, kahramanca ve nasıl geri döneceğini düşünmeksizin atılmak gerektir. Eğer bu

(14) Dernier souvenir du Conte d'Estournel.

atılma ile ölecek kadar yaralanmış olursak, bana öyle geliyor ki, yaralarımızı elbette gören biri bulunacaktır.» (15).

Bu düşüncelerin gerçeğe nekadar uygun olduğu gizlenemez. Acılarımızla sevinçlerimiz kişisel kaldığı sürece, mutluluk duyguları da kişisel kalacaklardır. Fakat biz, hiçbir zaman mutluluğu tek başına tadılan bir haz saymıyoruz. Başkalarının ıstırap ve sefaleti arasında, kendi saâdetinin kaygısını çeken insandan daha mutsuz kim olabilir? Fakat âlemin dertlerini de kendimize mal ederek esasen sınırlı olan bir ömrü karartmak, onlara yapabileceğimiz yardım kadar da kendimizi ihmal etmek akıllı bir insanın işi olmasa gerektir. Bersot'un dediği gibi, sefaletimizi göremeyecek, düşünemeyecek kadar çalışmak, yada bu maksatla çalışmak, her çeşit kötümserlikten kurtulmanın başlıca çaresidir. Saâdeti, işin gelirinde değil, işin ve çalışmanın kendisinde görmek ve kazandıklarımızdan çevremizdekilere bir pay ayırmakla elde ederiz. Bu itibarla biz saâdeti, ya sefaletini unutabilmek, ya da daha beterinden iyice olmak duygusu sayıyoruz. (16).

(15) Bersot Un moraliste. Du bonheur (Hachette. baskısı.)

(16) Cemil Sena Saâdet Yolları, 1948.

V. — HOŞGÖRÜ (Tolerans) Nedir?

Ötedenberi olgun sanılan insanlarda bile, kendini ve kendi düşüncelerini beğenmek, kendisinininkinden başkalarının düşünce ve inançlarına hiç olmazsa şüphe ve küçümseme ile bakmak âdeti vardır. Etrafındakilere gerçekten değer veren insanlar da pek azdır. Çocuğun bencilliklerinden başlayarak yetişkin insanların kendilerini beğenmişlerine ve gururlarına kadar bin bir şekil alan bu huy, tarihin birçok kanlı olaylarına sebep olduğu gibi, büyük uygarlık eserlerinin de doğmasına hizmet etmiştir. Birinci olaylar, affedememek, dayanamamak, kuskanmak, kavrayamamak.. gibi ruhun pek zayıf ve küçük düşmüş olmasının sonucu olan hoşgörmezliğin (ta-assup) ürünüdür; ikincisi, yani uygarlık eserleri, kendine güvenmek, bilgisine emin olmak, insanlığı sevmek gibi bir ruh yüceliğinin ürünüdür. İkisi de bencillik gibi görünen bu hallerden birincisi, dar kafalı ve körelmiş, kuskanç, bu yüzden de ilerleyeni göremeyen mânevi körlüklerin sonucudur; ikincisi ise, geniş ve sınırsız bir zekânın aydın ve üstün tutkularının eseridir. Bu itibarla birincisi kısır olduğu kadar da geri, ikincisi ise, verimliliği kadar da ileri bir karakterdir. Hangi türden olursa olsun, uygarlığı ve insan mutluluğunu ikinci ruhlara borçluyuz. Zira bunlar bağışlamasını bilir, karşısındakını dinlemek irade ve inancına maliktir; kendi düşüncelerini başkalarınınki ile mukayese edebilir ve bencilliklerinden hiç olmazsa, karşısındakilerin fark edemeyecekleri bir manevra ile vazgeçebilir. Doğruyu ve iyiyi, tereddütsüzce benimser, beğenir, hiç olmazsa onları dinlemek ve suçlandırmamak büyüklüğünü gösterir. Vaktile Voltaire bir yazısında, «senin fikirlerini beğenmiyorum, fakat onları savunmana engel olacak kimselerle ölesiye savaşmaya hazırım.» demişti ki, bu hoşgörünün pek yüce ve asıl bir ifadesidir.

Genel olarak dinler, kendilerini az çok zorla başkalarına kabul ettirmek isterler. Orta çağlarda İskolastik düşünce inadı, Tanrı adına binbir çeşit zulme sebep olmuştı. Bu kutsal benciliği hemen bütün dinlerde ve din adamlarında görmek mümkündür. Batıhların Tolerans (tolerance) kelimesile ifade ettikleri hoşgörüyü yani ta-

assupsuzluğu, vaktile yalnız din adamlarından beklemek âdeti vardı. Nitelikle Montesquieu, bu sorunu, İncil'e başvurmak suretile açıklamışsa da (17), Voltaire, bunu daha geniş bir anlamda kavramış ve savunmuştur. (18). O, der ki, «Hoş görmek, insanlığın en yüksek bir hassasıdır; hepuniz eksiklerden, yanılmalardan yuğrulmuşuzdur. Ahmaklıklarımızı karşılıklı olarak bağışlayalım. İşte tabiatın ilk kanunu budur» Sonra devamla : «Büyük Türke bakınız, çeşit çeşit dindeki ulusları nasıl yönettiğini görünüz!..» diyor. Gerçek olan şudur ki, hiç kimse kendini bir başkasına beğendirmek zorunda değildir ve kimseyi de bu iş için zorlama hakkına malik olamaz. Hoş görmeyi bu bakımdan yalnız dine değil (19) her çeşit düşünce, hareket, teşebbüs ve inançlara kadar genişletmek gerektir. Bu konuda bazı Batı düşünürlerinden birinin görüşlerini kaydetmek faydalı olur sanırım :

Büyük romancı Balzac, diyor ki : «Kurullarınızı dolduran birçok ünlü din adamları vardır ki, ben bunların bir günahlı içli, ya da fazla alçaltılmış bir adam için, kralları silâhlılandırmay ve kendi düzenlerinin çıkarları adına yalnız Vatikan'ın yıldırımlarını kullanmaktan memnun olmayıp üstelik bir de silâh depolarının (arsenal) yıldırımlarını çağırmak istediklerini pek iyi biliyorum. Bu hareket hakkında ne denilirse denilsin, ancak yolunu bulamamış birkaç safdilden başkaları tarafından tasvip edilmez düşüncesindeyim. Aforoz'un en tağlın fenalıklara karşı son bir ilâç olarak saklanması gerekir; onu bir deneme aracı, bir ölcalma başlangıcı ve küçük bir yaranın ilk giderme çaresi yerine koymak, onun, etkisini ve değerini alçaltmaktan başka şeye yaramaz. Böyle bir işlem, eski hristiyanlıktan ve din şehitleri döneminden uzaklaşmak demektir. Ben rahiplerle hristiyanların kendi mensuplarına kasaplık yapmalarını ve son zamana kadar ıstırap çekmiş olan kilisenin zulme kalkışmış olmasını anlayamam. Monsenyör!. Sizin ve efendi arkadaşlarınızın bize okuttukları kilise, kocasının çocuklarına düşman olan bir yölce üvey ana değildir. Kilise, kendi evlâtlarına fazla düşkün ve yabancıları da evlât edinmek isteginde olan bir öz anadır. Siz bize onu, bütün günahlıların arkasında ve herkesin önünden gider demiştiniz. Fakat hiçbir zaman onun hoşgörtlü olmasından ve kiliseyi aramak şanından olduğunu söylemediniz. Bize kilisenin kendisine say-

(17) Montesquieu, L'Esprit des Lois. I. XXV., ch. XIII

(18) Voltaire, Felsefe Sözlüğü (Lütfi Ay çevirisi. Tolerans maddesi.

(19) Hz. Muhammed, «Dinde zorlama yoktur» emrini getirmişse de İslâm tarihinin türlü dönemlerinde buna aykırı hareket etmiş olan yobaz ruhlar eksik olmamıştır.

gızsızlık yapanları kazanmak şartıyla en kutsal vazolarını kaybetmeye razı olacağını söyleyen sizdiniz. Masumların harabelerini canlandırmaya elverişli olmayan beşeri âdâletin, tersine, canlileri koruduğunu sizlerden öğrendik. Güvercinin sevimliliğinden ve inlediğinden bahsedildiğini öğittim; fakat hiçbir zaman onun zulmünden ve kükremesinden bahsedildiğini duymadım. Esasen güvercine bir pençe takmak ve onu kan sevmeye alıştırmak, bir canavar yapmak demektir. Monsenyör!. Buldu yapmak, aşkın kendini öfkeliendirmek ve onu kine yetenekli bir hâle getirmek demektir. Bu hâl, tanrılarına bütün kendi tutku ve kusurlarını veren eski putataparları taklit etmek olur. Bu takdirde dinî âdâba riayet etmediğimiz için, hiç kimse bizi fena görmeyecektir. Zira biz, hiçbir zaman en yüce temizliği, sâflığı kırleten kimseler sayılmayız. Biz hiçbir zaman kirli elierle kutsal şeyleri tutmayacağız; ve hiçbir vakit hatalarımızı en yüksek yetkinlik mertebesine çıkarmayacağız; ve bu halde bulunalı, dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar, sizir kitaplarınızın, hutbelerinizin en günahlı putlarıdır. Bunlar, mezhebinizin özdeyişleri ve hayatınızın misâllerile mahkûm edilmişlerdir. Bu sahte azizler, İsa'ya değil, kendilerine hizmet ediyorlar. Onun adına kendi işlerini beceren sahtekârlar, kendi dâvâlarını, onun problemi. İmiş gibi herkese tavsiye ediyorlar. İyi yaptıklarına inanmak, onlara fenalık yapmak hususunda daha büyük bir gayret verir. Onlar, öfkelerine gayret adını veriyorlar. Öldürdükleri zaman da kurban verdiklerini sanıyorlar. Tanrıya şükür ki, ruhanî hey'etiniz arasında azıcık olsun bu rezillikten kurtulmuş olan hiç kimse yoktur. Onlar sivil savâşların kutsal malzemesi yerine koydukları absent ve zehir yerine, kendi yağ ve merhemlerini ele almışlardır Kutsal ittifaklar, çoktan öldü ve İspanya da oldukça hastadır.

«Kâhinlerimiz, yabancı bir tanrılıktan ilham almaktadırlar. Bütün dinî kurullarınızı (congregation) canlandıran aşk ve ihsan ruhudur. Hiç şüphesiz kurul için söz almaya mecbur olanlar, papazları, âdâletin değil, acuna ve sevmenin Bakanları gibi gözönüne almak zorundadırlar; ve rabbimiz onlara, «Ben size öcalmayı değil, ebedî barış bırakıyorum.» demişti. Herhâlde Kardinal hazretlerinin dirayetinden, krala kadar gitmeden, tutku kamalarının ucunu körletecek ve yüzlerin asıklığını tatlılandırarak bir çare bulacağını umuyorum.

«Bu tanrısal zekâ, bütün söylevlerden, bütün danışmalardan ve bütün beşeri faaliyetlerden üstündür. Herhalde o, bu işde, kilisenin şerefini korumaya ve ona bağlı olanların tevazuunu alçatmayan bir

uzlaşma bulacaktır. Bu uzlaşma, papazları tamamen kandıracak ve aristokratlar tarafından da oldukça beğenilecektir. Bu suretle her-nekadar biz, yine mihraplar önünde bükülmüş dizler, eğilmiş baş-lar görecekssek de hiçbir zaman kilisenin kendilerine en ufak bir yardımını bile dokunmayacak olan yıkılmış evler ve baltmış devletler görmeyeceğiz.» (20)

Din adamlarının istibdadına karşı Avrupadaki bu cesur düşün-ce savaşı, siyasal savaşlardan daha çok derin etkiler yapmıştır. Büt-tün Batı edebiyatı, ve ahlâkçıların gerçek bir inançtan ve bilgiden gelen yazıları, bir taraftan halkı uyandırıyor, bir taraftan da, din adamlarının kara yüreklerini aydınlatmaya ve yumuşatmaya çalış-ıyor. Hal böyle iken, Batı âleminde bugün bile, dini hoşgörmezlik tamamen kalkmış değildir. Hâlâ her yerde dinlilerin partileri var-dır, resmî hayattan kaldırılmış olan dinin nüfuzu, allelerini anlayış ve alışkanlıkları üzerinde baskısını devam ettirmektedir. Fakat ar-tık bu dinliliği, Ortaçağ dinliliği ile karıştırmamak gerektir. Zira bugün orada hiçbir papas, uygarlığın yeni buluş ve ihtiyaçları aley-hinde olmadığı gibi, geriye dönmek ve eski din kurumlarını yeniden yaşatmak sevdasında değildir ve saçma inançları bir tarafa atarak dini, manevî bir haz ve ahlâkî bir görev hâline getirmişlerdir. Bu, oradaki din adamlarının bilimsel seviyelerindeki yüksekliği, bir ürü-nüdür. Bunun içindir ki, Batı âleminde herkesin düşünce, inanış ve yaşayış tarzına kimse dil uzatmayı aklından bile geçirmemektedir. Demokratik rejimlerin gerçek ülküsü ve yetkinliğinin derece-si, insanların bu doğal hakkı olan serbest düşünce ve diledi-ğine inanma özgürlüğünü korumasıyla anlaşılır. Bu konuda Voltai-re'nin şu duasındaki büyük ve ince anlama akıl erdirmeyi yeter sa-yalım :

«Ben artık insanlara hitab etmiyorum, ey bütün varlıkların, bü-tün alemlerin ve bütün zamanların Tanrısı!. sana hitab ediyorum: Eğer bu genişlikler içinde kaybolmuş ve evren içinde görülmesi im-kânsız olan bu aciz varlıkların hergeyi lutfen veren ve emirleri ebe-di olarak değişken olmayan senden, bazı şeyler sorma yığıtlığında bulunmasına izin verilmişse, doğamıza bağlanmış olan kusurlara acıyarak bakmak lütfunda bulun ki, bunlar, bir daha felâketimize sebep olmasınlar!. Sen bize hiçbir vakit birbirimizden nefret etmek için bir kalb ve birbirimizi boğazlayacak eller vermedin. Ey Tanrı!. Bu geçici ve eziyetli hayatın yüklerine dayanabilmek için birbiri-

(21) Balzac, Lettre du 25 janvier, 1836. (Toulouse Arşevki Montchal'a ya-zılmıştır.)

mize karşılıklı olarak yardım etmemizi sağla!. Bu zavallı bedenle-
rimizi örten elbiselerimiz arasındaki küçük farklar ,yetersiz dilleri-
miz, gülünç âdetlerimiz ve yetkin olmayan kanunlarımızla bilgisizce
düşüncelerimiz arasındaki, gözlektimize okadar orantısız görünen ve
fakat senin huzurunda o kadar eşit olan hayat koşulları arasındaki
farklar, bütün ou adına İnsan denilen atomları birbirinden ayırde-
den ince farkların kin ve züüm işareti olmamalarını sağla!. Senin
şan ve şerefini yüceltmek için tām öğleüstü mum yakanların, senin
tanrısal güneşinin ışığını yeter görenlere dayanmalarını sağla!..

«Senin sevmek için, elbiseleri üzerine beyaz bir cübbe giymek ge-
rektiğini söyleyenlerin, yine seni sevmek için elbiseleri üzerine si-
yah cübbe giymek gerektiğini söyleyenlerden nefret etmemelerini
sağla!.. Tâ ki, eski bir dilin anlamsız argoları içinde sana dua et-
mekte eşit olsunlar.. Ey Tanrı; Kırmızı veya menekşe renkli elbise-
leri olup bu alemin bir parça çamuru üzerinde egemenlik yapanlar
ve her hangi bir madenin hızı tekerlek parçalarına malik olanlar,
Zenginlik ve büyüklük adını verdikleri şeylerden kibirsizce zevk al-
sınlar ve diğerleri de bunları kıskanmadan seyredibilsinler!.. Zira sen
bu öğünmelerde ne iştah, ne de gurur veren bir şeyin bulunmadığını
bilirsin.

«Ey Tanrım!.. İnsanlar artık birbirlerinin kardeşi olduklarını
hatırlayabilsinler ve barışçı bir emek ve endüstrinin verimlerini zor-
la çalmak isteyen eşkiyalığa karşı nasıl nefret ediyorsa, ruhlar
üzerine istibdat yapmaktan da öyle dehşet duysunlar!. Eğer savaş-
lardan çekinmek imkânı yoksa, hiçolmazsa barış içinde iken birbi-
rimizden tiksınmeyelim, birbirimizi parçalamayalım!..» (21)

Bu düşünce ve dilekler asla eskimüş değildirler. Zira insanlık,
henüz bu dilekleri yerine getirebilecek bir yetkinliğe yükselmiş de-
ğildir

(21) Voltaire *Traité de la tolérance*, (Hachette livr.) ch. XXIII

VI. — Dostluk nedir? ve ödevleri

— I —

•

Yalnız başına yaşamak ve işlemek nekadar güçtür; bu durumda olanlardan daha mutsuz kimse bulunamaz denebilir. Ulus yada toplum demek, bir bakıma azçok, uzak ve yakın bireyleri arasında sevgi ve dostluk bulunan ve işleri aralarında paylaşılar bir kuvvet demek değil midir? Dinler, kendilerine iman edenleri kardeş yapmaya çalışırken insanı insana dost etmeye çalışmıyorlar mı? Bütün siyasal partilere bağlananlar, kendi özel çıkarlarını unutmaya, hat-ta bireyliklerinden de vazgeçmeye mecburdurlar. Bir tarıkate, bir kurula ve herhangi bir mesleke mensub olanların hemen hepsi arasındaki gizli ve açık bağlar, hep dostlukta sona eren bir arkadaşlık ve kardeşliği ifade ederler. Kökleşmiş mesleklerle yerleşmiş geleneklerin yarattığı kurumlar, kendilerine özgü bir ahlâk, bir disiplin ve bağlılık yaratırlar. Böylece insanlar, falan şehirli, falan ulustan, falan okul veya meslekten oldukları için mensub oldukları zümrelerin bireylerine dayanabilir, güvenebilir ve onlarla çalışabilirler.

Bu geniş, azçok maddî ve faydalı bir görünüme malik olan sembolik dostluğun dar fakat çok derin ve yaygın şekli, bireyler arasındaki sempatinin yarattığıdır. Bunun kuvveti ve bireylerin hayatında oynadığı rol, o geniş çerçeve içindeki dostluklardan daha çok yüksektir. Birincisi daha ahlâkî, ikincisi daha insanîdir. Birincide sosyal eğitim ve etkiler, ikincide sâdece bireylerin birbirlerine karşı duydukları sempati hakimdir. Büyük devrimciler, ülkülerini, ancak yine kendi güvendikleri kişisel dostları vasıtasıyla kökleştirebilir, yayabilirler. Siyasal sistemler, güzel sanat okulları, hep birbirile anlaşmış olan sekiz on arkadaş ve dostun kurduğu kurumlardır. Elbirliğiyle yapılan her işde dostluğun büyük rolü vardır. Zümreler arasındaki dostluklar, bireyler arasındaki dostluklardan daha gelip geçicidir. Bireysel dostlukta menfaât arkadan gelir; zümre dostluklarında ise, öndedir. Bireylerin gerçek ve içten dostluklarında türlü feda-

kârlıklar saklıdır. Sahte ve iki yüzlü dostluklar, gerçekte bir dalkavukluktur; bunlar bir çeşit gönül hırsızlığıdır.

Dostluğun gerçek mahiyeti nedir? Bu konu ile en çok eski Yunan filozofları uğraşmışlardır; onlar dostluğu birkaç bakımdan incelemişlerdir: Fizik bakımından, ahlâk bakımından, psikoloji bakımından. Biz burada genel olarak bazı bilgiler vermekle yetineceğiz. Dostluğun fizikçi görüşü, Empedokles ve Heraklitos'a aittir. Empedokles'e göre, insanları birbirine yaklaştıran benzerliktir. Nitekim hâlâ fransızlar, «Birbirine benzeyenler biraraya gelir» derler. Bu filozoftan daha çok evvel Homeros'da bir mısraında, «Bir Tanrı daima benzeyenleri, benzeyenlere doğru sevk eder.» demiş ve bir atasözü olan, «neşeli neşeliyi tanır» fikrini ileri sürerek hırsız, hırsız ve kurt kurtu tanır iddiasında bulunmuştu. (22)

Oysaki Heraklitos'a göre, ahenk, zıtların birleşmesinden doğar. Eflatun'un Ziyafet ve Lysis adlı diyaloklarında da sözünü ettiği bu teori, daha evvel Hesiod'e'un bir şiirinde de vardı. «Çömlekçi, çömlekçiyi kuskandır ve saz şairi, saz şairini, dilenci, dilenciyi sevmez» Birinci teorisinin karşıtı olan bu görüşe katılmamakta beraber Aristo ve Eflatun da bir kaç misal verirler. Meselâ bunlar, aynı besiyi alan hayvanların birbirile dalaştıklarını söylerler. Tiz ve Pest seslerin zıt oluşudur ki, ahengi yapar ve erkekle dişi karşıtlığıdır ki, aşkı vücutte getirir. Nitekim Euripides, de «Kuru topraklar, yağmuru sever, yağmurla yüklü bulutlar, toprağa düşmek isterler.» der. Özet olarak ahengsizliğin olmadığı yerde dostluk yoktur.

Dostluğu bir ahlâkçı gibi inceleyen Eflatun, ve bir psikolog gibi inceleyen Aristo, bu iki teoriyi de reddederler. Eflatun, Empedokles'in teorisi diyor, fena insanlara uygulanamaz. Fena insanlar, ne kadar birbirlerine benzerlerse okadar yekdiğerine düşman olurlar Zira bunlar, haksızlığı sever, bu itibarla da birbirine aynı oyunu oynamak isteyeceklerinden uzlaşamazlar. Yani kötü insanlar, hem birbirlerine, hem de başkalarına benzeyemezler, bu sebepten de dost olamazlar. Şu hâlde der, bu teoriyi iyilere uygulayalım: Acaba iyiler, birbirlerine benzediklerinden mi, yoksa iyi olduklarından mı dost olurlar? Dostluğu yapan benzerlik değil, fazilettir. Öyle ise, benzerler arasında dostluk yok, dememeli, ancak iyiler arasında dostluk olur demelidir. Oysaki Eflatun'a göre, iyi, iyi olduğu için dosta muhtac değildir. O, kendikendine yeter Öyle ise, Empedokles'in teorisi her bakımdan yanlıştır. Heraklitos'a gelince, ona göre, in-

(22) Homère, Odyssé. Chant. XVII.

(23) Hesiodé, Oeuvres et Jours : 125, (Hachette bas)

sanları düşünürsek, fakirler, zenginleri, bilgisizler, bilgileri severler. Eğer egya düşünülürse, kuru, yağ; soğuk, sıcak; acı, tatlıyı sever. Demek ki, karşıtlar, birbirlerinden çekecek bir şey bulurlar. Benzerlerin ise birbirlerinde çekebilecekleri hiçbir şey yoktur. Bu görüş doğru olsaydı, âdâlet, âdâletsizliği, itidâl, aşırılığı, sevgi de kini sevmeliydi. Eflatun, bu eleştirimi Lysis'inde yaptıktan sonra başka bir tanım arar ve son olarak bunun tanımlanamaz bir konu olduğunu iddia eder.

Esas bakımından Heraklitos'la Empedokles, bûsbütün de haksız değildirlər. Dostlukta hem benzerlerin birliği, hem de zıtların birliği vardır. Fazilet ve haz, aynı karakterdeki insanları birleştirdiği gibi, çıkarları birbirininine karşıt olan insanların birleşmesine de hizmet eder. Demek ki, bazı koşullar altında her iki görüşün de doğru tarafları vardır.

Dostluğa fazlasıyla önem vermiş olan Sokrat, «Kuzu, keçi ve öküz sürülerine malik olmaktansa, içten arkadaşlara malik olmak daha iyidir; çünkü dost, arkadaşının mahrum olduğu şeyleri sağlamaya çalışır. Masraflarına katılır, arkadaşının servetini kendinin ve kendinininki de onun imiş gibi düşünür.» der. Dostluğun bir çeşit komünizm derecesine kadar ilerlediğini gösteren bu fikri, Eflatun şöyle anlatır: «Sokrat'ı kurtarmak için gelen Criton, üstadına der ki, seni buradan kurtarmak için, istenen para pek önemli değildir. Sonra, bizi suçlandıracak olanların sefilliğini de bilirsin. Onların ağızlarını kapatmak için az bir para yeter. Benim servetim ki, -aynı zamanda senindir- bu işi görür. Eğer benim hediyemi kabul etmekte zorluk çıkarırsanız, burada sana borç olarak yardım edebilecek yabancılar da vardır. Yalnız Theba'lı Simmias, yetecek kadar para getirmiştir. Cebés'de aynı şeyi sunmaya hazırdır; birçok diğerleri de böyledir. (24) Anlaşıyor ki, Sokrat, ve öğrencileri, Eflatun'un Lysis'inde de kaydettiği gibi (25), kese birliğine kadar ilerleyen sıkı bir birlik kabul etmektedirler. Mamafî, Sokratın öğrencilerine karşı arkadaşlığı, bir büyük kardeş ya da baba arkadaşlığı idi. Sokrat öldüğü vakit, öğrencileri ona, «babalarından yoksun kalmış ve artık ölmüceye kadar yetimler gibi yaşamaya mahkum çocuklar hâlinde» bakıyorlardı. (26)

Platon okulu ise, tamamen komünizme ulaşan bir dostluktan bahsetmişlerdir. Aristot, servet birliğinden ziyade duygu birliğinin dostlukta rolüne inanmıştır. Bu zâta göre, kişiler arasındaki sev-

(24) Platon, Criton, 45. A. B.

(25) Platon, Lysis, 207. c.

(26) Platon, Le Premier Alcibiade s: 137 ve Phedon (Saisset çevirisi)

ğinin derecesi, evvelâ ortaklaşa ortaya konulan şeylerin sayısıyla orantılıdır. Şuhâlde en kuvvetli dostluk, kardeşler arasında ve daha sonra da, aralarında her yönden ve içten bir paylaşma bulunan kimselerde olur. Yurttaşlar ve yabancılar arasında dostluk daha azdır. Çünkü bunlar, ihtiyatsız ve istisnasız bir paydaşlığı (iştirak) kabul etmezler. Servetten başka paylaşılabilen, bundan ötürü de dostluğun kurulmasına yarayan şey nedir? Aristo'ya göre, evvelâ hayat paydaşlığıdır. Bu temammle dışsal bir ilişkidir. Eski bir Yunan atasözü, «Dost olabilmek için bir kap tuzu beraberce yemelidir» der. İlk görüşmeden itibaren aralarında bir sevgi uyanan kimselerde dostluk doğal bir şekil alır.

Epikür ile Stoacılar, dostluğu yalnız kanaât birliğinin teşkil ettiğini zannederler. Yâni yalnız ortak hayat ve duygular değil, ortak bir felsefeye malik olanlar da dostturlar, diye düşünürler. Bunların dilinde, beraber felsefe yapmak demek, mutluluğu birlikte izlemek demektir. Epikür, kendi sistemini kabul etmiş olanların hepsini dost saymıştır. Hatta c. Atınanın kuşatıldığı dönemde bahçesini bütün öğrencilerine açmış ve yanında kalanlara sonuna kadar yiyecek vermişti. Kendi vasiyetnamesinde, «Nikomak'a bizim yaptığımız gibi özentî ile bakılsın, ve tarikatimize mensub olup da servetlerini emrimize terkedenler ve bize daima dostluk göstererek felsefe öğreniminde bızımla ihtiyarlamak isteyenler, zorunlu ihtiyaçlardan yoksun kalmassınlar.» diyordu. Özet olarak bu filozof, ancak kendi tarikatını benimsemiş olanları dost telâkki etmiştir.

Stoacılar da ise, «sevmek demek, fikirleri uygun olmak, aynı tarzda düşünmek» demektir. Bunların aradığı, iradi olmaktan ziyade akli bir aşktır. Epiktetos'a bir gün biri, «Kendisinden ayrıldığım vâkit, annem ağlamaya başlıyor!» demiş, buna karşı filozof da «Niçin annenize bizim prensiplerimizi öğretmediniz?» demiştir. Marcus Aurelius, «Bizi hayata yeniden getirebilecek ve hayatta tutabilecek bir şey, birtek şey varsa, o da bizim inandığımız özdeyişleri aynıle kabul eden insanlarla beraber bulunmaktır.» (27) demişti. Görülüyor ki, gerek Eflatun'un Akademisi, gerek Epikür ve Fısağor okulları ve genel olarak Yunan felsefecileri hep dostluğa dayanırlar. Onlar, öğrenim ve eğitim için dostluğu şart saymışlar, fakat dostluğu da öğretilmesi gereken bir konu gibi görmüşlerdir. Onlara göre, insanı mutlu kılan bir sanat varsa o da dostluk sanatıdır. Homiros'da dostluk, yaş ve duygu ilişkileriyle, tehlike, gezi ve keşif işlerinde gö-

(27) Guyeau (J. M.), Etudes sur la philosophie d'Epictète 2. bas., 1900.

rülmesi gereken paydaşlık ve kahramanlıktan ibarettir (28) Eski Yunanda dost avlamak da ayrı bir sanat gibi gösterilir. Anlaşıyor-
ki, dostluk, eskidenberi, uygarlıkları yaratmakta elbirliği rolünü üze-
rine almış bulunan büyük bir kuvvettir (29)

— 2 —

Genel olarak dost, kendimizden ayrı bir kişilik gibi düşünme-
diğimiz, fakat bütün öteki insanlardan ayırdığımız kimselerdir. Bu
dar tanımda adaletten kaçan ve bencillığe dayanan bir bayağılık var-
dır. Bizim insanlarla olan ilişkilerimiz, mutlaka kişisel çıkarlarımıza
bağlı değildir. Yüzlerini hiç görmediğimiz insanlara da dost olabilir-
riz. Meselâ eserlerini beğendiğimiz bir düşünür, şairlerini, tablo veya
heykellerini sevdiğimiz bir sanatçıyı sever ve takdir ederiz. Hatta,
Töppfer'in dediği gibi, cansız eşyada bile, kendi duygu, dü-
şünce ve eğilimlerimize uygun bir şey bulmuşuz veya bizi yücelten,
aydınlatan, yâni kişiliğimize hizmet eden birşey keşfetmişizdir. Bu
manevî dostluklara, ülkülerini paylaştığımız, hareket tarzlarını,
amaçlarını beğendiğimiz kimselere karşı duyduğumuz ilgiyi de ek-
leyebiliriz. Bu bakımdan hatta bütün bir ulusun bireyleri de dostla-
rımız sayılabilir ve bunların hepsine karşı birtakım ahlâkî ödevleri-
miz de vardır.

İlkel toplumlarda yabancılar düşman sayılırlar. Sitelerde de
bunlar, her çeşit acıma, âdâlet ve insanlık sınırlarından kovulmuş-
lardır. Şu hâlde ancak aynı zümreye mensub olanlar arasında ah-
lâkî yükümler vardır ve insanlar için her çeşit sosyal ödevlerin
kaynağı böyle anlaşılmış olan dostluklardır. Demek bu ruh ve dü-
zeydeki insanlar için dost olmayanlara karşı kin gütmek de doğal
bir hâldir. İsterse bu yabancının kimseye bir kötülüğü dokunmasın.
Onun yabancı olması kötülük görmesini zorunlu kılar. Solon, mütze-
lere yapmış olduğu bir düada : «Beni dostlarıma tatlı, düşmanları-
ma acı et!, Beni birincilere saygılı, ikincilere korkunç göster!..» diye
yalvarır. Her nekadarkı Xenophon, Sokrata «Bir insanın değeri, dos-
tuna yaptığı iyilik ve düşmanlarına yaptığı fenalıkların derecesile
ölçülür!» fikrini yükletirse de (31), Eflatunun tanıklığına göre, he-
men ilk kez, hiç kimseye, «hatta düşmanlara bile zarar vermemeyi»
düşünen Sokrat olmuştur.

(28) Homère, *Iliad*, XXIV; *Odyssée*, XV. (P. Giget çev.)

(29) Bu konuyu daha derinden incelemek için, L. Dugas'nın *Amitié antique*
(1894) adlı eserine bakınız.

(30) Töppfer, *Reflexion et menus propos* 1890).

(31) Xenophon, adı geçen eser.

Eskilere göre, dost sadece düşmana karşı kuvvetli olmak için seçilen bir yardımcı gibidir. Hiç bir düşmanı olmamakla öğünen birine, filozof Chilon, «Demek ki senin hiçbir dostun yoktur!» karga-lığını vermişti. Yeniler için ise, dost, hayat başarılarının bir yardımcı-sı, bir iltimas vasıtasından başka şey değildir. Aristo'ya göre, dostluk, iyilik istemek ve sempati ile başlar; yani bu duygu, başka-larına iyilik yapma arzusundan doğar. İnsanların cesaret ve fazi-lete uyma arzusundan doğar. İnsanların cesaret ve fazilet gibi hâl-lerini de sevdiğimiz içindir ki, hiç tanımadığımız insanların bu tür-den büyüklüklerine karşı da bir dostluk hussederiz. Burada ne on-lara iyilik yapmak hâyâli, ne de onlardan birşeyler bekleme ümidi vardır. Bu filozofa göre, burada takdir ettiğimiz şey, aksiyonların büyüklüğüdür. İyilik yapmayı istemek, dostluk değil, onun başlan-gıcıdır. Nitekim dost olmadan da iyilik yapabiliriz. Fakat dostları-mıza karşı mutlaka iyilik yaparız. Dostluğun diğer bir vasfı da karşılıklı sevgidir. Bunun içindir ki Aristo, dostluğu, karşılıklı sev-gi diye tanımlar.

Genel olarak dostluk, şuurumuzu kendi benliğimizin dışına doğ-ru genişletir. Yani dostluk, bir çeşit hayatın genişlemesidir. Biz ken-dimizde olduğu kadar da başkalarında yaşarız. Şu hâlde kendinden çekmek, başkalarıyla düşünce ve duygu birliği içinde yaşamak, gerçekten sevmek demektir. Ona göre, Philantropi, yani insansev-gisi, adı bir fazilettir. «Yabancılardan ziyade dostlara iyilik yapmak daha güzeldir». Bütün insanlara yönelmiş olan bir aşk, kişilik dışı ve ebedi olduğundan zayıftır. En kuvvetli dostluk, bir kişiyi, diğer bir kişiye bağlayandır. Zira, ancak bu suretle iki ruh, birbirine nüfuz eder. ve bir tek ruh hâlini alır. Bunun içindir ki, Aristo, «dostum, bir başka bendir.» der. (32)

Şahsımıza bağlı olan dostları birkaç zümreye ayırmak müm-kündür. Bunlardan bir kısmı ilerde isteyebilecekleri bir yardım için bize bağlananlardır; bir kısmı da karşılık beklemeksizin açık bir kalple bizi beğenmiş ve takdir etmiş olanlardır. Birinciler, yarımlar, ve faziletsiz, ikinciler ise ülküsel dostlukları teşkil ederler. Bir diğer benliğimiz sayılmalara gerekenler, ancak bu ikincilerdendir. Bunlara karşı ödevlerimiz, güvendirmek, açık kalplilik ve fedakarlıktır. Bi-rincilere karşı ise, yalnız acıdır. Fakat esas itibarile iyi bir yurttaş ve faziletli bir insanın bilhassa ulusal ve insanlık işlerinde hiç kimseyi bir diğerine tercih etmemesi gerekir; tercih etmeyi gö-

(32) Aristote, L'Éthique à Nicomaque (Didot bas.) Filozof, bu eserinde dost-luğun şekil, derece ve inceliklerini ayrıntılarıyla açıklar. onun evrimini, ve özsay-gısı ile olan ilişkilerini inceler.

rektiren bir durum varsa, o vakit dostları değil, layık olanını seçmek daha faziletli bir davranış olur. Zira dostluk, bizi bir haksızlığa veya ahlâksızlığa sürükleyecek mahiyette ise, o bir dostluk olmaktan ziyade düşmanlıktır. Gerçek dostlar birbirini böyle bir çıkmaza sokmazlar. Bizi âdâletsizliğe teşvik eden ya da zorlayan kimseler, yalnız şahsımızı değil, ahlâk, ulus ve insanlığın da düşmanı sayılırlar. Bunun içindir ki, dalkavuklarla dostları birbirinden ayırmalıdır. Herde de göreceğimiz gibi, dalkavuklarımız, bizden umdukları amaçlara ulaşmak için, bizim en sefil istek ve tutkularımıza hizmet etmeyi bir ödev bilirler. Bunların kendileri namus ve fazilet sahibi olmadıkları için kendilerine bir fayda sağlar ümidile bağlandıkları kimselere karşı feda etmeyecekleri hiçbir kutsal şeyleri yoktur. Bu itibarla dalkavuşu, kendi çıkarı için şeref ve namusundan efendilerine her çeşit fedakârlığı yapabülen sefillerdir, diye tanımlayabiliriz. Faziletli dost, sevdiği kişilerden şerefi aşan ve yıkan bir şey istemez ve sevdiğine de layık olduğundan fazla bir şey vermez. Bunun içindir ki, Cicero, (33) devletin de güç ve otoritesinin korunması adına, dostlara karşı âdâleti uygulamamızı tavsiye eder; onlara teğebbüslerinde yardım etmeyi, onların haksızlıklarına katılmamayı savunur. Bu hem yurtseverlik, hem de soyut ve yüksek bir ahlâkın ödevleri adına doğrudur. Ona göre, devlet kavramının birleştiği ve kanunun egemenliğine inanılan ve bu egemenlikten başka birşey düşünülmemeyen topraklarda, dostlarımıza karşı yapacağımız fedakârlığın, kişisel yetki ve nüfusumuza dayanmaması gerekir. Nitekim bir felsefe ve sanat okuluna mensub olanlar, aynı sistem, doktrin veya prensip etrafında birleştikleri için dostturlar. Bunların birbirini destekleyerek yüceltmeleri doğal bir ödevdir. Tuttuğumuz yolu beğenen ve takdir edenlere karşı ise, borçlu olduğumuz şey, ancak bir teşekkürdür. Yurt işlerinde ise, dostların mahiyet ve seviyesine göre ödevler vardır. Zevklerimize alet olacak olanlara göstereceğimiz dostluk, ancak kişisel servetlerimizden fedakârlık isteyebilir. Yâni bunlara kesemizden para verebiliriz, ikram ve iltifatta bulunabiliriz; fakat hiçbir zaman yetki ve mevki vermeye hakkımız yoktur. Ülkü birliğile birbirine bağlanmış olan faziletli, kişisel dostları ise, layık oldukları derecede desteklemek, ihmal etmemek ve kıskanmamak en akla ve vicdana uygun ödevlerdendir. Vaktile, aşçıların, seyislerini Başvekil yapan halifeler, sevgili atlarını konsül yapan imparatorlar görmüştü. Dostlarının büyük cinayetlerini bağış-

(32) Cicero. Dostluk (Çev. Türkân Uzel, 1947).

(34) Michelet, Le Peuple, X. (Flammarion-Calmann-Lévy).

layan devlet seflerine raslanmıştır. Despotik dönemlerin dostlukları, bu dönemin inançlarına uygun olacağından, bazan da akşı olarak fazla zult mlerle sona ermiştir. Bunlar, tarihin ve ahl k n silinmez lekeleridir.

Anlağılıyorki, dostluk, her şekilde azçok bir alicenaplığa ve fedak rlığa dayanır. Fakat, Ciceron'un da ışaret ettiği gibi, küçük ve b   k dostların fedak rlık ve alicenaplığı başka başkadır. Eski Stoacular, insanların eđitilđi prensibine dayandıkları için, dostlarımıza karşı m ltesna bir durum almamızı reddederler. Y ni onlara göre dostluk,  d letsizlik ve haksızlığı ortadan kaldırmak zorundadır.  lm ş dostların anılarını saygı ile anmak, bizden uzakta bulunan dostlarımıza karşı kanuna dayanmayan ancak kişisel servet ve irademi-ze dayanan yardımlar yapmak, bir ödevdir. Y ni dostlukta sadık olmak esastır ve bunu en doğal bir şekilde göstermelidir. Fakat, dostlukların f kirden çok duygulara dayandığı da bir gerçektir. Çağların  d letsizliklerini yaratan etkenlerin bağında bir de bu duyguların etkisi vardır. B   k ve akıllı adam, dostlarına hizmet eden değil, hizmete l yık dostları seçebilen ve bunlara l yık olduklarından fazla değer vermeyendir.

VII. — BÜYÜKLERE VE ÖLÜLERE SAYGI

Uluslar arası ilişkiler, dünyanın genel gidişi, yeni ihtiyaçlar, her gelen kuşağa, eski kuşaklardan gerek bilgi, gerek ahlâk itibarile pek farklı bir toplum hazırlamaktadır. Bu toplumun bireyleri, kültürlerini eskulardan almalarına rağmen yeni bir anlayışa, yeni bir zevk ve ülküye sahiptirler. Bu kuşak, en kutsal duygularını ve en faydalı bilgilerini, kendisine borçlu olduğu bir geçmişten ilgisini keseblmek için uğraşır durur. Geçmiş inkâr etmek, beğenmemek genç yaşlarla başların doğal eğilimlerindendir. Fakat bu nankör ruhların göğüslerini kabartan, şeref ve varlıklarını yaratan, özet olarak bütün öğünebilecekleri aıların kaynağı da bu inkâr edilmeye çalışılan geçmişteki hizmetler ve geçmişte yetişmiş olanlardır. Her kuşak sosyal ödevlerini yaptıktan sonra yerini yeni kuşaklara terk ederek kendisi de bir tarih olma mutluluğuna kavuşacaktır. Fakat en yüce ve unutulmaması gereken kuşaklar, geleceğe öğünebilecekleri büyük ve başarılı eser ve anılar bırakabilenlerdir.

Çoğu zaman, gençler, öğretmenlerinin değer ve etkilerini olgunluk yaşlarında fark etmeye başlarlar. Onlar, daha okullarından ayrılır ayrılmaz öğretmenlerini eleştirir ve onları küçümserler. Bu yeni bir hayatın başarılmamasını zorunlu kulan savaşılar hazırlanmak ve sarfı gereken enerjilyi daha geniş çapta elde etmek ihtiyacının bir sonucudur. Elverir ki, yeni hayat şartlarına hazırlanmış olan eski kuşakları, tarafsız, duygularına kapılmadan yargılayabilecek bir seviyeyi kazanmış olsunlar. Tarih, baştanbaşa bu inkâr ve takdirlerin zaman içinde zincirlenmiş kutsal nankörlüklerle doludur. Kutsal diyoruz; çünkü bu, kendini de aratabilecek, gelecek kuşaklara unutamayacakları bir takım büyük işleri başarmak ümid, azim ve imanından doğmaktadır. Her yeni gelen daha iyi, daha yeni ve büyük eserler bırakacak olduktan sonra, eskilerin kusurlarını görmüş olmak bir suç, yada nankörlük sayılmamalıdır.

Fakat bazı soysuzlaşmış ve kişisel çıkarlarıyla, tutkularının etkisinden kurtulamamış kimseler geçmişin hatta bütün bir ulusca

saygı göstermesi gereken anılarına ve ünlü kişilerine saldırmaktan çekinmezler. Bunda kıskançlığın, bilgisizliğin ve bazı gizli niyet ve maksatların da rolü vardır. Her dönemin büyük adamları ve büyük başarıları vardır. Bunlar olmasaydı, ne ulus, ne de ulusal bir tarih mevcut olabilirdi. Bunları inkâr etmeyi hoş karşılayanlar, birgün kendi yaşadıkları dönemin de büyüklüğünü ve başarılarını, gelecek kuşaklara unutturmaya hazırlanıyorlar demektir. Her ulus, geçmişin şereflerini, gittikçe daha çok artırarak, yücelterek gelecek kuşaklara miras bırakmak için uğraşmaya, çabalamaya mecburdur. Bunun için ise, büyüklere saygı duymak, onların gerçek hizmet ve meziyetlerini inkâr etmemek, ölümlere ve onların eserlerine değer vermek gerektir.

İnsanın ölümlere karşı saygı duyması pek doğal ve ahlâkî bir ödevdir. Bunu bir takım olumsuz duygulara kapılarak değerlendirmeyenler, bir gün kendi ölümlerinin de her çeşit kutsal değerlerden yoksun sayılmasına, ot gibi bitip it gibi yitkilini kabul etmeye hazırlanmışlar demektir. Zira ölümler, her suçu temizler, ölüm karşısında kinlerin, düşmanlıkların sona ermesi gerekir. Hele bir ulusun sağlıklarında kendilerini iyi hizmetlerle tanıtmış olan ölümleri, o ulusun yurdunu, şerefini ve tarihini yaratmış olan aziz kahramanlardır; onlara karşı birer birer değil, toptan ve fark gözetmeksizin saygı duymak bir borçtur. Bu aziz ölümlerin en modern sembolünü meçhul asker teşkil eder. Esasen Michelet'in dediği gibi, «Eşitsizlik ancak hayat içindir; bize eşitlik, özgürlük ve asillik ancak ölümle gelir.» (34)

Büyük düşünürlerden Guizot da genel olarak ölümlere karşı olan saygısını şöyle açıklamaktadır: «Ölümlere saygı duymak, doğal ve evrensel bir duygudur. Bu duygu, eşit olmayan derecelerde ve pek çeşitli şekillerde olur; fakat bu duyguyu inkâr edecek kimse yoktur. Her hangi bir sîvarî, savaşın verdiği öfke, veya zaferin verdiği sarhoşluk içinde atını cenazelerin üstüne sürer; onun bu işi tereddüt etmeksizin, öğrenmeksizin yaptığını kabul ediyorum; fakat bu onun bütün ölümlere saygı duymaktan yoksun olması mı demektir?. Hiçbir zaman. Şu dakikadaki bir tutku, uzak ve karışık bir duyguyu boğar. Tutkuyu kaldırınız, aynı adama, küçük bir zaman geçtikten sonra, savaş alanı dışında çığneyip geçmesi için bir cenaze veriniz, belki de böyle birşey yapmayacaktır, ve mutlaka tereddüt edecektir. Eğer böyle birşey yaparsa, bir yigitlik göstermek, ya da başkalarına meydan okumak için yapmış olacaktır.

(34) Michelet, adı geçen eser.

«... Mezarlıklar, bir mezarlığı tām bir ilgisizlikle altüst ederler ve onlar, tağtan ve topraktan başka bir şeye dikkat etmeden, bunlar arasına karışmış olan kemikleri oraya atar, saçar, ellerine alırlar. Bu çukurları daha evvelce ölmüş olan insan cesedleriyle doldurunuz ve mezarlıkları bir süvari olarak bunlar üzerine yollayınız, kendilerine bu ölümleri çiğneyip geçmelerini teklif ediniz; o vakit göreceksiniz ki, hepsi geri çekileceklerdir. Sanatları ve bu sanatın verdiği alışkanlık, onların içgüdülerini boğmuştur. Sanat dışında alışkanlık kaybolur ve güdü (instiyak) kendini gösterir.

«İnsan yiyen kabileler bile, atalarının kemikleri gömülmüş olan toprakları bırakıp gitmek istemezler. İnsanın alınyazısına (mukadderat) ve karakter bozulmalarına, birtakım zorunluluklar, tutkular ve çıkarlar veren, bu doğal ve evrensel duyguların hassaslarıdır. Bu duygular, insan ruhunun derinliklerinde, haberimiz olmaksızın yaşarlar, ve bunları, içimizde hapseden etken ortadan kalkınca tekrar görünürlere. Bu duygular ses çıkarmayabilirler, fakat hiç bir zaman yok olmazlar. Ölümlere saygı duymakta da bu hassaslar vardır. O her çeşit tutkudan ve bir takım özel durumlardan bağımsız olarak kendisinde ölümlere saygı duygusunun kaybolduğu bir adam farzediniz. İnsan oğlunun vicdanı, hemen bu adamda bir bozukluğun başladığını bildirir. Ölümlere saygı duygusu, insana okadar bağlıdır ki, geçici olarak değil, tabiatı itibarıyla bunun kaybolduğu ruhlarda karakterin bozulduğu görülür. Eğer bu duygunun yokluğu, bilerek veya bilmeyerek, ölümlere saygı duyacak yerde onları hor görecektir veya onlara saldırarak şekilde tecelli ederse, bu harekette bulunan insandan tiksiniyor ve hareketleri bir cinayet gibi karşılanır. Oysa ki, bu duygunun gelişmesi, bu duygunun egemenlik alanını genişletmesi, yani ölümlere karşı fazlalanan bir saygı duygusu, töreler hükümetinin en uygun âlâmetlerindendir; ve kendi ahlâkı dogamızın bir gelişmesi, ve insanlığın bir ilerlemesidir. Şu hâlde, ölümlere saygının, insan türünün inançlarında doğal ve evrensel olduğu kadar da en meşru bir duygu olduğu söz götürmez bir gerçekliktir.» (35)

Guizot, bu duyguyu bütün ölümler için savunur. Bir ulusun ise, kendi ölümlerine saygı duyması elbette, daha meşru, daha doğal bir hakıktır. Chateaubriand (36), Bernardin de Saint - Pierre (37) gibi pek duygulu düşünürler, bu duyguyu, hatta ruhun ebediliğinin bir delili sayarlar. Fakat biz, bu metafizik problemi bir yana ata-

(35) Guizot, Méditations et études morales, sur l'immortalité de l'âme, 1870.

(36) Chateaubriand, Le génie du christianisme (Liv. VI, ch. III).

(37) Ber de Saint-Pierre, Etudes de la nature, XII. (Didot, bas.)

lun. Bizce ebedî olan ulus ve insanlıktır. Ve bir ulus, bu ebedillîğe hi-
çolmazsa kendi büyük ve küçük ölümlerine karşı duyacağı derin sevgi
ve saygı ile hak kazanabilir. Büyükleri takdir etmek ve yüceltmek
yeteneği ise, ancak olgun ve ileri toplumlara özgü bir fazilettir. İn-
san olmak itibarile her ferdin bazı kusurları olabilir. Fakat ulus ve
insanlığa yapılmış hizmetlerin büyüklüğü, bu kusurları görmeye en-
gel olmalıdır. İnsanları dalma kusurlarıyla değerlendirmek, kusur-
larından birtürlü kurtulamayan bayagı insanların âdetidir ve bu bir
aşağılık duygusudur. Bununla beraber, her dönemde ve her toplum-
da bu çarpık ruhlu insanlar eksik değildir. XVIII. ci yüzyılın tanın-
mış ahlakçılarından Vauvenargues, bu konudaki şikâyetlerini şöyle
açıklar .

«Yüzyılımızın yaptığı haksızlığı itiraf edelim. Barbar dönemle-
rin hatası, büyük adamlara karşı, saçma inançlarla dolu bir ayın
yapmaktan ibaretti. Fakat parlak ve aydınlanmış yüzyılların hatası,
da, aynı büyüklerin derece ve şereflerini düşürmektir. Yâni kendi-
lerine bütün eğitim ve bilgilerimizi borçlu olduğumuz büyükleri al-
çaltmaktır. Hiçbir ünlü kişiliği, bir eleştirim saldırısı olmaksızın,
anamıyoruz. Bazıları bize Virgil'in basit bir zekâdan ibaret olduğu-
nu söylüyor, bazıları da Homeros'un sevdalılarına acıyor, Turenne'in
yığıtlıktan yoksun olduğunu, kardinal Richelieu'nün bir ahmaktan
başka bir şey olmadığını ve nihayet kardinal Mazarin'in ise, ruh-
suz bir hileciden ibaret olduğunu ileri sürüyorlar. Hatta öyle insan-
lar vardır ki, hiçbir düşmanlıkları, hatta özel bir zekâları da ol-
madığı hâlde, büyük şöhretleri, halkın zihninde yer tutan otoriteleri
alçaltmayı vazife edinmişlerdir. İhtimal ki bu hâl, onlarda başka-
ları gibi düşünmek korkusundan, ya da düşüncelerini, duygularının
etkisinden kurtaramamalarındandır. Onlar, bu garip duygularla ken-
dilerini başkalarından daha seçkin göstermek ve herkesin dikkatini
kendilerine çekmek ümidile aldanır dururlar. Ben bunları, yönetil-
miş oluyor gibi görünme korkusuyla, en iyi öğütleri, inatları yü-
zünden reddeden ve kendilerinin özgür olduklarını isbat etmek için,
yalnız kendi akıllarına geleni delice izleyen zayıf insanlarla mukaye-
se ederim. Hemen her zaman böyle insanlar vardır ki, başkalarını
küçük düşürmekten başka bir şeref aramazlar. Bu gibilerin egemen-
liği, yüz yılımızın soysuzlaşmaya başlamış olduğuna delâlet eder.
Zira bu hâl, büyük adamların kılığında bağgösterir.» (38)

Bu düşüncelerden şu önemli sonuç elde edilebilir: Geçmişe dön-
memek, geçmişe hasret çekmemek, fakat geçmişin büyük adamları-

(38) Vauvenargues, *Réflexions sur divers sujet* (Gibert baskısı)

rını ve büyük başarılarını unutmamak, nihayet, geleceğin belleğinde ebedileşebilmek için, büyük işler ve büyük anılar bırakmak gerektir. Bir ukusun büyükleri, yalnız yaşadıkları dönem için değil, bütün bir ebediliğe kadar büyüktürler ve dünya tarihleri için de değerlidirler. Bilgisizlik, acızlık ve kiskançlık, bu kusurlardan kurtulamayan insanlarda gerçekleri göremeyecek kadar uğursuz ve kör bir gurur yaratır, ve mağrur insanların gülünç oldukları kadar da ahlâk bakımından düşük ve bayagi insanlar olduğu sözcöktürmez gerçeklerdendir. Ne bir yenilik, ne de yeni kazanılmış büyük bir başarı, geçmişin öğütölmeye değen yüce anılarını unutmaya hak kazanmaz.

VIII — YALAN VE YALANCILIK

Hayatı boyunca hiç yalan söylememiş bir adamın bulunduğunu sanmıyoruz. Tanrılar adına söz söyleyenlerden başlayarak, bütün ahlâk vâzıhı yapanlar, kadın, erkek, genç, ihtiyar.. hemen herkes yalan söyler Yalan da hakikat kadar insanın doğal ihtiyaçlarından biridir. Hatta bir bakıma yalan, hakikatten daha çok aranan bir başarı vasıtasıdır. Yâni yalan, insan için yaşamının ve değişik toplum çevrelerinin gerektirdiği bir uyma (untabak) içgüdüsüdür. Yaşamak, korunmak, ve hükmetmek gibi organizmamızın en derin hücrelerine kadar kök salan büyük ihtiyaçlar karşısında kutsal kitapların yalancıya lânet etmeleri ne işe yarar? Esasen bu lânetleme, o kitapların sahipleri tarafından kendi iddialarının yalan olmadığına alemler inandırmak için tekrarlanmış değil midir? Oysaki, yalanların en büyüğü, insanların büyük saydığı kimselerden çıktığı da bilinen gerçeklerdendir. Bunların büyüklüğü, kendi yalanlarının gerçek olduğuna hem kendilerini, hem de başkalarını inandırabilmiş olmalarından doğmaktadır. Küçük adamlar ise, varı yoğa yalan söylerler ve yalan söylediklerinin de pek farkında olmazlar. Bunlar, evvelce söyledikleri yalanı pek çabuk unutan belleksiz kimseler oldukları için utanma duygusundan da yoksundurlar. Asıl lânet edilmesi gereken yalan, başkalarına ve yalancının kendisine zararı dokunandır. Fakat, bütün bir sosyete, insanlığı, hatta bir tek insanı bile kurtuluş ve mutluluğa götüren yalanlar, doğruluk kadar aziz faziletlerdendir.

Hiç yalan söylememiş olmakla öğrenenlerin bu iddialarından daha büyük bir yalan olabilir mi? Yolda tanıdığımız ve rasladığımız insanlara karşı, dudaklarımızda beliren gülümseme, hâl hatır soruş, onlara karşı cömertce sarf ettiğimiz iltifatlar, ne kadar içtendir? Bunlardan kaç tanesi için gerçekten sevgi duymuş ve yokluklarında adlarını anmışızdır? Protokol yapmacıklarının hepsi bir başka yalan değil midir? Çıkarlarımıza ve isteklerimizi bağışlayacak olanlar önündeki eğilmeler, şükranlar, sevinçler.. hep sahte ve ilderde

yine kendilerine muhtac olma ihtimalinin ikiyüzlü iltifatlarından başka şeyler değildir. Bunların pek azında gerçekten bir minnet duygusu vardır. İnsanlar, yalnız hesaplı işlerinde riyaya ve yalana kapılmazlar, çoğu zaman hiçbir fayda ve zararı olmayan yer ve durumda da yalan söylerler. İnsanın delisi kadar da akıllısı bir uydurmacı (mythomane) dır. Bunun içindir ki yalan, doğal bir zevk içkisi imiş gibi birçok ciddi adamların sık sık doldurup boşalttıkları bir kadehtir. Kocasına yalan söylemeyen kaç kadın, karısına türlü yalanlar söylemeyen kaç koca vardır? Hangi insan kendisini olduğu gibi göstermek cesaret ve kahramanlığına maliktir. Çocuk, doğuştan yalancıdır; ve yalanı dinlemeyi, gerçeklere tercih eder. Onun masal sevgisi, serüven merakı, uydurmacılığı.. bilim yoluyla nasıl açıklanırsa açıklansın, âdetâ soyaçekim türünden bir yaratılış niteliğidir. İlk insanlar da tabiatı, olduğu gibi değil, kendi yalancı ruhlarının hâyâllerile bezenmiş görür ve bu hâyâllere göre bir dünya ve hayat tarzını yaratırlar. İnsan, olana değil, olması gerekene âşık olan bir yaratık olduğu için onu, çıplak gerçeklikler rahatsız eder. Sanat bu yalancı ruhun eseri olduğu gibi, elbise giymek bile olduğumuz gibi görünmekten utanan bir ruhun eseridir. Başkalarına karşı daha şerefli görünmek, onurumuzu yüceltmek veya öldürmek için yapamayacağımız iyilikler için türlü vâdilerde bulunur, kendimize minnettar etmek için türlü ümitler vermekten hoşlanırlar. Hemen denebilir ki, birçok insanlar, başarılarını ve mutluluklarını, yalanların niceliğine değilse bile niteliğine borçludurlar. Özür dilemeler, ihmalleri, acizlikleri, ödevden kaçışları.. hep bir yalan çilesiyle boyanılmışlardır. İnsan hiç kimseye kusurlu ve eksik tarafını göstermek istemez, mevcut meziyetlerini de yalan güneşi altında daha parlak ve canlı göstermekten zevk alır.

Görülüyor ki, yalan, salgın ve yaygındır. En kutsal ve yüce ağızlardan bir vahşi insana kadar büyük, küçük herkese bulaşan bir hastalıktır. Fakat bu hastalık sürekli değil, dönemsel (periodique) dir. Yani insan dinlene dinlene, zaman zaman yalan söyler Böyle olmasaydı, bireylerin bir toplum kurmaları, birlikte yaşamaları imkânsız olurdu.

Asıl garib olan şey, insanın yalnız konuşarak değil, hareket ve teşebbüsleriyle de yalan söyleyebilmesidir. Kadın, bize kendini olduğu gibi göstermeye cesaret edebilseydi, makyaj, tüvalet ve moda-ya ihtiyaç duymıydı? Bireysel yapmacıkları bir yöne atarak topluma dikkat edilirse, onun da türlü kurumlarını cilalayan çeşitli yalanları vardır. Max Nordan Dinlerin, monarşi ve aristokrasi ile yö-

netilen devlet rejimlerinin, genel olarak poletikanın, ekonominin ... uylasımı yalanlarını derinden açıklamıştır. (39). Bütün bu kollektif yalanlar, hem ilerilemeye hizmet ederler, hem de beşeri ahenk ve dengeyi korumaya yardım etmiş olurlar.

İnsan, yalnız kendi nefisini korumak için yalan söylemez; yalanı, yalan olduğu içinde söyler. Yalanda, yoksunlukların, kandırılma-mamış tutkuların rüyalarından, hâyâli kavuşmalarından bir hazin anı saklıdır. Yalancı, yalan söylerken, yalanının kapsadığı şeyleri biraz tatmış gibi olur; âdetâ onları gerçekmişler gibi yaşar. Gerçekliğe döndüldüğü zaman, teselli vermiş olan bu boş hâyâllerin önünde pek alçalan zavalhılar, bunların utandırıcı ve dayanılmaz ağırlığı altında nasıl ezilmekte olduklarını kolayca sezerler. Yalancı, başkalarını aldatırken biraz da kendini aldatmış olur. Fakat, hayatı, ebedi bir aldanma sanan ve aldanmasıyla orantılı olarak mes'ud olduğuna inanan insan, yaratıkların en zavalhılarından. Çoğu zaman yalanı, zekânın bir işareti sayanlar vardır. Bu tipler, kendilerini aldatabiliyorlarsa ahmak, başkalarını aldatmak için yalan söylüyorsa ahlâksızdırlar. Yalanın çeşitleri de vardır. Fakat biz konumuz için bu sınıflamayı fazla buluyoruz. İnsan yaşadığı çevrede hakikatter, çok yalanla karşılaşınca yalancılığın neden ahlâksızlık sayılacağına hayret edeceği gelir.

Acaba Tanrı ve tabiat da yalan mı söylüyorlar? Birinciyl düğünmek yersizdir. İkincisi ise asla yalan söylemez. Biz onun kanunlarını bilmediğimiz zaman, bilgisizliğimizi örtmek ya da bilgicilik taslamak için tesadüf, mucize, talih. gibi yalanlara başvururuz. Suçlu suçunu inkâr eder, bilgisiz, bilgin görünmek ister ve bu yalancılık yarışmasında deliller bile kendilerinin akıllı olduklarını savunmak suretille son rekoru kırmış olurlar. Bu âlemde yalan söylemeyen, yalnız bir varlık türü vardır: Tabiat ve hayvanlar. Guinet, bunu şöyle açıklar:

«Evren yalan söylemez. Bütün canlı varlıkların çehrelerini incelediğimiz vakit (çünkü bunların herbirinin ayrı bir özelliği vardır.) sâdece söylemeye mecbur oldukları şeyleri anlattıklarını görürsünüz. Bütün bu varlıklar kendi derin duygularının ifadesini, kendilerinden gelmiş olan kugaklara birtakım çizgiler geklinde oymuşlardır. Evrensel dil, ancak aldanmak isteyenleri aldatabilir. Darwin, hayvan ve insan çehrelerini, bunların güdüsel (insiyaki) olan jestlerini karşılaştırdıktan sonra, başlıca tutkuların dış âlâmetlerini

(39) Max Nordau, Les mensonges conventionnels de notre civilisation (5. bas 1900. Auguste Dietrich çevrili.)

tasvir etti. (40). Hayvan mertebelerinin her derecesinde değişmez gibi görünen bu âlâmetler, soyacekime bağlıdır. İnsan da, kendisinde beliren jestleri, çoğu zaman ilk atalarından almıştır. Bu suretle aşk, nefret, sıkıntı, arzu, ıstırap, korku ve ürperme gibi ruhun her durumu için dışsal işaretler geleneği olmuştur. Bütün bu hâllerin herbirine bir kasal hareket tekabül eder. Bunlar, bize, sanki, etlere ve sinirlere, dışardan gizli bir elin iglediği ve ilham ettiği saklı bir hayat imiş gibi görünürler.

«Ben bu ruh durumları arasında boşboğuna yalan arıyorum. Yalanın en karakteristik işaretlerini bilim gözüyle açıklamak pek faydalı olur!. Ne yazık ki, insan ve hayvan çehrelerinin ve çehrelerde ifade olunan anlamların mukayeseli tablosunda eksik olan işaretlerden biri de yalandır.

«Burada hayvanın yalan söylemediğini birdaha tekrar edelim. Bunun nedeni, onun, insandaki yalanın karakteristik işaretlerini kavrayamamasıdır. Kurt ve kaplan, sizi paralamak için yaltaklanmaya lüzum görmez. Aslan da sizi yakalamak için, asla çehresinin çizgilerini değiştirmeye çalışmaz ve bir kurnazlık homurtusu çıkarmaz. Engereğin avını yakalamak için saklandığı doğrudur; fakat onun kuvvetli bakışlarından fışkıran kını pekâlâ okuyabilirsiniz. Engerek kesin olarak yalan söylemez. Kuduz köpek, salyalı ağız açığa gösterir. Demek ki, kuduz köpek de hiçbir zaman yalan söylemez. Hatta insanlara çok benzeyen maymunlar da yüzlerinin çizgilerini düzenlemeye teşebbüs etmezler. Bütün öteki canlılar da bunlar gibi dirler. Örümcek gibi bazı hayvanlar da avlarını oksayarak yemezler; yani onlar da yalan söylemezler. Hayvanların yabancı sesleri taklid ettikleri görülür; fakat bu taklilde de olduğundan başka türlü görünmek teşebbüsüne benzeyen hiçbir şey yoktur. Arz üzerinde yalan söyleyen biricik yaratık insandır. İnsan, kendini olduğundan başka türlü göstermek için ayrı bir maske ve dil yaratabilir. İşte yalanın karakteristik çizgilerini seçme güçlüğü buradan gelir. Hiçbir aşağı hayvan, bu hususta bize benzeyemez. Şu hâlde, insandaki bu yalan söyleme fakültesi ne suretle olmuştur?. Bu imtiyazın nedeni nedir? Bu soruyu şimdiye kadar ortaya koyan olmamıştır; fakat bunu çözmeye çalışmak gerektir. Çünkü bütün insanın yalancılığı kimden ve ne suretle aldığı görmenin daha kolay olduğudur!.

(40) Darwin Quinet'in bahsettiği incelemeyi Fransızcaya *l'Expression des Émotions* adıyla çevrilmiş olan eserinde yapmıştır.

«Et yiyen hayvan, düştüğü tuzakta tepinmekten başka birşey bilmez; ve tuzagında çehresine acınacak bir şekil vermez., gözlerini masumlaştırır, sesini değiştirmez, alındaki çizgileri gidermek, ağzına hafif bir gülümseme vermek ve dönüştürerek kuzulaşmak gibi sahtekarlıkları beceremez İnsan, bunları bilir! Niçin?, Çünkü o hükmetmeyi öğrenmiştir. İşte bu güç söyesindedir ki, hayvanda gövülen kurnazlık güdüsü, insanda düşünölmüş ve yalan hâline girmiş olur. İnsanda herşey yalan söyleyebilir. İnsanın sesi, çehresi, ağzı, eli, gözleri, jestleri, yürümesi, özet olarak bütün vücudu yalan söyleyebilir. Hayvanda şursuz olan bu dönüştürme, insanda şurur ve birdenbiredir. İnsan, avının rengini ve sesini benimseyebildiği gibi, kurbanını taklid etmesini de bilir.» (41)

Bu açıklamanın eskimis tarafları olabilir; fakat insanın yalan söylemekteki ustalığını belirtmesi bakımından anlamlıdır. Ahlak bakımından asla yalan söylenmemesi tavsiye olunabilir, fakat buna kimsenin güçlü yetmez; zira insan yalnız tabiate değil topluma, yani kendine benzeyen türlü insanlara bağlıdır. Hayvan yalan söylemiyor, çünkü o, kendisine yalan söyleyen bir toplumun evladı değildir. Fakat insan, düşünen, inanan iradeli ve tutkularını dizginlemesini becerebilen üstün bir yaratıktır. Hayat gerçeklerinin baskısı ne olursa olsun faziletli adam, yalan söyleme küçüklüğüne düşmeyen kimsedir.

(41) Quinet, L'Esprit nouveaux, I kch. IX (Hachette, bas.)

IX — SAYGISIZLIK NEDİR ? . NELERDİR ?

Bazı hareketler vardır ki, bunlar sosyal nezâket ve protokol çerçevesi içindedirler. Bunların doğrudan doğruya ahlâkla ilgisi yoktur; fakat bazı hâllerde ahlâk sınırlarına girerler; ve daha çok da bir terbiye konusudurlar. Saygısızlık bu çeşit hareketlerdendir. Bazan bunların okadar büyüklüğü vardır ki, yalnız ahlâk değil hukuk sınırlarını da aşarlar. Çünkü başkalarının onuruna, özsaygısına, özgürlüğüne, kışığına saldırı şeklinde belirirler. Bu küstahlıkların hepsini sınıflamaya imkân yoktur. Burada çekinilmesini gereken ve toplumumuzda sık sık raslanan bazı saygısızlıkları tanıtmış olmak için *Madam de Maintenon*'un sıraladığı ve pek ağır olmayan bazılarını nakletmekte fayda görüyoruz; öyle sanıyoruz ki, bu küçüklerini yapmaktan çekinenler, daha büyüklerini yapmaya cesaret edemezler. Bu madam öğrencilerinin ahlâki eğitim ve alışkanlıklarını düzenlemek için, saygısızlık, akıll. v.s. gibi konular üzerinde tartışmalı bilgiler vermeyi âdet edinmişti. Bir eserinde toplu bulduğumuz saygısızlık konusu şöyle açıklanmıştır (42):

«*Madame de Maintenon*, Sarı kordeler (42) sınıfına, hangi konu üzerinde bir ders dinlemek istediklerini sordu. *Madmezel de Chardon*, saygısızlığa dair bir ders vermesini teklif etti. Bunun üzerine *Madam de Maintenon*, kendisine görüşmeler (*Conversations*) adlı eserinde bu konuya dair olan sohbeti okumasını tavsiye etti. Öğrenciler, de öğretmenlerine, *Boşboga*lığın ne olduğunu sordular. *Madam* da: Bu, meselâ zekâsında veya bedeninde bir eksikliği olanın yüzüne karşı bu eksikliği söylemek, ya da ailesinden birinin başına gelen bir kazayı bir üzüntü veya esef duymadan kendilerine anlatıp durmak gibi bir şeydir, dedi. Bunun üzerine öğrenciler, kendisinden saygısızlığa dair örnekler vermesini istediler.

(42) *Mme de Maintenon*, *Instruction à la classe Verte*, 1716.

(43) *Saint-Cyr* okulunun sınıfları, öğrencilerinin taşıdıkları kordelerin rengile ayırdedilirdi.

Madam da, «İşte dedi, bir eksikliği olan adamın önünde bu eksikten bahsedip durmak, bir kamburun yanında uzun boyluluğun faydalarından, sağlık, topallık, çarpıklık gibi organik biçimsizliklere malik olan kimselerin karşısında, bu biçimin çirkinlik ve fenalığından bahsedip durmak, buna iyi bir mısral olur. Hele allest bireylerinden biri idâm edilmiş olanların önünde, sehpa da ölmüş olmanın ne çirkin ve utandırıcı bir hal olduğunu anlatıp durmak, hiçbir mezıyyeti olmadığı halde sırf zenginliği veya koruyucuları tarafından bir mevki kazandırılmış olanların önünde, gerçek fazileti, özgürlük ve bilgıylı öğmek de bu türdendir. (Bize göre, böyle mezıyyetsiz insanlar karşısında gerekirse faziletleri öğmekten çekilmek bir rezilli azçok yülceltmek demektir.)

«Saygısız adam, her şeyi münasebetsiz bir zamanda yapar. Vakıtsız girer, çıkar. Vakıtsız demek, bir adamı, işle uğraşırken ziyaret etmek, ya da yalnız ve başbaşa konuşanları rahatsız etmek demektir. Vakıtsız çıkmak demek de, bu saygısızlığı yaptıktan sonra onların yalnız kalmak istediklerini hissederek hemen dışarı çıkmaktır. Bu da onları rahatsız etmek, ve kendilerini savunmaya zorlamak demektir. Zira, görüşme esnasında bir üçüncü şahsın fazlalığını yüzüne karşı ve açıkça söylemeye hiç kimse cesaret edemez. Böyle vakıtsız bir ziyaret yapılmışsa, sebep olunan ra-
gibi yaparak biraz konuştuktan sonra bir vesile bulup olabildiği kadar çabuk ve nezâketle ayrılmalıdır. Fakat bu gidişin, aralarındaki sohbeti, bu saygısız ziyaretin kesmiş olduğunu fark ederek çıkıp gitmekten başka çare kalmadığını hissettirmemesi gerekir. Bir de sanki aradığınız orada yokmuş gibi yapıp çıkmak da saygısızlıktır. Böyle bir durumda, ziyaretinizi başka birgüne bırakmak uygun olur.

«Saygısız bir adam, kendisinin öğrenmesi gereken şeyleri değil, kendisinin işitemesi istenilmeyen şeyleri dinler. Bu taktirde saygısız, konuşulan şeyi dinleyerek sohbet konusuna gireceği yerde, konuşmayı ortasından böler; ve kendinden gizli olarak söylenmekte olan veya alçak sesle konuşulan bir sohbeti gördüğü vakit çekilip gitmesi gerekirken, o, durup dinlemeye başlar. Bir mecliste yalnız kendisiyle meşgul olmak ve meşgul ettirmekten daha büyük bir saygısızlık olamaz. Daima kendinden bahsetmekten, kendi işlerini acılarını, ilişkilerini anlatıp durmaktan daha can sıkıcı bir şey de yoktur.

«Ben, sarayda kendisi hiç de fena olmayan, fakat daima kendisi ile ilgilenen ve kendinden bahsetmeyi isteyen bir genç bayan

tanırım ki, herkes onu iğrenerek karşılar. Bir gün, bu bayanın ötekini berikini çekiktirmekte olduğunu yana yakula anlattılar. Ben bu haberi getirenlere: «Kendisinden başkasından söz etmek âdeti olmayan bu kadın, nasıl olurda diğerlerinin işinden bahsedebilir?» dedim. Karşıdaki sözüme hak verdi. Asıl ona karşı duyulan tikslenme de kendinin bu âdetinden doğmuştu. Yoksa bu kadın, kimsenin fenalığından bahsetmiş değildi. Saygısızlıktan çekinmek için, biraz evvel söylediğim gibi, kendinden çok başkalarıyla meşgul olmalı ve konuşmadan evvel sözlerimizin, başkalarını incitip incitmiyeceğini ve sonunda bir kötülük çıkup çıkmıyacağını hesap etmelidir.

«Madamezel Chabot, Madama, bir sırrı başkalarına anlatmak da bir çeşit saygısızlıktır, değil mi? diye sordu. Madam de Main-tenon, bu saygısızlığı da geçer, diye karşılık verdi. Bu, geçen gün söz konusu ettiğimiz doğruluk ve namuskârlığa pek zıt olan bir hainlik, bir alçaklıktır. Namuslu bir insan, böyle bir şey yapmaya asla kabiliyetli değildir. Madam, madamezel Vandenil'e, sırrınızı bir başkasına saygısızca anlatmayı mı, yoksa başkasının güvenerek anlattığı bir sırrı, başkalarına duyurmayı mı tercih edersiniz? diye sordu; genç kız, kendi sırrını bir başkasına söylemeyi tercih ederim, dedi. Bunun üzerine Madam, bu duygular bir alıcnaplık olmaktan çok doğaldır dedi. Zira size, emanet edilmiş olan bir sırrı yaymak, hainliktir, alçaklıktır. Oysaki kendi sırrınızı bir başkasına söylemişseniz, bu, kimseye zararı olmayan bir tedbirsizlikten başka bir şey değildir. Sırrınız, sizindir. onu istediğiniz kimseye söylemekte özgürsünüz. Eğer sırrınızı fena bir kimseye söylemişseniz, bundan sorumlu olan yine kendinizsiniz. Oysaki, size emanet edilmiş olan sır, gizlenmesi gereken ve istediğiniz gibi sarfedemiyeceğiniz bir depodur. Bunun içindir ki, bütün dinler ve namusluluk kuralları, bu sırrı yaymamaklığımızı emrederler. Fakat size verilecek olan sırrı öğrenmeden evvel, onu saklayabilecek bir güce malik olup olmadığınızı, kendi vicdanınızda iyice belirtmek, daha ihtiyatkârlık olur.

«İşte size, bir sosyete de kötü bir etki bırakmak istenilmediği taktirde çekinilmesi gerekli olan birkaç saygısızlık örneği: Kendisine iyi bir yer seçmek; sofrada bulunan şeylerin en iyisini almak; konuşulurken sözü kesmek; yüksek sesle konuşmak; biri konuşurken söylediklerinden hoşlanmadığınızı, kızdığınızı belli etmek; söylediklerini pek uzun bulduğunuzu belirtmek için yüz ekşitmek; kendinden, serüvenlerinden, duygularından, sağlık ve has-

taluklarından, dogumundan, allesinden, kugisel eğilimlerinden, hoslanmadığı geylelerden bahsetmek; hep saygısızlıktır. Bunlardan bazıları söylenemez değildir; fakat olabildiği kadar seyrek olmalıdır. Anlatılan geylelerde gereksiz ayrıntılardan vaz geçmelidir. Söylenecek konuyu kısıltacak yerde uzatmak, bir başkası söz söylerken onu dikkatle dinlememek, kendilerine saygı gösterilmesi gerekli olan bir kişinin yanında, başkalarının kulagina eğilip yavaş sesle birşeyler söylemek, bir törende veya tiyatroda yüksek sesle konuşup hareket etmek... bazı kusurları bulunca bunlara malik olanlar ntnde tekrarlayıp durmak; başkaları için bir fayda veya haz sağlamayan bir takım kuru sözleri sırf konuşmuş olmak için söylemek; itidalsiz gülmek; çalışan, yada herhangi bir işle uğraşan kimsenin ntnde glęe yapmak; saygı duyulan birinin yanına fazla sokulmak; bir mecliste okunmakta olan herhangi bir konuyu dinlememek; sıkıcı bir hikye dinlerken sonucu beklememek; yeni öğrendiğiniz birgeyi söylemekte acele etmek; sylermek istenen bir geylein sizce bilinen bir geyle oldugunu bildirmek; başkalarına alt olan geyleleri kullanmak ve bunları harab etme imknım hazırlamak; sert konuşmak; sizden saklanmak istenen geyleleri daha evvel bildiğinizi belli etmek; yavaş konuşan birini dinlemek; kendimize aid olmayan geyleleri serbesce sart etmek; faydasız sorular sorup durmak; bir sırf bildiğini söylemek; fazla ileride yürümek; beklemekten, başkalarım rahatsız etmekten gekinmemek; kolayca borç almak ve aldığı borcu günlerce vermemek; hizmetçileri işlerinde, gidişlerinde, dinlenme zamanlarında iyi yönetmek; onları kendi vücut, kuvvet ve zekalarımıza malik imişler gibi tasavvur etmek; bizim hl ve mevkimizde olmayanları zalimce yönetmek, başkalarının da kendimiz gibi düşünüp hareket etmelerini istemek; onlara gelişi güzel karşalık vermek; insan ve eşya hakkında rasele birtakım düşünceler yürütmek; düşünce-siz hareket etmek; görülmemiş bir geyle için teminat vermek; vicdan ve zekadan yoksun olanların vicdan ve zekalarından bahsetmek; başkalarının bizim gibi konuşup hareket etmelerini istemek; kendinin terzi ve kunduracı gibi işlerini söz konusu yapmak; bir kadına kaç yaşında oldugunu sormak; yazmakta veya okumakta olan kimselerin omuzları üstünden onları denetlemek; hiçte işitmediği bir geyle gülmek; di bir geyle ve kendi ana dilimizi iyi konuşmayanlara gülmek... bütün bunlar, gerekli olmayar saygısızlıklardandır.»

Hiç gphesis ki, Madam, hayatta yapılabilecek saygısızlıkların hepsini toplamış değildir. Bunlar okadar çoktur ki, nihayet

her saygılı insan, bunların ueler olabileceğini kendi duygu, düşünce ve görgülerle sezip tahmin edebilir. Ahlâkî ve insanî bir ödev olarak, yerî geldikçe saygısızlara, hareket tarzlarının çirkinliğini bildirmek, o zavalıları yola getirmek bakımından zorunludur. Fakat çağımız, halk eğitiminden ziyade halkın özgürlüğüne değer verdiği için bu çeşit saygısızlıklar geri toplumlarda ahlâk sınırlarını da aşan bir saldırı hâlini almış görülmektedir.

X — Dalkavukluk ve Dalkavuklar

Bu konu üzerinde hemen bütün ahlâkçılar ve halkın kolektif oyu, aynı noktada birleşmiş gibidir, bu nokta, dalkavuklugin ağır bir rezillikten başka bir şey olmadığıdır. Bunu, dalkavukların kendileri de bilmektedirler. Fakat gerek yaşantılarının özelliği, gerek çıkarlarına olan düşkünlükleri, içine düştükleri çevrenin zorunlu kıldığı alışkanlıklar.. ve daha birçok ruhsal ve sosyal nedenler, bazı insanları bu çirkin davranıştan kurtarmıyor. Denebilir ki, dalkavuklugin tarihi, hayatla başlar. Yaşamak zorunda olan aciz adam, kuvvetlinin merhametini kazanmaya, bazan kendine acındırmak, bazan da kuvvetlinin hoşuna gitmek suretile amaçlarına kavuşur. Zayıfların kuvveti, zekâlarındaki bu esnek durumlar gelir. Doğal koşullar içinde birinin zekâsı, diğerinin maddî kuvveti fazla olan iki yaratıktan çok yalvarabilen, çok emre itaat edebilen ve dolayısıyla kuvvetlinin zayıf yönlerinden faydalanmayı bilen, dileğine daha kolay kavuşabilir. Bu pratik hayatın acı bir kanunudur.

Korkunun yanında yaşama içgüdüğü, öfkeli ve zengin kuvvete sığınmayı gerektirir. Zayıfın acınacak ve gültünç hâlini seyretmek, kuvvetliyi keyiflendirir, gururunu okşar; bunun içindir ki, kuvvetliler, kendilerine sığınan şaklabanları korumaktan hoşlanırlar. Tarih boyunca büyük yetki sahibi olanlarla zenginler kendilerine sadakat gösteren insanların oluşturduğu güce dayanarak mevkilerini korumuş ve işlerini kolayca yürütebilmişlerdir. Bu sadık dostlar ve hizmetkârlar arasında, efendinin gerçek ülkü ve amaçlarını kavramış olanlar azdır. Bunların çoğu, fedakâr, vefalı ve köle rolünü yetkin bir ikiyüzlülükle başarıyor; kendilerinden daha aşağı ve sefil olanlara hükmedebilmek için, bir efendiye usaklık etmeyi en doğal bir ödev sayarlar.

Dalkavukluk, âdetâ sosyal bir hastalık gibi de görünür. Toplamların bazı dönemlerinde, dalkavukların sayısı artar, bulaşık

ve yaygın bir hâle gelir. Devletin pek güçlü dönemlerinde, dalkavuklardan çok kahramanlar, kişilikleri yücelikte billurlaşmış kimseler çoğalır; bunların efendiye bağlılıkları, dalkavuklukla değil, ortak amaçlara yaptıkları hizmet ve başarılarıyladır. Rejimlerin de bu konuda ayrı bir etkisi vardır. Meselâ, eski Yunan demokrasilerindeki özgürlük anlayışı, dalkavukluga pek az yer verdiği hâlde, Mısır, Asur ve İran toplumlarında tanrılık taslayan monarkların etrafında binbir çeşit dalkavuk bulunurdu. Eski Osmanlı saraylarında, Kurena, Nedim.. v.s. adlarla, efendilerinin türlü hizmetlerine seçilmiş olanlar da bu türdendirler. Bunlar efendilerinin önünde eksinlik duygusu içinde bir küçüklük hastası (micromanie) dırlar, fakat, kendilerinden aşağı saydıkları başka insanlar karşısında birer büyüklük hastası (megalomanie) dırlar. Bu hâl, onlardaki aşağılık duygusunun bir tazmin ve tesellisini yaratmış olur. İran kasidelerinin yanı başında, onların etkisinden kurtulamamış olan divan edebiyatımızın kasideleri de birer dalkavukluk örneğidirler.

Bir meziyete karşı olan hayranlık ve gerçek bir üstünlüğü taktirden doğan saygı ile dalkavukluk arasında önemli ayrımlar vardır. Birincisi, karşılık beklemeyen bir hakseverliktir ve büyük bu türlü taktirlere muhtac olmadığı ve taktir edenlerde ondan bir şey beklemedikleri hâlde, toplumun şükranı ve öğünücüsü olduğu kadar da gelecek kuşaklara ilkölü vermek, yüksek değerleri kaskanmamak, onlar gibi olmaya teşvik etmek gibi eğitimsel amaçlarla için bu iltifatların faydası vardır ve zorunludur. Dalkavuk ise, ükiyüzlü, alçaklığını köpekçe sarnaklıklarla ifade eden ve efendisine, onun hiç de malik olmadığı binbir meziyet ve niteliği yükleten bir yalancı, bir ahlâksızdır. Bunların çoğu, şimdi ellerini, eteklerini öptükleri efendinin devrildiği gün, kendilerine başka bir efendi tedarik etmekte güçlük çekmezler; ve eski efendilerini küçültmekte de ayrı bir ustalık gösterirler. Bunların başarı için kullandıkları metot, ögmek' eğlendirmek, efendinin her emrine baş ögmek ve onların her hareket ve düşüncelerinde bir isabet, bir hakikat ve kutsal bir kehânet bulunduğunu belirtmektir. Bunları, yalnız saraylarda değil, bayramlaşmalarda, istasyonlarda, yayın alanında da görmek mümkündür . Bunlar, çok akıllı ve iradeli sanılan değerli insanları bile çlleden çıkaracak kadar, kendilerinin içten bir sadakatle yaltaklanmalarına değer verdirirler ve kendilerini aratırlar. Gerçek bilgi ve iradede yoksun olan, bazı sosyal koşulların zoruyla sıvrılmış bulunan kimselerin bu çeşit insan-

lara dalma ihtiyaçları vardır. Onlar bu adamları bir maa yada süpürge olarak kullanırlar ve kendi gizli arzularını bunlara yaptırırlar. Bütün hafiyeler ve jurnalcılar bunlardan çıkar.

Dalkavuklardan holanmanın bir nedeni de, insanoğlunun, genellikle onmeye ve olmeye karşı olan gizli eilimleridir. Bu itibarla dalkavuklar, yalnız sadık oldukları için değil, efendinin gücünü ve yetkisini tanıtmak ve onun her çeşit böbürlenme ve kibirlenme tutkularını kandırmaya hizmet etmek gibi alçak görevleri yüzünden de aranırlar. Gerçekte olgun, büyük ve yetkin insanlar ise, bu di adamlara olduğu kadar da sefil tutkulara kapılma küçüklüğüne düşmezler. Yardakı da denilen alkavukların bir meziyetleri de aklabanlıktır. Bunlar efendilerini eğlendirmesini bilirler, ve yarin efendiliğe yükselmesi mümkün olanları, onun nazarında alçaltmak için gereken zekyı da gösterirler. Kendi iç ve yetkisinde tek kalmak isteyenler ise, bu çeşit davranışlardan kendi haklılıklarının, üstünlüklerinin delilini bulmak gibi bir gaflete düşerler ve aldanırlar. Dalkavukların alakca yzsuyu dkşlerinde, pohpohlamalarında, trajik olduğu kadar da komik bir manzara vardır. Bundan hoşlanan efendiler de az değildir.

Dalkavukların feda edemeyecekleri hiçbir kutsal düşünce, fazilet, hareket ve inanç yoktur. Bunlar, sadakatlarının ve sevgilerinin bir delili olarak, efendilerinin kendikendilerine tedarik edemeyecek türlü eğlence ve zevk araçlarını hazırlamak ve bulmaktan da çekinmezler; zira bunlar için fazilet, bir budalalıktan, iffet, abdalıktan başka özellikleri olmayanların nitelikleridir. Bu adamlar, det doğudan sırtnaık, yapışkan ve utanmaz bir ruha maliktirler; ve efendilerinin içinden geçen her düşünce ve isteği sezmekte de ayrı bir yetenekleri vardır; bu yüzden de pek sempatik grnrliler; kendilerinde özsaygısı bulunmadığı gibi, onur ve namus titizliği de bulunmadığından, gördükleri ve görecekle-ri hakarettten hiç gücenmez, alınmaz ve utanmazlar. Onlar için tek ak kendileridir ve yaptıkları fedakarlıklar hep dntr; bunları kendilerinden daha ağağı veya kendilerinden çok daha faziletli ve masum insanlara detirirler

Dalkavuklar, bir insanı gerçek meziyetleriyle değerlendiremezler. Onlar efendilerinin malik olmadıkları, fakat özellikleri meziyetleri, sanki onlarda varmış gibi gösterirler. Bazan bütün bir toplumun da dalkavukluk hastalığına tutulmuş olduğu görülür. O vakit hem toplum, hem de efendiler soysuzlaşırlar.

Bir hakikat ugruna, bir hak ugruna ekmeğini ve hayatını tehlikeye koyma cesaretini gösterecek bir şeylerden yoksun toplumlar, istibdattan, keyfi yöne itilisten, dikta rejimlerinden, hatta saygıya değer dostlardan da yoksun kalırlar. Uygarlık ve insan hak ve özgürlüklerinin şuurlanması dalkavuklukların değil, yüce ruhlu ve büyük dâvalar ugruna şehid olmayı göze almış bulunan gerçekten cesur insanların eseridir. Ahlâkın yenilgeye uğradığı yerlerde ulusun ve insanlığın bütün meşru haklarını kaybetmeye başladığı, tarihin inkâr edilemez gerçeklerindendir.

SONUÇ
VE
XI — ÇAĞDAŞ AHLÂKIN ÖZELLİKLERİ

Bilim, sanat, teknik ve bunlara dayanan uygarlık, bize yepyeni bir insanlık armağan etmektedir. Bu insanlık artık eski yüzyılların sinsi, ikiyüzlü ve miskin alışkanlıklarına değer vermeyecek kadar atılgan, açık göz ve becerikli bir ruh ve zekâyâ malik görünüyor. İnancılarını kutsal kitaplardan değil, kendi beyninden, teşebbüslerini bir filozofun teğvilkinden değil kendi çıkarlarından alan ve kişiliğini kendi tutkularıyla yuguran bu insanlığın, birbirinden farklı toplumlar olmasına rağmen, önem verdikleri değerler, duygu, düşünce ve özgürlük ihtiyacı gibi noktalarda hep birbirine benzemekte, eski alışkanlıkların yarattığı geleneklere isyan etmektir.

Yüzyılımız insanlığı, hemen dünyanın her yerinde yaşama kurallarını ve gelenek hakkındaki tasarımlarını bilsüfütün değiştirmiş, tarihini, töre ve âdetlerini biryana atarak sanki bunlar kendisinin değilmişler gibi, unutmaya çalışmış ve pek küçülen, bu yüzden de birbirine fazla yaklaştıkları için özdeş olduklarını fark ettikleri çeşitli ulusların davranışlarını benimsemeye çalışmıştır. Öyle görünüyor ki, yüzyılımızın insanı, bireyleri hem kendileri için faydalı, hem de yaşadıkları toplum için işe yarar bir hale getirmek isteyen bir eğitim sistemine bağlandığı için, bugün ahlâk hakkındaki pratik eğilimlerde aynı yöne doğru yol almaktadır. Fakat bunların arkasında saklı olan temel ideoloji, ulusal olduğu kadar da bireysel egemenlik, özgürlük ve bağımsızlığın bölünmez ve bölüşülmez bir hale getirilmesinden ve egemenlik alanını her alanda genişletmekten başka bir şey değildir. Bu itibarla çağımızın, ahlâkı gidip ve ülküsünü, hem rejimler bakımından, hem de bireylerin hayatla ilişkileri bakımından incelemek suretile belirtmek zorunludur. Bunların birbirile birleşen noktaları olduğu gibi

çelişik olan noktaları da vardır. fakat yeni değer yargılarının dogmasında hepisi de ayrı ayrı önemli birer etkindir. Bu rejimler ve ilişkiler, çağımızın yumuşak karakterini, kişisel ve siyasal çıkarlarıyla amaçlarını maskeleyen tehlikeli özellikleriyle insanlığın mutlu olup olmayışından sorumludurlar. İnsan ruhunu etkilediği altında tutan ve tutmuş olan rejimlerin başlıcaları şunlardır. A. — Faşizm; B. Komünizm; C. — Demokrasi.

Parleментар olsun veya olmasın hanedana dayanan eski rejim tortularını hesaba katmak istemiyoruz. Bu üç rejimin de kendilerine göre, despotik yönleri, diktatoryal görüntüleri mevcut olabilir ki, bu, rejim hoşgörmezliğinin (taassub) ve bazı yerlerde pek yeni oluşularının ve toplum seviyesinin doğal bir neticesidir.

A. — Bugün tamamen yıkılmış olup bir zamanlar İtalya ve Almanyada hüküm sürmüş olan Faşizm ve Nazizm'in aristokrat ve ağır bir uluscu görüntüsü vardır. Bu rejim halkın devlet işleriyle olan ilgisinin yapay (sunî) ve geçici olduğu kabul ediliyordu. İzledikleri iç ve dış poletika ne olursa olsun, insanları özel bir hiyerarşiye bağlayarak yaşama hak ve özgürlüğüne lâyık olan ve olmayan bireyler ve zümreler ayırımı yapıyor, insanlığı üstün ırkın sömürmesi için yaratılmış bir av hayvanı yada bir besin sayıyordu. Bu hiyerarşi, kast veya meslekler bakımından bir sınırlama değil, ahlâkî ve politik sorumluluk ve yetkiler bakımından bir takım derecelerdir. Başka ulusları kendi eksenleri (milhver) etrafında ve ikinci planda birer uydu (peyk) sayan, bu yüzden de ahlâk bakımından bambaşka yargılara malik olan bu rejimin son amacı insanlık değildir; hatta insanların genel mutluluğu da değildir; ve bireylere, eski Mısır firavunlarının kendi uyruklarına ve kölelerine karşı olan duygularından az farklı haklar verirler. Musolimi, bir nutkunda, «Ulus benden özgürlük değil, ekmek istiyor!..» diye bağırıyordu. Zira bu rejimin doymak bilmeyen ırkçı tutkusu, kendi kavmini, özgürlüğe değil ekmeğe muhtaç olacak bir hâle getirmişti. Hitler'in söylevlerinde de, ahlâkî yüküm (mükellefiyet) ve hakların ancak bunlara lâyık olan kimselere uygulanabileceği, bu kimselerin ise cermenlerden ibaret oldukları haykırıyordu. Bu rejim, bireysel hakka, âdetâ siyasal amaçlara hizmetleriyle orantılı olarak saygı gösterir ve Nazizme karşı olan her harekete, bu hareket, kimde görülürse görülsün, ilke. bir sertlik ve barbarlıkla karşınkonulur. Anlaşıyor ki, bu rejim de ahlâk, kaygılardan, tasalardan, yanılsamalardan kurtuluyor, gerçekleşmesi bir mucizeye bağlı olan dogmatik faziletleri azçok terk

ediyor, sadece poletika ülküsünün emrettiği bir itaat sistemi oluyor. Yani, hayatın ve dünya koşullarının cermen ve romen ülkülerine uyabilen gerçekçi bir ahlâka, bir çeşit kuvvet ve egemenlik ahlâkına değer veriyor. Anlaşıyor ki, bu rejimde, ulusal bir insancılık (humanisme) fikri yaşamıştır. Fakat bütün insanlığı içine alan ahlâki anlamda bir insan sevgisi ve insan hakkı fikri yoktur. Ahlâkta bir çeşit tinsel (manevi) kartel demek olan bu sistem, cermen ve romalı gurur ve tutkusunun bir ifadesidir. Bu sebepten de ülkesel bir faziletle ilgisi yoktur. Bütün insanlar için aynı hak ve faziletleri amaç edinmeyen hiçbir düşünce ve inancın ahlâk, poletik ülkünün yarattığı kuvvetle ve zorla kabul ettirilebilir; bu yüzden de daima yıkılmaya ve yenilgiye uğramaya mahkumdur ve böyle de olmuştur. Zira bu rejimin kullandığı metot, korkutmak, vicdan ve düşünce özgürlüğünü yıkmak, insanı ruhsuz, güçsüz birer otomat saymak ve başka ulusları hayat hakkına lâyık olmayan köleler gibi kullanmaktır. Bu tekelci anlayış, kökünü Alman filozof ve tarihçilerinden alan bir ahlâksızlık (immoralisme), bir insanüstü iradesine bağlı nihilizmdir. Bu rejim, Büyük Alman ulusunun ahlâki gidişine, savaş zamanların da yaratmış olduğu sefalet ve terör yüzünden öyle bir yön vermiştir ki, bugün Avrupada salgın bir hâle gelen gününü gün etmek daha çok keyif ve zevke dayanan başboş alışkanlıklar, seks skandalları ve cimri ruhlar.. hep bu trajedinin hortlakları olmuştur

B. — Komünizme gelince, bu başlı başına mitsiz (mythe) ve mitolojisiz bir dine benzemektedir. Nasıl ki, Buda, mutluluk için bütün isteklerin terk edilmesini istemişse, nasıl ki, İsa peygamber fakirliği öğmüştü ise, bu rejim de mülkiyeti, dini, dogmatik ahlâk-ları, hatta bireysel hürriyetleri şüpheli bir takım esaslara bağla-mış ve fakirler yerine işçilere hitap etmek suretile dâvasını ger-çekleştirmeyi başarmıştır. Öteki dinlerin cenneti öldükten sonra gidilecek bir alemde verileceği hâlde, bu rejimin cenneti, yarının işçilerden ibaret olan insanlarına bu dünyada nasip olacaktır. Çağımızın kapitalist ve aristokrat rejim ve kişiliklerine düşman olan bu devlet sisteminin amacı, bir gün işçileri, aristokrat ve ka-pitalist mutluluklarına kavuşturmaktır. Lenin, üçüncü Rus gençli-ği kongresinde, ulusunun gençlerine verdiği bir söylevde, zamanın bütün öteki ulus ve rejimlerine saldırmakta ve yetismekte olan Rus gençliğinin, yeni bir insanlık ve uygarlık yaratacağını ümid ederek ona ödevlerini göstermektedir. Bu vesile ile der ki, «Biz burjuvaların anladığı anlamda ahlâklılığı inkâr ediyoruz. Çünkü

onlar, Tanrının emirlerinden doğmuştur Biz ise, açıkça Tanrıyı inkâr ediyoruz. Zira Tanrı adına konuşanlar, hakikatte papazlardır, mülk sahipleridir, burjuvalardır ve bunların amacı, başkalarını kendi çıkarlarına çalıştırmak, yani çıkarlarını savundurmaktır. Bunların savundukları ahlâk, kaynağını Tanrıdan almadığı takdirde, ülkücü veya yarı ülkücü olanların emirlerinden almıştır ki, hakikatte bunlar da Tanrının emirlerine benzemektedirler. Biz sınıfların, hatta insanlığın dışındaki telakkilerden elde edilmiş olan her çeşit ahlâklılığı inkâr ediyoruz. Çünkü bunlar, işçilerle köylüleri aldatmak ve kapitalistlerle mülk sahiplerinin büyük çıkarları adına, onların kafalarını şişirmek için ortaya çıkarılmışlardır. Bizim ahlâkımız ise, proleteryanın çıkarına ve sınıf savaşının gerektirdiği şeylere bağlıdır.» (44)

Açıkça görüldüğü ki, bu anlayışta ya bütün insanlık, proleterya sayılmış yahut da proleterya hâline getirme amacı güdülmüştür. Bu sınıf dışında kalmış olduğu farzedilen insan ve topluluğa karşı da, hiçbir ahlâkî yükümlülük kabul edilmemiştir. Yâni meşhur bir fransız romancısına, ağcısının dediği gibi «Bu patatesi, şimdi ben soyuyor ve sana yediriyorum, yarın da sen soyup bana yedireceksin!» Öyle ise, komünizm ahlâkında bir nöbet değiştirme, bir sıraya koyma, nihayet bir başkasının elindeki göze dikme... gibi yapısında hiçbir fazilet bulunmayan kışkırtıcılar saklıdır. Bu rejimde kurulmuş olan eski düzeni yıkmak ve insanın değilse de hiç olmazsa bir iki kuşağın herçeşit maddî ve manevî hak ve özgürlüklerini feda etmek gibi bir baskı vardır. Daha açıkca bu rejim, eski dinî ve dogmatik ahlâkı aldatıcı bir tuzak sayarken, ortaya koyduğu prensiplerle başka şekilde ve daha kandırıcı bir tuzak hazırlamış gibidir. İnsanın en kutsal içgüdülerine ve tabiatın insan için taktir ettiği, hukukî değil, fakat doğa olan ezeli ve yaratıcı eşitsizliğe büsbütün aykırı ve ahlâk adına insanlığın bir kısmını mahkûm eden bu görüşün gerçek faziletlerini belirtmek zordur. Yepyeni bir emperyalizmin maskeli valdilerle dolu olan bu rejim, insan hakları ve bunun dayandığı faziletleri uyusturmakta bir narkos etkisine maliktir. Geleceği hakkında peşin yargılara kapılmaksızın başlangıcındaki gayretlerinin izlediği yönlerde dikkat edilirse, bu rejim de vicdan ve düşünce özgürlüğü gibi iş ve meslek seçme özgürlüğü de yok gibidir. Bu rejimin de insan ahlâkı üzerindeki etkisi naziliğinki kadar geniş ve kuvvetli olmuştur. Zira bu ahlâk da savaş ve ihtilâl sonrası do-

(44) N. Lenin Le rôle de la jeunesse Communiste (Paris, 1921, s. 12-14).

gan yeni bir anlayışın (zihniyet), her zenginî hırsız ve haksız ve her eski ve başka rejimlerde çalışmış olanları zalim ve uğursuz sayan bir mantığın ürünüdür. Zira bu rejim de, rejimi yaratmış olanların siyasal ve sosyal prensiplerine uymayan düşünce ve tegebüsler, bir küfür, başkaldırma ve inkâr sayılmıştır. Nazizm, politik tutkuların, komünizm, ekonomik ülkülerin ışığ altında genişlemeye çalışan birbirine karşı, fakat ikisi de bireyleri, amaçları olan emperyalizm uğrunda fedâ eden, mistisizme düşman olan yeni bir din niteliğine maliktir.

C. — Bu rejimlerin en eskisi, fakat çağdaş ihtiyaçlara ve insan seviyesine en uygun olanı demokrasilerdir. Vaktiyle almanların *Plutocratie*, rusların *Aristocratie* adını vermiş oldukları bu rejim, türlü uluslarda, gerek örgütleri, gerekse genel karakteri itibarile farklı olmakla beraber, ulaşmak istediği amaç hep aynı olmuştur. Bu rejimin ana prensipleri, özgürlük, Adâlet, eşitlik ve kardeşlikten ibarettir. Sınıf ve imtiyazları kaldırmak isteyen bu rejimde, en olumlu nitelik, halkın gelişmesine ve halkın kendini yönetebilecek bir seviye kazanmasına önem vermesidir. Demokrasi, ötedenberi insan sevgisini öğütleyen dinlerin, felsefelerin hayâl gücünde yaşayan bir yüce ahlâkın maddeleşmiş örneklerindendir. Fakat bunu eleştirenlere göre, insan ve tabiatı değiştirmek imkânsız olduğu için, bu rejimde olgun, yaratıcı ve kurucu yurttaşları bir kısmı müstesna olmak şartıyla çoğunluğu teşkil eder halkın doğal içgüdüleri daha çok egemendir. Hele özgürlüğün tadı ilk alındığı dönemlerde, bunun ne olduğuna, sınırlarına ve ahlâkî amaçlarına akıl erdiremeyen kütlelerin başboş bir sürü manzarasına büründükleri görülür. Bilim, sanat, din, eğitim. v.s. adına ne varsa hepsi halkın seviyesi, doğal eğilimleri ve görüş açısı bakımından yön ve değerlerini değiştirmeye başlarlar. Bunun içindir ki, demokrasiler, daha disiplinli bazı örgütlerle (teşkilât) kanunlara muhtaç görünürler. Plânlı, inanmış ve uzağı gören, bilgili yöneticilerle olgunlaşmış bir demokraside ahlâkın daha sağlam temellere dayanmış olacağından şüphe edilemez. Tarihin ve ulusların bağımsızlık ve mutluluğunun korunması, yücelmesi için, kendi insan sever prensiplerinden hiçbir fedakârlık yapmaksızın, bireysel faaliyetlere doğal düşünce, duygu ve inançlara, akla ve eşyanın gerekçelerine uygun bir düzen verme amacını güden çağdaş rejimlerin en verimlişi şüphesizki, demokrasidir. Zira bu rejim, her çeşit sorumluluğu benimsemiş, her türlü denetim ve eleştirime kapılarını açmıştır. Bunda ahlâkî ülküler kolayca yayılır yurt-

taşların olgunlaşma ve yetkinleşmes için gereken bütün koşullar hazırlanır, ulusla insanlık arasındaki bağlar sıklaştırılır. Demok-rası, yalnız siyasal bir ülkünün ifadesi değildir; o, başlıbaşına bir ahlâk ve faziletin kendisidir. Bunu bütün yönlerle gerçekleştirmiş olan uluslarda düşünce, inanç ve teşebbüs özgürlüklerinin yanı başında mülkiyet, aile.. gibi bütün kutsal haklar tanınmış ve bireylerin ilişkileri, uygarsal ve insanî bir eşitliğe göre düzenlenmiştir. Bugün için insanlığın aradığı en yüce mutluluk, demokrasi prensiplerinde saklı olduğu içindir ki, gerçekten demokrat olmayan rejimler de kendilerini demokrasinin gerçek temsilcileri saymaktadırlar.

Rejimlerin şekilleri ne olursa olsun, onlarda kendilerini korumak ve yaymak, içerde de yerleşip kökleşmek için uğraşırlar ve buna karşı gelecek engelleri insafsızca devirmeğe çalışırlar. Bunun içindir ki, hemen hepsi bir savaşın, ya da bir ihtilâlin ürünüdürler; ve bunların da kendilerine özgü (mahsus) bir takım kutsal doktrinleri vardır. Müslümanlık, hristiyanlık.. v.s. gibi birer din manzarasına da maliktirler. Zira bunların da hoşgörmezlikleri, azizleri, mübarek günleri, tekelleri ve ahlâkları vardır. Çağımızın ahlâk ideolojilerinin başında, her ulus bireylerinin mensub oldukları rejimdeki kural ve buyruklara itaat etmesi zorunlu faziletlerdendir. Adetâ bireysel haklar, bu rejimlerin hepisinde insanın zekâ ve yeteneklerinin derecesine olduğu kadar da, rejime rejimin kahraman ve havarilerine karşı olan bağlılık, hizmet ve fedakârlıklarının derecesine göredir. Bu itibarla, bugünkü siyasal topluluklarda gençliğe verilen ahlâk direktiflerinin başında, "hak yok, vazife var" prensibi göze çarpar, ve "kapalı gözle vazife yapmak" âdeti, işin sâdece eğitim ve telkin yönünü ilgililer. Uygulamalarda ise, yetişkin ve zengin uluslar, hakkı vazifeden ayırdetmemişlerdir. Demokrasinin ana prensiplerinden biri de budur. Yani Angaryanın kaldırılmış olmasıdır. Çünkü hakkı verilmemiş olan bir ödevin yerine getirilmemiş olması veya eksik yapılmış olması yüzünden, kimseyi sorumlu tutmaya hukuk ve ahlâk bakımından da imkân yoktur. Esasen, kendilerinden hesap soracağımız insanların haklarına ne dereceye kadar saygı duymak gerekli olduğunu düşünmeyen bir rejim yıkılmak tehlikesiyle karşılaşır. Rejimlerin geçirmiş oldukları bunalımların bir nedeni de budur. Zira çağımızın anlayışında, bir rejimin kuvvet ve başarısı, bireylerine mutluluk

sağlayan bu haklarla vazifenin dengeli bağlılığıdır ve bir uygarlığın üstünlüğü de insan haklarına verdiği önemle orantılıdır. Yalnız, tarihi ve siyasal ödevlerin harekete geçmesi gereken büyük toplum olaylarında bireyleri bir atom, bir cansız madde gibi düşünmek zorunludur. Rejime mutlak surette bağlanmayı öngören bir ahlâkta ulus için bireye acımak bir zaiflik, işin gereklerine uymayan ahlâki düşünceler bir gerilik ve hatta suçtur. Bireylerin değerleri, birbirlerinin ve işlerin karşısında belirir; fakat ulusal ödevler karşısında her yurttaş bir mitralyöz kurşunundan farkıdır. Onun hedefe isabet edip etmemesi değil, bir hedef için atılmış olması yeter.

Eski rejimlerde ve eski insan anlayışında en kolay soyulabilen ve soyulması gereken, fakirlerle bilgisiz ve kimsesiz olanlardı. Hatta onlara uygulanan haksızlıklar bile azçok meşru sayılırdı. Demokrasilerde ise, genel olarak insan haklarına saygı gösterilmekte, kanunlarla bunların dayanağı olan Anayasaların ahlâki ve hukuki teminatı ile bezenmektedir.

Bütün bu koşullar ve bugünkü dünya düzeni içinde ahlâkın dayandığı esaslar nelerdir? İnsanların birbirile olan ilişkileri ve çıkarları bakımından bugünkü ahlâkın yönelişleri fazla esneklik. Vaktile romancı Balzac'ın da sezdiği gibi bugünün ahlâkın da prensip ve kanun yoktur (45) Sadece olaylara ve koşullara uygun hareketler ve davranışlar vardır. Bu itibarla, bir hareket, bir düşünce ve davranış tarzı, çeşitli olaylar karşısında daima aynı ahlâki değeri koruyamazlar. Zira bugün artık hayatsal gerekselerin (icablar) ve olayların zorunlu kıldığı koşulları dikkate almayan dinî ve dogmatik emirler, vicdan paraaanasının arkasında kalmışlardır. İnsan, şu yada bu ahlâki inanç ve karakterle doğmaz; insanın ahlâkını hayat koşulları ve hergün beliren yeni fırsat ve zorunluluklar yaratır. Tabiatın, aklın ve organik yapının tözünde (cevher) değişmez bir ahlâklılık aramak beyhude bir yorgunluktur. Bunlar, ancak teorik olarak düşünülebilir, bunlar, ancak büyük ülkücülerin dilekleridir; fakat artık insanlar, ütopyalara değil, gerçekliklere göre yaşamayı tercih etmektedirler.

Denebilir ki, her insanın, yaptığı iş ve izlediği amaç bakımından birbirinininkine benzemeyen ayrı bir ahlâkı vardır. Gerçekte ve hemen daima, hekim, gıfa veren bir insan sever görünerek hastasını soyamak ister ve tüccar, kötü bir malı yüksek bir fiyata sat-

(45) Balzac, Goryo Baba Haydar Rifat çevrili

mak için iyisini satma arzusunun duymaz; Fakat kazanç tutkuları karşısında insanları biraz olsun kurtaran yarışimlardır. Bugün âdetâ ceza kanunları suçluyu affetmeyi, avukatlar, hiç olmazsa cezaları hafifletmeyi, haklıyı haksız çıkarmayı ister gibi görünmektedir; ve yargıçlar, haklıya, ne için kendini savunup korumayarak bir başka insanın suç işlemesine engel olmadın? demek ister gibi masumun suçlu olduğu zannına kapılmaktadır. Anlaşıyor ki, maddî çıkarlar gibi, hakkın elde edilmesi de çağımızda, kuvvetimize formalitelerin hazırlanmasına ve âdâletin sağlanması, birbir çeşit fedâkarlık, kurnazlık ve entrikalara bağlıdır. Doğmatik ahlâk emirlerini kendimize maske yaparak, bu siperin arkasında, başkalarına tarafımızdan zarar gördüklerini hissettirmeden amacımıza ulaşmak bu günün çıkarıcı ve pragmacı inançlarına pek uygun görünmektedir. Şüphesiz ki, bugün de, her dönemde ve her dinde olduğu gibi dolandırıcılık, yalancılık, hırsızlık, ıkiyüzlülük, fuhuş ve iftira.. gibi rezillikler asla beğenilmiş değildirler. Teorik ahlâk ve kollektif vicdan önünde bütün bunlar ahlâka aykırı davranışlardır. Fakat ne yazık ki, insanlığın bireysel özgürlüğe karşı duyduğu büyük saygı ancak hukukî bir nitelik alan - bu da yüzdeyüz isbat edilmiş olmak şartıyla - şerhleri ahlâksızlık telâkki etmektedir. Gerçek ahlâk, daima ahlâkçıların peygamber ve filozofların hâyâlgücünde yaşamıştır, yaşanan hayatta ise pek az... Hz. Musanın On emri yerine, bugün insan vicdanında bir tek emir vardır: Olaylara meydan vermeden işini gör!. yani kimsenin tepkisini yaratmadan işle!. Bunu anlamış olacaktır ki, şair Cenap Şahabettin, «muvaffakiyet, leke sabunudur !. demişti (46)

Ayıp kavramını, ancak miskin ve beceriksiz oldukları için yaptıkları işi olgular (vak'a) hâline getirmiş olanların sırtlarına yükleten çağımızda bugün zıkkaklı ve olayların akış tarzına uyan bir ahlâk anlayışı haklıdır denebilir. Bunun içindir ki, falan iş veya falan kişi karşısında beğenilecek bir ahlâk karakteri gösteren adam, başka bir iş, yada kişi karşısında tehlikeli bir rezil olabilir. Talih ve kadere inanmayan, hakkından fazlasını koparmaya çalışan insanların çoğaldığı bu yüzyılda, bireylerin başarıları veya başarısızlıkları, kendi yetenek ve cesaretlerinin derecesine bağlıdır. Bu yüzden de yapılacak yardımların bireylere değil, anonim olarak kurumlara yapılmasında daha büyük faydalar görülmüştür. İnsanlar, genel olarak gerek iş, gerek yaşayış itibarıyla kendileri-

(46) Cenab Şahabettin, Tiryaki sözleri

ninkine benzemeyenlere karşı içten bir sempati duymazlar. Bir yünden yaptığı haksızlık ve hırsızlıklarla büyük servet ve mevki kazanmış olan bir adam, kendi gibi olanlar arasında zeki, becerikli ve saygıya değer görünür, bir başka yünden de bu aynı adam, kendine benzemeyenler arasında da beğenilmek için güçlü yettiği kadar hayır işlerine yardım eder; böylece hırsızlığın zekât veya sadakası, bir ahlâksızlığı, herkesin görmesine engel olan süslü ve allcenap bir maske ile örtmüştür olur. Bu hakikatli anlamış olan çağımızın adamı, insan yükseldikçe ısrarıyacakları için dilediği kadar havlayan ve yaltaklanmakta bir sakınca görmeyen bir adam olacağına, başarısızlıklar yüzünden alçaldıkça, üstün olanların da olmayanların da hor gördükleri bir zavallı sayılacaklarına emindir. Bu bilgilerle çağımız insanının sarsılmadan ve utanmadan hangi amaçlara doğru koşmakta olduğunu anlamak için bir kâhınlığa ihtiyaç yoktur. Bu itibarla bugün olaylar karşısında şaşırmanın bir çeşit PİŞKİN ADAM Ahlâkı, her çeşit fazilete içinden gülen, başarmak ve hükmetmek amacıyla her hareketi hoş gören İKİYÜZLÜ BİR AHLÂK ADAMI türemiştir. Bu adamı sayıları pek azalmış olan gerçekten faziletli insanlar arasında, tapanaklarda, bankalarda, sokaklarda, klüplerde.. görmek her zaman mümkündür. Demek ki, kutsal inançlarından ötürü, lâıyk olduklarına kavuşamayan insanların inanmadıkları fikirler, bunlara uygun yaşayan birçok insanı mutlu kılmaktadır.

Birçok iyilik ve kötülükler vardır ki, fırsat bulunmadığı, ya da cesaret edilmediği için yapılamazlar. İyiliğe olduğu kadar da kötülüğe yönelmek için ayrı bir kahramanlığa ihtiyaç vardır. Bunu anlayan yüzyılımızın adamı, başkalarının işile ilğilenmeyi, ancak kendi iş ve başarısıyla ilğisi bakımından dolaysız olarak tarafımızdan ugramış olduğu herhangi bir zarar, çıkarlarımıza ve işimize geliyorsa, yalancı bir üzüntü ve esef duyarak bundan faydalanmaya koşmayı doğal bir başarı sayar. Denebilirki, yüzyılımızın insanı, babasının ölümüne aglar gibi görünüp alacağı mirasın sevincile bu ölümü beklemiş olan hayırsız bir evlad haline gelmiştir. Bir kutsal dâvâ uğruna kendilerini feda eden insanların emeğine katılmamış olan nekadar gözaçıklar vardır ki, onların lâıyk oldukları saâdetleri çalmak imkân ve fırsatını bulmuşlar, hatta onların gereflerini bile benimsemeye cesaret etmişlerdir. Bunların, bir savaş alanında şehid olan insanların kadavraları bağında genlik yapan ve onların haz ve elem duyan her şeylerini yiyen akbabalardan bir farkları yoktur. Bugünün insanı, fazla maddeci olduğu

için talih ve tesadüfe değer vermez; dinî inançlarında da gerçek bir derinlik yoktur. Bu insan için, bazı fırsatlar çıkabilir; fakat onlara göre, bizleri farklı mutluluk ve başarılarla ulaştıran talih değil, fırsatlardan faydalanmayı bilmektir, hatta fırsatları kendimizin yaratmasıdır. Bugün artık pratik deneylerle anlaşılmıştır ki, büyük tehlikeler ve teşebbüsler karşısında geleneksel ahlak kuralları, çoğu zaman bir işe yaramamaktadır. Bir çoğunluk, herhangi bir ahlaki prensip adına kendi çıkar ve amaçlarından vazgeçecek kadar fedakârlığı göze almaz.

Her tehlike ve fırsat, kişinin tutkularına uygun bir vicdan yaratır; ve zekânın ana ödevi, bireylerin olay ve koşullara uymasını ve dolayısıyla daha mutlu bir hayata kavuşmasını sağlamaktan ibarettir. İffetini, bir yurd çıkarına feda eden kadını, bugün nasıl rezillikle suçlandırabiliriz ki, tarih bu çeşit fahişelerin kahramanlığını göklere çıkartmaktadır. Birçok büyük adamların yaptıkları küçüklüklerin bağışlanması da topluma yapmış oldukları hizmetlerin önemindedir.

Olaylar gösteriyor ki, insanların ahlâkî inanışları, hayatlarının kendilerine hazırladığı saâdet ve sefaletin derece ve türüne göre değişmekte, şekillenmektedir. Bir şefin kapısında kabul edilmesini bekleyen adamın o şefte görmek istediği fazilet, kendisinin o mevkiide bulunduğu zaman nefsinden bekleyeceği faziletlere uygun olamaz. Fakir ve düşkün zamanlarda başka alâkî değerlere inanır, zengin ve güçlü zamanlarımızda başka ahlâkî düşüncelere malik oluruz. Fakat bir hayvanın da, bir zencinin de kanı, bir beyazın ki gibi kırmızıdır. Onların da göz yaşları bizimkiler gibi berrak ve tuzludur. Kalp ve vicdan taşıyan her canlının, acıdan ve sevinçten aldıkları tat, aynı çeşnidendir. Bunlar, bütün canlıların kardeşliğini ihtar eden benzerliklerdir. Gönül ister ki, insanlık, bu özdeş duygular önünde aynı sevgi ve heyecanla fazilet ve adâletin ışıltısıyla mutlu olsun. Fakat asıl güçlük faziletin ne olduğunu belirtmektir: Fazilet, bugünün yaygın aksiyonlarına bakılırsa insanı başarıya götüren pragmatik inançlardır ve adâlet, başkalarının da mes'ud olmasına razı olan, fakat saâdetlerin paylaşılmasında arslan payını kendimize ayıran bir mantıktır. İşte çağımızın ahlâkî yönelişleri, her türlü makyaj, maske ve teorilerin dışında ve arkasında bu çeşit değerlere dayanmaktadır. Ahlâkı, bir felsefe bir din gibi değil, bir fizik olay gibi nesnel görünüşüyle ele alırsak, ne için bu işde prensip, varsayım ve kanunların etkisi olmadığı kolayca anlaşılır.

Bu itibarla, genç kuşakların eskiler tarafından beğenilmeyen bugünkü davranışları, kendi iradeleriyle seçilmiş değildir. Türlü rejimlerin, türlü tarihi ve sosyal değişmelerin yarattığı zorunlulukların ürünü olan bu yaşayış tarzı, insanın gerçekte kandırılmamış tutkuların, ümitsizliklerin, kazanılmış özgürlüklerin ışığında dansetmesi, nefes alması, tabiate ve tabiiğe dönmesidir. Beğenilmeyen bir davranış, yalnız bir tek kışıda, aile veya ulusta görülürse, anormaldir; fakat bütün bir uygarlık dünyasını sarmışsa bu normaldir ve bu yeni bir hayat ve dünyanın dogmakta olduğunun işaretidir. Gerçek olan şudur ki, insanlık eskisine benzemeyen yepyeni bir mutluluğa gebedir, sızlanmalar, bu doğum sancısının prelüdleridir.

Çağımızı sarmakta olan ahlakta özgürlük ve bağıboşluk savunulabilir mi? İnsan kişiliğinin büyüklüğü beğeri ülkülerin bu kadar dar ve hasis değerlere bağlanmasına engel değil midir? Bir ahlakçıya yakışan soru budur. Yüzyılımızın ahlaki, ülkücü bir ahlakçı için yürekler acısıdır. Fakat gerçeklik bunun dışındadır. İnsanlar savaştan ve yalnız maddi olan çıkarılardan tiksinnedikleri sürece, gerçekten insan sevgisiyle kutsallaşmış bir ahlak düzenine kavuşamayacaklardır. Düşman yaralılarını ve açlarını şefkatle tedavi edip beslerken, onları yaralamış öldürmüş ve aç bırakmış olanların başlarına zafer ve şeref taçları giydiren bir insanlık, henüz faziletin kendisiyle alay eden ilkel bir sürü sayılır. Mantık, türlü tevil ve yorumlamalarla bu çeşit hareketleri meşru gibi savunmaya nekadar güçlü ise, bireylere başarı ve mutluluk getiren ahlaksızlıkları da okadar ciddiyetle savunabilecek bir fazilete maliktir. Denebilirki, bugünün ahlaki eğilimleri, dogmatik ahlaklara karşı bir yergi (hicviye) dir. İnsanı mutlu kulan, bunlardan hangisidir? Bunun karşılığını gelecek yüzyıllar verecektir. Fakat insanlığın bugün yeni yeni bir fazilet susuzluğu içinde kavrulup durduğu da bir gerçektir; ve unutulmamalıdır ki, her toplum gibi her çağ da kendi sosyal kurumlarını yine kendisi yaratır. Hayat ve tabiat kanunlarının bu başarıcı ve yaratıcı akışında geriye dönme imkânı yoktur ve esasen bunda bir fayda tasarlamak da beyhudedir. Bu geçici hayatta insanı mutlu kulan şeyler, yalnız maddi ve organik hazlar değildir. Hatta hayatın kendisinden bile daha değerli ülküler olmasaydı, insanlık bugünkü uygarlık derecesine yücelenemezdi. Bir kimseyi olduğu kadar da bir ulusu ileri götürebilmek için, fazilet yolunu seçmek, onlara, içgüdüleriyle başka toplumlardan akıp gelen türlü olumsuz davranışlardan uzak-

laştıracak büyük idealler vermek, sanat, hakikat, ulusuna, insanlığa hizmet, özgürlük, şeref ve haysiyet duygularıyla büyük ve asıl dâvâlara hizmet aşkını vermek gerektir. Hemen her yerde gençlerin çektikleri sıkıntı ve bunun yarattığı disiplinsizlikler bu türlü ülkülerin derinden verilememiş olmasının ürünüdür.

— . Son . —

CEMİL SENA'nın basılmış olan öteki eserleri.

- 1 — Usul-i tedris (1928)
- 2 — Mufasssal Umumî tedris usulleri (1934)
- 3 — Hususî tedris usulleri (1931)
- 4 — İlk ve orta tedrisatta hususî tedris usulleri (1932). 2. baskı
- 5 — Amelî tedris usulleri (1931)
- 6 — Estetik (1931)
- 7 — Mufasssal ruhiyat usulleri (1931). K. Dumas'dan çevirme.
- 8 — Allah fikrının tekâmülü (1934).
- 9 — Psikoloji dersleri (1935).
- 10 — Felsefe ve içtimaiyat notları (1935).
- 11 — Fîlozofî (1937) 2. baskı.
- 12 — Felsefe ve sosyoloji (1943). 3. baskı.
- 13 — Büyük Adam olmak (1940). 2. baskı.
- 14 — Hipnotizma (1936). P. Janet'den çevirme.
- 15 — Ruhi mucizeler (1936). P. Janet'den çevirme.
- 16 — Yeni kadın (1936).
- 17 — Buda ve Konfüçyüs (1941).
- 18 — Sâadet yolları (1948).
- 19 — Sen ve Ben (1947). Paul Geraldı'den çevirme.
- 20 — Yahya Kemal (1947). 2. baskı.
- 21 — Sanat sistemleri ve Ahmet Haşımın sembolizmi (1947).
- 22 — Mehmet Akif (1947).
- 23 — İnsan hakları evrensel beyannamesi klavuzu (1949).
- 24 — İnsan ruhu ebedimidir? (1951).
- 25 — Meşhur filozoflar (1953)
- 26 — Büyük filozoflar ansiklopedisi (4. cilt. 1957-1969).
- 27 — Mavi Boncuk (Roman. 1943. Tefrika edilmiştir)
- 28 — Sukut (Roman. 1961. Tefrika edilmiştir).
- 29 — Bir sevimli şeytan (Mme. de Segure'den çevirme. 1954).
- 30 — Gençlik ve onun meseleleri (Makaleler hâlinde yayınlandı).
- 31 — DİL ve Sanat. (Makaleler hâlinde yayınlandı).
- 32 — Çağımızın ahlâk yönelişleri (Makaleler hâlinde çıktı).
- 33 — Ahuramazda böyle dedi (1960).
- 34 — Hazreti Muhammed'in felsefesi (1967).
- 35 — İnsanlar ve Ahlâklar (1970).

Basılacak olanlar :

- 36 — Güzelliğin felsefesi.
- 37 — Nirvana (Manzumeler).
- 38 — Plâstik düşünceler.
- 39 — Şair Nedim.
- 40 — Yurt ve Dünya gerçekleri.

- III — Özgürlük (hürriyet) nedir? (230).
IV — Saadet nedir? (237).
V — Hoggörü nedir? (242).
VI — Dostluk nedir? ve ödevleri (247).
VII — Büyüklere ve öklere saygı (255).
VIII — Yalan ve yalancılık (260).
IX — Saygısızlık nedir ve nelerdir? (265).
X — Dalkavukluk ve dalkavuklar (269)

SONUÇ :

Çağdaş ahlâkın özellikleri (273)
Özel adlar endeksi (285).
İçindekiler (286)

1 — BİBLOGRAFYA ESERİN DİP NOTLARINDA MEVCUT OLUĞU İÇİN AYRICA EKLENMEMİŞTİR.

2 — ÖZEL İSİMLERDE SİYAH PUNTOLARLA BASILDIĞINDAN AYRI BİR LİSTE VERİLMEMİŞTİR.

Ö Z Ü B

KİTABIN FİHRİSTİ TEKNİK BİR HATA YÜZÜNDEN 288 - 287 ve 286 ncı SAHİFELERDE GERİYE DOĞRU TERS OLARAK BASILMIŞTIR

IV — Öteki faydacılar (111).

V — Manevî cihazlanma (115).

C — Makina uygarlığı ve ahlâk :

I — Makina ahlâkı (122).

II — Makina ahlâkının terim ve postülatları (127)

D — Ulus ve ahlâk :

I — Ulus nedir? (138).

II — Ulus ve fert (142).

E — Demokrasi ve ahlâk :

I — Tabiat ahlâkı (146).

II — Demokrasi düşmanlığı ve demokrasi aşkı (151).

III — Demokraside eşitlik (160)

F — Savaş ve ahlâk :

a. — Savaşın mahiyeti (166).

b. — İnsanlık düşüncesi ve barış. (169)

c. — Ulus sevgisi ve savaş (173).

d. — Yurtseverlik ve savaş severlik (175).

e. — Hayvanlar ve savaş (177).

f. — Savaşta ahlâk (180).

g. — Savaş Tanrısal bir işmidir? (185).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM :

Seks Ahlâkı.

I — İffet ve namus (193).

II — Cinsel ilişkileri hoş gören toplumlar (194).

III — Cinsel ilişkileri hoş görmeyen toplumlar (196).

IV — Kadın hakkındaki yüce tasarımlar (201).

V — Cinsel sapıklık ve ahlâk (203).

VI — Cinsel sapıklığı hoş görmeyenler (208).

VII — Sevmek (210).

BEŞİNCİ BÖLÜM :

Bazı ahlâkî gerçekler.

I — Vıcdan nedir? (218).

II — Fazilet nedir? (224).

a. — Biraz tarih (224).

b. — Faziletin sefaleti (227).

İÇİNDEKİLER

Ön Söz : 5

BİRİNCİ BÖLÜM :

- A — İnsan ruhundaki anarşi :
 - I — İnsan nedir? (9)
 - II — Ruhl anarşi nedir ve nerededir? (13)
 - III — Sonuç (17).
- B — Dini değerlerdeki anarşi :
 - I — Dinin mahiyeti bireysel ve toplumsal rolü (20).
 - II — Ahlâkî değerlerin anarşisi ve din (23).
 - III — Dini değerlerin sarsılmasındaki nedenler (25).
 - IV — Tanrısızlık ve dini riyakârlık (28).
- C — Ahlâkî değerlerdeki anarşi.
 - I — Bazı kötümser düşüncülere karşı (32).
 - II — İnsan ve ahlâkın mahiyeti (34).
 - III — Ahlâkçılar (37).
- D — Ahlâkî şüphecilik ve ahlâkta hiççilik (42).
- E — Maddecilik ve sonuçları (51).

İKİNCİ BÖLÜM :

- A — Ahlâkın kaynağı ve prensiplerinin değeri.
 - I — Akılcı ve görgülcü teoriler (58).
 - II — Bilimsel görüşler (59).
 - III — Bilim ve ahlâk (61).
 - IV — Ahlâk ve bireysel şuur (63).
 - V — Faziletin olumsuz kaynağı (64).
- B — Ahlâk prensiplerinin değeri :
 - I — Saâdet, ödev ve ahlâk (68).
 - II — Ahlâk ve Hürriyet (70).
 - III — Ahlâkın ve ahlâkçıların zâif yönleri (73).
 - IV — Yaptırımlar (75).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM :

Türlü ahlâklar.

- A — Mistik ahlâk (83).
- B — Faydacı ahlâklar (89).
 - I — Gerçeklik ve ülküsel görüntü (90).
 - II — Eski Yunan faydacılığı (93).
 - III — İngiliz faydacılığı (95).

İÇİNDEKİLER

Ön Söz : 5

BİRİNCİ BÖLÜM :

- A — İnsan ruhudaki anarşi :
 - I — İnsan nedir? (9)
 - II — Ruhi anarşi nedir ve nerededir? (13)
 - III — Sonuç (17).
- B — Dini değerlerdeki anarşi :
 - I — Dinin mahiyeti, bireysel ve toplumsal rolü (20).
 - II — Ahlakî değerlerin anarşisi ve din (23).
 - III — Dini değerlerin sarsılmasındaki nedenler (25).
 - IV — Tanrısızlık ve dini rıyakârlık. (28).
- C — Ahlaki değerlerdeki anarşi.
 - I — Bazı kötümser düşünlürlere karşı (32).
 - II — İnsan ve ahlakın mahiyeti(34).
 - III — Ahlakçılar (37).
- D — Ahlakî şüphecilik ve ahlakta hiççilik. (42).
- E — Maddecilik ve sonuçları (51).

İKİNCİ BÖLÜM :

- A — Ahlakın kaynağı ve prensiplerinin değeri.
 - I — Akılcı ve görgücü teoriler (58).
 - II — Bilimsel görüşler(59).
 - III — Bilim ve ahlak (61).
 - IV — Ahlak ve bireysel guur (63).
 - V — Faziletin olumsuz kaynağı (64).
- B — Ahlak prensiplerinin değeri :
 - I — Saâdet, ödev ve ahlak (68).
 - II — Ahlak ve Hürriyet (70)
 - III — Ahlakın ve ahlakçıların zalf yönleri (73).
 - IV — Yaptırımlar (75).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM :

Türlü ahlaklar.

- A — Mistik ahlak (83).
- B — Faydacı ahlaklar (89).
 - I — Gerçeklik ve ülküsel görüntü (90).
 - II — Eski Yunan faydacılığı (93).
 - III — İngiliz faydacılığı (95).

- IV — Öteki faydacılar (111).
- V — Manevî elhazlanma (115).
- C — Makina uygarlığı ve ahlâk :
 - I — Makina ahlâkı (122).
 - II — Makina ahlâkının terim ve postülatları (127)
- D — Ulus ve ahlâk :
 - I — Ulus nedir? (138).
 - II — Ulus ve fert (142).
- E — Demokrasi ve ahlâk :
 - I — Tabiat ahlâkı (146)
 - II — Demokrasi düğmanlığı ve demokrasi aşkı (151).
 - III — Demokraside eşitlik (160)
- F — Savaş ve ahlâk .
 - a. — Savaşın mahiyeti (166).
 - b. — İnsanlık düşüncesi ve barış. (169)
 - c. — Ulus sevgisi ve savaş (173).
 - d. — Yurtseverlik ve savaş severlik (175).
 - e. — Hayvanlar ve savaş (177).
 - f. — Savaşta ahlâk (180).
 - g. — Savaş Tanrısal bir ıgımdır? (185).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM :

Seks Ahlâkı.

- I — İffet ve namus (193).
- II — Cinsel ilişkileri hoş gören toplumlar (194).
- III — Cinsel ilişkileri hoş görmeyen toplumlar (196).
- IV — Kadın hakkındaki yüce tasarımlar (201).
- V — Cinsel sapıklık ve ahlâk (203).
- VI — Cinsel sapıklığı hoş görmiyenler (208).
- VII — Sevmek (210).

BEŞİNCİ BÖLÜM :

Bazı ahlâkı gerçekler.

- I — Vicdan nedir? (218).
- II — Fazilet nedir? (224).
 - a. — Biraz tarih (224).
 - b. — Faziletin sefaleti (227).

- III — Özgürlük (hürriyet) nedir? (230).
- IV — Saadet nedir? (237).
- V — Hoggörü nedir? (242).
- VI — Dostluk nedir? ve ödevleri (247).
- VII — Büyüklere ve ölümlere saygı (255).
- VIII — Yalan ve yalancılık (260)
- IX — Saygısızlık nedir ve nelerdir? (265).
- X — Dalkavukluk ve dalkavuklar (269).

SONUÇ :

- Çağdaş ahlâkın özellikleri (273).
 - Özel adlar endeksi (285).
 - İçindekiler (286).
-

1 — BİBLOGRAFYA ESERİN DİP NOTLARINDA MEVCUT OLDUĞU İÇİN AYRICA EKLENMEMİŞTİR.

2 — ÖZEL İSİMLERDE SİYAH PUNTOLARLA BASILDIĞINDAN AYRI BİR LİSTE VERİLMEMİŞTİR.

Ö Z Ü R

KİTABIN FİHRİSTİ TEKNİK BİR HATA YÜZÜNDEN 288 - 287 ve 286 ncı SAHİFELERDE GERİYE DOĞRU TERS OLARAK BASILMIŞTIR.

CEMİL SENA'nın basılmış olan öteki eserleri.

- 1 — Usul-i tedris (1928)
- 2 — Mufasssal Umumî tedris usulleri (1934)
- 3 — Hususî tedris usulleri (1931)
- 4 — İlk ve orta tedrisatta hususî tedris usulleri (1932). 2. baskı
- 5 — Amelî tedris usullei (1931)
- 6 — Estetik (1931)
- 7 — Mufasssal ruhiyat usulleri (1931). K. Dumas'dan çevirme.
- 8 — Allah fikrinin tekâmülü (1934).
- 9 — Psikoloji dersleri (1935).
- 10 — Felsefe ve içtimaiyat notları (1935).
- 11 — Fîlozofî (1937) 2. baskı.
- 12 — Felsefe ve sosyoloji (1943). 3. baskı.
- 13 — Büyük Adam olmak (1940). 2. baskı.
- 14 — Hipnotizma (1936). P. Janet'den çevirme.
- 15 — Ruhî mucizeler (1936). P. Janet'den çevirme.
- 16 — Yeni kadın (1936).
- 17 — Buda ve Konfüçyüs (1941).
- 18 — Sâadet yolları (1948).
- 19 — Sen ve Ben (1947). Paul Gerald'y'den çevirme.
- 20 — Yahya Kemâl (1947). 2. baskı.
- 21 — Sanat sistemleri ve Ahmet Haşımın sembolizmi (1947).
- 22 — Mehmet Akif (1947).
- 23 — İnsan hakları evrensel beyannamesi klavuzu (1949).
- 24 — İnsan ruhu ebedimidir? (1951).
- 25 — Meşhur filozoflar (1953).
- 26 — Büyük filozoflar ansiklopedisi (4. cilt. 1957-1969).
- 27 — Mavi Boncuk (Roman. 1943. Tefrika edilmiştir).
- 28 — Sukut (Roman. 1961. Tefrika edilmiştir).
- 29 — Bir sevimli şeytan (Mme. de Segure'den çevirme. 1954).
- 30 — Gençlik ve onun meseleleri (Makaleler hâlinde yayınlandı).
- 31 — DİL ve Sanat. (Makaleler hâlinde yayınlandı).
- 32 — Çağımızın ahlâk yönelişleri (Makaleler hâlinde çıktı).
- 33 — Ahuramazda böyle dedi (1960).
- 34 — Hazreti Muhammed'in felsefesi (1967)
- 35 — İnsanlar ve Ahlâklar (1970).

Basılacak olanlar :

- 36 — Güzelliğin felsefesi.
- 37 — Nîrvana (Manzumeler)
- 38 — Plâstik düşünceler.
- 39 — Şair Nedim
- 40 — Yurt ve Dünya gerçekleri.